

De opkomst van de Nederlandsche Republiek.

Deel 12

J.L. Motley

vertaling R.C. Bakhuizen van den Brink

bron

J.L. Motley, *De opkomst van de Nederlandsche Republiek. Deel 12* (vert. R.C. Bakhuizen van den Brink). Van Stockum, Den Haag 1881

Zie voor verantwoording: http://www.dbnl.org/tekst/motl001opko12_01/colofon.htm

© 2008 dbnl

Johan van Oldenbarnevelt

Elfde hoofdstuk

De advocaat luidt de alarmklok in Duitschland. - Zijne voorschriften aan Langerak en zijne voorzorgen. - De prins van De Paltz maakt zich meester van Aken, Mülheim en andere steden. - Achteloosheid der Protestanten. - Toenemende werkzaamheid van Oostenrijk en de Ligue. - Oldenbarnevelt tracht de medewerking van Engeland te verkrijgen. - Neuburg vertrekt naar Duitschland. - Oldenbarnevelt de eerste minister van het Protestantisme. - Ernst Mansfelt gaat in dienst bij Karel Emanuel. - Graaf Jan van Nassau gaat naar Savoye. - Veranderlijkheid van Koning Jacobus ten opzichte van het voorgestelde verdrag. - Oldenbarnevelt's invloed grooter in Frankrijk dan in Engeland. - Vrees voor inbeslagneming. - De keurvorst van Brandenburg opgeroepen om voor den Keizer te Praag te verschijnen. - Moord op Jan van Wely. - Uytenbogaert wekt Maurits' ongenoegen op. - Huwelijk van den Koning van Frankrijk met Anna van Oostenrijk. - Onderhandeling tusschen Koning Jacobus en Caron over de zeerooverij, den lakenhandel en het verdrag van Xanten. - Zienswijze van Oldenbarnevelt omtrent de gesteldheid van Europa. - Zijne pogingen om den dreigenden algemeenen oorlog af te wenden.

Ik heb met opzet de hoofdtrekken van een paar gedenkwaardige jaren geschetst, voor zoover de buitenlandsche staatkunde der Republiek aangaat, opdat de lezer de handelingen en geschriften van den advocaat in dat tijdperk te beter zou leeren op prijs stellen. Dit werk is eene staatkundige studie: ik tracht den invloed aan te toonen, dien persoonlijke neigingen en hartstochten - waaronder zoowel van de hoogste als van de laagste soort - op den loop van groote gebeurtenissen, op de algemeene geschiedkundige resultaten en op het

lot van uitstekende mannen hebben uitgeoefend. Het is tevens niet van belang ontbloom, een blik te werpen op het inwendig samenstel en de werking van een republikeinsch stelsel, dat zich toen voor het eerst en plotseling op uitgebreide schaal vestigde.

Misschien heeft de blootlegging zijner gebreken, al werden die door zijne levenskracht opgewogen, waarde voor ons eigen land en onzen tijd. Het zwitsersche stelsel was te beperkt en ruw en dat van Venetië te zuiver oligarchisch, dan dat wij er voor ons gevolgtrekkingen uit zouden kunnen maken, of dat de studie hunner pathologische verschijnselen bijzonder leerzaam zou zijn. De lessen, ons door de geschiedenis van het nederlandsche bondgenootschap gegeven, hebben meer blijvende waarde.

Daarbij heeft het karakter van een aanzienlijk staatsman in een gedenkwaardig tijdperk, wiens stelling eene uitgebreide verantwoordelijkheid medebracht, steeds eene belangrijke historische beteekenis voor de menschheid. Dat van den man, die het hoofdonderwerp dezer bladzijden uitmaakt, is veelal voorbijgezien, miskend of misverstaan door de nakomelingschap. De geschiedenis heeft niet zoo veel waarlijk groote mannen aan te wijzen, dat zij Oldenbarnevelt zou mogen voorbijgaan; en de schrijver verontschuldigt zich dan ook niet over de uitvoerigheid, waarmede hij het leven van dien staatsman beschrijft, met behulp van zijne eigene tot heden onbekende schrifturen.

De advocaat was voortdurend bezig met de alarmklok te luiden in Duitschland. De Protestantsche Unie scheen toch, als uit vrees voor de Katholieke Ligue, tot geheele werkeloosheid te zijn vervallen.

Aan een zijner agenten in Duitschland schreef hij⁽¹⁾: 'Ick gelove nijet dat de Evangelische Cur- en Fursten, nochte andere Stenden of Steeden van Duijtslant de periculen te rechte apprehenderen, en houde seeker dat die in Groot-Brittannien nijet geapprehendeert en worden. Vranckrijck wordt gedreijcht met troublen. Dit zijn middelen om de religie en vrij en gerechtigheden van de Evangelischen in Duijtsland 't onder te brengen. Het volck van oorloge in Italien op te been wesende uijt Duijtslant te houden, en kan zonder volck van oorloge nijet geschieden. Nochtans hoort men hier nijet dat de Evangelischen voorraet van volck, gelt ofte andere notelijckheden maeken.

(1) Oldenbarnevelt aan Brederode, 2 Maart 1614 (HS., R.A.)

‘Wij houden alhier omtrent hondert plaetsen mit volck van oorloge beset, onder welke vele sijn die een geheel leger souden kunnen vernielen. De bewaernisse van dese plaetsen veroorzaekt, dat wij nijet seer sterck te velde kunnen komen, sonderlinge buijten onse landen. Maer of geheel Duijtslant veele plaetsen voor de Evangelischen heeft, die een groot leger souden kunnen dissiperen, daeraen wordt zeer getwijfelt.

Wilt een waekend oog hebben, en vermaenen dat men tijtelijck op sijne hoede behoort te weesen, sonder den staet in onsekerheijt te laten. Menage is wel goet, maer der landen en ingeseetenen verseekeringe voor overval moet voor alle saeken beharticht worden; alsoo andersins het geheel in pericule gestelt wordt, wesende jegens alle redenen van staet..... Sondeert wel, of men onder pretext van de nieuwe mandaten jegens Aken en Mülheim, nijet gemeent is een leger in die quartieren te velde te brengen, en of boven nijet gelijcke cours jegens Bohemen, Oostenrijck en andere gepretendeerde ongehoorsamen voorgenomen wordt. Let dan, of de forzen van Beijeren en andere Roomschen mittet volck van Italien nijet wat groots jegens den staat van Duijtslant souden voorhebben, en of daertoe nijet dient dat men Vrankrijck in troublen soude stellen. Men kan wel deur de vierde hant misleit worden.’.....

Hij schreef den nieuwen ambassadeur te Parijs voor, aan de Fransche Regeering de noodzakelijkheid voor te houden van stipt hare troepen in de Nederlanden te betalen, zooals overeengekomen was. De Staten van Holland hadden die gelden gedurende drie jaren voorgesloten, maar dit viel hun nu moeilijk⁽¹⁾. De betaling der troepen behoorde geregeld maandelijks te geschieden; maar men was te Parijs voortdurend ten achteren. Engeland betaalde ongeveer de helft aan subsidiën; maar die werden verslonden door de bezettingen van de pandsteden Den Briel, Vlissingen en Rammekens. De ambassadeur mocht niet uitweiden over de bijzondere bestemming, aan de engelsche fondsen gegeven, maar moest aan de regeering der Koningin doen gevoelen, dat zij niet de eenige was, die de Republiek bijstond in het dragen der lasten. ‘Houdt in goede memorie’, schreef de advocaat: ‘dat de reformatie, die men aldaer pretendeert te doen, in 't ontlasten van de ondersaten van de contributien, streckt om de Conincklijke autoriteijt en digniteijt buijten en binnen 's lants te doen enerveren, alle lustre en reputatie te verminderen, ende in somma den Coninck onbequaem te maeken om sijne ondersaten, vrienden ende

(1) Oldenbarnevelt aan Langerak, 14 April 1614. (HS.)

geallieerden te gratificeren en assisteren. Doet verstaen, dat in deze Landen de lasten tienmaal grooter en hooger sijn, ende dat Mijneheeren de Staten tot noch toe deur Godes genade en goede directie deselve lasten hebben gecontinueert, om altijts bequaem te wesen voor hen selve en hare vrienden. Arbeijt mit ernst om 't selve wel te doen verstaen, ten eijnde nae hare wijsheijt daerop gelet mach worden nae behooren, als wesende voor een Coninck van Vrankrijck (bijsonder in de minoriteijt) eerlijcker, dienstiger en noodiger als voor eene Republique, *hoc turbato seculo*, terwijl men claerlijck siet dat Potentaten in Europa hen altijt, onder het eene of andere pretext, sterck van volck van oorloge en ten oorloge gewapent houden. Deshalven behoort Sijne Majesteit van gelijken van volck en van een goet tresoor en alle behoeften ten oorloge voorsien te wesen, soo tot dienste en verseekeringe van sijnen staet, als tot maintainement van de groothijt en loffelijcke reputatie hem bij den overleden Coninck naegelaten.⁽¹⁾

Zeker was aan zulk een gezonden en degelijken raad nergens meer behoefte dan in Frankrijk. En hij werd met zulk goed gevolg gegeven, dat hij zelfs op den ondankbaarsten grond vrucht opleverde. Het is een verkwikkend schouwspel, te zien hoe de advocaat van een uit het oproer voortgekomen gemeenebest groote koningen als het ware voor zich daagde, om hun de eerste regeeringsplichten te leeren, die in zijn land zoo voorbeeldig werden vervuld. Indien Engeland en Frankrijk op dat tijdstip ieder een Oldenbarnevelt hadden bezeten, zouden zij eene menigte van Epermons en Sillerys, Bouillons en Condés, of Winwoods, Lakes, Carrs en Villiers hebben kunnen missen. Maar Elizabeth met hare raadslieden en Hendrik waren niet meer en Richelieu was nog niet gekomen; terwijl in Engeland Jacobus en zijne gunstelingen er zich op toegden, een afgrond tusschen regeering en volk te openen, die in minder dan een half menschenleven het koningschap verzwelgen zou.

Twee maanden later gaf Oldenbarnevelt aan den ambassadeur der Staten kennis van de mededeelingen, door den prins van Condé en de hertogen van Nevers en Bouillon in Den Haag gedaan, omtrent hunne verzoening met de Koningin. Langerak kreeg in last om die verzoening tusschen de kroon en de rebellen zooveel mogelijk te bevorderen, en tevens om Du Maurier in bescherming te nemen tegen de lasterlijke aantijgingen, die uitgestrooid werden, en waarvan Aerssen de geheime bewerker was⁽²⁾.

(1) Oldenbarnevelt aan Langerak, 14 April 1614. (HS.)

(2) Oldenbarnevelt aan Langerak, 13 Juni 1614. (HS.)

‘Wilt arbeijden,’ zeide hij, ‘dat alhier geene extraordinaris gesanten worden gesonden, en dat de Heere Du Maurier, als een seer verstandich en moderaet persoon, nu van onsen Staet onderricht, van de religie, en hebbende vele andere goede en dienstelijke qualiteijten voor H.M. en onse dienst, alhier mach blijven.

‘Visiteert mijnheere den Prince⁽¹⁾ en andere princen en officieren van de Crone, die weder ten hove sullen komen, en doet alle goede offitien soo voor den Staet, als voor den voors. Heere Du Maurier, opdat deur quade menëen en rapporten ons en hem geen ongelijck geschiede.

Let wel om te onderzoeken wat des Conincx van Spanjen, Eertshertogen en oock des Keijzers voornemen is in de saeke van Gulick. Verseekert ons goede meeninge, en doet gelooven dat de veranderinge van religie bij den Prince Palatijn van Nijenburg onse goede wille en affectie voor hem, sooveel hij recht heeft, nijet sal veranderen.’

Zoolang het voor de Staten mogelijk was, aan beide de pretendenten vast te houden, was de advocaat niet gezind om De Paltz in de armen der spaansche partij te werpen. Hij zag echter zeer wel in, dat Neuburg, door zijn huwelijk en geloofsovergang, onvermijdelijk het werktuig der Ligue in de hertogdommen worden zou, en dat hij in de eerste plaats zich gehoorzaam zou neerleggen bij de besluiten des Keizers. Tegen die besluiten zouden Oldenbarnevelt en de Staten zich met alle macht verzetten.

‘Arbeijt nijettemin,’ schreef hij, ‘dat men aldaer directelijck of indirectelijck nijets toestae dat tot vordering van de Ligue is streckende, als ons en alle religionsverwandten te seer prejudiciabel. Vertoont mede, dat jegens des overledenen Conincx, des Conincx van Groot-Brittanniën, der geunieerde Chur- en Fursten Duijtslant en onse meeninge en resolutie is geweest, het different van de successie der voors. landen te doen dependeren van den wille van den Keijser en zijn Hoff, en dat daartoe de proceduren van den jare 1610 met datelijck ofdoen van de gepretendeerde sequestratie deur Leopold hebben gestreckt. Houdt voor seeker, dat de Coninc van Groot-Brittanniën en oock de Evangelische Chur- en Fursten onze proceduren in 't verseekeren en bewaren van Gulick, nijet alleen dienstelijck, maar noodig houden; en houdt de goede hant daeraen dat men aldaer van gelijken wil doen, ist nijet doenlijck openlijck, ten minste bedecktelijck. Mijn gevoelen

(1) De prins van Condé.

is, dat, tenzij de Prince Palatijn gestijft wordt en zijn dessein gefundeert is opte generale ligue jegens alle religionsverwanten, de saeken wel geappaiseert zullen worden.’

De gezant moest tevens de plannen trachten te bevorderen, die er bestonden voor een huwelijk tusschen den prins van Wales en de tweede dochter des Konings van Frankrijk. De Staten zouden ruimer ademen, indien het thans gelukken mocht Jacobus' heilloozen droom van een spaansch huwelijk te niet te doen. Hij moest ook aandringen op betaling van de soldij der fransche regimenten, die sedert den dood van Hendrik en het ontslag van Sully steeds verschuldigd bleef en gedurig door Holland werd bijgepast. Oldenbarnevelt deelde hem mede, dat de Republiek oorlogschepen uitzond naar de Levant, om het oog te houden op de armada van Spanje aldaar, en naar de Oostzee, ter vervolging van de zeeroovers, die alle zeeën onveilig maakten. Hij schatte het verlies, door nederlandsche kooplieden dientengevolge in één jaar geleden, op 800000 gulden. ‘De onsen hebben twee piraten dit jaer veroverd en vernielt, maar het geboefte wast aen,’ zeide hij.

Terugkomende op het verzet der Staten tegen de keizerlijke aanspraken, schreef hij: ‘Men seit dat de Keijser aen ons wil senden een heraut op te saeke van Gulick, maer wij sullen hem wel kunnen bejegenen.’ En hoewel hij de mogelijkheid aannam dat de prins van Neuburg zich nog niet geheel met lichaam en ziel aan de papisten verkocht had, gaf hij eenige dagen later in Frankrijk de waarschuwing, om op het ergste voorbereid te zijn.

‘De Eertshertogen ende Prince van Nijenburch schijnen het oorloge mit ernst te willen bij de hant nemen. Men meent en adviseert dat de papistische ligue een groot effort wil doen jegens de religionsverwanten; wij sullen.... op te saeke letten. Aeken wordt eerst gedreicht, oock de Pfalzgraef-Churfurst. Vrankrijck kan, bij redenen van staet, nijet gedoogen dat men die met geweld aantaste. Het heeft oock te veel voor Gulick helpen doen, dan om te sien dat de Spanjaerts hen daervan soudon meester maeken’⁽¹⁾.

Wij zagen, dat Frankrijk in den gedenkwaardigen veldtocht van 1610 enkel aandeel nam als een bewonderende hulpgenoot, daar maarschalk De la Châtre in alles de meerderheid van het staatsche leger en de meesterlijke leiding van prins Maurits erkende. Maar de regeering der Koningin-

(1) Oldenbarnevelt aan Langerak, 13 Juni 1614. (HS.)

Weduwe werd door dien veldtocht gebonden aan de staatkunde van Hendrik en aan zijn vaste bondgenootschap met de Republiek. Of er iets van 's Konings veerkracht in het bestrijden der plannen van het Huis van Oostenrijk bij het fransche hof was overgebleven, zou de tijd leeren. Intusschen deed Oldenbarnevelt Engeland en Frankrijk de ooren tuiten van zijne waarschuwingen.

Weinige weken later wierp de prins van Neuburg het masker af. Zooals de advocaat aan het fransche hof mededeelde, waren door Spanje en de aartshertogen in allerijl 12000 man voetvolk en 1500 ruiters gelicht, ten behoeve van den pretendent. Vijf- of zesduizend Spanjaarden zouden over zee naar Vlaanderen komen en even zooveel Italianen over land; en eene groote troepenmacht zou in Duitschland en Lotharingen worden aangemonsterd. Voortdurend ontving Oldenbarnevelt uit Praag belangrijke berichten omtrent de krijgskundige plannen en bewegingen, welke hij geregeld mededeelde aan de fransche en engelsche regeeringen, die ziende blind waren.

‘Ick overdencke bij dese gelegenheyt’, schreef hij aan zijn vriend Caron⁽¹⁾ ‘de advisen, over ettelycke maenden uyt Regensburch alhier gesonden, komende uyt het kabinet van de Jesuiten, als dat het dessein van de Catholique ofte Romanique Ligue was, in dit jaer een leger te velde te brengen in de landen van Gulick, om den Prince Palatyn (dien men alstoen seyde van de roomsche religie en de ligue geworden te zijn) meester van de landen van Gulick en andere te maeken, het decreet jegens Aeken en Mulheim te executeeren, en te beletten dat noch Groot-Brittanniën noch dese landen in Duytslant geen secours soudén senden, en dat van 'tselve leger de Eertshertoge en de marquis Spinola de directie soudén hebben. Dat een ander leger opte frontieren van Oostenrijck in't velt gehouden soude worden, om te beletten dat Hongaryen, Bohemen, Oostenrijck, Meeren en Slesien in Duytslant geen secours soudén kunnen senden, en deselve landen in devotie voor den Keyser te houden, en dat hiervan het beleid soude worden gestelt aen den Eertshertog Leopold en andere Heeren van den Huyse van Oostenrijck. En dat een derde leger in de Over-Pfalz soude worden gebrocht, onder het beleid van den Hertoch van Beijeren en anderen van de voors. Ligue, gedestineerd om heur dessein jegens den Churfurst Pfalzgrave en andere Chur- en Fursten en Stenden van de religie datelyck in't werck te stellen.’

Die geheime berichten, door Oldenbarnevelt uit het kabinet

(1) Oldenbarnevelt aan Caron, 13 Juli 1614. (HS.)

der Jezuïeten verkregen, waren door hem maanden te voren meegedeeld aan hen, wie ze het meest aangingen; maar het scheen alsof dezer achteloosheid er slechts door vermeerderd werd. Niet alleen was dus de geheele spaansche veldtocht van dit jaar, lang vóór dat hij ondernomen werd, door den advocaat voorzegd, maar zijne lang vergeten briefwisseling verkrijgt voor ons de gedaante eener kroniek van verleden gebeurtenissen; zoo juist komt al wat de nakomelingschap maar al te goed kennen leerde overeen met wat hij met profetischen blik voorzag.

Zou de loop der gebeurtenissen niet gewijzigd zijn, indien mannen als Walsingham en Burleigh, Hendrik en Sully, Richelieu en Gustaaf Adolf met dien horoscoop, door den grooten staatsman bij den oorsprong van den Dertigjarigen Oorlog getrokken, hun voordeel hadden kunnen doen? Tot zulke ijdele vragen wordt men geleid, wanneer men de schijnbare dorheid overweegt van een inderdaad zoo gewichtig tijdperk.

Uit het verledene tot hetgeen toen in de toekomst lag besluitende, zeide Oldenbarnevelt: ‘Het voors. dessein in de brieven van Prage jegens den Churfurst-Pfalzgraef schijnt te groot en te ongelooffelijk te wesen; maer als men soowel de groote bitterheyt van de luyden bedenckt als 't geen bij menschen gedencken jegens den goeden Churfurst Hartoch Hans Frederick van Saxen om gelijke redenen, te weeten, haet van de religie en om de keyserlijke autoriteyt te stabilieren is gedaen, soo hebbe ick groote apprehensie. Ick geloove dat de Roomsche Ligue de tegenwoordige occasie sal willen gebruyken tot uytvoeringe van haer groot voornemen, houdende Vranckrijck onbequaem om het te beletten, Duytslant in groote divisie, en henselve imaginerende dat Sijne Majesteit van Groot-Britannien en dese landen nyet sullen winnen of kunnen haer mit macht beletten.

Sijne Majesteit dient wel ingebeelt hoe grootelijck in 'tgemeen Sijne Majesteit en het Churfurstelijcke Huys Pfalz als principael hoofd van de religionssaeke, daeraen gelegen is dat men mit alle middelen en macht het voors. voornemen in tijts belette. Mijneheeren de Staten hebben wel goeden wil, maer geene macht suffisant daertoe, en men moet nyet gelooven dat, sonder groote en prompte macht van Sijne Majesteit en andere religionsverwandten, Mijneheeren de Staten-Generael soo groote saeke sullen onderstaen. Wilt daerom alle uysterste devoir doen, ten eynde in tijts en eer het te laet valle dese saeke van wege Syne Majesteit.... worde beharticht, en deur Sijner Majesteit autoriteyt en credit bij andere Coningen,

Chur- en Fursten, Princen en Republyken mit ernst bevordert; 't welck geschiedende, sal alhier alle goede wil en affectie gebruyckt worden'⁽¹⁾.

Helaas! Zijne Majesteit wilde wel de zaak van Conradus Vorstius ter harte nemen, riemen papier met diplomatieke briefwisseling vullen, boekdeelen vol schrijven met redevoringen, overvloeiende van haat tegen dien doctor in de godgeleerdheid. Maar wat waren, vergeleken bij het gevaar dat het Christendom door de benoeming van een Arminiaan tot den godgeleerden leerstoel te Leiden dreigde, de belangen van alle protestantsche vorsten en republieken, de hachelijke toestand der Vereenigde Provinciën en daarmee van zijn eigen troon - wat was het Protestantisme, dat van Friesland tot Hongarije bedreigd werd door de onverzadelijke, alles verteerende macht van het dubbele Huis van Oostenrijk, wat de toekomst van de oude kerk en de papistische ligue, wat de honderdduizenden, die daar aantrokken op Bohemen, de Nederlanden en de Hertogdommen, terwijl in alle dorpen van Spanje, Italië en het katholieke Duitschland de trom geroerd werd voor het werven van nieuwe manschappen?

Terwijl de wereld in lichter laaie stond en koningen en vorsten zich wapenden, wijdde de monarch van het machtige en edele britsche volk den tijd, die hem na het verkeer met zijne vuige gunstelingen en de verspilling der schatten van zijn Koninkrijk restte, aan godgeleerde twisten, waarin hij zijne geleerdheid ten toon spreidde maar ook zich zelf dagelijks weersprak. De ontzettende kleinheid van dien wonderlijken vorst gaat alle verbeelding te buiten.

Daarbij, indien hij naar de vermaningen der Staten en zijner geloofsgenooten luisterde, aan de welsprekendheid van Oldenbarnevelt het oor leende en een mannelijk en koninklijk besluit nam, zou hij verplicht zijn geweest voor dat gehate lichaam, het Parlement, te verschijnen en geld aan te vragen. Hij zou het misschien in zijn vertrouwen moeten nemen en zich moeten vernederen, om tot de vergadering te spreken over de nationale belangen. Zij kon wel eens niet bevredigd zijn, door de eer van gelden te mogen toestaan, en zich verstouten om te vragen, welke bestemming daaraan gegeven zou worden. Het was den koning en staatsman waardig, niets te doen dan raad geven. En daarvan, hoe gul hij er ook mee zijn mocht, was zijn voorraad onuitputtelijk.

Oldenbarnevelt had zijne hoop op het Britsche Lagerhuis gevestigd, wanneer de Koning er slechts toe gebracht kon

(1) Oldenbarnevelt aan Caron, 13 Juli 1614. (HS.)

worden om het parlement bijeen te roepen. Andermaal luidde hij de alarmklok: ‘De advisen continueren van dag tot dag, dat de Eertshertogen seer groote lichtingen van ruiters en knechten in groote diligentie doen; en daerbeneffens groote preparatie van geschut en andere notelyckheden te velde dienende, ende dat zij binnen 10 of 12 dagen voor Gulick soudén willen wesen. Soo is alhier noodich gevonden, een groot convooi naer Gulick te doen gaen..... De Palatyn van Nyenburch neemt noch dagelycx meer volck van oorloge aen, en men seit dat hij hem meester van Mulheim maekt. Indien Sijne Majesteit dese saeken mit ernst wilde behartigen, voor de conservatie van de Chur- en Fursten en Stenden van de religie, ick soude immer neyt twijffelen of het Parlement soude daertoe gaerne consenten dragen, en sulcke occasie dient gebruykt tot redres der saeken’⁽¹⁾.

Noch het volk, noch het parlement van Groot-Brittannië zou in gebreke blijven, wanneer het gold goed en bloed over te hebben voor de zaak der burgerlijke en godsdienstige vrijheid. Maar indien Jacobus het waagde, zich openlijk tegen Spanje te keeren, wat zou graaf Gondemar dan wel zeggen en wat zou er dan worden van de infante met haar bruidsgift van tweemillioen?

Jacobus' verklaarde zorgeloosheid kwam geenszins voort uit onbekendheid met de gevaren, die het noordelijke Europa en het Protestantisme bedreigden, door de onverzadelijke heerschezucht van Spanje en het streven van het Pausdom om de landen, die het ontglipten, onder zijne macht terug te brengen. Wij hebben zijne ware beweegredenen leeren kennen; en de wereld heeft daar lang de gevolgen van ondervonden.

‘Zijne Majesteit gelooft vast,’ zoo schreef de secretaris van staat, Winwood, aan Oldenbarnevelt⁽²⁾, ‘dat de papistische ligue groote en gevaarlijke plannen brouwt. Mijneheeren de Staten zullen hem altijd bereid vinden om die te voorkomen, zoover dit van hem afhangt. De oorzaak van al die geschillen ligt in Spanje. Wij gelooven niet, dat de aartshertog in dit jaar Gulik zal aantasten, maar vreezen veeleer voor Mülheim en Aken.’

Maar de secretaris van staat, die zoo het gevaar erkende, was blind voor het gewicht daarvan en schatte tevens de krachten te laag, die noodig waren om het af te weren. ‘Het is ten eenenmale onmogelijk’, zeide hij, ‘des vijands geweld

(1) Oldenbarnevelt aan Caron, 13 Juli 1615. (H.S.)

(2) Winwood aan Oldenbarnevelt, 19 Aug. (o.s.) 1614. Dit HS. maakt een deel uit eener verzameling, die door den vertaler aan den schrijver is meegedeeld.

te weerstaan. Het zou dwaasheid zijn, hem te bewegen om den keurvorst van De Paltz aan te tasten; want dit zou gelijk staan met een aanval tegen Groot-Brittannië en al zijne bondgenooten. Duitschland is een fijne beet, maar te groot voor Spanje's keel, om in eens opgeslokt te worden. Ziehier het kwaad dat de papistische ligue kwelt: de Keizer en zijne broeders staan allen aan den rand van hun graf en de spaansche infanten zijn te jong om in het Keizerrijk op te volgen. De Paus zou het nog liever ontbonden zien, dan in handen van een vorst die niet van zijn godsdienst was. Wat ons in deze omstandigheden te doen staat, is, dat ieder zoo goed mogelijk voor zijne eigene zaken zorgt; verder moeten wij ons bondgenootschap versterken en ons niet laten scheiden door de kunstgrepen onzer vijanden. De bondgenooten kunnen vast op den Koning van Groot-Brittannië rekenen en zullen zich niet in hem bedrogen vinden.'

Fraaie gemeenplaatsen, die echter vrij onbeteekenend waren. Ongelukkig voor de bondgenooten, was het zorgen voor eigene zaken en het vertrouwen op een Koning, die het eene dwaasheid vond om den vijand tegenstand te bieden, juist niet de weg om het gevaar af te weren. Veertien dagen later werd door den man, die het wel mogelijk en hoog tijd oordeelde om weerstand te bieden, een tafereel geschetst van den voortgang, dien de Spanjaarden maakten.

'Depuis vostre lettre,' schreef Oldenbarnevelt (ditmaal in het fransch) aan den secretaris van staat⁽¹⁾, 'vous aurez reçu avis du cours qu'a tenu le marquis Spinola avec l'armée du Roy d'Espagne et des Archiducs, aussi le Prince Palatin de Neuburg avec ses forces, entretenues par le Pape et aultres de la Ligue papistique. Le 29 du mois passé, il a forcé la ville d'Aix la Chapelle; le magistrat et ceulx de la religion réformée sont extrêmement mal traités, et la ville a 1200 soldats logés ès maisons de ceulx qui font profession de nostre religion; Mulheim pris et démantelé, et les maisons menacées de ruine; Duren, Castre, Grevenbroeck, Orsoi, Duysburch, Ruhrort et plusieurs aultres villes contrainctes de recevoir garnison et quitter l'exercice de la religion réformée. Le 4 de ce mois ils ont investi Wesel. Le 6, on tient pour assuré, que les villes de Clève, Emmerich, Rees et aultres de ce quartier avoient déjà accordé de recevoir garnison. Mess. les Etats.... résolurent le 1er de ce mois de mettre une armée de 135 compagnies de pied, 40 compagnies à cheval, quel-

(1) Oldenbarnevelt aan Winwood, 14 Sept. 1614. (HS., Van Deventer).

ques navires de guerre et bon train d'artillerie en campagne. Son Exc. partit le 4 de la Haye, pour assister la ville de Wesel, assurer le Prince de Brandenbourg et empêcher les hostiles procédures des armées de Spinola et du Palatin.....

‘Considérez, je vous prie, ce cours, et quel respect ils ont porté en leurs procédures aux instances, faictes de la part de S.M. de la Grande Bretagne et du Roy de France, d'abstenir d'hostilités. Croyez que sans la considération de la forte garnison de Juliers ils eussent happé en huit jours toutes les villes de Juliers, Clève et Berg. Cependant ils se serviront de leurs fallaces, estant leur cours sisté par nostre armée. Le prince de Neubourg envoie son Chancelier icy, *cum mediis componendae pacis*, bonnes et raisonnables en apparence, mais en vérité trompeuses ... Sy Leurs Majestés et les Princes de l'Union ne prennent une résolution vigoureuse et effective pour faire teste à leurs desseins, voilà leur ligue en pleine vigueur et la nostre sans âme. Car ny la volonté ny les forces et moiens de Mess. les Estats sont bastantes à empêcher leurs ambitions et dangereux desseins. Nous voions les deulx Princes Electeurs, Palatins et Brandenbourg, professant la religion réformée, en leurs dignités, droits et biens par force hostilement traictés, et plusieurs mille âmes de la religion injustement opprimées par la ligue papistique. Pour moi, je suis confirmé en mes appréhensions, et ne puis croire que nostre religion ny nostre union peuvent endurer telles indignités. Ils prennent la minorité et division de la France et les divisions parmy les Princes d'Allemagne en leur avantage. Je croy que la singulière sagesse et prévoiance de Sa Maj. fera résouldre promptement les rémèdes convenables, et que vostre Parlement ne fera aulcune difficulté de se bien acquiter pour la réparation d'une telle bresche.’

Het jaar sleepte zich ten einde. De zorgeloosheid der Protestanten scheen in gelijke mate toe te nemen als de bedrijvigheid van Oostenrijk en de Ligue. Eene schijn-onderhandeling, waarbij niets bepaald werd, en eene schijn-verzoening, terwijl tot een verdelgingsoorlog besloten was, werden van de zijde van Spanje en Oostenrijk voortgezet. Oldenbarnevelt deed wat hij kon om de kleine geschilpunten tusschen de Staten en Groot-Britannië weg te nemen, opdat deze beide bolwerken van het Protestantisme vereenigd weerstand zouden bieden aan den opkomenden vloed. Hij schreef den ambassadeur voor, alle bevredigende middelen aan te wenden om de zaken der groenlandsche visscherijen, van den lakenhandel en andere oorzaken van oneenigheid te schikken. Het was meer dan noodig, oordeelde hij, dat de wederzijdsche onderdanen thans

op den vriendschappelijksten voet met elkander verkeeren zouden. Vóór alles, deed hij den Koning door den ambassadeur verzoeken, het Parlement bijeen te roepen, opdat het Koninkrijk bestand zou zijn tegen de dreigende gevaren.

‘Ick ben verwondert en bedroeft,’ schreef hij⁽¹⁾, ‘dat men aldaer de periculen, daarmede alle religionsverwandten gedreijcht worden, en vooral Duijtslant en deze landen, nijet apprehendeert. Ons mit blooten raet te assisteren, en somtijts bij traductie van onse actien, en ons alleen de lasten, costen en periculen te laten dragen, is ons nijet dienstelijck. Ick gelove alsnoch dat de Prince Palatin van Nijenburch en de Marquis Spinola hen in en naast de Landen van Cleve soo sterck sullen houden, dat sij, volgens het advies over vijftien maenden gegeven, *sedem belli* aldaer zullen houden, om ten allen tijde te velde te wesen gereet om op dese Landen en Duijtslant te attenteren... Behalve de forcen van den Keijser en het Huijs Oostenrijck, den Hertoch van Beijeren en anderen, oock die van Italiën, wordt nu geadviseert, dat de Bisschop van Wurzburg 7 of 800 ruijteren en eenige duisent te voet in sijn lant ontfanckt, en dat de Churfurst van Mentz 7 of 8000 te voet en 600 ruijteren deur den Grave van Vaudemont in Lorijnen doet lichten. Men zegt het pretext te wesen, Franckfurt tot obedientie te brengen, gelijk te voren mit Donauweert en in dit jaer mit Aeken en Mulheim is geschiet, maer mijne vreese is, om den Churfurst-Pfalzgraaf en andere religionsverwandten de wetten te geven.

‘Sijne Majesteijt heeft een seer groot en goet subject om daarop het Parlement te convoceren, en een groot consent te versoecken en impetreren, 't welck ontwijffelijck sal worden gunstelijck geaccordeert, als men het Parlement wil verseekeren, dat de meeste penningen tot soo goede saeke sullen gebruijckt worden. Wilt daerop alsnoch letten en het beste helpen vorderen ... Wij wachten alle ure tijdinge, of de handelinghe van Xanten gesloten of gebroken sal worden. Ick hope en vreese. Daarentusschen dragen wij soo groote lasten, of wij in oorloge ware.’

En nog eenmaal voegde hij hier de waarschuwing bij, die zelfs voor nieuwelingen in de diplomatie overbodig mocht heeten, dat het verdrag van Xanten, zooals de vijand het voorgesteld had, enkel eene hinderlaag was. Want indien al tot eene wederzijdsche ontbinding besloten werd, dan waren toch Spinola en Neuburg gereed om op elk oogenblik niet alleen de troepen die van het katholieke leger afgedankt zou-

(1) Oldenbarnevelt aan Caron, 21 Nov. 1614 (H.S., R.A.)

den worden, voor de Ligue weder in dienst te nemen, maar tevens die van het leger der Staten en dat van Brandenburg.

Zij zouden, in vier dagen tijds, Rijnberk, Grol, Lingen, Oldenzaal, Wachtendonk, Maastricht Aken en Mulheim met eene macht van 20000 man kunnen bezetten.

Weinige weken later waren al zijne voorspellingen vervuld. ‘De Heere Palatin en Marquis Spinola hebben het tractaat spottelijk geïlludeert’, schreef hij, ‘twelck eene indigniteit is voor Hare Majesteiten, Chur- en Fursten, ende ons qualijck verdraegelijck. Men heeft nijeuwe versoecken en voorlagen gedaen, maer nu geeft men uijt als dat den 27 Novembris in 't leger voor Wesel eene depesche uijt Spanje quam, inhoudende bevel van nijet in de handeling voort te gaan, sonder ordre van Spanje. Hierop sijn de legers gescheijden, de Prince Palatijn en marquis nae Brussel, Sijne Exc. mitte Heeren Ambassadeurs na den Hage getogen De ruijteren en eene partije van het voetvolck van den Heere Palatijn en Spinola liggen in de landen, en leven op discretie..... De Heere van Refuge is nae Brussel, met intentie om aen den Eertshertoge te vertoonen het ongelijck, sijnen Coninck en de saeken gedaen. De Heere Wotton is noch hier.....

Wij blijven mit soo groote costen en lasten extraordinaris beswaert, dat het een iegelijck verwondert dat men aldaer van ons gelt vordert, wesende de opinie dat wij, boven den stillestant van betalinge, mit eene groote somme soude behooren geassisteert te worden.....

Wij hopen dat Sijne Majesteit vigoureuselijck sal resolveren, en nyet gedooogen dat Sijne grandeur en digniteyt alsoo sal gevilipendeert worden. Indien dese cours den Spanfaert wel geluckt, sal hij andere en grooter bij de hant nemen, en gelooven dat men alles wil lijden en verdragen. Sijne Majesteit is de eerste Coninck van de religie, heeft titel van defenseur des geloofs. Sijne religie, zijne eenige dochter, sijn swager en petit fils sijn, neffens syne digniteyt, in 't particulier geïnteresseert, behalve het gemeene interest.’

‘Mijneheeren de Staten versochten in den jare 1585 van de overleden Coninginne Elisabeth, hoochl. mem., assistentie van twee duysent ruyteren en tien duysent soldaten te voet, bij Hare Majesteit te onderhouden gedurende den oorloge. Vele Engelschen verstonden datelijck dat 'tselve versoeck bij Hare Majesteit behoorde geaccordeert te worden, en dat het Parlement wel eens soo veel soude consenteren om soo goede saeke. 'Tis waer, dat H.M. 'tselve secours verminderde opte helfte, boven de bewaernisse van de plaetsen van assurance..... Maer Sijne Majesteit heeft nu Schot-

lant, oock de frontieren tusschen Schotlant en Engeland vrij, en Ierland in vrede, sulcx dat hij ééns sooveel in vrede bezit, als de Coninginne. Hij is een Coninck, Hare Majesteit was eene vrouwe. De Coninck heeft kinderen tot erfgenamen; sijn naeste bloet is ten hoogste geïnteresseert bij wat Sijne grootheyt en digniteyt vercort; welcke consideratien elck apart wel eene vigoureuse resolutie meriteren'⁽¹⁾.

De uitgebreide heerschappij van Spanje, die een nieuw leven verkreeg door de krachtvolle organisatie der Ligue, welke samenspanning tegen de menschelijke vrijheid bezielde werd door den geest der Jezuïeten, was niet bevredigd door haar invloed in Duitschland, de Nederlanden en Engeland, maar bedreigde nu ook Savoye, vast besloten om Karel Emanuel ten val te brengen of aan zich te onderwerpen.

Even als Engeland lag ook Frankrijk onder de betoovering der spaansche huwelijken, die voor het laatste althans geene hersenschim waren; en het zag bedaard toe dat Savoye aan den gemeenen vijand van alle nationale onafhankelijkheid werd opgeofferd. Nooit bleek de kracht van een vast voornemen en van eenheid van plan duidelijker, dan bij dit begin van een grooten oorlog. Oogenschijnlijk stonden de kansen voordeelig voor de zaak der protestanten. In de voornaamste landen die aan den jongeren tak van het Huis van Oostenrijk behoorden was hunne verhouding tot de katholieken als van tien tot één. Bohemen, Oostenrijk, Moravië, Silezië en Hongarije waren vervuld van den geest van Huss, Luther en zelfs Calvin. Was Spanje al onverdeeld, sedert de Moren en Joden uitgedreven en de ketters van Castilië en Arragon ten onder gebracht waren, in Venetië, dat zijne staatkunde nooit aan de kerk onderwierp, bezat het slechts een zeer lauwen bondgenoot en in het oorlogzuchtige en rustelooze Huis van Savoye een gevaarlijken nabuur, die steeds aan de geographische eischen alle godsdienstige bezwaren ondergeschikt maakte. Een oprecht bondgenootschap met Frankrijk, waar de bloem van den adel en van het volk tot den hervormden godsdienst overhelde, was onmogelijk, zelfs al waren er vijftig fransche prinsessen uit te huwelijken geweest aan vijftig infanten.

Groot-Brittannië, de Nederlanden en de geuniëerde duitsche vorsten schenen een gesloten phalanx te vormen, waardoor het eene wanhopige zaak ware heen te willen breken. En toch werd er op dat tijdstip, dat van zulk eene vreeselijke toekomst zwanger ging, nergens eene gezonde protestantsche staat-

(1) Oldenbarnevelt aan Caron, (HS.) zonder datum (laat in het jaar 1614).

kunde gevolgd, dan in Holland. Hoe lang zou die staatkunde zoo blijven? Hoelang zou Oldenbarnevelt de woordvoerder der Republiek zijn? De tijd zou menige les met zich brengen. De geuniëerde duitsche vorsten twistten zelfs in hun slaap en Engeland en Frankrijk waren teruggetrokken en besluiteloos; terwijl Maximiliaan van Beieren en Ferdinand van Stiermarken, de kabinetten van Madrid en het Vatikaan, bedaard, ernstig en onverbiddelijk als het noodlot, naar één doel streefden. En Spanje was thans weder machtiger dan het sedert het begin van het bestand geweest was. Het had vijf jaren besteed om zich ten aanval toe te rusten. Het had zich in de Middellandsche Zee versterkt, door de verovering van belangrijke vestingen in Barbarije en op een aanzienlijk deel der afrikaansche kust, wat voor de Staten het onderhoud van een vast eskader in die wateren noodig maakte, om hun handel tegen den Spanjaard zoowel als tegen de zeeroovers te beveiligen. Spanje was overal geducht en Turkije kon, daar het betrokken was in de oorlogen met Perzië, thans geene afleiding aan de zijde van Hongarije en Weenen verschaffen.

‘UEd. gelijk oock de Secretaris Winwood,’ schreef Oldenbarnevelt aan den gezant in Engeland, ‘recommanderen de saeke van Savoyen, bij ordre van Sijne Majesteit. De redenen en consideratien van Sijne Majesteit sijn vol wijsheyt en voorsichticheyt, en noodigen Sijne Majesteit om nyet te gedoogen, dat Spanje nae sijn wille in Italien de wetten geeft..... De Spanjaert wil van den Hertogh van Savoyen obedientie en humiliatie hebben, of wil hem mit 40000 soldaten in 't voorjaar ruïneren. In Vrankrijk wil hij sijne saeke mitte dubbelde aliancien volcomelijck verseekeren; waernaes Duijtslant, dese landen en andere rijcken van de religie..... sullen’.

Met het nieuwe jaar kregen de zaken een donkerder aanzien. De Ligue verzamelde wijd en zijd hare krachten; hare hoofden stelden onaannemelijke vredesvoorwaarden, terwijl de oorlog reeds woedde; en toch sloeg geene regeering, behalve die der Nederlanden, acht op den opkomenden storm. Jacobus, nietig als altijd, leende het oor aan Gondemar en schreef vermanende brieven aan den aartshertog. Nog werd in allen ernst door de katholieke partij het voorstel gedaan, om de ontbinding der wederzijdsche legers in de hertogdommen gepaard te doen gaan met eene garantie van den markies Spinola. Maar wat bleef ontbreken, was de volmacht en de waarborg van den Koning van Spanje.

Te onderstellen, dat de Republiek en hare bondgenooten rustig zouden afwachten dat de slagen op de protestantsche vorsten en steden van Duitschland neervielen, was te veel op

de onnoozelheid rekenen van staatslieden, wien de belangen van het Protestantisme ter harte gingen. Zij verlangden niet anders dan dat het verdrag, bezegeld en bekrachtigd, getrouw zou worden ten uitvoer gelegd. ‘Indien dan,’ zeide de advocaat, ‘de Coninck van Spanje, de Eertshertoch ofte ijemant anders mit Mijneheeren de Staten begeert te tracteren, om in 't Heylige Ryck nyet datelijck te attenteren, maer alles nae des Rijcx constitutie, vrij- en gerechticheden, loffelijcke en wel hergebrochte gebruyken, van de Chur- en Fursten, Stenden en Steeden des Rijcx ordentlijck te laten beleiden, Mijneheeren de Staten sullen daerinne, bij interventie van de Coningen, hare vrienden en geallieerden, een iegelijck nae behooren wel weeten te bejegenen’. Zoo kon er nog vrede in Duitschland zijn en de godsdienstige gelijkheid, op grond van den Majesteitsbrief en het Compromis, gehandhaafd worden. Dat was het oprechte streven van Oldenbarnevelt. Maar hij wist, dat aan den kant van den vijand alles veinzerij en misleiding was. Gelijk vroeger een Walsingham bijna alleen de bedriegelijke onderhandelingen verdacht en ontmanteld had, waarmede Spanje Elizabeth trachtte bezig te houden, tot de Armada op hare kusten zou verschijnen, zoo deed nu Oldenbarnevelt, die al die kunstgrepen van het voorgaande geslacht gezien had, zijne waarschuwende stem hooren, opdat Duitschland aan het over dien staat gestreken vonnis mocht ontkomen.

‘Onder des Spanjaerts voorstellen,’ schreef hij⁽¹⁾, ‘schuult nyet dan captie en bedroch Een iegelijck is alhier verwondert, dat men die notoire maleversatien der Spanjaerts en hare adherenten nyet soude daeruyt kunnen verstaen. En voorwaer, de saeke sal bij geene nyeuwe voorstellen geaccordeert worden, maer wel bij eene vigoureuse resolutie van Sijne Majesteit, weesende ten hoochste noodich ten dienste van de Christenheyt, ter conservatie van Sijner Majesteyts digniteyt en grootheyt, ten dienste van geheel Duytslant; sonder dat deselve vigoureuse resolutie kan uytgesteld worden.... dan mit seer groote schade en exorbitante interest voor het gemeenebeste.

‘Ick affectionere de saeke van den Hertoch van Savoye in de beste forme, maer ick kan nyet vorderen soo lange ick nyet weet te seggen wat Sijne Majesteit daervoor in specie geresolveert is te doen, en wat hope van de Venetianen, Duytslant en anderen gegeven wordt; weesende onse lasten zeer groot, en hebbende een groot leger van Spanjaerts voor onse deuren.’ -

(1) Oldenbarnevelt aan Caron, 15 Januari 1615 (H.S., R.A.)

In de laatste maand van het jaar waren de reeds zoo groote wapeningen nog uitgebreid. Vaudemont verkreeg het bevel over nog 2000 ruiters en 8000 voetknechten, die door Spanje en den Paus betaald werden; op kosten van de Ligue had Maximiliaan van Beieren 24000 man meer aangenomen. Zelfs indien die berichten overdreven waren, oordeelde de advocaat het beter te lichtgeloovig te zijn, dan zoo onverschillig als de meerderheid der protestanten was.

‘Hier komen alle dagen uyt verscheyden quartieren advisen’, schreef hij aan Caron⁽¹⁾, ‘dat de Spanjaerts en die van de Roomsche Ligue mit haer dessein voort willen, en dat sij Sijne Majesteit aldaer soecken te amuseren, om tijt te winwen en alsoo grooter slagen te mogen geven. Wilt daerom alle mogelijcke devoiren doen, om aldaer eene tijtelijcke en vigoureuse resolutie te helpen (verwinnen). Want wederom te wachten dat wij geprevenueert worden, laeten de saeken van de Evangelische Chur- en Fursten van Duytslant en sonderlinge van Sijne Churf. Genade van Brandenburg nyet toe. Wij souden oock lichtelijck irreparable schade komen te lijden, en alsdan souden wij weder het cruys moeten dragen, gelijk men van Aeken, Weezel en andere plaetzen in't verleden jaer gesproken heeft. De Spanjaert is fijn, en heeft langen tijt gehad om te overdencken hoe hij alle religionsverwandten het net over 't hooft halen of bedriegen sal. Let wel op alle vermaningen en advizen van verleden jaer, en hoe die in den wint geslagen sijn, tot verdruckinge van vele duysende religionsverwandten. Indien men meent de Spanjaerts alleen mit woorden of brieven in offitie te houden, ware beter den vrienden 'tselve claer te seggen. Soo lange aldaer geen Parlement beroepen wordt, om consenten en subsidiën tot soo noodige saeke te vercrijgen, ... soo en kan ick nyet gelooven dat men de saeke beharticht gelijk de dienst, ja, de noot van de gemeene Christenheyt, en sonderlinge van Duytslant vereyscht.’

Hij nam met eerbiedigen spot kennis van Jacobus' voorstel, om door Spinola een waarborg te doen geven. ‘Ick gelove dat Spinola Syner Majesteit voorslach nyet sal willen aennemen.’ zei Oldenbarnevelt, ‘ten ware bij notoir bedroch. En, 'tselve doende, wat soude de belofte van Spinola helpen? Wij houden Spinola voor een groot commandeur, hebbende de Spaensche en der Liguisten beurzen en forcen. Maer, die in andere handen weesende, en sal voor ons nyet seer considerabel weesen; en dat kan alle dagen gebeuren. Wilt daerop letten,

(1) Oldenbarnevelt aan Caron, 19 Januari 1615 (HS., R.A.)

en op 't onderscheyt tusschen Sijne Exc. Prince Maurits en Spinola in regard van onsen staet; ick gelove dat men aldaer 'tselve nyet wel begrijpt. Wilden de Keyser, de Coninck van Spanje en de Princen van de Ligue sulcke belofte doen, als Sijne Majesteit seer wijselijck en voorsichtichlijck op Spinola heeft gedresseert, voor alle litmaten des Rijcks, 'tsoude Sijne en Hare Churf. Genade de Palzgraef en Palzgravinne, andere Chur- en Fursten en Stenden, en oock ons in betere gerusticheyt stellen. Van dese sijde soude geen swaricheyt syn.'

Na zich aldus vrijelijck omtrent Jacobus en diens staatkunde te hebben uitgesproken, beval hij den ambassadeur op kenschetsende wijze voorzichtigheid aan. '*Cogita,*' zeide hij, 'maer wacht u van te censureren Syner Majesteits projecten, gelijk ick oock nyet verstae te doen; sij zijn oock alhier in 't publyck nyet bespot. Maer let wel wat van Brussel sal komen, en adviseert in diligentie.'

En gelijk de advocaat al zijn verstand en geest aanwendde om den vadsigen Jacobus over te halen tot krachtig optreden, in het belang van zijne eigen kinderen zoowel als in dat van de zaak van het protestantisme en der nationale vrijheid, zoo trachtte hij den jeugdigen Koning van Frankrijk met zijne krachtige schouders te steunen, om hem te behoeden voor de met vernieling dreigende hofintriges en den invloed der Jezuïeten.

Hij had het armzalige voorstel van de Ligue, dat oorspronkelijk door Jacobus was opgeworpen, in zijne ware beteekenis doen kennen, door het een open valstrik te noemen, waarin slechts blinden gevangen konden worden. Uitgevoerd zoo als het bedoeld was, en door de groote katholieke mogendheden gewaarborgd, zou het verdrag van Xanten den vrede aan de Christenheid hebben verzekerd. In de plaats van zulk een waarborg het woord aan te nemen van een veldheer, die den volgenden dag niets meer beteekenen kon, was een voorstel, te belachelijk om met ernst te worden beantwoord. Evenwel werd Oldenbarnevelt, door toedoen der katholieke partij, aan de hoven van Engeland en Frankrijk voorgesteld als een tegenstander van den vrede, terwijl geheel zijn streven en werken gericht was tot het edele doel om door Spanje, den Keizer en de Ligue eene plechtige verbintenis te doen aangaan, dat zij de protestantsche vorsten van Duitschland en in het bijzonder den Keurvorst van De Paltz niet zouden beoorloogen, maar de wetten, vrijheden en voorrechten van alle leden des Rijcks zouden handhaven. En tot deze voorrechten behoorden de groote statuten van 1609 en 1610, de Majesteitsbrief en het Compromis, waarbij volledige vrijheid van eeredienst aan

de protestanten in Bohemen was toegekend. Indien ooit eene staatkunde verdiende, zuiver liberaal en zuiver behoudend te worden genoemd, dan was het die, door Oldenbarnevelt zoo onafgebroken gevolgd.

Met het oog op de uitvlucht, waarmede de katholieke partij getracht had het verdrag van Xanten terzijde te stellen, gelastte hij Langerak, den ambassadeur der Staten te Parijs, aan de fransche regeering voor te houden dat, bij zulk eene schikking, de spaansche legers elk oogenblik weder in de hertogdommen verschijnen konden. Het was zelfs niet aan te nemen, dat zij eerlijk handelden.

‘Indien,’ zeide hij, ‘de oprechte meeninge soude wesen dat men jegens de voors. Landen, nochte andere Churfursten, Fursten, Stenden of Steeden des Heyligen Rijcx, datelijck, vyantelijck ofte mit gewelt nyet sal attenteren, gelyck voor de rust en vrede van de Christenheijt dienstelijck is, en 'tselve bij degenen die daerin sijn geïnteresseert goet gevonden, en daerop eene goede valide verbindtenisse van deselve en de naegeburen begeert wordt, de Heeren Staten sullen hen seer gaerne daertoe voegen en hen neffens anderen in de beste wijze verbinden. En als men verseekert is dat de saeken in den Heyligen Rijcke nyet mit hostile proceduren, maar wettelijck nae de constitutie des Rijcx en de oude vrij- en gerechtichheden sullen beleyt worden, dan sal men in den Heyligen Rijcke en bij de naegebure Coningen en Lantschappen gerust kunnen wesen. Maer bij 't voors. onordentlijck voorstel wordt mit reden gevreesd, dat men captien en occasien van querellen soeckt, en dat men mit afdwingen van sulcke beloften tracht ons een schandtvleck op te leggen. Men poocht ons indirectelijck te beletten, om den Churfurst-Pfalzgraaf en andere Fursten of Stenden van Duytslant, onse vrienden, geallieerden en religionsverwandten, jegens viantelijcke proceduren te assisteren..... Ende is den Heeren Staten-Generael seer suspect, dat men de verclaringe bij Sijne Exc., mit goet bevinden der Heeren Ambassadeurs van de Coningen en de gesanten van de corresponderende Chur- en Fursten en Stenden gedaen, heeft verworpen’⁽¹⁾.

De advocaat wist zeer wel dat de godsdienstige vrijheden, die het Huis van Oostenrijk toegestaan had, op hetzelfde oogenblik toen Spanje vrede met de Nederlanden maakte en toen de krankzinnige hertog van Cleef gestorven was, niet langer duren zouden dan de vereenigde krachten van het pro-

(1) Oldenbarnevelt aan Langerak, - Januari 1615. (HS.)

testantisme en de nationale onafhankelijkheid haar konden handhaven. Wat met geweld van de katholieke machten afgedwongen was, zou met geweld weder herroepen worden. Het was voor de Republiek noodzakelijk geweest een bestand voor twaalf jaren in plaats van een vredesverdrag met Spanje te sluiten, terwijl de dood van Jan van Cleef en daarna van Hendrik IV het bewerken van een algemeen vrede tusschen het catholicisme en het protestantisme, tusschen de Ligue en de Unie, bezwaarlijker maakte dan ooit. De Dertigjarige Oorlog - juist gezegd: het laatste deel van den Tachtigjarigen Oorlog - was in de betwiste hertogdommen begonnen, juist op het oogenblik dat zijn voorlooper, de veertigjarige oorlog der Nederlanden, tijdelijk geschorst was. Voortdurend zag Oldenbarnevelt zijne pogingen, om een voordeeligen vrede voor het Protestantsche Europa te bewerken, verijdeld - niet zoozeer door de openlijke diplomatie en de krijgsmacht der erkende vijanden van het protestantisme, als wel door de geheime kuiperijen en de lafhartigheid zijner schijnvrienden. Onvermoeid in zijn streven om den beiden hoven van Engeland en Frankrijk het gevaar te doen inzien, dat Europa door de overwegende macht van het Huis van Oostenrijk en de Ligue bedreigde, stuitte hij op grooter moeilijkheden bij den protestantschen Jacobus, dan bij den katholieken Lodewijk en zijne moeder. En nog werd zijne staatkunde voor het oogenblik niet door eene protestantsche partij in de Republiek zelve gedwarsboomd.

‘Wilt mit ernst bevorderen,’ schreef hij aan Langerak, ‘dat men deur importune vervolgen ons nyet verge 'tgeen soo notoirlyck ongefundeert en 't gemeene beste schadelijck, te meer alsoo wij seekerlijck weeten dat van de andere sijde daertoe bij alle onbehoorlijke wegen sal worden gearbeyt, alleenlijck om misverstanden tusschen ons en Sijne Majesteit te maeken. Sijne Majesteit eene prompte en vigoureuse resolutie nemende om het gemaekte accoordt datelijck te doen effectueren, is de saeke te helpen, en anders nyet. Wij kunnen alhier nyet gelooven, dat Sijne Majesteit in 't eerste jaer van sijne majoriteyt, sulcken evidenten en notoiren affront sal willen lijden, ofte gedoogen de oppressie van den Hertoch van Savojien. Want sulcke saeke in 'tbegin van Sijner Majesteits regeeringe, kan sonder seer groot gevolch en prejuditie nyet gepasseert worden, en kan die saecke nyet langer getraineerd en in onseekerheyt gehouden worden, om vele redenen..... Wij hopen haeste te vernemen eene Conincklijke vigoureuse resolutie jegens den grooten affronte, in 't nalaten van het voltrecken des accoorts,..... weesende buyten

allen twijfel of eene goede resolutie van beyde Hare Majesteyten sal alles in goede ruste, en den Spanjaert en sijne adherenten *in terminis modestiae* brengen. Maar als Vrankrijk op Engellant, en Engellant op Vrankrijk wil sien, sal alles in combustie loopen, tot Hare Majesteyten en onsen ondienste, en der landen en goede ingesetenen ruine⁽¹⁾.

Aan het verdrag van Xanten hield hij als aan een plechtanker vast, totdat het zou zijn weggeslagen. Ten laatste deed de regeering van Jacobus het voorstel, dat de waarborgen voor het verlaten der hertogdommen zouden gegeven worden aan de verbondene Koningen, als bemiddelaars en scheidsmannen. Dit was beter dan het oorspronkelijke voorstel, maar ook hierin ontbrak oprechtheid. Middelerwijl vertrok de prins van Neuburg, bij het afspringen der onderhandelingen, naar Duitschland, wat de advocaat een kwaad voorteecken achtte⁽²⁾. Die prins nam kort daarop eene jaarwedde van 24000 kronen van Spanje aan; en men zeide, dat hij voor dit loon zijne aanspraken op de souvereiniteit in de hertogdommen had afgestaan.

‘Indien dit waer is,’ riep Oldenbarnevelt uit, ‘worden wij mit gedecte plateelen gedient’.

De Koning van Engeland schreef geleerde brieven aan den keurvorst van De Paltz, waarbij hij dezen verzekerde van zijns schoonvaders bijstand, ingeval hij door de Ligue zou worden aangevallen. Sir Henry Wotton, die zich toen met eene bijzondere zending in Den Haag bevond, toonde die brieven aan Oldenbarnevelt. ‘Wanneer ik hoor dat het parlement vergaderd is en groote subsidiën toegestaan heeft,’ was het antwoord van den advocaat, ‘zal ik gelooven dat er iets van al die beloften komen zal.’

Het was voor den advocaat afmattend, zoo door de kleingeestigheid en den naijver der hoogst geplaatsten op aarde gedurig te worden belemmerd in zijne pogingen om de aanvallende bewegingen van spaansche en katholieke zijde te keer te gaan en Europa voor het uitbreken van een vernielenden oorlog te behoeden. Het is zelfs vermoeiend, het verhaal daarvan te lezen. En toch is dit de trouwe kroniek der Christenheid gedurende een der belangrijkste tijdperken van de nieuwe geschiedenis. Zonder de briefwisseling van Oldenbarnevelt te bestudeeren, kan niemand den samenloop van de gebeurtenissen begrijpen bij het noodlottige uitbreken van den

(1) Oldenbarnevelt aan Langerak, - Januari 1615. (HS.)

(2) Oldenbarnevelt aan Caron, 9 Febr. 1615. (HS.) Idem aan Langerak, 10 Febr. 1615. (HS.)

nieuwen oorlog, die op een nog ijzingwekkender schaal zou gevoerd worden dan de oorspronkelijke strijd in de Nederlanden. De geschiedenis van Europa, het lot der Christenheid ligt daarin besloten. De schok der elementen en de strijd der verschillende vormen van godsdienst en nationaliteit worden daarin levendig en onopgesmukt geschetst. Hoewel de advocaat slechts uit naam van een klein gemeenebest handelde, was hij in werkelijkheid, zoolang hij die betrekking bekleedde, de eerste minister van het protestantsche Europa. Niemand kon zich met hem meten, weinigen slechts waren er die hem begrepen, en nog minder die hem steunden. Evenals prins Maurits op dat oogenblik de grootste protestantsche veldheer was, zonder dat hij de uitgestrektheid van het veld van zijn arbeid afmat of zijne toekomst voorzag, zoo was de advocaat de staatsman en profeet van het protestantisme. Indien zij beide even eensgezind hadden kunnen samenwerken, als in vroeger dagen, zou dit een zegen voor Europa geweest zijn. Maar de booze geest van naijver, die zoo menigmaal een dam werpt tusschen den krijgs- en den staatsman, vertoonde zich reeds op den achtergrond, als een bedreiging voor den moedigen patriot, die zijn leven wijdde aan wat hij bevorderlijk achtte voor den vooruitgang der menschheid.

Ook kunnen het lot van den man zelven, zijn wezenlijk karakter en de buitengewone toedracht der zaken, waarin hij weldra persoonlijk gemengd zou worden, niet nauwkeurig ontvouwd worden, zonder dat men uit zijne brieven tot de kennis zijner geheimste gedachten is gekomen. Vooral op een later tijdstip zal het in 't oog springen, welk eene groote waarde er aan zijne vertrouwelijke briefwisseling met de ambassadeurs te Londen en Parijs gehecht werd.

De advocaat vertrouwde op den steun van Frankrijk, al was het hof van den jongen Koning ook nog zoo Spaanschgezind, omdat de protestantsche partij in het geheele rijk te machtig, te talrijk en te krijgsvol was om zich om den tuin te laten leiden en beweegredenen van louter aardrijkskundigen aard bezwaarlijk volstaan konden voor een innig bondgenootschap tusschen Spanje en Frankrijk. In weerwil van de spaansche huwelijken, waar hij zich tegen kante zoolang er verzet mogelijk was, wist hij dat, al was er slechts één staatsman in het Koninkrijk geweest, de internationale staatkunde van Hendrik, Sully en Jeanin niet geheel kon worden prijs gegeven.

Hij vertrouwde op Villeroy, die, hoewel hij een voormalig ligueur en papist en in zijne staatkunde verouderd was, toch te kalm, te ervaren en te slim was, om tegen de eerste regelen

der diplomatie te zondigen en zich door de laffe streken te laten vangen, waarmede Spanje gewoon was te bedriegen of om te koopen. Zoolang hij stem in den raad had, was het zeker dat het verbond met de Nederlanden niet opgegeven, of de hertog van Savoye verpletterd worden zou. De ondersecretaris van staat stond op dat oogenblik niet hoog in gunst maar er viel niet aan te twijfelen, of hij zou zijn post behouden, tot een werkelijk groter man in Frankrijk opkomen zou. Frankrijk doorworstelde een ongelukkig tijdperk van dorheid en ontbinding, terwijl het treurde over het verlies van Hendrik en wachtte op de komst van Richelieu.

De Nederlandsche ambassadeur te Parijs had in last, goede betrekkingen met Villeroy te onderhouden, die naar Oldenbarnevelt's meening een oprecht vriend voor de Nederlanden geweest was. 'Laet nyet nae den ouden bekenden Heer te caresseren', zeide de advocaat herhaaldelijk, zonder Villeroy's naam te noemen, 'sonder u te stooten aen de redenen in uwen brief verhaelt. Ick vertrouwe vastelijck dat SijnEd. alle swaricheyden wel sal overwinnen. Geloof oock nyet dat Vrankrijck den Hertoch van Savoyen sal laten ruïneren, als strijdich tegen alle redenen van staet'⁽¹⁾. En toch waren weinigen gezind om Karel Emanuel te helpen in den Montferratschen oorlog, die, met enkele tusschenpoozen, nog twee jaren zou voortduren. De reeds bekende aanvoerder Ernst Van Mansfelt, de natuurlijke zoon van den ouden Pieter Ernst, die zoo lang het bevel had over de spaansche legers in de Nederlanden, had dienst genomen onder den hertog. Sedert was hij een der eersten in de woeste tooneelen van plundering, moord en brandstichting, die Europa zouden ontzetten en waaraan duizende gelukzoekers van hoogen en lagen rang zich zouden wijden.

De roekeloze en losbandige Mansfelt was reeds meer dan eens van vaandel veranderd. Als bevelvoerder over eene compagnie van Leopold's troepen was hij door de Unie gevangen genomen; en, na eenigen tijd tevergeefs op zijne loskoop gewacht te hebben, was hij in stilte tot den vijand overgegaan⁽²⁾. Volgens contract had hij een regiment op Leopold's naam geworven, om daarmede naar de Unie over te loopen. Sedert de krijgsoperatiën in de hertogdommen geëindigd waren, had 'de Graaf', zooals hij zonder voldoende grond genoemd werd, een pensioen van 1000 gulden van

(1) Oldenbarnevelt aan Langerak, 10 Febr. 1615 (HS.)

(2) Zie de 'Gesch. des dreisigj. Kriegs' I, 387, van GINDELY, die Mansfelt den voorlooper van Wallenstein noemt.

de Unie getrokken; en thans had hij weder bezigheid gevonden onder Karel Emanuel. Hier vond de krijgsman, die twee jaren te voren nog in spaanschen dienst stond, voldoening en voordeel in het bestrijden der Spanjaarden. Hij zou weder verschijnen in de Nederlanden, in Frankrijk, in Bohemen - overal waar dorpen te verbranden, kerken te plunderen, steden te vernielen, vrouwen te schenden en gevaarlijke staatkundige kuiperijen te voeren waren. Ernst van Mansfelt was een man van jeugdigen leeftijd, maar reeds gerimpeld en versleten, leelijk van gelaat, ontsierd door een hazelip en een bochel. Slordig in zijn kleeding, droeg hij steeds een ouden grijzen hoed zonder band. De wreede, vermete en losbandige krijgsman werd door sommige zijner tijdgenooten een Ulysses Germanicus, door anderen een nieuwen Attila genoemd, maar door allen zonder onderscheid beschouwd als een geesel der menschheid. Onder de parijsche jongens had hij den bijnaam van 'Mâchefer'; en kindermeiden hielden de kinderen met dien dreigenden naam rustig. Hij had zich nu onder de vaandels der protestanten geschaard; zijne legers, hetzij in Italië, hetzij in Duitschland, waren een samenraapsel van gelukzoekers van hoogen en lagen rang, van alle godsdiensten, uit alle landen: studenten en ontslagen monniken, geruïneerde edellieden, bankbreukige burgers, straatslijpers - de vroegste type van dat ellendige militaire ongedierte, dat jaren lang knagen zou aan het ongelukkige lichaam van Duitschland⁽¹⁾.

Herhaaldelijk waren de Staten aangezocht, om Savoye te helpen, alsof zij alleen de schokken verduren en de kosten dragen moesten van alle krijgsondernemingen tegen Spanje.

'Wij worden hier seer geport om ons in de saeke van Savoyen tot assistentie te resolveren, maer dese onseekere constitutie van saeken laet 'tselve nyet toe. Wij wenschen en versoeken wel, dat Vrankrijck, Groot-Brittanniën, de Duytsche Princen, de Venetianen en Switsers goede resolutie en assistentie willen verleenen. Maer wij hebben genoeg op onsen hals, voor desen tijt'⁽²⁾.

Al was hun schatkist ook in goede orde, zoo bezaten zij toch niet genoeg middelen om ondernemingen op zulk een grooten afstand op touw te zetten, terwijl de spaansche legers aan hunne grenzen lagen.

Gedeeltelijk om Koning Jacobus te bevredigen en gedeeltelijk uit zucht naar avonturen, was graaf Jan van Nassau naar

(1) Zie de 'Acta Mansfeldica 1623', bij WENZEL, III, 224.

(2) Oldenbarnevelt aan Langerak, 29 April 1615 (HS.)

Savoye getrokken, aan het hoofd eener kleine afdeeling troepen, hem door de Staten verstrekt.

Oldenbarnevelt deelde dit aan Langerak mede. ‘Graef Johan’ - schreef hij - ‘is vertogen mit eene excuse opte brieven van den Hertoch van Savoyen, opte gelegenheit van onsen staet, de groote lasten en apparente periculen. Toch hope ick, indien die komen te cesser, en de Spanjaert tot geene redelycke conditien wil verstaen, wij mitte Coningen, Princen en republiken, sijne vrienden, hem te mogen alsdan assisteren’

‘Gebruyckt deselve advertentie dienstelijck en mit discretie’, zeide hij. ‘Behalve de consideratie, daerop vallende, om den Coninck van Groot-Brittanniën eenich contentement te geven, sal seer considerabel wesen of men een groot Prince jegens oppressie van degenen die een iegelijk de wetten wil stellen, mit goede conscientie en bij redenen van staet nyet en behoort te assisteren; bijzonderlijck daertoe soo ernstelijck en mit sulcke - - versocht sijnde’⁽¹⁾.

Inmiddels hielden de Spanjaarden en de Ligue voet in de hertogdommen, terwijl hunne krachten, hun krijgsvoorraad en hunne geldmiddelen met den dag vermeerderden. De oorlog van haarkloverijen was doodelijker dan een werkelijke veldtocht; want wanneer er niet met de wapenen gestreden werd, scheen de geheele wereld tegen de Staten te zijn.

‘Wij kunnen hier nyet bedencken’, zei Oldenbarnevelt, ‘tot wat eynde de heere van Préaux alhier soude gesonden worden; want, naerdien het tractaet voltogen en geagreëert is, resteert nyet dan 'tselve naetekomen. De Eertshertoch seit, by syne brieven aen den Coninck van Groot-Britanniën, in het tractaet nyet bekend te syn, en dat daerom van hem nyet kan begeert worden yet relatief tot 'tselve tractaet. De heer van Refuge weet best, of marquis Spinola, Visconti, Peckius en anderen van wege den Eertshertog daarmede bemoeit sijn geweest, of nyet. Wij weten hier seer wel dat alles deur hen beleid is. De Eertshertoch seyt eene sincere en nette belofte te willen doen van nyet weder in 't lant te komen om steeden of plaetsen in te nemen, en begeert van Mijneheeren de Staten gelijcke belofte. Indien hij geautoriseert ware van wege den Keyser, den Coninck van Spanje en de Catholique Ligue, en hij begeerde mit ons in die qualiteyt te handelen, alsdan soude 'tselve kunnen gedaen worden, en voorts gelet op 'tgeen de ruste van Duytslant vereyscht. Maer,

(1) Oldenbarnevelt aan Langerak, 10 Febr. en 17 Mei 1615 (HSS.)

of de Eertshertoch eenige belofte doet, en men van wege den Keyser, Coninck van Spanje ofte Catholique Ligue deur eenich generael yet bij de hant wil nemen, soo soude bij sulcke belofte daerjens nyet voorsien wesen.

‘Mijneheeren de Staten, oock de Churfurst en Prince van Brandenburch en andere geïnteresseerden souden bedrogen en geïlludeert wesen, daervoor wij hier soo seer als voor het geweld becommert sijn. Ja meer, alsoo wij uyt verscheydene quartieren advisen krijgen, dat men dit jaer groote saeken jegens Duytslant en ons meent te exploicteren; dat het volck van oorloge van den Prince van Nyenburch van haren eedt en dienst aen denselven Prince ontslagen, en van wege den Coninck van Spanje aengenomen is; dat nyet alleen in Italien en Spanje meer volcx van oorloge aengenomen wordt, maer oock in Duytslant, Loreynen, Luxenburch en Hoog-Burgundien; dat men onlancx Weesel seer extraordinaris van alle munitionen voor oorloge heeft geprovideert, en nyeuwe fortificatien voorneemt’.

Het was eene kinderachtige dwaasheid, aan te nemen dat de Staten zonden toetreden tot een verdrag, waarbij bepaald werd dat de vorsten van Neuburg en Brandenburg gezamenlijk de betwiste hertogdommen in bezit zouden nemen en dat gebied door alle vreemde troepen ontruimd zou worden; het was een dwaasheid te onderstellen dat zij rustig zouden toezien, hoe Neuburg tot het Catholicisme overging, de zuster van Maximiliaan van Beieren huwde, voor geld zijne rechten aan Spanje afstond en zijn leger aan Spanje overdeed; onmogelijk was het ook, dat Brandenburg en allen die in Brandenburg belang stelden, dus alle protestanten in Europa, zich bij zulke schikkingen zouden neerleggen en zich door de bloote belofte van een gelukzoeker genoegzaam gedekt zouden achten tegen alle aanvallen van katholieke zijde.

Toch werden de Staten, werden Brandenburg en werd geheel het protestantsche Duitschland aangezocht, die belofte aan te nemen, en werd Oldenbarnevelt dagelijks door zijne bondgenooten voor een onruststoker uitgekreten en door de diplomaten beschuldigd en beleedigd, omdat hij de sophisterijen van de Ligue en van haar geheimen vriend Jacobus Stuart onmeedoogend ten toon stelde.

De Koning van Spanje had meer dan 100000 man onder de wapenen, deed overal nieuwe troepen aanwerven en stortte voor geheime doeleinden viermillioen kronen bij zijne kassiers te Antwerpen, terwijl hij niet ophield, verzekeringen van vrede te geven. Had men dan de onderhandelingen te Bourbourg vergeten, of was misschien nooit eene spaansche armada de haven van Coruña uitgezeild?

‘Men is aldaer wijs en voorsichtich,’ schreef de advocaat naar Parijs; ‘maar wij hebben de spaansche proceduren meest besocht, en sijn deur geledene schaede vol diffidentien. De Coninck van Groot-Brittannien schijnt te verstaen, dat men den Eertshertoch eene acte soude geven nae sijne begeerte, en maeken eene andere acte explicatoir nae onse begeerte, die hij mede soude onderteecken, en oock Sijne Majesteit van Vrankrijck daertoe versoecken. Maer 'tselve is bedenckelijk’⁽¹⁾.

‘De proceduren van de Spaansche sijde’ ging Oldenbarnevelt voort, ‘schijnen tot geen vrede te strecken, soodat men mit reden voor bedroch is beducht..... Men moet ons nyet verdencken, dat wij de saeke zoo bedenckelijk oordeelen, voor ons en onse vrienden.... Het ombrengen van den eersten Visier van den Turkschen Keyser, en sijn dessein jegens den Coninck van Persien, sal den Keyser en den Coninck van Spanje dit jaer vrijhouden van eenige vreese voor die sijde, welcke vreese in 't verleeden jaer haer groot dessein ophielt ..., Ick kan nyet begrijpen, bij wat redenen het besogne van Xanten, te voren geapprobeert, nu geïmprobeert soude worden..... De Coninck van Spanje en de Keyser, mit die van hare factie, hebben een groot dessein, om de geheele Christenheyt de wetten te geven, een Roomsche-Coninck naer haren wille te maeken, de Evangelische Chur- en Fursten en Stenden van Duytslant tot obedientie te brengen, in Italien en hier wetten te geven en af te dwingen 'tgeen hun belieft, en over ons en onse gealliëerden ja zelfs bij consequentie over Vrankrijk en Engeland te triumferen. Sij zeggen, des Keysers autoriteyt gestabiliëert te hebben mit Aeken en Mulheim, ons uyt Gulick verdrijvende, en aldus de saeken naer hare begeerte gestelt te hebben, en kunnen opten naeme van den Keyser, de Ligue, Palatin of anderen, hen altijt in acht dagen meester maeken van de plaatsen die sij nu imaginarie verlaten, en oock van plaatsen die wij datelijck overgeven, die men anders veeltijts jegens al haer gewelt soude kunnen defenderen’.

Op raad van Oldenbarnevelt waren de steden, die in het bezit der Staten waren, Gulik, Emmerik en andere, kort te voren met groote kosten versterkt, onder het toezicht van prins Maurits. Het ware dwaasheid geweest, die thans onder de gestelde voorwaarden over te geven. Om den Engelschen Koning te believen, zouden de Staten toegeven, dat hij en

(1) Oldenbarnevelt aan Langerak, 26 Febr. 1615. (HS.)

de Koning van Frankrijk als bemiddelaars genoemd werden bij eene nieuwe schikking, ter vervanging van het xantensche tractaat. Jacobus had het voorstel daartoe gedaan en Lodewijk had er in toegestemd. Maar eer de inkt in Jacobus' pen droog was, stelde hij weder voor om de namen der bemiddelaars weg te laten! En waarom dat? Omdat Gondemar hem dit had aangeraden. De onderhandeling over een huwelijk tusschen den prins van Wales en de tweede dochter van Spanje was in Engeland weder hervat; en nu deed de Koning van Engeland 'serieuze instantien, dat de Eertshertogen en Mijneheeren de Staten haere acten van beloften *impersonaliter* en nyet aan de Coningen doen soudent'⁽¹⁾. Jacobus zou ook hebben toegestemd, dat de naam van den Keizer in het verdrag genoemd werd, wat Oldenbarnevelt tot elken prijs wilde voorkomen. Dat zou een schandelijk en onvoorwaardelijk opgeven van de geheele zaak geweest zijn.

'De Eertshertoch', schreef Oldenbarnevelt, 'sal hem apparentelijck nyet contenteren, tensij Zijne Majesteit eene coninklijke resolutie neme om hem tot rede te brengen. Dat hij op ons de faulte wil leggen, is eene pure malitie. Wij sijn bereyt geweest, en sijn noch, het tractaet van Xanten te voltrecken. De Eertshertoch is oorsaek van de dispute opte acten. Wij hebben de formulieren van Hare Majesteiten goet gevonden, en tot Sijner Majesteits contemplatie nu driemael verandert. Onze Provinciën sijn daarvan verwitticht, soodat wij de Spaansche impudentie langer qualijck kunnen digereren, en sijn verwondert dat Zijne Majesteit daer meer van haere ministers wil hooren. Wij duchten hier, dat die spaansche ministers deur veel handen arbeyden, om bij het eene of andere middel tusschen Zijne Majesteit en ons, en de respectieve ondersaten, geschillen te doen ontstaen..... Let wel dat aldaer nyet voorgenomen worde om den naem van den Keyser in dese acte te brengen, als strijdich jegens Sijner Majesteits eerste resolutie, seer prejudiciabel den Churfurst van Brandenburch, den Landen van Gulick-Cleve en ons. Notelijck moet de belofte aen beyde de Coningen gedaen worden, als mediateurs, soo voor Haerer Majesteits digniteyt en reputatie, als ten dienste van den Churfurst, de Landen en ons. Anders soudent sij, te weeten de Spanjaerts, over ons willen triumferen, als ons mitte wapenen tot sulcke beloften gedwongen hebbende'⁽²⁾.

Indien de bijna overmijdelijke strijd tusschen de Katholieke

(1) Oldenbarnevelt aan Langerak, 27 Febr. en aan Ledenberg, 29 Juni 1615. (HSS.)

(2) Oldenbarnevelt aan Caron, 16 Mei 1615. (HS.)

Ligue en de Protestantsche Unie uitbrak, zou de oorlog gevoerd worden in de betwiste hertogdommen, die grensgewesten, wier bezit van zoo overwegend belang voor elke der strijdende partijen was, en waar de bevolkingen, hoewel verdeeld, over 't algemeen meer naar de Ligue dan naar de Unie overhielden. Het was natuurlijk, dat de nederlandsche staatsman warm werd bij het denkbeeld, dat zij verloren zouden gaan voor de Unie, door de behendigheid der katholieke leiders en de achteloosheid van de groote bondgenooten der Republiek.

Drie weken later vernam de advocaat, dat Koning Jacobus zich weder los wilde maken van de positie, die om zijnentwille nu drie malen veranderd was. Zijne verontwaardiging steeg ten top.

‘De Heere Wotton heeft mij gecommuniceert zijne leste depesche van Nyeuwmarket’, zeide hij. ‘Ick sijn ten hoochsten verwondert dat men, nae alle accommodatien, tot des Churfursten, der Landen Gulick-Cleve-Berch en onse prejuditie, van ons soude willen vergen dat de beloften nyet soudén worden gedaen aen Haere Majesteiten van Vrankrijck en Groot-Brittanniën, als interventeurs en mediateurs van de spaansche sijde zelfs versocht. Want naerdien wij ter begeerte van Sijne Majesteit hebben moeten naelaeten onse belofte te refereren tot het tractaet van Xanten, soo is volgens de goede beliefte van beyde Haere Majesteiten noodich en substantieel geoordeelt dat de beloften aen haere Majesteit zouden worden gedaen. Dat te willen veranderen, is Haere Majesteit, den Churfurst, de Landen en oock onsen Staat te prejudicieren, te cort te doen, en ons in blanco te stellen. Vrankrijck maintineert 'tselve alsnoch, als behoorlijk en noodich; dat Groot-Brittannien daarvan soude wijcken, is hier nyet te digeren. Wilt daerom alle uysterste devoir doen, ten eynde daertoe geene instantie worde gedaen; item, om den naam van den Keyser soowel uyt het narré als het dispositief te laten, als contrarierende Haere Majesteit en onse intentie en proceduren van den jare 1610 en daerna. Gelooft vast dat onder den naam van den Keyser malitie is schuilende, en dat de Keyser, de Spanjaerts en hare adherenten alsnoch soowel als te voren tot eene sequestratie trachten, d.i. om onder sulcken pretext de voors. Furstendommen in handen van de Spanjaerts te brengen, daertoe over de dertich jaren is gearbeit. Wij worden bij de spaansche menēen bedrogen. Hare intentie is Wesel te houden en oock de andere plaetsen, tot de uytcompste van de sacke van Italien, en dan groote slaegen te slaen’⁽¹⁾.

(1) Oldenbarnevelt aan Caron. 6 Juni 1615. (HS.)

Het eenige antwoord, door de Engelsche Regeering op deze eenvoudige maar klemmende waarschuwingen gegeven, bestond in nietigheden en in de stekelige herinnering, dat Wesel de bakermat van het Calvinisme in Duitschland, het Rijnsche Genève, geweest was, en dat het zondig was, het langer in handen der Spanjaarden te laten. Alsof de advocaat niet duidelijk aangetoond had, dat, als de handen op dit oogenblik niet werden ineengeslagen, het spel geheel zou moeten worden opgegeven!

Evenals Willem de Zwijger had hij steeds grooter invloed in Frankrijk dan in Engeland. Zelfs nu, terwijl het spaansche huwelijksverbond aan het fransche hof eene zoo goed als uitgemaakte zaak was en het daarentegen bij den Engelschen Koning niet meer dan een dwaallicht geleet, ondersteunde de regeering te Parijs tamelijk getrouw de staatkunde van den advocaat, maar werd deze door Jacobus voortdurend en eigenzinnig tegengewerkt.

Oldenbarnevelt mocht over dat naderende huwelijksverbond zuchten, hij wanhoopte niet. 'Wij hopen dat de spaanschfransche huwelijcken van selfs wel opgehouden sullen worden,' zeide hij; 'wij vresen, soo men die mit autoriteyt soude pogen optehouden ofte beletten bij conjunctie, dat ons voornemen wel contrarie soude medebrengen'⁽¹⁾.

Hierin zou hij zeker worden teleurgesteld.

Hij had reeds aan het fransche hof de volstreckte noodzakelijkheid voorgehouden van de groote punten, waarop in het verdrag behoorde te worden aangedrongen; en hij had hier een beter gehoor gevonden, dan te Londen of Newmarket.

Den geheelen zomer predikte hij over deze gewichtige zaak voor doove ooren. De Staten waren in hunne concessiën zoover gegaan, als mogelijk was. Door nog verder te gaan, zou de geheele zaak schipbreuk hebben geleden op de ondiepten, die hij voortdurend had aangewezen. 'Wij verhoppen,' zeide hij, 'dat nu nyet meer van ons sal worden begeert, of eenige scrupule gemaakt van onse oprechte goede intentie; en soo Spanje en de Eertshertogen hen nu tot voltreckinge des Xantenschen verdrachs nyet willen resolveren, dat Hare Majesteiten van Vrankrijk en Groot Brittanniën, die illusie jegens hare autoriteyt en digniteyt sullen rechten, en de saeken in de Landen van Gulick rechten, sonder te gedoogen vordere illusie onder pretext van het nyeuw tractaet, veelmin van eene gepretendeerde sequestratie.'⁽²⁾

(1) Oldenbarnevelt aan Caron, 6 en 18 Juni 1615. (HSS.)

(2) Oldenbarnevelt aan Langerak, - Juni 1615. (HS.)

Intusschen verscheen de maand Augustus, zonder dat nog de namen der bemiddelend vorsten in het verdrag opgenomen waren of het spooksel der sequestratie verdreven was. Integendeel veroorzaakte de vrede van Asti tusschen Spanje en Savoye nieuwe vrees voor eene poging daartoe, wyl bij dat tractaat bepaald werd, dat alle geschillen tusschen Savoye en Mantua aan de beslissing des Keizers zouden onderworpen worden. Dit voorbeeld zou men zeker in de hertogdommen volgen, indien het niet met kracht werd tegengegaan, zooals vijf jaren te voren met zoo goeden uitslag door de legers der Staten en van Frankrijk geschied was. Daarbij was de eerste stap tot sequestratie reeds gedaan. De Keizer had den keurvorst van Brandenburg en alle andere belanghebbenden gedagvaard, om op den 1sten Augustus in Praag voor hem te verschijnen. Daarmede kon niets anders beoogd worden, dan Brandenburg en de Staten uit de hertogdommen te verdrijven, in afwachting van de keizerlijke beslissing omtrent den wettigen souverain. Neuburg had zijne rechten reeds aan den Keizer afgestaan; zou het nu, onder zulke omstandigheden, nog mogelijk zijn iets uit de klauwen der Ligue te redden? Zeker niet, indien de Republiek aarzelde en luisterde naar den lafhartigen raad van Jacobus. Dit zou, zei Oldenbarnevelt, strekken 'tot irreparabele schaede van het Churfurstelijcke Huys van Brandenburg, der voors. Landen en sonderlinge aller religionsverwandten aldaer, en tot seer groote disreputatie van beyde Hare Majesteiten en de onse.'

Hij deed den Koning door den ambassadeur te Londen telkens opnieuw voorhouden, hoe onverantwoordelijk het nu was den vijand van alle waarborgen jegens de bemiddelaars te ontslaan, terwijl de Republiek, uit eerbied voor Jacobus, de vollediger waarborgen van het verdrag had opgegeven. De overeenkomst was plechtig aangegaan en door elke der provincien goedgekeurd. Zulk een grondverandering kon, al bestonden er geene andere bedenkingen tegen, niet dan na lange overleggingen en stemmingen der verschillende statenvergaderingen geschieden. Kon iets nadeeliger zijn, bij zulk eene crisis, dan dit noodelooze uitstel! Het kon in de oogen van geen staatsman twijfelachtig zijn, dat de spaansche partij oorlog wenschte, en dien wilde inleiden door bedrog. En het was nog erger voor de Republiek om op het terrein der diplomatie verschalkt te worden, dan geslagen te worden in het veld.

'Een iegelijck,' schreef de advocaat 'heeft meer apprehensie van bedroch als van geweld, want nae de constitutie van onsen Staet moet 't geen mit geweld geschiet geleden en

gepasseert worden, maer het bedroch soude den regeerders te laste worden geleyt⁽¹⁾.

De zomer ging voorbij. De Staten handhaafden hunne stellingen in de hertogdommen, in weerwil der berispingen van Jacobus, en Oldenbarnevelt bespiedde elke oorlogzuchtige beweging, terwijl hij bleef weigeren om, tegen den prijs van het geheele grondgebied, Wesel en Aken uit de handen der Ligue te verlossen.

Caron kwam naar Den Haag, om persoonlijk met de Staten-Generaal, den advocaat en prins Maurits in overleg te treden, en ging vóór het einde van het jaar terug. Hij had in November een gehoor bij den Koning en vond dezen zoo lijdelijk als ooit ten aanzien der duitsche aangelegenheden. 's Konings aandacht werd toen geheel bezig gehouden door den moord, op sir Thomas Overbury gepleegd, en de walgelijke schandalen, door zijn gunsteling Carr en zijne beruchte bruid veroorzaakt, zoodat hij zelfs geen tijd voor godgeleerde studiën vond - veelminder dus voor staatszaken, waarvan de vrede der Christenheid en het lot zijner kinderen afhing.

De ambassadeur vond hem gemelijk en aanmatigend. Hij deed niettemin andermaal de vrees uitkomen, die de Staten-Generaal gevoelden voor misleiding van spaansche zijde in de zaak van Gulik en Cleef. Hij verzekerde Zijne Majesteit, dat zij het tractaat van Xanten niet zouden handhaven, en verzocht den Koning, niet langer bij de Staten aan te dringen op de teruggaaf der plaatsen, die zij bezet hielden. Het was, zeide hij, eene levensquaestie voor hen, die te behouden⁽²⁾.

‘Sir Henry Wotton heeft mij verhaald,’ gaf Jacobus ten antwoord, ‘dat de Staten bij zijn komst over die zaak beraadslaagden; en hij twijfelde niet, of zij zouden een besluit nemen overkomstig mijne bedoeling. Nu zie ik wel, dat gij de plaatsen niet wilt opgeven. Had ik dat vroeger geweten, dan zou ik den aarsthertog niet zoo dikwijls vermaningen hebben gezonden, op verzoek van de Staten. En nu de aarsthertogen bereid zijn, hunne plaatsen terug te geven, nu staat gij er op, de uwe te behouden.’

En hierop volgde een dure eed en sloeg Jacobus zichzelf op de borst.

‘Nooit zal ik mij weer met de zaken der Staten inlaten, er kome van wat er wil,’ ging hij voort. ‘Ik ben altijd eerlijk in mijne woorden en daden geweest en zal mij niet in een

(1) Oldenbarnevelt aan Caron, 18 Juni en 2 Aug. 1615. (HSS.)

(2) Caron aan de Staten-Generaal, 7 Nov. 1615. (HS.)

verderfelijken oorlog wagen, omdat de Staten zulk een onrechtvaardigen krijg begonnen zijn. Den volgenden zomer zullen de Spanjaarden, in twee of drie legers verdeeld, hunne aanslagen in Duitschland beginnen.’

Caron beweerde, dat die aanslagen enkel zouden steunen op de gunstige stellingen, die Spanje in de hertogdommen bezat. ‘Neen,’ zeide de Koning, ‘de Spanjaarden moeten die stellingen op denzelfden dag verlaten, waarop gij de door u bezette plaatsen overgeeft; en dan zullen zij vooreerst niet kunnen terugkomen.’

‘Juist het tegendeel,’ zei de ambassadeur. ‘Zij zullen in een oogwenk terug zijn, wanneer wij er het minst op voorbereid zijn.’

Maar het baatte niet, wat Caron zeide. De Koning ging voort met uit te schreeuwen, dat de Staten nooit plan hadden gehad om de steden terug te geven.

‘Gij wilt ze voor u zelven behouden,’ riep hij uit, ‘wat het grootste onrecht is dat ooit begaan werd. Gij hebt er geen recht op: zij behooren aan anderen.’

De ambassadeur deed uitkomen, dat de keurvorst van Brandenburg zeer tevreden was met de tijdelijke bezetting door de Staten, totdat het geschil opgelost zou zijn.

‘En dat zal nooit geschieden,’ zei Jacobus, ‘nooit, nooit. De Staten zijn machtig genoeg om alléén oorlog te voeren, al was het tegen de geheele wereld.’

En zoo ging hij voort, de woorden herhalende waarmede hij begonnen was, zonder naar rede te willen luisteren⁽¹⁾.

‘Het doet mij groot leed,’ zei de ambassadeur, Uwe Majesteit zoo ontevreden en op dat stuk zoo vasthoudend te vinden. Moeten de namen der Koningen in het stuk onvermeld blijven, dan zou ook het verdrag van Xanten dienovereenkomstig moeten gewijzigd worden.’

‘Niets daarvan,’ beweerde Jacobus. ‘Dat zie ik in 't geheel, niet in. Het moet voor de Staten genoeg zijn, dat ik beloof hen zelf te zullen bijstaan, ingeval de vijand bedriegelijk handelen mocht of het verdrag van Xanten in eenig punt zou willen verbreken.’

En andermaal zwoer de oorlogzuchtige Jacobus een grooten eed en sloeg hij zich op de borst, betuigende dat hij niemand misleidde, maar altoos open en rond voor zijne gedachten uitkwam.

Dit was zeker geen gunstig vooruitzicht voor de Staten.

(1) Caron aan de Staten-Generaal, 7 Nov. 1615. (HS.)

Hun voornaamste bondgenoot had het er op gezet, dat zij zich zouden ontwapenen, terwijl voor hunne oogen de machtigste samenspanning tegen de godsdienstige en staatkundige vrijheid van Europa gesmeed werd en vijandelijke legers, talrijker dan ooit, zoo goed als op de grenzen stonden. Het zou juist geen blijk van hooge staatsmanswijsheid zijn, te wachten tot de vijand hen bij de keel had gevat, om dan de hulp in te roepen van een Koning, die beefde bij den aanblik van een getrokken zwaard. Zelfs al ware het de ridderlijke Hendrik geweest, die in plaats van den vredelievenden Jacobus die belofte had gegeven, dan zou het voor hen nog dwaasheid geweest zijn, zulk een raad op te volgen.

Het gesprek duurde langer dan een uur. Tevergeefs schilderde Caron in donkere kleuren de wreedheden, door de Spanjaarden in Mulheim en Aken gepleegd, en de handelwijze van den keulschen aartsbisschop in Rees. Het bleek onmogelijk, eenigen indruk op den dwazen Koning te maken.

‘In elk geval’, zei de gezant, ‘kan de zaak niet geregeld worden zonder den Koning van Frankrijk.’

‘Welk een uitvlucht!’ vond Jacobus. ‘Nu de Koning geheel spaanschgezind is, tracht gij het uitstel van uw kant te verontschuldigen door naar hem te verwijzen. Gij hebt lang genoeg gewacht met de arme stad Wesel aan de Spanjaarden te ontrukken. Het verbaast mij dat ik nooit een woord daarover van u gehoord heb, sedert uw vertrek. Ik had u toch duidelijk genoeg verzocht, dat gij aan de Staten mijne bedoeling zoudt doen kennen, om hun elke verzekering te geven, die zij verlangen mochten.’

Caron was zeer teleurgesteld door de kwade luim des Konings. Zoo even teruggekeerd van de conferentiën met de Staten en als het ware van het tooneel des oorlogs, had hij verwacht hem te zullen overtuigen en bevredigen. Maar de Koning was verstoord, dat de Staten hem zoo volslagen in het ongelijk stelden, en dat zij hem onkundig hadden gelaten van de krijgsbeweging, die zij in het keurvorstendom Keulen ter bestraffing van de wreedheden, daar tegen de protestanten gepleegd, ondernomen hadden. Hij vroeg aan Caron of hij hem daaromtrent niets te zeggen had. Toen deze hierop ontkennend antwoordde, gaf hij te verstaan, dat hij zijne genegenheid van genoeg belang voor de Staten achtte en voldoende hun vertrouwen bezat, om van hunne krijgsbewegingen onderricht te worden. Daarvoor, zeide hij, had zijn ambassadeur zitting in den Raad. Caron meende dat operatiën van dien aard, om wel te slagen, zoo geheim mogelijk moesten gehouden worden. Dit betwistte de Koning en hij

beklaagde zich bitter, dat hij in onwetendheid was gelaten. De ambassadeur verontschuldigde zich zoo goed als hij kon, op grond dat hij in Zeeland geweest was toen de troepen oprukten, en deelde hem mede, dat zij de bevolking van Keulen moesten tuchtigen voor de wreedheid, waarmede de stad Mülheim bejegend was.

‘Dat was uwe zaak niet’, meende de Koning.

‘Toch wel’, antwoordde Caron, ‘het zijn onze geloofsgenooten; en iemand moest zich toch de wreedheden aantrekken, die op hen gepleegd waren.’

De Koning erkende, dat de vernieling van Mülheim eene ongehoorde wreedheid geweest was, en sprak verder over het geschil tusschen den hertog van Brunswijk en zijne stad en andere zaken. Na afloop van het onderhoud, begaf de ambassadeur zich, zeer terneergeslagen, naar den staatssecretaris sir Ralph Winwood en sir Henry Wotton.

Hij verklaarde hun, dat de Staten, zonder rijp overleg met de Fransche Regeering, die groote veranderingen in de onderhandeling nooit zouden toelaten. Winwood beloofde, dat hij er met den franschen ambassadeur over spreken zou, en erkende dat het voor den Koning ondoenlijk was, die zaak alleen op zich te nemen. Hij zou er den volgenden dag eveneens over spreken met den ambassadeur der aartshertogen, die op het punt stond van naar Brussel te vertrekken, en ‘zou hem wel wat in handen geven, dat hij daarheen kon medenemen.’

‘Als deze goed en wel weg is’, schreef Caron, ‘heb ik hoop dat 's Konings hoofd niet al die dingen niet meer in de war gebracht zal worden.’

Het zag er intusschen voor de Staten treurig uit. De eenige bondgenoot, op wien zij met recht konden rekenen, de ex-calvinist en koninklijke Beschermmer des Geloofs, ontglipte hun in dezen doodelijken strijd tusschen het Protestantisme en de Ligue. De allerchristelijkste Koning, een jongen van veertien jaar, stond nog onder de hoede eener met hart en ziel aan de Ligue gehechte moeder, was verloofd met de infante van Spanje en zag zijn rijk als vaneengescheurd door oproerige prinsen, die van de spaansche huwelijken gebruik maakten als een voorwendsel voor aanhoudenden burgerkrijg.

De Koningin-Moeder was op dit oogenblik te Bordeaux, terwijl een zendeling der prinsen zich in Londen bevond. Jacobus had zijne bemiddeling tusschen hen en de Koningin aangeboden. Hij was verzot op de rol van bemiddelaar en beschouwde die als zijne bijzondere roeping. Hij verbeeldde zich, dat de natiën tot hem opzagen als tot den grooten scheidsrechter der Christenheid, wiens besluiten voor allen verbindend en onfeilbaar

waren. Hij had krachtig tegen de fransch-spaansche huwelijken geprotesteerd en verklaard dat de prinsen wel recht hadden daartegen op te komen - althans zoolang de zaken in Frankrijk nog niet tot orde gebracht waren. Hij waarschuwde de Koningin, haar rijk toch niet in oorlog te brengen, en verklaarde dat, wanneer zij vertrouwen in hem wilde stellen, hij zich aan hare zaken zou laten gelegen liggen als waren het zijne eigene. Eene onvermijdelijke voorwaarde voor zulken bijstand was echter, dat de huwelijken zouden worden afgewezen.

Daar Jacobus zelf naar een spaansch huwelijk voor zijn zoon trachtte, als het voorname doel van zijn leven, was er iets onzinnigs in zijn protest bij de Koningin-Weduwe en in de aanmoediging van het oproer in Frankrijk, om daar te beletten wat hij voor zich zelf begeerde.

Dezelfde agent der fransche prinses, De Monbaran, zou ook naar de Staten worden afgevaardigd, met het doel om 200000 kronen van hen te verkrijgen, zoo hij kon. Maar zoolang de staatkunde der Republiek door Oldenbarnevelt geleid werd, was het niet waarschijnlijk dat, bij de vriendschappelijke betrekkingen die zij met de wettige regeering onderhield, zij met de rebellen tegen haar in onderhandeling treden en dezen geld leenen zou. 'Hij zal weldra bij mij aankloppen', schreef Caron, 'maar zoo goed onderricht als ik ben van de bedoelingen van U.H.M., hoop ik hem van zijne reis te zullen weerhouden'⁽¹⁾. En Monbaran werd daarvan weerhouden; maar weinige weken later verscheen een ander agent van Condé en Bouillon, De Valigny genaamd, in Den Haag. Hij vroeg om geld en troepen voor de versterking van Sedan; maar hem werd niet eens een gehoor door de Staten-Generaal toegestaan⁽²⁾. Zelfs het krijgsvuur van Maurits en 's prinses sympathie voor zijne verwanten werden door dien rechtstreekschen toegang op zijne beurs gedoofd. 'De prins', schreef Du Maurier, 'zal hem of de zijnen geen duizend kronen geven. Wie dat denkt, weet niet hoe lief hij het geld heeft'⁽³⁾.

Op een der allerlaatste dagen van het jaar 1615 had Caron een nader onderhoud met den Koning, waarbij Jacobus zeer vriendelijk was. Hij zeide, te wenschen dat de Staten een buitengewoon gezantschap af zouden vaardigen, om een nieuw tractaat met hem te sluiten en al de hangende zaken af te doen, die dagelijks tusschen de wederzijdsche onderdanen voorkwamen. Hij verlangde een vaster verbond tusschen

(1) Caron aan de Staten-Generaal, 7 Nov. 1615. (HS.)

(2) Oldenbarnevelt aan Caron, 21 Jan. 1616 (HS.)

(3) OUVRE, p. 245.

Groot-Brittannië en de Nederlanden; ‘want’ - zeide hij - ‘wanneer wij het met elkander eens zijn, hebben wij buiten God niemand te vreezen, hoe machtig hij ook zij’.

Caron deelde natuurlijk die hoogdravende uitingen van Zijne Majesteit aan Oldenbarnevelt mede. Ook de advocaat begeerde niets liever, dan de lastige quaestiën van den lakenhandel, de zeeroovers en andere punten tot een einde te brengen, en was voor het zenden van een buitengewoon gezantschap gestemd. Hij had echter minder vertrouwen in het nieuwe verbond, dat daar zoo los werd opgeworpen. Hij ondervond te veel moeilijkheden bij het doen gelden der belangen van het Protestantisme tegen Jacobus' ingenomenheid met Spanje en hij wist te goed, dat de spaansche huwelijkszaak de sleutel tot 's Konings geheele staatkunde was, om veel te hechten aan dit oogenblikkelijk verlangen naar eeuwige vriendschap met de Staten. Hij bepaalde er zich dan ook toe, Caron te waarschuwen dat hij voorzichtig zijn moest met in zulke ontwerpen te treden⁽¹⁾. Hij had hem intusschen herhaaldelijk aangeschreven om de punten in geschil aan Zijne Majesteit ter minnelijke schikking voor te leggen.

De preventieve staatkunde ten aanzien van Frankrijk werd door Oldenbarnevelt volkomen goedgekeurd; hij wilde wel deelen in den blaam, dien edele patriotten en oprechte protestanten als Duplessis-Mornay beliepen, door te beweren dat de groote zaak weinig voordeel trekken zou uit een oproer tegen de gevestigde regeering - een oproer, geleid door intriganten als Condé en Bouillon. Van mannen, die loon van Spanje getrokken hadden of deel hadden genomen aan Biron's samenzwering tegen Hendrik's troon en leven, en voor wie oproer de gewone atmosfeer en dagelijksch brood was, kon men niet verwachten dat zij een heilzamer bestuur zouden vestigen, dan dat van Maria de Medicis was. Prins Maurits had medegevoel voor zijne verwanten, die de verdeeldheid in Frankrijk onderhielden en trachtten geld uit de Nederlanden te trekken. Onnoodig is het te zeggen, dat François Aerssen aan deze kuiperijen deel nam en den wrok des stadhouders tegen den advocaat voedde, wegens de staatkunde die in deze omstandigheden gevolgd werd.

De advocaat oordeelde het 't best, af te wachten dat de jonge Koning zelf tegen zijne moeder en hare gunstelingen in

(1) ‘Waerop Barneveld mij ontbood, en vermaende dat ick diesaengaende wel soude wachten mij in sulcx ofte diergelijcke te engageren.’ (Memorie van Caron van 15 April 1619). Uit dit belangrijke stuk blijkt kortelijk de toedracht der zaak. Het is mij echter niet gelukt, den brief van Caron of het antwoord van Oldenbarnevelt in de Archieven te vinden.

verzet zou komen. Misschien was de val der Concinis en Lodewijk's opheffing uit zijne afhankelijkheid van de Koningin-Weduwe niet zoo ver verwijderd, als het wel scheen. Inmiddels was dit de wettige regeering, met de Staten door verdragen van vriendschap verbonden; en het ware eene armelijke erkenning geweest der vele gunsten, van Hendrik IV ontvangen, en eene zonderlinge wraakoefening over zijn dood, indien men had medegewerkt om het Koninkrijk in verdeeldheid te brengen, eer zijn zoon in staat was om zelf te handelen. Gelijktijdig trachtte de advocaat goede betrekkingen met de prinsen te onderhouden, al onthield hij er zich van, eenige sympathie voor hunne handelingen te doen blijken. 'Visiteert Mijnheere den Prince en andere princen en officieren van de Crone die weder ten Hove sullen comen, en doet alle goede offitien, sooveel met HH. MM. dienste geschieden kan' - zoo luidde zijn voorschrift aan Langerak.

Terwijl het Britsche Hof zich bezig hield met de walgelijke bijzonderheden van den Overbury-moord en zijne gevolgen, had een moord van minder allooi, maar die misschien niet geheel zonder invloed op groote staatkundige gebeurtenissen zou zijn, de burgers van Den Haag in ontsteltenis gebracht. Hij was gepleegd in de vertrekken van den stadhouder en nagenoeg onder zijne oogen. Een amsterdamsche juwelier, Jan van Wely, was naar het hof gekomen om Maurits eene uitgezochte verzameling juweelen voor te leggen. Hij had robijnen en diamanten bij zich, ter waarde van meer dan 100000 gulden, die tegenwoordig misschien wel tienmaal meer waard zouden zijn. Bij afwezigheid van den prins werd de koopman ontvangen door diens vertrouwden kamerdienaar, Jan Van Parijs geheeten, en door dezen, met behulp van een soldaat der lijfwacht van Zijne Excellentie, op de plaats zelve vermoord⁽¹⁾. De daad werd gepleegd in 's prinsen studeervertrek, waar de ongelukkige juwelier werd doodgeschoten; en daarna werd hem de keel dichtgebonden met het blauwe lint der Orde van den Kouseband, welke Maurits kort te voren verkregen had, en dat daar toevallig voor de hand lag.

De moordenaars hadden ternauwernood den tijd gehad om zich van den buit meester te maken en het lijk achter het behangsel te verbergen, toen de prins binnenkwam. Hij gebruikte zijn maaltijd in dezelfde kamer, waar de vermoorde juwelier nog achter het tapijt lag. Des nachts brachten de kamerdienaar en de soldaat het lijk de trappen af naar het

(1) BRANDT, 'Rechtspleging', bl. 314, 315.

Binnenhof, waar onbegrijpelijker wijze geene schildwachten waren, en wierpen het in een gemetselden put.

Natuurlijk werd zulk eene bloedige en slecht overlegde daad spoedig ontdekt en werden de moordenaars in hechtenis genomen en ter dood gebracht. Niets zou dit feit van andere gewone misdaden onderscheiden, indien er zich niet eene bijzondere omstandigheid bij had voorgedaan. De beroemde godgeleerde Johannes Uytenbogaert, de leider der Arminianen, de oprechte vriend van Oldenbarnevelt en tot op dat oogenblik de gunsteling van Maurits, werd door den prins aangezocht om den hoofdschuldige tot den dood voor te bereiden. Hij deed dit; en van dat tijdstip af was de stadhouder zijn vriend niet meer, al bezocht hij ook nog een jaar lang de fransche hofkapel, waar hij predikte. Kort daarna deed de advocaat Uytenbogaert opmerken, dat de prins zeer verstoord op hem was. 'Ik wist het,' zegt de predikant in zijne Memoriën, 'maar kende de oorzaak daarvan niet. Wel is waar staan mij sommige dingen voor, die ik in mijne hoedanigheid doen moest, maar ik zal daarop niet terugkomen, noch ze aan iemand openbaren'⁽¹⁾.

De geheimzinnigheid dier woorden wordt gezegd te zijn opgehelderd; want het schijnt dat de leeraar minder terughoudend onder zijne vertrouwde vrienden was, dan in 't openbaar. Uytenbogaert zou in zijn onderhoud met den veroordeelde, Jan van Parijs, zijne verwondering hebben te kennen gegeven dat er geene schildwachten op het Binnenhof stonden in den nacht na den moord. De kamerdienaar deelde hem mede, dat hij sedert lang door den prins gemachtigd was om die schildwachten weg te zenden, aangezien Maurits niet wilde dat vrouwen, die zijn dienaar 's avonds naar zijne vertrekken bracht, gezien zouden worden. Hij had van die machtiging misbruik gemaakt, om in den bewusten nacht van de wachten bevrijd te zijn.

De predikant achtte het zijn plicht, die mededeelingen aan den prins over te brengen en daarbij wellicht eenige ernstige opmerkingen te voegen. Maurits nam dit slecht op en verviel, zoodra Uytenbogaert weg was, in hevige woede, stampte op den grond en wierp zijn hoed weg, weigerde zijn maal te gebruiken en vergunde niemand met hem te spreken. Den volgenden dag vroegen de hovelingen den predikant, wat ter wereld hij toch wel aan den stadhouder gezegd had.

Van dat oogenblik af veranderde Maurits vroegere ingenomenheid met den godgeleerde, wiens predikingen hij geregeld

(1) Uytenbogaert's Leven, H. IX, 140.

bijgewoond had, in haat - een gevoel, dat een akelig licht werpt op latere gebeurtenissen⁽¹⁾.

De pogingen der spaansche partij, om door list of door geweld het begeerde grondgebied meester te worden, hielden van jaar tot jaar aan en werden gedurig verijdeld door de waakzaamheid der Staten, onder de leiding van Oldenbarnevelt. De krijgsmachtige stadhouder was meer dan ooit voor den oorlog gestemd, terwijl de advocaat het onheil, dat Europa boven het hoofd hing, zoo mogelijk nog wilde verdrijven. Het verdrag van Xanten was niet bestemd om uitgevoerd te worden en het geheele vraagstuk der souvereiniteit over dat gebied zou in den maalstroom van den Dertigjarigen Oorlog worden meegesleept. Zoolang er mogelijkheid bestond om eene schikking op dien grondslag te maken, was de advocaat ten gunste eener schikking gestemd; maar door de waarborgen op te geven en die de Katholieke Ligue in handen te spelen, zou de Republiek zich medeplichtig maken aan de samenzwering tegen de vrijheden der Christenheid.

‘Spanje en de Keizer,’ zeide hij, ‘slaan drie wegen van bevrediging voor, die alle even onmogelijk zijn: het tractaat, de waarborg der bemiddelende koningen, de verdeeling van het beheer tusschen de “possedeerende” vorsten. Onder voorwendsel van sequestratie, willen zij zich daar geheel meester maken. Ik twijfel er niet aan, of Villeroy verstaat de zaak wel, maar inmiddels zitten wij het dichtst bij het vuur. Indien de zaak verwaarloosd wordt, zal de wereld op ons den blaam werpen⁽²⁾.

Zoo gingen de Spanjaarden voort den Koning te misleiden met betuigingen, dat zij die landen en sterkten wilden ontruimen, die zij inderdaad wenschten te behouden, tot het einde der dagen. En terwijl Gondemar zulke beweringen behendig voordroeg in Londen, verklaarden zijne ambtgenooten te Parijs en Brussel luide, dat daarvoor geen grond hoegenaamd bestond, dat de ambassadeur zulke instructiën niet bezat, en dat er geen sprake van was om Wesel of eenige andere vermeesterde protestantsche sterkte, hetzij in de hertogdommen of daarbuiten, terug gegeven⁽³⁾. Om den monarch

- (1) Dit verhaal berust op het gezag van den Aanteekenaar op Brandt's ‘Historie van de Rechtspleging.’ Het is zeker betwistbaar; en zij, die meenen dat het een vlek werpt op 's prins karakter, doen beter met den lofredenaar van Maurits en van het huis van Nassau, De la Pise, te raadplegen.
Maar het verhaal kan niet beneden de waardigheid der geschiedenis geacht worden, wanneer men den grooten invloed overweegt, dien de geringste hartstochten op het lot der menschen en op den loop der gebeurtenissen uitoefenen.
- (2) Oldenbarnevelt aan Langerak, 12 Juni 1616. (HS.)
- (3) Oldenbarnevelt aan Caron, 15 Juni 1616. (HS.)
Zulke tegenstrijdigheden tusschen Gondemar's beloften aan Jacobus en de uitingen van den spaanschen ambassadeur bij het fransche hof herhaalden zich gedurig. Caron liet niet na, 's Konings aandacht daarop te vestigen, ten einde hem tot het besef van het gemeenschappelijk gevaar te brengen.

te meer aan zich te binden, vleide Gondemar hem met het spaansche huwelijk. ‘Wij zijn hier in groote alarme’, schreef Oldenbarnevelt, ‘deur de tijdinge dat de alliance van den Heere Prince van Wallis mitte Dochter van Spanje soude wesen geconcludeert, daeruyt noch voor Sijner Majesteits persoon noch voor sijne rijcken, noch voor onsen Staet, nyet goets kan gepresageert worden’⁽¹⁾.

Maar het andere huwelijk was gesloten. In weerwil van Jacobus' protest, in weerwil van de waarschuwingen van Oldenbarnevelt en het oproer der prinsen was de jeugdige Koning van Frankrijk in het begin van het jaar 1616 met Anna van Oostenrijk gehuwd. De Britsche Koning deed zijn best om met Frankrijk en Spanje op goeden voet te blijven en gaf zijne eigene verwachting geenszins op. Terwijl hij voortging met zijn goedkeuring te hechten aan de staatkunde, die de Keizer en de Ligue ten aanzien der hertogdommen en der protestantsche vorsten van Duitschland volgden, trachtte hij tevens naar een inniger verstandhouding met de Staten. De quaesties van minder belang wenschte hij geschikt te zien; en daaronder bekleedden eene eerste plaats de zeerooverij, die stelselmatig door de Engelschen gedreven werd, tot groot nadeel voor alle zeevarende natiën en voor de Hollanders bovenal, en het geschil omtrent den uitvoer van ongeverfde stoffen, tengevolge waarvan de lakenhandel tusschen de beide landen bijna geheel had opgehouden. De Engelschen hadden, om hunne nijverheid te beschermen, den uitvoer van ongeverfde stoffen verboden; en de Nederlanders verboden, uit weerwraak, den invoer van geverfde stoffen.

De Koning zag de ongerijmdheid van dien staat van zaken in; en, zooals men zich herinnert, had Oldenbarnevelt den nederlandschen ambassadeur dikwijls genoeg aangeschreven, om Zijner Majesteits aandacht daarop te vestigen. Nu de overgaaf der pandsteden zoo behendig en vriendschappelijk bewerkstelligd was, scheen het oogenblik gekomen om de nog hangende geschillen algemeen af te doen.

Jacobus wenschte dat een buitengewoon gezantschap door de Staten zou gezonden worden, om met hem en zijne ministers over die aangelegenheden te onderhandelen, zoowel als over de visscherij in Schotland en Groenland en over de indische zaken⁽²⁾.

(1) Oldenbarnevelt aan Caron, 15 Jan. 1617 (HS.)

(2) Caron aan de Staten-Generaal, 13 Juli 1616. (HS.)

Hij was overtuigd, zeide hij tot Caron, dat de zee hoe langer hoe onveiliger was geworden en zoo vol vrijbuiters als ooit te voren. De advocaat had hem eenigen tijd geleden doen meedeelen, dat de nederlandsche kooplieden, door toedoen der engelsche zeeroovers, in twee maanden tijd meer dan 800000 gulden verloren hadden.

De Koning gaf nu den ambassadeur de verzekering dat hij onverwijld eene vloot zou uitzenden, onder een bekwamen bevelhebber, die er eene eer in stellen zou die expeditie tot een goed einde te brengen; en hij hoopte dat Hunne Hoogmogenden eveneens zouden doen, hetzij afzonderlijk, hetzij gezamenlijk, ten einde de zeeroovers voor goed van die wateren te verdrijven. Caron gaf botweg ten antwoord, dat de Staten reeds tien of twaalf oorlogschepen in zee hadden met dat doel, maar dat zij, in plaats van medewerking bij de Engelschen te ontmoeten, steeds hadden ondervonden dat de zeeroovers in Zijner Majesteits havens, en voornamelijk in Ierland en Wales, beschermd werden.

‘Hun aantal is zoo sterk toegenomen’, ging de ambassadeur voort, ‘dat ik gaarne aanneem wat Uwe Majesteit zegt: dat geen schip meer veilig is op zee. Daarbij heeft Uwe Majesteit aan verscheidene dier zeeroovers vergiffenis geschonken, waardoor zij de onbeschaamdheid nu zoo ver drijven, van zelfs op de Theems te komen en daar eerlijke kooplieden te plunderen.’

‘Ik erken,’ zei de Koning, ‘dat ik aan zekeren Manning vergiffenis geschonken heb; maar dit is geschied ten behoeve van zijn ouden vader en ik heb nooit iets zoo ongaarne gedaan als dat. Maar ik zweer, dat, al waren het de eerste edelen van Engeland, ik hun nimmer meer vergiffenis geven zal.’

Caron gaf zijne vreugde over die goede bedoelingen van Zijne Majesteit te kennen en verzekerde hem dat de Staten-Generaal daarmede hoogelijk ingenomen zouden zijn⁽¹⁾.

In den loop van den zomer was de nederlandsche ambassadeur dikwijls in de gelegenheid om den Koning vertrouwelijk te spreken, daar Jacobus hem het gebruik gaf van het koninklijke park te Bayscot, zoodat Caron bij de bezoeken, die de Koning daar bracht, met hem onder één dak woonde.

Over het geheel had Jacobus veel ontzag voor Noël de Caron. Hij erkende zijne bekwaamheid, hoewel hij hem vervelend vond. Het is vermakelijk, op te merken hoe de Koning en de ambassadeur tegenover vertrouwde vrienden elkander

(1) Caron aan de Staten-Generaal, 13 Juli 1616.

wederkeerig van langdradigheid beschuldigden: 'Caron's opvoeding,' zei Jacobus eens tot Cecil, 'kan zijn aangeboren breedsprakigheid niet wegnemen. Als ik hem niet in de rede was gevallen, zou hij tot den volgenden morgen doorgepraat hebben. God beware mij er voor, een debat tusschen hem en don Diego te moeten aanhooren! Maar hij is werkelijk een verstandig en eerlijk man, hoewel wat langzaam'⁽¹⁾.

Daarna ging Jacobus voor een poos naar Whitehall en verwijlde onderweg eenige dagen te Theobald. Daar ontbood hij den ambassadeur weder bij zich, zeggende dat hij in Whitehall te veel met werk overladen werd om daar op den duur te kunnen blijven⁽²⁾.

Hij vroeg of de Staten spoedig een gezantschap zouden afvaardigen om over den lakenhandel in besprek te treden. Zonder de tusschenkomst der beide regeeringen, zeide hij, kon de zaak niet geschikt worden. De kooplieden zouden zich zonder dat nooit verstaan.

'Ik heb de oude en de nieuwe compagnie beiden in den raad gehoord,' vervolgde hij, 'en getracht hen tot een vergelijk te brengen; maar het mocht niet gelukken. Ik hoor dat Mijneheeren de Staten de twee partijen, de Engelschen en de Hollanders, over en weder gehoord hebben en tot een voorloopig besluit gekomen zijn, dat ons evenwel niet lijkt. Het ware onredelijk, terwijl wij bondgenooten zijn, dat onze kooplieden zouden gedwongen worden hunne waren langs een omweg te verzenden, en het hun niet vergund zou zijn die in de Vereenigde Provinciën te verkoopen of te vervoeren. Ik wilde dat ik zelf met hen spreken kon, want ik ben overtuigd dat wij dan tot eene schikking komen zouden. Zeker zullen de verstandige lieden in uwe vergadering mij ten goede houden, dat ik mijn volk in redelijkheid voortrek, zooals ik ook wel weet dat Mijneheeren de Staten voor hunne burgers opkomen. Indien wij deze zaak tot het uiterste gedreven hebben en zien dat wij elkander te gronde richten, dan moeten wij ze weder opvatten op eene andere wijze: Gisteren is immers de leermeester van Morgen. Laat het gezantschap zoo spoedig mogelijk komen. Ik weet dat het klachten heeft in te brengen en ik heb de mijne. Daarom moeten wij naar elkander luisteren, want ik zweer het voor God, dat ik de

(1) Koning Jacobus aan Cecil. Hs. der Cecil-Archieven op Hatfield-House, het verblijf van Robert Cecil's afstammeling, den voornamen staatsman en letterkundige, den tegenwoordigen markies van Salisbury.

Eenige staaltjes van 's Konings brieven zijn in het Bijvoegsel in hunne oorspronkelijke spelling afgedrukt, tot toelichting van de wijze waarop Jacobus met zijn grooten minister omging.

(2) Caron aan de Staten-Generaal, 14 Nov. (o.s.) 1616. (HS, R.A.)

gemeenschap tusschen onze rijken zoo nauw acht, dat, wanneer het eene ten onderging, het andere spoedig volgen zou'⁽¹⁾.

Jacobus sprak das als een verstandig vorst, wien de welvaart zijner onderdanen ter harte gaat, en die over de volkshuishouding verlichte denkbeelden heeft. In den man die zoo vriendschappelijk en gevoelvol met den nederlandschen ambassadeur omging is het moeilijk, den pedanten bestrijder van Vorstius, den zwelgenden kameraad van Carr en Steenies, den beul der puriteinen, den speelbal van Gondemar en Spinola te herkennen.

'Ik bezweer u,' ging hij voort, 'dat ik in uwen staat niet anders dan vriendschap zoek. Mijne onderdanen klagen, dat de uwen hen op de hielen zitten en uwe nijverheid de hunne ver vooruit is. Maar dat is een schraal verwijt, want de Engelschen moesten dan trachten u na te volgen. Ik heb mij somtijds beklaagd over andere zaken, waarin mijne onderdanen groot onrecht wedervoer; maar dat is alles te vergeven. Ik zal gaarne uw volk aanhooren en het eerlijk erkennen, wanneer het gelijk heeft. Maar ik zal nooit toegeven, wanneer men mij wantrouwt. Ware ik als andere vorsten, ik zou het voordeel van de pandsteden nooit uit mijne handen hebben gegeven, maar veeleer getracht hebben daardoor vaster voet in uw land te krijgen. Menig staatsman van Frankrijk, Duitschland en andere natiën heeft mij vermaand, om de pandsteden nooit op te geven. Gij weet echter, hoe open en eerlijk ik mij daarin gedragen heb, zonder ooit aanspraken op uw land te maken. De eenige aanspraak, die ik nog maak, is die op uw vriendschap en samenwerking.'

Na deze toespeling op eene belangrijke handeling, die in het volgende hoofdstuk zal toegelicht worden, maakte Jacobus nog, in een geest, geheel afwijkende van zijne vroegere uitingen, eenige opmerkingen omtrent een onderwerp, dat weldra alle andere in gewicht voor de Staten overtreffen zou. 'Ik zeg u', aldus ging hij voort, 'dat gij geen recht hebt om mij te wantrouwen, zelfs niet in de godsdienstzaak. Het doet mij inderdaad leed, te hooren dat de godsdienstige geschillen bij u aanhouden. Gij weet, dat ik mij daar aanvankelijk mede heb ingelaten; maar uit vrees van verkeerd begrepen te worden en verdacht van naar gezag in uw gemeenebest te streven, deed ik dat niet langer en ik zal er mij volstrekt niet meer mede bemoeien, maar God bidden dat hij er een goed einde aan geve.'

(1) Caron aan de Staten-Generaal, 14 Nov. (o.s.) 1616. (HS., R.A.)

Helaas! had de Koning zich op die hoogte van vriendschappelijke onzijdigheid gehouden en had hij zich ook in 't vervolg doen leiden door die eenvoudige beginselen van recht en rede, er zou wellicht een beter einde aan de geschillen gekomen zijn.

Nu kwam Jacobus op de crisis in de duitsche aangelegenheden en sprak als gewoonlijk over de quaestie van Gulik en Cleef als over de eenvoudigste zaak, die door een pennestreek was uit te maken, in plaats van de inleiding te zijn tot een groot treurspel, waarvan noch hij, noch Caron, noch Oldenbarnevelt, noch prins Maurits, noch de jonge Koning van Frankrijk, noch Filips, noch Matthias het einde zien zou.

De Koning deelde Caron mede, dat hij de bevredigendste verzekeringen van den spaanschen ambassadeur ontvangen had, bij diens laatste gehoor te Whitehall. 'Hij heeft mij van wege den Koning, zijn meester, met veel plichtplegingen betuigd dat Zijne Majesteit mij tracht te believen en te voldoen, in alles wat ik van hem verlangen mocht,' zei Jacobus met blijkbaaren nadruk op die zalvende phrases, alsof daarmede werkelijk iets beslist werd.

'Zijne Majesteit heeft zich verder bereid verklaard,' voegde de Koning er bij, 'om het verdrag van Xanten in alle opzichten uit te voeren, nadat hij daartoe door mij en door andere vorsten herhaaldelijk was aangemaand. Hij zal dan ook den aartshertog in dien zin aanschrijven, mits de markgraaf van Brandenburg en de Staten hetzelfde doen zullen. Daar hij evenwel vernomen heeft dat de Staten Gulik versterkten, gelijk hij het Wesel zou kunnen doen, wenschte hij dat geen nieuwe verandering gemaakt zou worden vóór het einde van Maart. Was die termijn verstreken, dan zou hij zich niet langer aan zijne aanbieding gehouden achten maar overgaan tot de versterking van Wesel en andere plaatsen en die in zijn bezit houden. Alleen uit ontzag voor mij is Zijne Majesteit tot dit besluit gekomen.'

Wij zagen reeds dat de spaansche ambassadeur te Parijs in den zelfden tijd luide verklaarde, dat zijn ambtgenoot in Londen volstrekt niet gemachtigd was tot de door hem gedane voorstellen. En bezag men die van nabij, dan lag er nog niet veel anders dan eene bedreiging in. Geen woord van waarborgen; van de twee Koningen werd niet gewaagd. Niets dan Albert en Spinola, als altoos, en eene aanbeveling dat Brandenburg en de Staten vertrouwen zouden stellen in de eerlijkheid der Katholieke Ligue. Caron deed dan ook den Koning opmerken, dat in deze voorstellen geene waarborgen vervat waren, noch eenige belofte dat de vestingen

niet wederom door de Spanjaarden zouden bezet worden. Maar hij nam op zich, de geheele toedracht aan zijne meesters te berichten.

Een paar weken later kwam het antwoord van den advocaat: 'Wij hebben seer gewichtige redenen van diffidentie,' schreef hij, 'en vreezen voor bedroch, daervoor wij ons meer moeten wachten als voor geweld.' Hij legde ook nadruk op de zaken van Italië en bracht het lot van Savoye en Venetië in verband met den algemeenen loop der gebeurtenissen. 'Wij kunnen seer veele forcen ophouden, maer nyet bequamenlyk naer Italien of Duytslant senden, daerop wel moet gelet worden.' De advocaat was - als ieder staatsman, dien naam waardig - gewoon den geheelen gezichteinder in zijne beschouwingen op te nemen en schijnbaar op zichzelf staande voorvallen in verschillende deelen van Europa tot één geheel terug te brengen. Voor ons, die den samenhang van het geschiedverhaal der verloopene eeuwen kennen, valt het licht de tragsgewijze ontwikkeling op te merken der groote katholieke samenspanning tegen de vrijheid van Europa. Maar in de oogen van tijdgenooten geleek alles duister en verward en de heldere blik van een wijze en een profeet was er toe noodig, om de ontzagwekkende gedaante te onderscheiden, die de toekomst zou aannemen. Geheel verdiept in de waarneming dier onheilspellende verschijnselen, kwam de advocaat er toe om minder gewicht te hechten aan de naderbij zijnde voorteekenen. Zijn leven wijdende aan het behoud der algemeene zaak van het protestantisme, waaraan hij de staatkundige en godsdienstige vrijheid ten nauwste verbonden achtte, gaf hij geen acht op den woedenden haat, die zich samenpakte onder de protestanten in zijn eigen land. Hij zou op onzachte wijze tot inzicht daarvan gebracht worden. Inmiddels trachtte hij een algemeen verbond tusschen Italië, Duitschland, Frankrijk, Engeland en de Nederlanden tegen de plannen van Spanje en de Ligue tot stand te brengen.

'Wij verlangen wel te weten,' schreef hij aan Caron, naar aanleiding der beloften, door den Koning van Spanje aan Jacobus gedaan, 'wat Sijne Majesteit van Groot-Brittannien voor den Hertoch van Savoye en de Republique van Venetien gedaan heeft, doet, of geresolveert is te doen. Indien men aldaer vraecht wat wij doen, antwoordt dat wij mit onse forcen en vigeur van den hals van Savoye en Venetien afhouden 2000 ruyteren en 10000 soldaten te voet, daarmede meer uitgericht soude kunnen worden als mit vier mael sooveel nyeuw volck, in Italien te velde gebracht. 'Tselve moet voor een groot secours gerekent worden, 'twelck ons oock wel coste-

lyck valt, te weeten het onderhout van ons volck, daerdoor de Spaensche opgehouden worden.’

Hij maakte op zijne gewone wijze eene toespeling op de voorstellen, waardoor Jacobus zich zoo goedschiks liet om den tuin leiden.

‘Indien de Spanjaert de ontruyminge doet,’ zeide hij, ‘is bedenckelyck aen de eene syde, of hij nyet geresolveert is, by dat middel, op ons en den Churfurst van Brandenburg in de questieuse landen weer in weynich dagen te winnen, als hij in veel jaren met geweld soude kunnen doen. En aen de andere sijde, of hij nyet voorgenomen heeft 12 of 15 honderd ruyteren en 5 of 6 duysent soldaten te voet van de geëxperimenteertste uyte Nederlanden naer Italien te senden, om te beeter wetten nae syn wille te geven aen den Hertoch van Savoye en de Republique van Venetien, en daerna Duytslant en ten leste ons te overvallen..... De Spanjaerts, als staende onder eene monarchique regeringe, kunnen op ééne ure resolveren om al wat sij en wij zullen quitteren, des anderen dachs weder inne te nemen, en 't selve oock effectueren. Onse regeringe laet sulcx nyet toe, soodat onse staet mit diffidentie en goede besettinge moet worden geconserveert’⁽¹⁾.

Aldus was Oldenbarnevelt vast besloten, terwijl hij er oprecht naar trachtte, den europeeschen vrede te redden, om de Republiek eene krachtige verdedigende houding te doen bewaren, voor het geval dat de oorlog uitbreken mocht. Maurits en de oorlogspartij laakten hem, wegens de hinderpalen, die hij aan het losbarsten der vijandelijkheden in den weg legde, terwijl het Britsche Hof, gelijk wij zagen, er steeds bij hem op aanhield, dat hij minder eischen zou en de sterke plaatsen in de hertogdommen zou laten varen, tegelijk met de sterke borstwering van wantrouwen, die hij evenwel nooit zou opgeven. Spinola en de militaire partij in Spanje begeerden oorlog, al predikten zij den vrede. ‘De eenige eer, waarnaar ik nog verlang,’ zeide die groote veldheer, ‘is aan prins Maurits slag te leveren.’ De krijgsoversten waren meer dan de regeeringen verlangend om van de prachtige legers partij te trekken, die zoo in elkanders onmiddellijke nabijheid lagen, dat de soldaten elkander menigmaal over en weder hielpen met op- en afladen, hun voorraad ruilden en elkaar verschillende diensten bewezen.

Maar de donderwolken, die zoo lang over de aarde gehangen hadden, konden elk oogenblik losbarsten. Zonder de

(1) Oldenbarnevelt aan Caron, 29 December 1616 (HS.)

dwaasheden van den Engelschen Koning en de onbegrijpelijke werkeloosheid van de vorsten der Duitsche Unie had de protestantsche partij groote voordeelen kunnen behalen, eer de storm losbrak. Maar, zooals de fransche ambassadeur in Den Haag terecht opmerkte, ‘de groote Protestantsche Unie van Duitschland zat met de handen in den schoot, terwijl Hannibal aan de poort stond, en elk der vorsten zich vergenoegde met toe te zien, wat de anderen doen zouden. Het gezegde van Alva werd bewaarheid: “Duitschland is een oude hond, die nog wel blaffen, maar niet meer bijten kan.”’

Tot zulk een trap van vernedering was die edele en begaafde natie gezonken door verdeeldheid, door godsdienststrijd en door de zelfzuchtige staatkunde van een oneindig aantal heerschende geslachten.

Twaalfde hoofdstuk

Jacobus dringt aan op de betaling van de schuld der Nederlandsche Republiek. - Een vergelijk wordt getroffen, met teruggaaf der pandsteden. - Verdrag van Loudun. - Jacobus' droombeeld van een spaansch huwelijk herlevendigd. - Jacobus bezoekt Schotland. - De Staten-Generaal stemmen toe in het verstrekken van geld en troepen, ingevolge het verdrag van 1609. - Dood van Concini. - Villeroy komt weder aan 't gezag.

Behalve de punten der voorbeschikking, waren er andere onderwerpen van staatkundigen en persoonlijken aard, waardoor 's Konings naijver opgewekt werd. Zoo had men de schuld der Republiek jegens de Britsche Kroon, gewaarborgd door verpanding der versterkte zeehavens, Den Briel en Rammekens. Het bezit dier plaatsen door Engeland was een voortdurend gevaar voor de Staten. Het hing als een zwaard boven hunne hoofden en het bedreigde hunne souvereiniteit, hun bestaan zelfs. Meermalen hadden de nederlandsche vertegenwoordigers aan vreemde hoven den hoon moeten aanhooren, dat de Republiek eigenlijk geen onafhankelijke staat, maar eene britsche provincie was. Die hoon was wel beantwoord op eene wijze, die den gezanten eener trotsche republiek paste, maar het was toch kwellend dat engelsche troepen voortdurend nederlandsche steden bezet hielden, waarvan er eene tot de voornaamste zeehavens der Republiek behoorde, terwijl eene andere de bakermat harer onafhankelijkheid geweest was. Daarbij kwam, dat, al had Jacobus zich verplicht tot nakoming der verdragen, krachtens welke Elizabeth de pandsteden aan niemand dan aan de Vereenigde Provinciën overleveren zou, hij toch bij het vredetractaat met Filips III beloofd had, aan de Staten een zekeren termijn te zullen stellen om zich met de

aartshertogen te verzoenen. Ingeval zij dat weigeren mochten, zou hij zich door niets ten hunnen aanzien gebonden achten en met de pandsteden handelen zooals hij zelf zou goedvinden.

De Koning was altijd verstoord geweest over die ‘ontzaglijke sommen, die aan de Staten voorgeschoten, ja gegeven werden.’ ‘Dat is zoo geheel buiten evenredigheid,’ had hij gezegd, ‘dat ik niet geloof dat zij er om gevraagd hebben *animo obtinendi*, maar slechts om door hunne bedenkingen te voorkomen dat ik ooit op teruggaaf zou aandringen, wanneer zij weder tot vrede zouden komen ... Zal ik mijzelf benadeelen, om hen te behouden? Zal ik mijne geheele jaarlijksche rente te hunnen behoeve afstaan?’ Hij was zoover gegaan van te zeggen dat, indien de Staten niet spoedig na het sluiten van den vrede hunne schuld betaalden, hij op hun aanspraak, op onafhankelijkheid geen acht zou geven en het voorstel doen om hun gebied met den Koning van Frankrijk te deelen.

‘Wanneer zij zoo zwak zijn,’ zeide hij, ‘dat zij noch in vrede, noch in oorlog bestaan kunnen, zonder dat ik mijzelf te hunnen behoeve te gronde richt, dat zeker *minus malum est eligendum*: om uit een brandend schip te komen, moet men zich in zee werpen. Het gevaar is verder af, wanneer zij in handen van Spanje vallen; God behoeft mij en mijne nakomelingen dan voor de mogelijke gevolgen en dan behoef ik nu mij en de mijnen niet uit te putten om hun den mond open te houden. Dat zij dan dien ijdel titel van een vrijen staat maar laten varen: *Dividantur inter nos* - ik bedoel: laat mij met Frankrijk hun land verdeelen. Want anders zou de Koning van Spanje ons zeker op 't lijf vallen’⁽¹⁾.

Met zulke oogen had Jacobus altoos het groote gemeenebest beschouwd, welks bondgenoot hij beweerde te zijn, terwijl hij in 't geheim naar de souvereiniteit daarover stond; en zoo bedreven was hij in het schatten van staatkundige krachten en toekomstige gebeurtenissen.

Wèl hing het zwaard aan een draad. De Staten hadden met de aartshertogen en met Spanje geen vrede gesloten, maar een bestand, waarvan de helft reeds verstreken was. Elk oogenblik konden de sleutels hunner huisdeur hun aartsvijand in handen worden gegeven. Al zou die daad laag en verraderlijk zijn, zij was te verdedigen door een beroep op een verdrag, waarin de Republiek geen partij was. En daarbij: was er iets te laag en te verraderlijk voor Jacobus Stuart?

De Staten waren aan de engelsche kroon achtmillioen gul-

(1) De Koning aan Cecil. (HS., Hatfield-Archief).

den schuldig. Waar zulk eene groote som te vinden? Het was blijkbaar onmogelijk voor de Staten, die te vragen of te leenen, al waren zij ook even rijk als de meeste groote mogendheden dier dagen.

Het was Oldenbarnevelt's verdienste, dat hij niet alleen de gelegenheid inzag voor een voordeeligen koop, maar dat hij ook ten volle begreep welk groot gevaar er dreigde. Jaren lang had Jacobus het droombeeld van een spaansch huwelijk voor zijn zoon nagejaagd. Hij had, om dat doel te bereiken, de geheele staatkunde van zijn rijk bedorven; hij had zich vernederd, voor hen die hem verachtten, en moordaanslagen met grenzenlooze beleefdheden beantwoord. Het is moeilijk, zich iets verachtelijkers voor te stellen dan de houding van Jacobus jegens Filips. Prins Hendrik was gestorven; maar nu was Karel in zijne plaats prins van Wales geworden en er was ook eene jongere infante, over wier hand nog niet was beschikt.

Zoolang de mogelijke prijs den koninklijken kampvechter van het protestantisme in de gedaante eener spaansche prinses voor oogen stond, zoolang bleef het gevaar den Nederlanders dreigen, dat zij eenmaal, bij hun ontwaken, de vlag van Spanje zouden zien wapperen op de wallen van Vlissingen, Den Briel en Rammekens.

Het was ook in het belang van Spanje, dat Jacobus' gezanten in Den Haag Oldenbarnevelt onophoudelijk aanspoorden, om de staatsche troepen uit de hertogdommen terug te trekken en de ijdele bepalingen van het verdrag van Xanten ten uitvoer te leggen. Het gevolg daarvan zou geweest zijn, dat dit gebied, in plaats van als eene achtste provincie bij de vrije Nederlanden te komen, in 's vijands handen ware gevallen, om, gelijk de advocaat zich uitdrukte, de klauwen te versterken waarmede Spanje de Republiek wilde aanvatten en vernielen.

De advocaat weigerde vastberaden, deze staatkunde in de hertogdommen te ondersteunen, en besloot nu, met een onverwachten slag de Republiek te bevrijden van den overlast der engelsche panden⁽¹⁾.

(1) RAPIN, VII, 108. WAGENAAR, 93-105.

Hierbij mag intusschen niet onopgemerkt worden gelaten, dat de onderhandeling, waarvan de teruggaaf der pandsteden verwacht werd, jarenlang gesleept heeft. Dit blijkt uit een schrijven van Oldenbarnevelt aan Caron van 10 September 1613, waarin de advocaat zich als volgt uitliet: 'UEd. geeft mij sobere hope, mitte clause nochtans, ten ware datter een hondert duysent ponden Sterlinck meer ofte min gereet gelt te vinden ware; in welken gevalle UEd. seyt te meenen wel eene eerlijke quijtscheldinge te wege te kunnen brengen. Die som is seer groot, en het vermogen alhier cleyn. Edoch, indien UEd. soude weeten eene eerlijcke, seekere en generale decharge van de obligatie ofte schulden mit eene goede somme te wege te brengen, en, beneffens de aenneming van dien, Sijne Majesteit de steeden en plaetsen van assurance soude restitueren, - - - ick soude bij alle middelen daertoe helpen arbeiden. Dit is mijn seggen particulier, sonder last, uyte affectie die ick tot Sr. Ms. en deser Landen dienste hebbe, en om des te beter de vrientschap vast en onveranderlijk te maeken.....'

Het is mij niet gelakt den verderen loop dezer onderhandeling na te gaan; maar zooveel schijnt uit den aangehaalden brief te blijken, dat zij zich toen in haar eerste stadium bevond.

Vert.

Jacobus werd geweldig lastig gevallen om geld. Zijne gunstelingen, even onverzadigbaar als die der Koningin-Regentes in Frankrijk, waren begeeriger dan ooit, nu zij zich niet op den Koning verlaten konden, die er tegen opzag om met een parlement in aanraking te komen, dat walgde van zijne kleingeestige staatkunde en zijn verdorven leefwijze.

De advocaat was van oordeel, dat het voorstel tot eene schikking moest uitgaan van de Engelsche Regeering. Noel de Caron, de veteraan der nederlandsche diplomatie, ontving eenige voorstellen en bood daarop, ingevolge Oldenbarnevelt's voorschrift, eene som van 250000 p. st. aan ter kwijting van alle schulden. Hij moest het doen voorkomen, alsof 50000 p. st. door hem boven zijne instructiën aangeboden werden. Jacobus' gunstelingen watertandden bij de gedachte aan zulk eene prachtige som.

De koop werd gesloten. Op den 11^{en} Juni 1616 gaf sir Robert Sidney, toen lord Lisle, Vlissingen over aan de Staten, die vertegenwoordigd werden door den Heer van Malderee, terwijl sir Horace Vere de stad Den Briel stelde in handen van den Heer van Matenesse⁽¹⁾. Overeenkomstig de voorwaarden van den koop, gingen de engelsche bezettingen over in staatschen dienst: het eene regiment onder bevel van den zoon van lord Lisle, het andere onder dat van sir Horace Vere. Lisle, die in de Nederlanden was geweest sedert den tijd van zijn oom Leycester en zijn broeder, sir Philip Sidney, vertrok nu voor goed naar Engeland.⁽²⁾

Zoo werd die oude last, door de meesterlijke staatkunde van den advocaat, van de Republiek afgewenteld en daarmee een groote grond tot vrees voor verwickelingen met vreemden weggenomen.

- (1) Uit een brief van Rijsenburg aan Ledenberg van 31 December 1615 (*R.A.*) blijkt, dat de Koning voornamelijk door Winwood en Fenton was overgehaald, om in de overgaaf der pandsteden, tegen betaling van de oude schulden, toe te stemmen.
Vert.
- (2) Bij het verlaten der pandsteden door de engelsche troepen werd een afscheidsmaaltijd gegeven, waarbij het niet aan betuigingen van goede verstandhouding tusschen de twee natiën ontbrak. De officieren en magistraten werden van hun eed aan de Engelsche Regeering ontheven, terwijl order gesteld werd op de betaling van den eersten termijn der schuld. De Staten-Generaal gaven aan elk der engelsche gouverneurs een gouden ketting met gedenkpenning ter waarde van 3000 gulden en aan elk der luitenant-gouverneurs een geschenk van de helft dier waarde. (Oldenbarnevelt aan Caron, 21 Juni 1616.)

De fransch-spaansche huwelijken waren gesloten: Hendrik IV was niet voor niets vermoord geworden. Condé en de zijnen hadden een manifest uitgevaardigd; eene crisis was voor de Staten aangebroken. Want Maurits, steeds geneigd om voor de prinsen partij te trekken, aangespoord door Aerssen, die sedert zijn ontslag een doodelijken haat tegen de Fransche Regeering koesterde, en die den naijver des stadhouders jegens den advocaat aanblijes, wilde niets liever dan zich in het geschil mengen. Het viel den Staten-Generaal moeilijk, vriendschapsbetrekkingen te onderhouden met een gouvernement dat onder de leiding van Spanje stond en beheerscht werd door de Concinis. Maar toch was dit de regeering; en de Staten konden eerlang aangesproken worden, op grond der verdragen, niet alleen om te beletten dat officieren en soldaten van de fransche regimenten overliepen naar de rebellen, maar om die regimenten zelve aan den Koning en de Koningin ter hulp te zenden.

Ongetwijfeld maakte het verbond der fransche hugenooten te Grenoble met de prinsen de stelling der Staten nog moeilijker. Bouillon vorderde luide geld en troepen van Maurits en de Staten; maar de prins kende gelukkig het karakter van Bouillon en Condé en den staat der fransche zaken te goed, om zich tot uitersten te laten verleiden. Hij verklaarde openlijk, 'dat men den zoon niet moest te gronde richten, onder voorwendsel van den dood zijns vaders te wreken. Wraakoefening kwam alleen den zoon toe, die ook de eenige persoon was, die er de wettige macht toe bezat'⁽¹⁾. Dat was verstandige taal; en de opmerking scheen aan te duiden dat de prins geloofde aan Maria's medeplichtigheid en den moord van haar gemaal. Duplessis-Mornay was wanhopig: als aan alle ware en ernstige patriotten viel hem de keuze zwaar tusschen de twee onedele partijen, die om het bezit van Frankrijk streden, en die beide in 't geheim aangemoedigd werden door Frankrijks doodelijken vijand.

Het verdrag van Loudun volgde, waaraan, zooals Du Maurier⁺ zeide, evenveel onderhandelaars deel namen als er belanghebbende personen waren. Aan de rebellen werd vergiffenis geschonken, Condé verkocht zich voor anderhalf miljoen ponden en het presidentschap van den raad, verscheen weder ten hove en maakte meer vertoon van macht dan ooit⁺ te voren. Vier maanden later was hij een gevangen man. Hij onderwierp zich als een lam en bood aan, om zijne medestanders te verraden⁽²⁾. +3 Mei 1616
+1 Sept. 1616

(1) Ouvré, p. 240.

(2) MICHELET, Henri IV et Richelieu, p. 250.

Koning Jacobus had, getrouw aan de rol van bemiddelaar, die hij zoo goed meende te vervullen, de verzoening bevorderd en deze als gelukkig geslaagd beschouwd⁽¹⁾. Hij toonde zich nu gebelgd over dien onverwachten afloop. Wel had Condé dwaasheden en buitensporigheden begaan, maar deze waren, naar zijne meening, voortgekomen uit den koker van Spanje, dat de geheele intrige leidde. Zoo groot was zijne verontwaardiging, dat hij besloot lord Hayes uit Madrid en sir Thomas Edmonds uit Parijs terug te roepen. Maar zijne woede zou spoedig bekoelen onder den verzachtenden invloed van Gondemar en van de hervatting van het plan van een spaansch huwelijk voor den prins van Wales. ‘Wij hopen’, zei Oldenbarnevelt, ‘dat het huwelijk van den prins van Wales met de dochter van den Spaanschen Koning geen verderen voortgang zal hebben, daar het ons in de grootste moeilijkheden zou wikkelen’⁽²⁾.

De geruchten omtrent dat verderfelijke plan hielden aan het Engelsche Hof zoozeer aan, dat Caron stoutweg aan den Koning vroeg, wat hij daarvan denken moest. ‘De Koning zeide mij’, zoo meldde de ambassadeur, ‘dat er in het geheel niets van aan was, en dat er zelfs geen schijn bestond, dat het daartoe ooit komen zou. Slechts had hij op de voorstellen, die hem door den spaanschen ambassadeur gedaan waren, aan zijn gezant in Spanje last gegeven om aan te hooren wat er gezegd zou worden, zonder den schijn aan te nemen alsof die openingen zouden worden afgewezen’.

De terughouding, door Jacobus betoond, was niet geschikt om op een zoo slim diplomaat als Caron indruk te maken; en de uitwerking, reeds door een spaansch huwelijk op de staatkunde van een der voornaamste bondgenooten der Republiek teweeg gebracht, deed hare staatslieden sidderen bij het vooruitzicht dat haar andere machtige vriend eveneens onder den onheilspellenden invloed van Spanje geraken zou.

‘Hij verzekerde mijn’, ging de gezant voort, ‘dat de Spanjaard in die zaak niet openhartig te werk ging en dat hij zelf zulk een afkeer van het plan gekregen had, dat wij daaromtrent gerust konden zijn’. Jacobus scheen op dat oogenblik zoo verontrust door den loop, dien de zaken in Frankrijk namen, zoozeer in zijne eigenliefde getast en zoo verbijsterd door de netten en valstrikken, die Spanje over geheel Europa had uitgespreid, dat hij inderdaad van zijne begoocheling scheen te bekomen. Zelfs Caron geraakte in twijfel. ‘Uit

(1) Caron aan de Staten-Generaal, 13 Sept. 1616. (H.S.)

(2) Oldenbarnevelt aan Caron, 17 Mei 1617. (H.S.)

al zijne woorden blijkt hij zoo van den Spanjaard vervreemd, dat hij onmogelijk dit huwelijk als heilzaam voor zijn rijk kon beschouwen. Ook andere berichten, die mij hieromtrent gegeven worden, stellen mij gerust'. Maar 's Konings gemoed zou niet lang in zulk een kalmen toestand blijven. Inmiddels koos hij partij voor Condé en de andere prinsen en verlangde hij, dat de Staten zich bij hem zouden aansluiten om aan de Koningin-Moeder te verzoeken, dat zij de zaak, om zijnentwille, nog eens zou laten voorbijgaan⁽¹⁾.

‘En nu zal ik Uwe Hoogmogenden mededeelen,’ schreef Caron, andermaal op het gevreesde huwelijk terugkomende, dat zulk eene in het oog loopende plaats inneemt in de verwarde geschiedenis dier dagen, ‘wat de Koning mij gezegd heeft aangaande het huwelijk tusschen zijn zoon en de infante. Hij heeft van Carleton vernomen, dat gij in groote ongerustheid verkeert, dat die verbintenis zou plaats hebben. De buitengewone fransche gezant De la Noue, in Den Haag, zou u hebben voorgehouden dat de Koning van Groot-Brittannië voor zijn zoon om de infante van Spanje bedelt. Hij zegt, dat dit onwaar is. Maar wel is hij daartoe aangezocht en hebben er dientengevolge besprekingen plaats gehad, hoewel van geen gewicht. Daar hij mij reeds verzocht had, om niet ongerust te zijn eer hij zelf daartoe reden zou geven, verwonderde het hem dat ik Uwe Hoogmogenden daarvan niet onderricht zou hebben. Hij gaf mij nogmaals de verzekering, dat hij met de zaak niet zou voortgaan zonder daarvan mededeeling te doen aan zijne goede vrienden en naburen, en dat hij Mijneheeren de Staten beschouwde als zijne beste vrienden en bondgenooten, die zich hierin niet naijverig mochten betoonen.’

Dit was zeker een magere troost Caron wist stellig, en er was geen klerk op zijn kantoor die het niet wist, dat Jacobus sedert jaren op dien buit aasde. Dat de Koning voorgaf, door Spanje achtervolgd te worden om zijn zoon aan de infante te geven, was bijna even dwaas, als te beweren dat Keizer Matthias hem de kroon van Bohemen voor zijn schoonzoon had opgedrongen. Het was erkend, dat er onderhandelingen over het huwelijk hangende waren; en het voorgeven dat het spaansche hof meer nog dan het engelsche dat plan wenschte te bevorderen, was niet bijzonder geschikt om de Staten gerust te stellen. Even weinig geruststellend was de verzekering dat, indien het huwelijk doorging, zij er het eerst mededeeling van zouden ontvangen.

(1) Caron aan de Staten-Generaal, 30 Januari en 10 Maart 1617 (HS.)

‘Ik deed hem opmerken,’ vervolgde de ambassadeur, ‘dat deze zaak ongetwijfeld van het hoogste belang voor Uwe Hoogmogenden was, aangezien het niet goed was, tusschen twee rijken te staan die beide zoo nauw met den spaanschen monarch verbonden zouden zijn, uithoofde van de aanspraken die deze steeds maakt op de souvereiniteit over ons. Al zoude Zijne Majesteit niet opzettelijk te onzen nadeele handelen, dan zou toch de zaak in hare gevolgen nadeelig terugwerken op ons gemeenebest. Wij hoopten daarom dat het nooit zoover komen zou.’

Caron voegde hierbij, dat de ambassadeur Digby met eene buitengewone zending tot dat doel naar Spanje ging, en dat de Koning daaromtrent een raad belegd had. Hij was evenwel geneigd, te gelooven dat de geheele onderhandeling op niets zou uitloopen, daar Zijne Majesteit voortging met hem te verzekeren dat hij zich niet ongerust moest maken en dat vorsten dikwijls over groote aangelegenheden onderhandelen moesten, zonder dat die onderhandelingen daarom eenig gevolg hadden.

Op dat tijdstip verkeerde de Koning in een staat van hevige opgewondenheid tegen de Spaansche Nederlanden, wegens een te Leuven verschenen scherp schotschrift, getiteld ‘*Corona Regis.*’ Sir John Bennet was door hem als buitengewoon gezant naar de aartshertogen gezonden, om recht en eene verdiende bestraffing te vorderen tegen den schrijver van dat werk - den rector Putianus, naar hij meende, die aan Justus Lipsius als hoogleeraar te Leuven was opgevolgd - en tegen den drukker, Flaminius. Toen daarop uitstel en verontschuldigen gevolgd waren, in plaats van de gevorderde straf, had Jacobus zijn gezant gemachtigd om, ingeval van verdere uitvluchten, alle vriendschapsbetrekkingen met den aartshertog af te breken, den gewonen gezant Trumbull terug te roepen en openlijke vijandelijkheden aan te zeggen. ‘De Koning neemt deze zaak buitengewoon ter harte,’ zei Caron⁽¹⁾.

Jacobus kon niet dulden, dat hij bespot werd; en wij zullen nog gelegenheid hebben om te zien, welk gewicht andere geschriften van dien aard verkregen, die hij oordeelde te kort te doen aan de waardigheid van zijn persoon.

Het was intusschen kenschetsend voor dien vorst, die op het punt stond aan Filips' zwager den oorlog te verklaren om een schotschrift, terwijl hij de hand van Filips' dochter aanvroeg voor zijn zoon, dat hij, de uitverkorene bemidde-

(1) Caron aan de Staten-Generaal, 10 Maart 1617 (HS.)

laar van alle staatkundige geschillen, op een oogenblik dat de wereld in vuur en vlam stond, voor een geruimen tijd naar Schotland ging om daar verpozing te zoeken. Zijne raadslieden drongen er met ernst bij hem op aan, dat hij zijne reis althans tot het volgende jaar uitstellen zou, nu alle naburige natiën in een staat van oorlog of van inwendige beroering verkeerden; maar tevergeefs. Hij wilde niet naar hen luisteren en vertrok in de eerste helft van Maart,

Condé, die Frankrijk in beroering gebracht had, die beurtelings bij de Calvinisten te Grenoble en de Jezuïeten te Rome, bij Spanje en de Nederlanden, bij den Paus en Maurits van Nassau hulp gevraagd had, was dan ten laatste een gevangen man. Maar daarmee was weinig gewonnen. Er was een lastige oproermaker minder, maar toch was er nog geen Koning in het land. Al wie twijfelt aan den invloed, dien een persoon zou kunnen uitoefenen op het lot van een land en op den loop der gebeurtenissen, verklare het verschil tusschen het Frankrijk van 1609, met een krijgszuchtig vorst en groote staatslieden, met eene overvloedig gevulde schatkist, bestemd voor de groote zaak van den vrede der Christenheid, en het Frankrijk van 1617, toen 's lands schatten reeds aan onwaardige gunstelingen verspild waren, toen hof-, staats- en kerkbedieningen voor den meestbiedende veil waren en de Koningin beheerscht werd door een italiaanschen avonturier, die zich door Spanje liet besturen, terwijl de fransche Koning gehuwd was met de dochter van Frankrijks erfelijken en onverzoenlijken vijand.

Een blik op dit akelige tusschenspel in de geschiedenis van een machtigen staat doet huiveren voor de diepten, waar de menschheid toe zinken kan. Waartoe de alledaagsche en zich telkens vernieuwende schandalen verder te onthullen? Frankrijk, door kwalijk verborgen daden in beweging gebracht en de grilligste toeren uitvoerende, naarmate zijne marionetten aan Madrid of Rome gehoorzaamden, biedt geen opwekkend schouwspel aan. De Staten-Generaal stonden ten laatste, in overeenstemming met het verdrag van 1609, vierduizend man toe, waaronder tweeduizend Franschen, om den Koning tegen de oproerige prinsen te ondersteunen. Maar de strijd was hevig en de advocaat had eene moeilijke rol te vervullen tusschen de regeering en het oproer, die beiden even verachtelijk waren. Lodewijk XIII en zijne moeder waren echter de wettige regeering, zelfs al werden zij bestuurd door Concini. De bewoordingen van het tractaat met Hendrik IV waren afdoende en de gezanten van zijn zoon hadden de Staten opgeroepen, om daaraan te voldoen. Maar menige hinder-

paal werd door Aerssen's partij aan de vervulling van dien plicht in den weg gelegd.

‘Ick mercke wel,’ schreef de advocaat aan Hooft, den oud-burgemeester van Amsterdam, den vader van den grooten geschiedschrijver, ‘dat eenigen in 't lant heur werk maeken om den Coninck sijne versochte assistentie te doen weygeren, nyetjegenstaende de beloften in 't generaal en bij elcke provincie in 't particulier gedaen. Waerdeur nyemant soude profiteren als de Spanjaert, die ontwijffelijck vier maal sooveel sal offreren om eene perfecte... tusschen Vrankrijck en ons te maken, daeruyt ik voorsie seer groote schade, inconvenienten en swaricheyden voor onsen staet in 't generael, en voor Hollant in 't particulier; alsoo Hollant aen het fransche secours, nae het tractaet van bestant, omtrent 1000000 gulden verstrekt heeft, die verloren soudén gaan, het vorder secours henl. onthouden, behalve andere apparente swaricheyden die nyet kunnen de penne betrouwt worden’⁽¹⁾.

Denzelfden dag, waarop in Den Haag besloten werd tot het zenden der troepen, kwam een kapitein der lijfwacht⁺ den jongen Koning te hulp en schoot Concini dood, op de brug van het Louvre. ‘Op last des Konings.’ zeide Vitry. Het volk, dronken van vreugde, verbrandde zijn lijk voor het standbeeld van Hendrik IV⁽²⁾. ‘*L'hanno ammazato*’ werd aan zijne vrouw, de zoogenaamde tooveres Eleonore Galigai, gezegd: dezelfde woorden, waarmede Concini zeven jaren te voren den dood des Konings aan de Koningin had meegedeeld. Ook Eleonora werd onthoofd en verbrand. Zoo eindigde de regeering van den maarschalk d'Ancre en zijne vrouw over Frankrijk.

Op het vernemen dier tijding dansten de fransche officieren van vreugde op den Vijverberg in Den Haag. De Staten werden van een zwaren last ontheven en de advocaat zag zich voor het volgen zijner staatkunde beloond. ‘Doet alle mogelijke devoiren,’ schreef hij aan Langerak, ‘om onse proceduren ende affectie voor Sijner Majesteits dienste wel te doen begrijpen, en dat wij van 't senden van secours (is't doenlijck) mogen geëxcuseert blijven. Arbeyt tot accommodatie, sooveel mit conservatie van de autoriteyt en dienste van den Coninck doenlijck is. Wij hopen dat de princen hen wel voegen sullen, terwijl de *lapis offensionis* wech is. Wij hebben op huyden een brief van de princen ontfangen, geca-

(1) Oldenbarnevelt aan Corn. Pietersz. Hooft, 5 April 1617 (HS.)

(2) OUVRE, 249. - MICHELET, 255, 256.

cheteert mitte wapenen van den Coninck, hebbende dese circonscription: *periclitante Regno, Regis vita et Regina familia*'⁽¹⁾.

Het schot, op Concini gelost, verhief den Koning bijna tot een held. Iedereen in de Nederlanden, van welke partij ook, was verheugd over die uitkomst. 'Ik kan voor geen duizendste deel,' schreef Du Maurier aan Villeroy, 'de vreugde schetsen van allen, die hier den Koning hemelhoog verheffen, daar hij de aarde van dien ellendigen last bevrijd heeft. Ik kan u niet zeggen, hoe veracht die pest der menschheid was. Zijne Majesteit heeft niet minder de harten hier gewonnen, dan hij door eene groote overwinning op de Spanjaarden had kunnen doen. Gij zoudt het niet gelooven, en toch is het waar, dat de naam van den overleden Koning nooit in hooger aanzien stond, dan die van den regeerenden vorst op dit oogenblik'⁽²⁾.

Die roem was zeker gemakkelijk verworven. De naam van Hendrik de Groote, na twintig jaren van edelmoedige vriendschap jegens de Staten en met eene lange loopbaan van schitterende staatkundige handelingen en wapenfeiten achter zich, werd reeds geëvenaard door dien van Lodewijk XIII, die sidderend had toegestemd in het doodvonnis over een ellendigen avonturier - wellicht zijn eigen vader - die nooit iets anders verricht had dan zijne kanarievogels voederen.

En wat Villeroy zelf betrof, zoo schreef de ambassadeur dat hij van hem niet genoeg portretten kon machtig worden, om te voldoen aan al de aanvragen daarom, sedert die weder aan het gezag gekomen was.

Oldenbarnevelt had wel juist gezien, toen hij Langerak herhaaldelijk voorschreef, 'den ouden Heer te caresseren'.

(1) Oldenbarnevelt aan Langerak, 1 Mei 1617 (HS.).

(2) OUVRE, p. 249.

Dertiende hoofdstuk

Ferdinand tot Koning van Bohemen gekroond. - Zijne vijandschap tegen de Protestanten. - Slawata en Martinitz uit de vensters van het Hradschin geworpen. - Werkelijk begin van den Dertigjarigen Oorlog. - Kuiperijen van den keurvorst van De Paltz tegen het Huis van Oostenrijk. Hij ondersteunt den hertog van Savoye. - Keizer Matthias bezoekt Dresden. - Viering van het eeuwfeest der Hervorming.

Toen de ongelukkige Keizer Rudolf de toestemming onderteekend had, krachtens welke zijn broeder Matthias zich zijne laatste kroon op een na toeëigende, beet hij zijne pen stuk in een aanval van machteloze woede. Daarop trad hij voor het venster zijner kamer en liet hij het oog weiden over een der prachtigste vergezichten, die de paleizen der aarde kunnen aanbieden. Van de lange, regelmatige lijnen van het Hradschin, welks indruk door zijne afmetingen en ligging nog verhoogd werd, met den dom en de torens der cathedraal daarachter gegroepeerd, dwaalde zijn blik af naar de vruchtbare vallei, door de snelvlietende gele Donau besproeid, en aan de andere zijde naar de rotsen, bekroond door de half zinnebeeldige sterkten van het Wyscherad. Daar had, volgens de boheemsche legende, de fabelachtige Libuscha, dochter van Krock en echtgenoot van Koning Premysl, de stichteres van Praag, vertoefd; en van die hoogten af had zij elken minnaar die haar begon te vervelen in de rivier doen werpen. Tusschen die schilderachtige afgronden lag het tweelings-Praag: twee zusters, die elkander sedert eeuwen bevochten en naast elkander opgroeiden tot ééne krijgszuchtige, prachtige dubbel-stad, getooid met torens en spitsen en verbonden

door de oude, met standbeelden gesierde brug, afgesloten door middeneeuwsche torens, zwart van ouderdom.

Maar niet om dat uitzicht te genieten zag de oude, onttroonde, eenzame Keizer, een even duistere figuur onder de vorsten als de mystieke Libuscha zelve, uit het venster naar de keizerlijke stad.

‘Ondankbaar Praag’, riep hij uit, ‘door mij zijt gij zoo groot geworden en gij drijft uw weldoener uit. Gods wraak over u, zijt gevloekt, gij en geheel Bohemen’⁽¹⁾.

De geschiedenis heeft verzuimd de bijzondere weldaden op te tekenen, waaraan de stad haar grootheid te danken had. Maar indien ooit de vloek van een oud man bestemd was om letterlijk vervuld te worden, dan was het zeker deze plechtige verwensching van Rudolf. Intusschen had de kroning van Matthias voortgang, terwijl Rudolf den korten tijd die hem van het leven overbleef zou doorbrengen in een hopeloozen wrok tegen Matthias en zijne andere broeders en tegen de geheele wereld.

En thans, vijf jaren na Rudolf's dood, bevond Matthias, die zich zonder recht zoo groote macht had aangematigd, zich nagenoeg in denzelfden toestand waartoe hij Rudolf gebracht had.

Ferdinand van Stiermarken, zijn neef, was hem dicht op de hielen. Hij was de vermoedelijke erfgenaam zijner kronen, hij had Matthias' handelingen bij het leven van zijn broeder afgekeurd en haatte den Weener bakkerszoon, kardinaal Clesel, die zijne handelingen bestuurd had. Prof. Taubmann van Wittenberg zeide, op den naam van den prelaat zinspelende, dat hij een troep van honderd vijftig ezels was (CL esel). Het mag betwijfeld worden, of dit een juiste maatstaf zijner bekwaamheid was; maar zeker was deze geestelijke niet berekend om Ferdinand's wraak te verijdelen; en Ferdinand had hem weldra in zijne macht.

Matthias had, neergedrukt door overspannen eerezucht en eene slechte gezondheid, zich uit de zaken teruggetrokken, om zich geheel te wijden aan zijn jicht en aan zijne jonge vrouw, de aartshertogin Anna van Tyrol, die hij op vierenvijftigjarigen leeftijd gehuwd had.

Ferdinand van Stiermarken was den 29sten Juni 1617 tot Koning van Bohemen gekroond. Dat was een schok, eene bedreiging voor de zaak der Protestanten over de geheele wereld. De sombere figuur van den aartshertog was sedert jaren op den achtergrond verschenen als eene voorspelling van de naderende wraak, terwijl het protestantisme in Bohe-

(1) MENZEL, III, 213,

men, Moravië, Silezië en Oostenrijk zulk een snellen voortgang maakte.

Keizer Maximiliaan II had vijf krachtige zonen nagelaten, zoodat het onwaarschijnlijk scheen dat de jongere linie, de zonen zijns broeders, opvolgen zou. Maar geen van de vijf had kinderen; en zoo was nu de zoon van aartshertog Karel, die in 1590 gestorven was, na Matthias' dood de natuurlijke erfgenaam geworden der uitgestrekte familie bezittingen, waarvan zijne neven Maximiliaan en Albert te zijnen behoeve afstand deden.

Ferdinand, die bij zijns vaders dood twaalf jaar oud was, werd gesteld onder de voogdij van zijn oom van moederszijde, toen hertog Willem van Beieren. Deze plaatste den jongeling op de hoogeschool te Ingolstadt, om daar zijne opleiding van de Jezuïeten te ontvangen, tegelijk met 's hertogs eigen zoon Maixmiliaan, die vijf jaar ouder was. Tusschen de beide neven ontstond de innigste verstandhouding, die op eene volmaakte overeenstemming in godsdienst zoowel als in staatkunde gegrond was.

Toen Ferdinand de regeering over zijne vaderlijke erflanden, Stiermarken, Karinthië en Karniolië, aanvaardde, vond hij den nieuwen godsdienst, waarvoor de Jezuïeten hem een afschrik als voor eene misdaad hadden ingeboezemd, overal gevestigd. Zijn vader, die de ketterij met alle macht bestreden had, was gestorven van hartzeer over den voortgang dien zij maakte. Zijn oom in Beieren had, door zijne brieven, hem en zijn zoon met de geestdrift eener innige overtuiging ingeprint, dat alle geluk en zegen voor de regeeringen afhing van het herstel en het behoud der eenheid van het katholieke geloof. Al het kwaad, dat in het verledene en het tegenwoordige uit godsdienstig verschil was voortgekomen, was door de Jezuïeten den beiden jongelingen in de schreeuwendste kleuren voorgehouden. De eerste plicht van een vorst, hadden zij geleerd, was: alle valsche godsdiensten uit te roeien, den tegenstanders der ware kerk geene genade te schenken en met alle middelen de menschelijke maatschappij te redden, die door de nieuwe leeringen ten val werd gebracht.

En de Jezuïeten hadden geen geschikter leerling dan Ferdinand. Na het verlaten der school had hij een pelgrimstocht naar Loretto ondernomen, om aan de Heilige Maagd de gelofte te doen om de ketterij te zullen uitroeien, en was hij naar Rome gegaan om den zegen van Paus Clemens VIII te ontvangen. Daarop aan de regeering gekomen, had hij het geduchte tweesnijdende wapen ter hand genomen, waarvan de duitsche protestanten hem het gebruik hadden geleerd.

‘Cujus regio, ejus religio’: aan den vorst de keus van den godsdienst, aan de onderdanen slechts de instemming met hun vorst; als ware die formule van kleine zelfzuchtige vorsten, die eene belediging was voor de menschelijke waardigheid, de groote slotsom eener beweging, die nog zou aanhouden als zij reeds in hunne graven vergeten waren. Voor het oogenblik was echter die slechte grondstelling nog van kracht. Uit Saksen waren de katholieken en de calvinisten verbannen en uit Heidelberg de katholieken en de lutherschen. Waarom zouden, hetzij calvinisten, hetzij lutherschen, nog in Stiermarken geduld worden? Waarom? De logica dier vraag was onverbiddelijk en de leerling der Jezuïeten van Ingolstadt aarzelde geen oogenblik om hunne voorschriften ten uitvoer te leggen, door de middelen, die de hervormden hem aan de hand gaven. In al zijne steden werden galgen opgericht; maar er behoefde niemand gehangen te worden. Het gezicht daarvan alleen was voldoende, om alle mannen en vrouwen en kinderen, die niet tot de oude kerk behoorden, het land te doen verlaten. Te Gratz en op andere plaatsen werden zij op klaarlichten dag uitgedreven. ‘Liever over eene wildernis heerschen dan over ketters’, was de spreuk van den aartshertog, in navolging van zijn grooten voorzaat Filips II van Spanje. Na korten tijd waren zijne hertogdommen even goed gereinigd van protestanten, als De Paltz het was van lutherschen of Saksen van calvinisten en de beide laatste landen van papisten. Zelfs van de begraafplaatsen werden de doode lutherschen en utraquisten verwijderd en hun gebeente werd weggeworpen, opdat het de ware geloovigen, die aan hunne zijde lagen te vergaan, niet besmetten zou.

Het was niet te verwonderen, dat de kroning van een man van zoo besliste beginselen tot Koning van Bohemen - waar tien protestanten waren tegen één katholiek - onrust en angst verwekte. Kon het nog betwijfeld worden, dat de groote strijd der elementen, zoo aanhoudend door Oldenbarnevelt voorspeld en instinctmatig gevreesd door allen, die in staat waren de teekenen des tijds te begrijpen, nu beginnen zou? Hij was reeds geopend. Van welk nut zouden Majesteitsbrieven en Compromissen, aan vreesachtige keizers ontworpen, zijn, nu een man, die zichzelf meester was, en die het eene misdaad achtte om niet alle andere godsdiensten dan de orthodoxe uit te roeien, den troon beklommen had? Hij had, wel is waar, bij zijne kroning gezworen, de wetten van Bohemen te zullen handhaven, en daarvan maakten de Majesteitsbrief en het Compromis een deel uit. Maar wanneer ontbrak het ooit aan geleerden, in staat om de onwettigheid aan te toonen

van wetten, die in strijd zijn met de bedoelingen van een despoot en met de overtuiging van een ijveraar?

‘*Novus rex, nova lex*’, mompelden de katholieken, die het het hoofd weder oprichtten uit de verdrukking en beledigingen, die zij van de zegevierende hervormers hadden te verduren gehad. ‘Menig hoofd, dat nu nog hoog gedragen wordt, zal afgesneden worden’, zeiden anderen. ‘Weg met dien verwenschten duitschen graaf Thurn, dien de duivel naar Bohemen heeft gezonden!’ was de algemeene roep⁽¹⁾.

Het was duidelijk, dat de ketterij zich niet langer zou kunnen staande houden dan met de wapenen. Wat met geweld afgedwongen was, zou het geweld weer te niet doen. De komst van Ferdinand was als een oorlogskreet, die door alle katholieken van Europa werd teruggekaatst. Eer het jaar ten eindé was, waren de protestantsche kerken in Brünau⁺ verzegeld; die te Klostergrab werden, op last van den aartsbisschop van Praag, in drie dagen tijds vernield⁽²⁾. De vernietiging dier sombere muren hield ^{+12 en 13 Dec. 1617} wellicht een treffender les in, dan ooit binnen hare ruimte zou verkondigd zijn. Dat verscheuren van het keizerlijk patent, waarbij vrijheid van protestantschen eeredienst gewaarborgd was, die voltrekking van een vonnis aan gevoellooze steenen en kalk, was eene daad van wantrouwen jegens den hervormden godsdienst in het algemeen. Het protestantisme was in 't aangezicht geslagen en gespuwd en uitgetart.

De uitwerking was oogenblikkelijk. Thurn en de overige voorstanders van den protestantschen godsdienst waren even snel met de daad, als de katholieken het met woorden geweest waren. Slechts weinige maanden verliepen er, die de Keizer in Weenen doorbracht terwijl zijne tien stedehouders te Praag vertoefden, eer de gedenkwaardige 23ste Mei 1618 aanbrak. Slawata, een boheemsch protestant, was tot den roomschen godsdienst overgegaan, om eene rijke weduwe te kunnen huwen, en bekeerde nu zijne boeren door hen met honden naar de mis te doen drijven. Hij en Martinitz waren de beide stedehouders, die getracht hadden Ferdinand bij zijne kroning te weerhouden van het bezweren van den Majesteitsbrief, en werden als de eigenlijke bewerkers beschouwd van de koninklijke brieven, waarbij alle godsdienstige rechten der protestanten herroepen werden; zij waren de ergste van allen. Men wierp hen uit het venster der raadskamer van het Hradschin en de ongelukkige secretaris Fabricius werd hen nageworpen.

(1) GINDELY, 236.

(2) MENZEL, III, 292. GINDELY, 249.

Hoewel zij van een hoogte van achtentwintig el vielen, kwamen zij er alle drie ongedeerd af. Fabricius werd later door den dankbaren Keizer in den adelstand verheven, met den welverdienden titel van Baron van Hohenfall⁽¹⁾.

De Dertigjarige Oorlog, die in werkelijkheid reeds eenige jaren vroeger aangevangen was, wordt van dat oogenblik gedagteekend. Eene voorloopige regeering, uit dertig bestuurders samengesteld, werd door de Stenden te Praag, onder protestantsche leiding, ingesteld.

De Vensterval (*Fenstersturz*), zooals die gebeurtenis algemeen genoemd werd, maakte veel indruk in Europa. Vooral de jonge Koning van Frankrijk, die door zijne staatkundige stelling eer gedreven werd tot een verbond met de rebellen dan met den Keizer, werd daardoor afgeschrikt en afkeerig gemaakt. Hij was met het oproer groot geworden. Sedert hij tien jaren oud was, was er ieder jaar een opstand tegen hem geweest. Zoo was het ook nu weder. Maar zijne ministers waren nooit het venster uitgeworpen; men kon er zoo ook wel toe komen, om koningen uit een raam te gooien. Hij keurde dit ten hoogste af.

Zoo scheen de groote strijd in de christelijke wereld, die zoolang bedreigd had, eindelijk door een weinig belangrijk voorval tot uitbarsting te zijn gekomen. Aldus redeneerde het oppervlakkige publiek, alsof het werpen van een paar stadhouders uit een venster een algemeenen oorlog in Europa kon doen ontstaan, indien de oorzaken van zulk een krijg niet diep in de maatschappelijke gesteldheid gelegen waren.

De opvolging van Ferdinand op den troon van den heiligen Wenceslas, die naar men meende door zijne verkiezing tot de duitsche keizerskroon gevolgd zou worden, was van groot belang voor de geheele Christenheid. De vrijheid van godsdienst, de burgerlijke vrijheid, staatkundige rechten, vrijheid van gedachte, van spreken en handelen - die menschelijke rechten waren allerwege in gevaar. Eene schikking had gedurende eenige jaren tusschen de beide godsdienstige partijen in Duitschland bestaan, waardoor ternauwernood de uitwendige vrede bewaard was. De schikking was nu vernietigd. De groote samenzwering van Spanje, Rome en het Huis van Oostenrijk tegen de menschelijke vrijheid had een hoofd gevonden in den volgzamen, somberen leerling der Jezuïeten, die nu op den troon van Bohemen zat, en die weldra den scepter zwaaien zou over het Heilige Roomsche Rijk. Geen staat in Europa, die zich niet gedwongen zag de hand aan

(1) MENZEL, III, 315. GINDELY, 284, 285.

het zwaard te slaan. ‘Wantrouwen en een krachtig leger’ waren, volgens de profetische woorden van Oldenbarnevelt, de hulpmiddelen, waarnaar een ieder grijpen moest, die de vruchten van lange jaren strijdens, van inspanning en martelaarschap niet wilde zien teloor gaan.

De opvolging van Ferdinand verwekte vooral misnoegen en verontwaardig in De Paltz. De jonge keurvorst had die als zijn deel beschouwd en de opvolging van een ultra-papist was, bij den sterken voortgang van het protestantisme in Bohemen, onmogelijk geacht. Toen Frederik de hand der schoone Elizabeth van Engeland kreeg, werd te verstaan gegeven dat die verbintenis wel schitterender worden zou dan zij scheen. Jacobus sprak, met zijne gewone ijdelheid, van zijn schoonzoon als van een toekomstigen Koning. Dat was de gouden droom van den keurvorst en van alle Hervormden. Heidelberg ten troon verheven in de oude hoofdstad der Wenceslas, Maximiliaans en Rudolfs, de Cathechismus en de Belijdenis opgenomen onder de grondwetten des lands - dat ware eene betere uitkomst dan ijdele Majesteitsbrieven en Compromissen, die slechts bestemd waren om verscheurd te worden.

Met een flauw voorgevoel van de toekomst en eene vervoerde verbeelding kon het schijnen, alsof de keizerskroon den Paltzgraaf boven het hoofd hing. Maar dit was niet meer dan een droom. De gebeurtenissen gingen nog zoo snel niet als zij het eeuwen later deden; de tijd was nog niet gekomen, dat een protestant grijpen zou naar Germanje's kroon.

Maar wel wilde de calvinistische tak van het Huis Wittelsbach voorkomen, dat het Huis van Oostenrijk onafgebroken den troon van Duitschland behouden zou. Dat een katholiek vorst in de naaste toekomst opvolgen zou, werd zelfs door Frederik toegegeven; maar het verkiezingswerk kon nu wel zoo geleid worden, dat althans geen slaaf van Spanje, geen werktuig der Jezuïeten den scepter van Karel de Groote voeren zou.

Daarentegen beoogde het Huis van Oostenrijk, het beginsel der verkiesbaarheid te niet te doen, tegelijk met de verjaarde rechten der Boheemsche Stenden, om daarna misschien zelfs de Gouden Bul onder de uitgediende constitutioneele deviezen te rangschikken. Voor het oogenblik vergenoegde het zich, met zijne erfelijke rechten in Praag te bevestigen en zich te verzekeren van de naaste keizerskeuze te Frankfort. Toekomstige tijden zouden zijn belang nog meer bevorderen en dit Huis het erfelijk bezit verzekeren van den duitschen troon.

De keurvorst van De Paltz had intusschen niet stil gezeten. Reeds vóór Ferdinand's kroning te Praag hadden zijne raads-

lieden allerwege in Duitschland de alarmklok geluid, bij den afstand, door de aartshertogen Maximiliaan en Albert van hunne rechten gedaan ten gunste van Ferdinand en zijne mannelijke nakomelingen. Ware dit niet geschied, dan had de Koning van Spanje aanspraak op de opvolging gemaakt voor zijne eigene zonen, als Maximiliaan's achterkleinkinderen; maar hij was geneigd, van zijne rechten afstand te doen ten behoeve van een zoo vurig katholiek als Ferdinand. Er werd zelfs een geruimen tijd tusschen den nieuwen Koning van Bohemen en Filips onderhandeld, om aan de mannelijke afstammelingen in Spanje den voorrang boven de vrouwelijke van de Stiermarksche lijn te verzekeren met opzicht tot de erflanden van Oostenrijk, en om de provincie Elzas af te staan aan Spanje⁽¹⁾.

Het was niet te verwonderen dat het Protestantsche Duitschland verontrust was. Dat Spanje, na het honderdjarig bestaan van het Protestantisme, wederom tronen zou over Duitschland, was genoeg om Luther en Calvyn uit hunne graven te doen herrijzen. Het was meer dan genoeg, om den jongen Paltzgraaf in beweging te brengen. Zoodra de keuze van Ferdinand openbaar werd, had hij de zaak zelf in handen genomen. Gehecht aan vermaken, jong en met eene schoone engelsche prinses gehuwd, had hij tot dusver de staatkunde aan zijne ministers overgelaten.

Nu hij zich in zijne eerezucht teleurgesteld zag door de verkiezing van een ander tot den zetel, dien hijzelf begeerd had, besloot hij dezen zoo mogelijk van daar te verwijderen en in elk geval de verdere gevolgen dier verheffing te voorkomen. Hij toog naar Sedan, om zich met Bouillon, dien onbedwingbaren intrigant en hugenooten-aanvoerder, te verstaan. Hij meende zeker te zijn van de Staten-Generaal en van den grooten stadhouder. Hij besloot, den hertog van Lotharingen aan te sporen om de leiding der anti-oostenrijksche partij op zich te nemen en zich op te werpen voor het roomsch-koningschap en het keizerschap, tegenover Ferdinand. Maar een gezant, naar Nancy afgevaardigd, bracht van daar een ontmoedigend antwoord mede. De hertog sloeg niet alleen alle aanbiedingen kortweg af, maar gaf den Paltzgraaf te kennen dat hij, indien het tot een oorlog kwam, niet op steun moest rekenen, zelfs niet van hen, die nu voor zijn plan schenen te ijveren. Toen besloot Frederik het te beproeven bij zijn neef, den grooten Maximiliaan van Beieren, die door de Katholieken vergoed en door de protestanten geëerd werd. Het

(1) MENZEL, III, 270. GINDFLY, 52. HURTER, III, 5, 6.

verzet der beide takken van het doorluchtige huis van Wittelsbach te zamen zou zeker voor het huis van Oostenrijk geducht geweest zijn. Maar wat beteekende bloedverwantschap bij de ijzeren banden van godsdienstige voorliefde of haat? Kon de ernstige papist Maximiliaan tot eene keizerskeuze samenwerken met den onstuimigen calvinist Frederik V? Daarbij was Maximiliaan door banden eener langdurige vriendschap en eener volmaakte godsdienstige overeenstemming gehecht aan zijn anderen neef, Koning Ferdinand zelf. De zaak scheen⁺ hopeloos, maar niettemin ging de keurvorst naar Munchen, om zich met zijn neef te beraden⁽¹⁾. ⁺Februari 1618

Weinig gezind om bij zijn weigerend antwoord te berusten, zoolang het onder ontwikkende bewoordingen verborgen was, zette hij de onderhandeling met Maximiliaan voort door tusschenkomst zijner gezanten Camerarius en Neu, die langdurige debatten voerden met 's hertogs voornaamsten raadsman, doctor Jocher. Camerarius verzekerde Jocher, dat zijn meester de Hercules was, die den gordiaanschen knoop zou losmaken, en tevens de leeuw van den stam van Juda. Hoe die leeuw van Juda of Hercules den knoop zou losmaken, die volgens het volksgeloof reeds door Alexander doorgehakt was, werd niet gezegd; Maximiliaan was noch door beden, noch door sierlijke woorden over te halen. Daar hij zelf afkeerig was van de duitsche kroon, hinderde hem de aandrang waarmede het plan werd voorgedragen. Hij schreef een klein briefje aan zijn minister, dat bestemd was om aan den secretaris Neu getoond te worden.

‘Waarde Jocher,’ zeide hij, ‘ik ben overtuigd dat men het dien lieden duidelijker moet maken. Ik ben vast besloten, tot geen misverstand met het Huis van Oostenrijk aanleiding te geven in de zaak der troonsopvolging; en ik geloof, dat het meer nadeel dan nut voor mijn huis zou aanbrengen, indien ik den zwaren last der duitsche kroon op mij nam⁽²⁾.

Die taal was duidelijk genoeg en miste haar uitwerking niet. Maximiliaan was een te bekwaam staatsman en een te nauwgezet vriend, om zijne hooge stelling als hoofd der groote katholieke partij te verwisselen met den gevaarlijken en weinig beteekenenden troon van het Heilige Rijk, dien hij als Ferdinand's erfdeel beschouwde.

De hoofden der anti-oostenrijksche partij, de prins van⁺ Anhalt en de markgraaf van Anspach, vereenigd met het heidelbergsche kabinet, waren nu genood- ⁺December 1618

(1) HURTER, 7, GINDELY, 193.

(2) HURTER, I, 839.

zaakt, naar een anderen candidaat om te zien⁽¹⁾. Dientengevolge kwamen de markgraaf en de keurvorst van De Paltz plechtig overeen, een Keizer te kiezen die niet uit het Huis van Oostenrijk en geen slaaf van Spanje zijn zou. Er kon onmogelijk aan een protestantschen vorst gedacht worden. Beieren zou zich niet tegen Oostenrijk verzetten en zou ook te veel invloed laten aan de Jezuïeten. Zoo bleef slechts de hertog van Savoye over. Deze rijksvorst was van duitsche afkomst en van saksisch ras, een groot veldoverste, die Europa beter tegen een inval der Turken beschermen zou, dan de muren van Weenen het doen konden. Hij zou den katholieken welgevallig zijn en de protestanten behoefden onder hem geen vrees te koesteren, wijl de Jezuïeten geen macht zouden hebben. Het kwam er slechts op aan, dat de vorsten het omtrent hem eens werden. De Koning van Frankrijk zou er mede ingenomen zijn en de Koning van Groot-Brittannië eveneens.

Dus was de model-candidaat ten laatste gevonden. De hertog van Savoye had juist voor de tweede maal een oorlog met Spanje ten einde gebracht, waarin de Vereenigde Provinciën hem met een maandelijksch subsidie van 50000 gulden en troepen onder graaf Ernst van Nassau bijgestaan hadden⁽²⁾. Hij zond nu Mansfelt met 4000 man, ter ondersteuning van de opgestane Stenden van Bohemen. Hij, die uit geographische en geschiedkundige beweegredenen noodzakelijk de doodvijand van het Huis van Oostenrijk was, nam de openingen, die hem door de geunieerde vorsten gedaan werden, gunstig op en achtte den boheemschen opstand eene gereede aanleiding om het keizerlijk geslacht te verdrijven. Het doel der groote onderneming, die men op het oog had, was volgens de verklaringen van Cristoph Von Dohna, die tot hem gezonden werd, hem te brengen op den keizerlijken troon, de Stenden van Bohemen bij te staan, de boheemsche kroon aan den keurvorst van De Paltz op te dragen, de protestanten in Duitschland te beschermen en de overheerschende macht van het Oostenrijksche Huis te fnuiken.

De hertog gaf geene begeerte naar de duitsche kroon te kennen, maar keurde de keuze van Frederik goed en toonde zijne groote ingenomenheid met de onderneming. Het was intusschen onvermijdelijk noodig, een algemeen bondgenootschap in Europa te vormen, van Engeland, de Nederlanden en Venetië met het protestantsche Duitschland en Savoye,

- (1) HURTER vermeldt, dat de bij deze gelegenheid gewisselde stukken onder de eerste staatsstukken behooren, waarbij door Duitschers de fransche taal gebruikt werd in plaats van hunne eigene.
- (2) Oldenbarnevelt aan Langerak, 31 Juli 1617 (HS.)

eer zulk eene zware taak kon worden ondernomen. Gedurende de onderhandelingen daarover verkeerden Anspach en Anhalt beide in de grootste opwinding. De markgraaf riep met zelfverheffing uit: ‘Binnen kort zullen wij de middelen in handen hebben om de wereld ten onderste boven te keeren.’ Hij drong er bij den prins van Anhalt op aan, om toch spoedig te besluiten en snel te handelen. ‘Wie handel wil drijven, moet vroeg ter markt komen,’ vond hij⁽¹⁾.

Men was te Heidelberg eenigermate teleurgesteld door de eerste berichten uit Turin, wyl nu de noodige elementen voor zulk een algemeenen europeeschen oorlog schenen te ontbreken. Langzamerhand kregen echter 's hertogs plannen meer vastheid en uitbreiding. Hij deelde aan Mansfelt, die voor eene poos het plunderen en brandschatten in Bohemen liet varen voor eene diplomatieke bezigheid, en aan den secretaris Neu mede, dat hij de boheemsche kroon eigenlijk voor zichzelf begeerde. Hij wilde ook wel de keizerskroon aannemen; en wat Frederik betrof, hem zou hij de kroon van Hongarije laten, terwijl hij hem zou willen aanraden om zijne erflanden af te ronden, door de toevoeging van De Elzas, Opper-Oostenrijk en andere streken in de nabijheid van De Paltz.

Men hoopte dat Venetië mede deel zou nemen in het groote plan. Het kon dan Friuli, Istrië en andere van Ferdinand's bezittingen aan zich trekken, voor het geld en de manschappen die het leveren zou. Maar die republiek had juist een oorlog tegen Ferdinand geëindigd, waarin zij, zooals wij zagen, bijgestaan was door 4000 Nederlanders, onder bevel van graaf Jan van Nassau. De Venetianen hadden groote voordeelen behaald, de stad Görz genomen en bijna de stad Gradiska bemachtigd. Het was echter zeker een kolonel. Albert Wallenstein, van wien te eeniger tijd meer zou vernomen worden, gelukt de Venetianen te slaan en de belegerde stad te hulp te komen. Kort daarna was de vrede gesloten, op voorwaarde dat de Uskoken uit hunne sterkten verdreven, die sterkten ontmanteld en hunne schepen vernield zouden worden.

Venetië sloeg alle verbintenissen om een nieuwen oorlog te beginnen af. Het haatte Ferdinand en Matthias en het geheele keizerlijke geslacht; maar, zooals de oude Barbarigo in den Senaat verklaarde, de Republiek kon toch haar huis niet in brand steken, alleen opdat Oostenrijk last van den rook zou hebben,

Hoewel de keurvorst van De Paltz er edelmoediglijk in toe-

(1) GINDELY, 391 sq. HURTER, I, 9-11.

gestemd had om zijn invloed in Bohemen aan te wenden, schijnt deze laatste toch van dien troon te hebben afgezien. Hij wist, zeide hij, dat Koning Jacobus dien begeerde voor zijn schoonzoon. De keizerlijke troon behoorde na Matthias' dood vooralsnog aan niemand; en het stond hem vrij, daarnaar mede te dingen. Anhalt vroeg aan Savoye 15000 man voor de goede zaak, beweerende dat het beter ware 'den Turk of den Duivel op den troon van Duitschland te hebben, dan dien aan Ferdinand te laten'⁽¹⁾.

Het driemanschap dat te Praag troonde - Thurn, Ruppia en Hohenlohe - zag in angstige spanning naar eene beslissing van Frederik uit. Die eenvoudige jonge man was lang vervuld geweest zoowel van de vrees, dat hij de kroon van Bohemen verliezen zou, als van twijfel of hij die kroon mocht aannemen indien hij ze krijgen zou. Hij dacht er lang in de eenzaamheid over na, of hij, zelf een gezalfde vorst, zich wel mocht mengen in de zaken van andere vorsten. Ferdinand was gekroond en tot Koning aangenomen en uitgeroepen. Hij zond een bode naar Praag, om aan de Stenden de vraag voor te leggen, of zij wel het recht hadden zich te verzetten en een nieuwen Koning te kiezen. Maar gelijktijdig stelde hij de bepaling voor, dat de kroon in zijn geslacht erfelijk zou worden, uit aanmerking van de groote kosten en moeiten die hij zich getroostte. Men kan zich voorstellen welke indruk door de eenvoudigheid dezer vragen te weeg gebracht werd op den barschen Thurn en zijne ambtgenooten. De breede en schitterende plannen van Savoye behaagden aan de leidende vorsten der Unie. Anspach en Anhalt waren van oordeel, dat het op hetzelfde neerkwam, of Frederik in Hongarije zou regeeren of wel in Bohemen, en de keurvorst zelf was lijdelijk. Allen bouwden op den machtigen steun van den grooten beschermer van het protestantsche geloof, den schoonvader van den keurvorst: op den Koning van Groot-Brittannië. Maar Jacobus gaf niets dan koud water en aanhalingen uit Virgilius ten beste voor den ijver van zijn schoonzoon⁽²⁾. Meer dan ooit te voren verkeerde hij onder den invloed van Gondemar, haakte hij naar de infante en was hij geheel de slaaf van Spanje. Hij verbond zich jegens de regeering om, indien de protestanten in Bohemen bij hunne rebellie volhardden, hen tegen te werken en zijn schoonzoon er toe te bewegen om

(1) GINDELY, 446, 447, 450. MAILATH, II, 356.

(2) Bij zekere gelegenheid schreef hij hem:

'O praestans animi juvenis quantum ipse feroci
Virtute exsuperat, tanto me impensius aequum est
Prospicere atque omnes volventem expendere casus.'

met hen te breken. En Spanje wist hem te bekoren, niet door het overzenden der infante, maar door voor te stellen dat hij als bemiddelaar tusschen de strijdende partijen zou optreden. Er was geen grooter klucht te bedenken. Geheel Midden-Europa stond in de wapenen; de ernstige vraagstukken, die de menschheid verdeelen: het recht, God te dienen naar zijn geweten en burgerlijke vrijheden te handhaven, die door opofferingen van eeuwen gekocht waren, zouden nu door het zwaard beslecht worden; en tusschen die honderdmaal duizenden gewapenden zou de leerling van Buchanan, zou de vriend van Buckingham, met eene klassieke redevoering optreden! Maar Jacobus was met het denkbeeld zeer ingenomen en nam het blijmoedig aan.

‘Gij weet,’ schreef hij aan Frederik, ‘dat wij de eenige regeering in Europa zijn, die door vriend en vijand om bemiddeling aangezocht wordt. Het zou derhalve niet passen, dat wij een der partijen bevoordeelden. Wij moeten uw denkbeeld om de Bohemers onder de hand te ondersteunen geheel verwerpen, aangezien wij niets doen willen wat wij niet aan de geheele wereld zouden kunnen bekennen’⁽¹⁾.

Om Jacobus recht te doen wedervaren, moet erkend worden, dat hij Frederik nooit valsche hoop gegeven had, dat hij nooit een penning voor zijne groote onderneming over gehad of daarvoor een penning beloofd had. Hij had zich vergenoegd met hem van tijd tot tijd aan te raden, geld bij de Staten-Generaal te leenen. Zijne dochter Elizabeth moest voor zich zelve zorgen; wat zou er anders worden van haars broeders huwelijk met de spaansche infante!

En nu het tot een openlijken oorlog kwam, kon het niet anders of Holland en alle andere groote mogendheden zouden daarin welhaast betrokken worden. Het was ontmoedigend voor de zaak van vrijheid en vooruitgang, dat niet alleen het groote Koninkrijk, waarop de wereld had leeren steunen in al hare bewegingen, door de onderdanigheid van zijn monarch jegens den algemeenen overheerscher werkeloos worden zou, maar dat ook de groote Republiek, die zoo langen tijd de eerste was geweest in het handhaven der vrijheid van Europa, nu door godsdienstige verdeeldheid inwendig beroerd zou worden en zich keeren tegen den staatsman, die hare raadslagen zoo wijselijk had geleid en zoo juist het onheil voorspeld had, dat thans over de wereld gekomen was.

Inmiddels sleet Keizer Matthias, op het voetspoor van zijn

(1) GINDELY, 482.

broeder Rudolf, zijne dagen in zoo volslagen afzondering, als had hij reeds van den troon afstand gedaan. Ferdinand bejegende hem als een zwakhoofdige. Zijne schoone jonge vrouw was ook in het begin van den winter gestorven, zoodat hij nergens meer troost vond dan in het Museum van Rudolf.

Sedert Ferdinand's kroning te Praag had hij zich slechts eenmaal in 't openbaar vertoond. Vergezeld door zijn broeder Maximiliaan, Koning Ferdinand en den kardinaal Clesel, had hij omtreeks het einde van 1617 een bezoek bij keurvorst Johan George te Dresden afgelegd. Het keizerlijk gezelschap was door het hoofd der luthersche partij met veel geestdrift ontvangen. De kardinaal had bezwaar gemaakt om den Keizer bij deze gelegenheid te vergezellen: er was sedert de hervorming geen kardinaal naar het saksische hof gezonden. Persoonlijk hechte hij niet aan den luister van zijn rang, maar toch had hij als kerkvorst recht van voorrang boven de keurvorsten. Dit recht opgeven, ware gemis aan eerbied jegens den Paus geweest; en door op dat recht te staan zou hij aanleiding tot geschillen geven. Maar Ferdinand had hem noodig om met zijn hulp de stem van Saksen te winnen voor de volgende keizerskeuze⁽¹⁾. De kardinaal had goede reden om Ferdinand te ontzien en gaf toe. Er werd overeengekomen, dat hij ten hove niet als kardinaal maar als minister ontvangen zou worden en dus met een bescheidener plaats aan tafel genoeg nemen zou. Menigeen, die dit met verwondering aanzag, meende dat hij wel zoo gaarne zijne maaltijden alleen zou gebruikt hebben. Maar dit was niet de ergste vernedering, die Matthias' herder en leidsman zou te verduren hebben, eer zijne loopbaan ten einde was. Het bezoek te Dresden had intusschen het gewenschte gevolg. Johan George had, als pretendent voor de hertogdommen Cleef en Gulik, den Keizer noodig en de Koning had behoefte aan Johan George's stem. Bals en jacht- en drinkpartijen wisselden elkander af.

De Keizer was een versleten man, de Koning was zeer matig, maar de keurvorst was een groote drinker. Hij noch zijne omgeving waren gewoon naar bed te *gaan*: zij werden er gewoonlijk heen gedragen. Maar Ferdinand wilde zich volgzzaam toonen en hield zich aan tafel zoo goed als hij kon. De keurvorst was ook een groot jager terwijl geen zijner gasten veel om het jachtvermaak gaf: zij waren tevreden met

(1) MENZEL, III, 271.

uit een venster toe te zien, hoe de keurvorst en zijne hovelingen acht beren, tien herten, tien zwijnen, elf dassen en nog meer wild op één dag schoten. De faam vermeldt, dat de keurvorst gedurende zijn geheele leven zou geschoten hebben: 28000 wilde zwijnen, 208 beren, 3543 wolven, 200 dassen, 18967 vossen, behalve een groot getal herten en reeën, uitmakende een totaal van 113629 dieren. Het hoofd der lutherschen in Duitschland had dus niet tevergeefs geleefd.

Zoo vermaakten zich in de laatste dagen van het jaar de groote aanvoerders van het Catholicisme en het protestantisme, terwijl hunne legers zich over de geheele christelijke wereld toerustten. De keurvorst was zeker geen vriend van Matthias of van Ferdinand, maar hij haatte den Paltzgraaf. Het hoofd der duitsche calvinisten betwistte die protestantsche hegemonie, waarop Johan George aanspraak maakte. Het bleek nu reeds dat de katholieken bij het uitbreken van den oorlog een onschatbaar voordeel zouden trekken uit de vijandschap tusschen de twee groote afdeelingen der Hervormde Kerk. Hoeveel te meer zou de vijand verzwakt worden, wanneer in een dezer takken nog een diepere inwendige scheuring ontstaan zou!

‘De calvinisten en lutherschen’, riep de Jezuïet Scioppius uit, ‘belasteren elkander zoo hevig en vervolgen elkander dermate, dat er alle hoop bestaat dat de duivelsche overlast, dien wij van hen lijden, zal ophouden en zij elkander onderling zullen vernielen. Indien ooit een tijd gunstig was om de ketters uit te roeien, dan is het zeker de tegenwoordige’.

Het keizerlijk gezelschap verliet Dresden in het vertrouwen dat de stem van Saksen gewonnen was en de keurvorst rekende op ondersteuning in de hertogdommen, door middel van dat sequester, waartegen Oldenbarnevelt zich zoo krachtig verzet had. De dresdensche hovelingen hadden zich wel diep gebogen voor de katholieke machthebbenden, tot verbazing van het saksische volk, dat werkelijk hechtte aan den godsdienst, dien zijn vorst het had gegeven.

En om de tegenstelling nog scherper te maken, hadden Ferdinand en Matthias nauwelijks hun afscheid genomen, of de keurvorst en de saksische godgeleerde faculteit vaardigden heftige banbliksems uit tegen de oude kerk.

*Want het eeuwfeest der Hervorming was in geheel Duitschland in dit najaar gevierd, nagenoeg op hetzelfde oogenblik, waarop te Dresden ter eere van keizers en kardinalen gedanst, gedronken en gejaagd werd. En Paus †31 Oct. 1617

Pius V had eveneens een jubileum uitgeschreven, dat gelijktijdig door alle ware geloovigen gevierd zou worden⁽¹⁾.

De keurvorst verbloemde de zaken niet ter wille van zijne gasten. Hij spoorde in zijne toespraak alle Protestanten aan tot vreugde, 'wijl het licht van het Heilig Evangelie nu reeds honderd jaren helder scheen in het keurvorstelijk gebied, onder bescherming van den Allerhoogste en ten spijt van de woede en het getier van een helschen vijand en zijne trawanten'.

En de godgeleerden legden nog meer nadruk in hunne woorden. Zij riepen alle leeraren der ware evangelische kerken, niet enkel uit Duitschland, maar uit de geheele Christenheid, op, om het eeuwfeest te vieren. Zij deden dit in woorden die weinig berekend waren om het vuur der godsdienstige hartstochten te verdooven, indien dit al mogelijk geweest ware. 'God in den Hemel', zeiden zij, 'had het werk van doctor Martin Luther gezegend. Door zijne onuitsprekelijke genade was de pauselijke duisternis verdreven en het licht van de zon der gerechtigheid weder op aarde begonnen te schijnen. De oude afgoderijen, de dwalingen en verschrikkingen van het Pausdom zijn in vele koninkrijken en landen teniet gedaan. Tallooze schapen van den Heere Christus zijn met het goddelijk woord gevoed, ten spijt van die verscheurende roofzieke wolven, den Paus en zijne volgelingen. De vijand van God en de menschen, de oude slang, moge sissen en tieren. De Antichrist van Rome moge, in zijne machteloze woede, zijn eigen tong afbijten en banvloeken, oorlog en verwoesting uitbraken, zooveel hij maar wil. Wat kan die ijdele versleten man ons deren, wanneer wij heil zoeken bij God den Heer!'⁽²⁾.

De pauselijke bul voor de viering van het katholieke jubileum was gematigder en betamelijker van toon, want zij betreurde in bewoordingen die bijna profetisch klonken de algemeene zonden der Christenheid en vermaande alle geloovigen om den toorn te ontvlieden, die over de aarde komen zou. Zij spoorde allen aan tot het gebed, dat de Heer zijne Kerk mocht opheffen, haar beschermen tegen de lagen van den vijand, de ketterijen uitroeien, vrede en eendracht onder de christenvorsten brengen en de onheilen die naderden genadig afweren.

Maar, was de taal van Paulus V gematigd en betamelijk, die der Jezuïeten, die thans bestraffende en stekelige pamfletten door de geheele Christenheid verspreidden, was des

(1) MENZEL III, 214 en 271. KHEVENHÜLLER VIII. 47.

(2) MENZEL III, 272 en 273. Vervolg op VAN METEREN, II, 672, sq.

te heviger. Scioppius verklaarde, in zijne ‘Alarmtrompet voor den heiligen Oorlog’, en honderd anderen met hem, dat nu alle ketters en ketterijen zouden vernietigd worden, dat de eenige ware kerk zou worden hereenigd en hersteld, en dat de eenige weg om daartoe te geraken een weg van bloed zou zijn.

De luthersche predikanten van hunne zijde, gehoorgevende aan de wenken uit Dresden, wedijverden in het opeenstapelen van aantijgingen en lasteringen tegen de katholieken, terwijl de calvinisten, om niet bij hunne mede-hervormers achter te blijven, het eeuwfeest, vooral te Heidelberg, vierden door den papisten alle hoop op de zaligheid te ontfangen en het lot te beweenen van die kerken, die zochten onder het juk van Rome.

En niet alleen papisten en hervormden wierpen elkander hatelijkheden naar het hoofd, die eene niet minder doodelijke uitwerking hadden dan het geschut van menig leger, maar ook de lutheranen voerden met de calvinisten oorlog op den kansel en in geschrift, als om een trouw beeld te geven van de menschelijke dwaasheid, waar godsdienstige hartstocht in het spel is. Hoë, de hofprediker van Johan George, gaf onophoudelijk ruwe schotschriften tegen de calvinisten uit. Namens de godgeleerde faculteit van Wittenberg richtte hij eene ‘hartelijke vermaning aan alle luthersche christenen in Bohemen, Moravië, Silezië en andere gewesten, om zich te hoeden voor de calvinische dwalingen.’ Aan graaf Schlick, een der hoofden van de boheemsche beweging, stelde hij de vraag of de onrustige geest der calvinisten, indien deze den boventoon kreeg, eerder te verduren zou zijn dan die van de papisten. ‘Welk een oneindig wee,’ schreef hij, ‘voor deze gelukkige landen, indien zij alle in den muil van het calvinisme geworpen werden’⁽¹⁾.

Maar Hoë's meester stond zelf naar de kroon van Bohemen. Hij was woedend op den voorsprong, dien Heidelberg op hem gewonnen had in de mededinging naar dien gouden prijs. Hij voedde den grootsten naijver jegens den Paltzgraaf en zijn godsdienst en 's graven aanspraken op de hegemonie in Deutschland.

Zoo verbitterd en bloeddorstig stonden de twee groote afdeelingen van den hervormden godsdienst tegen elkander over, bij de viering van het eerste eeuwfeest der Hervorming. Zoo verdeeld was de anti-katholieke partij, toen haar oorlog tegen het Catholicisme een aanvang zou nemen.

(1) MENZEL, III, 214, 215 en 219.

Tegenover de hervormden stond Ferdinand aan het hoofd eener tamelijk aaneengesloten partij. Van de Fransche Regeering kon hij niet meer dan eene welwillende onzijdigheid verwachten, wijl zij, in weerwil der spaansche huwelijken, het niet waagde om de Nederlanden geheel op te geven en zich in de armen van Spanje te werpen; maar de Britsche Koning was door de spaansche diplomatie geheel ingenomen en van een machtigen vijand, dien hij had behooren te zijn, tot een wezenlijken bondgenoot gemaakt. De Nederlandsche Republiek, van wie de krachtigste ondersteuning voor de protestantsche zaak verwacht kon worden, was door de legers van Spanje en van de aartshertogen ingesloten. Zonder Oldenbarnevelt's standvastigheid zou Spanje op dat oogenblik geheerscht hebben in de betwiste hertogdommen. Venetië was koel, zoo niet koud; en Savoye, hoewel door belang en hartstocht verlangende naar den val van het Huis van Oostenrijk, verkeerde in eene te moeilijke stelling, was te ver afgelegen, te arm en te zeer voor de katholieken gestemd, om werkelijk geducht te zijn.

Aan de turksche zijde was Ferdinand veilig. Een twintigjarige vrede, met wederzijdsch goedvinden vernieuwbaar, was tusschen het Heilige Rijk en den Sultan gesloten, door de beide bakkerszonen kardinaal Clesel en den vizier Etmekd-Schifade. Die vrede hield aan gedurende den geheelen loop van den grooten oorlog en was voor Weenen een krachtiger bescherming, dan al de verdedigingswerken die de vestingbouwkunde kon uitdenken. Ferdinand was ook veilig aan de zijde van Polen, daar Koning Sigismond een goed katholiek en tevens zijn zwager was⁽¹⁾.

Spanje, de Spaansche Nederlanden, de Paus, en de Duitsche Ligue, onder aanvoering van Maximiliaan van Beieren, den bekwaamsten vorst van Europa, vormden dus een machtigen phalanx, waarop Ferdinand bouwen kon. De Staten-Generaal waren daarentegen de gevaarlijkste vijanden. Met hare goed gedisciplineerde legers, met hare zeemacht, de eerste der wereld, met hare bewonderenswaardig beheerde financiën en uitgebreide handelsbetrekkingen, met een groot stadhouder, de eerste veldheer van zijn tijd, begeerig naar oorlog en vermaagschapt met den leider van den boheemschen opstand, met hare wijze en ervaren staatslieden, was de Republiek der Vereenigde Nederlanden, zelve voortgesproten uit de bron der burgerlijke en godsdienstige vrijheid, krachtig genoeg om, aan het hoofd der protestantsche legers, de wet

(1) MENZEL, III, 269.

te stellen aan een geheel werelddeel, wanneer er in haar gebied eensgezindheid heerschte.

Helaas! vond men er die eensgezindheid?

Wat de inwendige aangelegenheden van het dringendste belang aanging, was berekend, dat bij de eerste verkiezing te Frankfort de candidaat der oppositie eene meerderheid van eene stem zou verkrijgen. Maar die berekening kon licht falen. Indien, zooals waarschijnlijk was, de Paltzgraaf door de oproerige Stenden tot Koning van Bohemen gekozen werd, kon hij zijne stem en die van het keurvorstendom tegen Ferdinand uitbrengen; en van het votum van Brandenburg was men op dat tijdstip zeker. Maar Ferdinand had zich bij zijn bezoek te Dresden van de stem van Saksen verzekerd, terwijl twee van de drie geestelijke keurvorsten, Keulen en Mainz, voor hem waren. Zoo zou men drie tegen drie staan; en de beslissende zevende stem was die van den bisschop van Trier. De vurige Frederik verbeeldde zich, dat deze, door Franschen invloed en door eene ronde som gelds, wel kon overgehaald worden om voor den candidaat der oppositie te stemmen. Dit overleg zou echter geen goed gevolg hebben; en daar het niet de bedoeling is, voor zooveel Duitschland betreft, verder te gaan dan de algemeene trekken van den grooten strijd, kan men volstaan met te herinneren, dat het geheel verkeerd uitliep⁽¹⁾. Matthias stierf op den 20sten Maart 1619; de verkiezing van een nieuwen Keizer had te Frankfort plaats op den 28sten Augustus daaraanvolgende en niet alleen Saksen en de drie geestelijke keurvorsten stemden voor Ferdinand, maar ook Brandenburg en de keurvorst van De Paltz zelf; terwijl Ferdinand, die als keurvorst van Bohemen in de vergadering tegenwoordig was, desverkiezende ook nog de zevende stem voor zichzelf had kunnen uitbrengen. Dus was de keuze eenstemmig.

Vreemd genoeg kwam het bericht der verkiezing van den Paltzgraaf tot Koning van Bohemen juist aan, toen de keurvorsten den nieuwen Keizer begeleidden naar de kerk, waar deze door het volk zou uitgeroepen worden. Zoo zou Frederik, ten gevolge van zijn votum voor Ferdinand, een rebel worden wanneer hij nu de kroon aannam, die hem werd aangeboden. Was dat bericht eerder aangekomen, dan zou wellicht eene andere uitkomst verkregen zijn.

(1) Ik wensch er hier op te wijzen, dat ik zeer veel te danken heb aan de groote moderne duitsche geschiedschrijvers: F. von Hurter, 'Geschichte Ferdinands II,' Graaf Mailath, 'Geschichte des Deuts. Kaiserthums,' Menzel, 'Geschichte der Deutschen,' en meer bijzonder aan den boheemschen geschiedschrijver Anton Gindely, 'Geschichte des Dreissigjährigen Kriegs' en 'Rudolph II und seine Zeit,' wiens geleerde en omvangrijke werken weinig te wenschen overlaten.

Veertiende hoofdstuk

Oldenbarnevelt betrokken in de Oostindische Compagnie, maar vijandig aan de Westindische. - Carleton komt uit Venetië, vijandig gezind jegens Oldenbarnevelt. - Maurits openlijk het hoofd der Contra-Remonstranten. - Onlusten betreffende de kerken. - 'Oranje of Spanje' de leus van Maurits en zijne partij. - Zij nemen bezit van de Kloosterkerk. - De 'Scherpe' Resolutie. - Carleton's redevoeringen voor de Staten-Generaal.

Koning Jacobus kon het Oldenbarnevelt maar niet vergeven, dat deze hem die vermaarde brieven aan de Staten-Generaal had ontlokt, waarin hij de 'Vijf Punten' goedkeurde en de mogelijkheid van eeuwige zaligheid onder die voorwaarde aannam. Die brieven hadden Jacobus belachelijk gemaakt; en die vorst ergerde zich niet weinig, dat zijn godgeleerde vertoogen een voorwerp van spot waren geworden. Nog meer verbitterden hem de bijtende aanmerkingen, die men maakte op de lichtzinnige overgaaf van de pandsteden, en hij haatte meer dan ooit den staatsman, die, naar hij geloofde, hem tweemaal de loef had afgestoken.

Maurits, opgestoot door zijn schoonbroeder, den hertog van Bouillon, en door den razenden François Aerssen, had een afschuw van Oldenbarnevelt's staatkunde, die door Frankrijks Calvinisten en door de geheele rechtzinnige kerk werd aan de kaak gesteld. In de provincie Holland vond hij nog altijd warme ondersteuning, uitgezonderd in het contra-remonstrantsche Amsterdam en enkele minder belangrijke steden. Er waren echter wellicht dieper liggende redenen dan godgeleerde geschilpunten voor des advocaats gebrek aan populariteit in de groote handelshoofdstad. Oldenbarnevelt's naam

en belangen werden vereenzelvigd met de groote Oostindische Compagnie, die toen zoo machtig en voorspoedig was, dat er nooit iets dergelijks was opgeteekend in de jaarboeken van den wereldhandel. Die handeldrijvende maatschappij had reeds een Oostindisch Rijk gegrondvest. Vijftig oorlogschepen, vestingen, door vierduizend kanonnen en tienduizend krijgsknechten en zeelieden bewaakt, gehoorzaamden aan de bevelen van een dozijn particulieren, te huis in een achterkamer rondom een groene tafel gezeten. De voordeelen van iedere uit- en thuisreis waren verbazend groot en de aandeelhouders werden zoo rijk, dat hunne stoutste verbeelding werd overtroffen⁽¹⁾. Aan niemand was die ongehoorde voorspoed in zóó hooge mate toe te schrijven als aan den advocaat van Holland. Nu had die voorspoed anderen op het veelbelovende denkbeeld gebracht om een soortgelijke onderneming in West-Indië op touw te zetten; maar tegen dat vooral in Amsterdam bijval vindende ontwerp eener Westindische Compagnie kante Oldenbarnevelt zich met kracht aan. Hij beschouwde het als onafscheidelijk verbonden met krijgsavonturen en meende dat er gevaar door zou ontstaan voor een ontijdige en nadeelige vernieuwing van den oorlog tegen Spanje. Dezelfde redenen, die hem het Bestand hadden doen bevorderen, golden thans voor zijn verhouding tot de ontworpen Westindische Compagnie.

Steeds dreigender werden de onweerswolken, die zich samenpakten boven het hoofd van den advocaat. De machtige handelsbelangen in de eerste koopstad der Republiek, de persoonlijke afkeer van den stadhouder, de wrok der rechtzinnige Gereformeerden, de verbittering der fransche prinsen en van alle Hugenootten, die dwaas genoeg waren geweest om die prinsen te steunen in hun geheel baatzuchtige plannen tegen het gouvernement, eindelijk de onverzoenlijke haat van Koning Jacobus, wiens rooskleurige droomen van spaansche huwelijken en een spaansche alliantie waren vrijdeld door de meesterlijke staatkunde van den advocaat, en wiens ergernis over zijn volkomen nederlaag ook in andere zaken tot een zóó gloeienden haat was ontwikkeld, als met mogelijkheid het gevolg kon zijn van gekwetste eigenliefde en van dweepzucht - dat alles werkte samen om een storm te doen opsteken, die het krachtigste gemoed had kunnen doen versagen. Maar Oldenbarnevelt versaagde niet. Hij was eerzuchtig en volhardend tot hardnekkigheid toe, maar hij was tevens overtuigd,

(1) WAGENAAR, X, 97 en volg.

dat de veiligheid en de voorspoed van zijn land onafscheidelijk verbonden waren met de staatkunde, die in hem was verpersoonlijkt. Aanmatigend, overmoedig, ondoorgrondelijk, gewoon om de hoogste vergaderingen te leiden en de vertrouwde te zijn van koningen, bekend met al de gebeurtenissen der staatkundige geschiedenis, niet alleen van zijn eigen land, maar van elken belangrijken staat in de Christenheid gedurende bijkans twee menschengeslachten, gloeide hij van een ijver, waarin hij door niemand werd geëvenaard; een man van jaren was hij en toch bezielde met jeugdige kracht van duizend verstand, vergeleken bij de meerderheid van hen die hem belasterden en vervolgden, toen hij den reuzenstrijd aanvaardde dien hij niet langer vermijden kon. Moedig, prikkelbaar, streng jegens zich zelven en minachtend jegens anderen, sloeg hij de oogen om zich henen; en hij zag de Republiek, die hij reeds bij de geboorte had gesteund, nu ontwikkeld tot een der machtigste en voorspoedigste Staten der wereld. Geen wonder, dat het hem moeilijk viel, zich vertrouwd te maken met het denkbeeld, dat diezelfde Republiek thans, nu ze het toppunt van kracht en welvaart had mogen bereiken, gereed was om den man te verscheuren, dien alle banden van plichtgevoel haar moesten doen liefhebben en vereeren.

Sir Dudley Carleton, de nieuwe engelsche gezant bij de Staten-Generaal, was in het afgelopen jaar rechtstreeks uit Venetië gekomen. Daar had hij misschien geleerd, niet bijzonder gesteld te zijn op de nieuwe Republiek, die te midden der Lagunen van het Noorden was verzezen, en wier erkenning ten laatste was ingewilligd door de trotsche Koningin der Adriatische Zee, ondanks de tegenwerpingen en de kuiperijen der vertegenwoordigers van Frankrijk en Engeland. Hij was in Holland gekomen, vol van denzelfden staatkundigen haat als Koning Jacobus en beladen met meer dan zeven phiolen van theologische vinnigheid. De voorstanders van de onderwerping der nederlandsche kerk aan het staatsgezag moesten door het staatkundig hoofd der Anglikaansche Kerk worden onderricht, dat zoodanig oppergezag, hoewel zeer gepast voor een Koning, ‘ten eenenmale ongeschikt was voor een veelhoofdige republiek’⁽¹⁾. En wat de leer betrof: Arminianen en Vorstianen moesten vernietigd worden door door een enkelen donderslag, uitgaande van den troon van Groot-Britannië.

‘In Holland’ - zeide Jacobus tot zijn afgezant - ‘heb-

(1) Zie de brieven van Carleton.

ben hevige oneenigheden geheerscht onder de steden, ter zake van den godsdienst..... Mochten die ongelukkiglijk herleven, zoo moet gij niet vergeten, dat gij een dienaar zijt van een meester, die door God is gesteld als de eenige beschermer van Zijn godsdienst'⁽¹⁾.

Voortaan mocht er geen misverstand meer zijn aangaande de leerstukken, die de Koninklijke Paus van Groot-Brittannië zijnen nederlandschen onderdanen wilde voorschrijven. Drie jaren vroeger⁽²⁾ had hij, op ingeving van den advocaat, de Staten-Generaal bericht, dat hij overtuigd was van hunne geschiktheid om de betreurenswaardige godsdienstgeschillen in hunne hooge wijsheid te beslechten, krachtens de macht, die hun over de Kerk en hare dienaren toekwam. Hij had hun toen verzekerd, dat, naar zijne op ondervinding gegronde overtuiging, zulke strijdvrage bezwaarlijk konden worden uitgemaakt door het twistgeschrijf van godgeleerde professoren, en dat het beter was ze door de openbare staatsmacht te laten beslissen, met verbod van ze op den kansel of onder het gemeene volk aan te roeren. Hij had verdraagzaamheid aanbevolen totdat de beslissingen van het burgerlijk gezag zouden zijn gevallen; en hij had verklaard, dat geen der beide gevoelens ten opzichte der praedestinatie zijns inziens ver van de waarheid verwijderd was, noch onvereinigbaar met de cristelijke leer of de zaligheid der zielen.

Geen wonder, dat deze ontboezemingen geheel naar het hart waren van den advocaat; want Jacobus had ze getrouw nageschreven uit het handschrift van Oldenbarnevelt.

Nu echter waren de hekken verhangen. Doordrongen van het gevoel zijner onfeilbaarheid, gelastte Jacobus zijn afgezant, dat hij de uiterste gevoelens der rechtzinnigen, zoowel ten opzichte van het staatsbestuur als van de kerkleer, zou ondersteunen en met alle geweld zou aandringen op de bijeenroeping van de Nationale Synode. 'Behalve de ondersteuning' - schreef hij aan Carleton - 'die Wij verlangen dat ge den waren evangeliedienaren zult verschaffen in uw gesprekken en conferenties, moet gij trachten de menschen te beduiden, hoe hatelijk die dwaalleer is voor Gods majesteit, hoe aangenaam voor Ons en hoe nadeelig voor de eer en het goede bestuur van de Republiek'.

Getrouw hield zich de ambassadeur aan deze instructiën en met hart en ziel verpersoonlijkte hij den haat van zijn koninklijken meester. Kundig, ervaren, talentvol geleerde en

(1) Instructies voor Carleton, in zijn Brieven.

(2) Koning Jacobus aan de Staten-Generaal, 16 Maart 1613 (HS., R.A.)

diplomaat, met de tong even slagvaardig als met de pen, vinnig, bedilziek, partijdig en bevooroordeeld, stond hij weldra vooraan in de gelederen der vijanden van den advocaat aan het haagsche hof en was hij elk oogenblik bereid om den staatkundigen en godgeleerden schermdegen te zwaaien, wanneer zijn meester daartoe het sein gaf.

Niet licht zal men in de geschiedenis der europeesche diplomatie iets wonderlijkers vinden, dan de lange sermoenen over duistere punten van godgeleerdheid en kerkgeschiedenis, die de engelsche gezant van tijd tot tijd aan de Staten-Generaal debiteerde, ten gevolge van uitgewerkte instructiën, door zijn souverain hoogsteigenhandig op het papier gesteld. Zelden heeft de wereld een vervelender vorst gezien, dan Jacobus; en al zijn vervelendheid deed hij Hunne Hoogmogenden slikken. Het eenige dat misschien nog taaier was dan deze redevoeringen, zijn de ellenlange toespraken, die in denzelfden tijd voor de Staten van Holland, de overheden van Amsterdam en de Staten van Utrecht gehouden werden door Hugo De Groot. En toch was Carleton een man van de wereld, een debatten-held en een vlug penvoerder, terwijl Hugo De Groot een der grootste lichten was van dien tijd - een licht, dat ten eeuwigen dage zal blijven schijnen.

De strijd, waartoe de advocaat zich gedwongen voelde, was in hoofdzaak een persoonlijke en staatkundige strijd, al werden vaak de wapens, waarmede hij bestreden werd, uit kerkelijke tuighuizen gehaald. Het was een ongelijke strijd geworden; want de grootste veldheer van zijn land en van zijn tijd, de zoon van Willem de Zwijger, de krijgshaftige stadhouder, in de volheid van zijn roem en in de kracht van zijn jaren, had openlijk zijn plaats ingenomen als de leider van de Contra-Remonstranten. Botsing tusschen het burgerlijke en militaire element, elkander de oppermacht betwistende in een vrij gemeenebest, is nooit met meer levendigheid verpersoonlijkt dan in deze worsteling op leven en dood tusschen Oldenbarnevelt en prins Maurits.

De bejaarde maar nog krachtige staatsman, gerijpt door een ondervinding van een halve eeuw, en de hooggeboren, schitterende en wetenschappelijke krijgsman, bekroond met de lauweren van Turnhout en Nieuwpoort en van een menigte wijdvermaarde belegeringen, hervormer van de krijgskunde en gansch niet onbedreven in de kunst van regeeren - ziedaar de beide hoofdvertegenwoordigers der twee groote partijen, waarin het gemeenebest ongelukkiglijk was verdeeld. Maar de gansche wereldgeschiedenis is er om te bewijzen dat de schitterende veldheer van een republiek, waar het te doen

is om de genegenheid en de toejuiching van het volk, veel voor heeft boven den staatsman, hoe voortreffelijk die ook moge wezen. Over het geheel wordt de phantasie meer opgewekt door de zegepralen van het slagveld, dan door die van het gesproken of geschreven woord; en de man, die jaren lang massa's heeft aangevoerd met een uit den aard der zaak onbeperkte macht, wordt allicht ondersteld, daardoor de voornaamste vereischten verworven te hebben voor den eersten burger van een vrij gemeenebest. De nationale geestdrift, die allerwege het gevolg is van schitterende wapenfeiten, belet ons er aan te twijfelen dat zulk een denkwijls diep in de menschelijke natuur is geworteld, terwijl er zoowel in de oudheid als in latere tijden edele, zij het dan ook zeldzame voorbeelden zijn te vinden van den gelukkigen veldheer, die zich vrijwillig vervormt tot een nuttig en voorbeeldig magistraat.

Is dus in het algemeen het volk meer geneigd, om zijn gunst te schenken aan den gelukkigen veldheer dan aan den grooten staatsman, meer bijzonder was dit het geval in den strijd tusschen Maurits en Oldenbarnevelt. De groote veldslagen en de gedenkwaardige belegeringen van den prins hadden de aandacht getrokken van de geheele christenheid; en vaak hing het geheele bestaan der nederlandsche natie van den uitslag daarvan af. Daarentegen was de arbeid van den staatsman betrekkelijk in het duister gehuld geweest. Zijne edele redevoeringen en zijne treffende logica waren geuit geworden met gesloten deuren, waren gericht geweest tot vergaderingen van afgevaardigden die zijns gelijken waren, hadden nooit het licht gezien en konden slechts naar hunne gevolgen worden beoordeeld. En wat zijn uitgebreide bemoeiingen betreft in het leiden van de binnenlandsche aangelegenheden - die waren uit den aard der zaak even geheim gebleven als zij onafgebroken en niet te overzien waren geweest.

Daarenboven was er in de toenmalige Nederlanden zeer weinig van hetgeen men tegenwoordig democratische gevoelens noemt. Er was ingewortelde gehechtheid aan oude overleveringen, aan instellingen en privilegiën, ontwongen aan een gezag, dat erkend werd als verheven te zijn boven het volk. Toen, eensdeels om die bezworen rechten te doen handhaven, anderdeels om de gruwelijke kerkdwingelandij der zestiende eeuw te knotten, de natie met goed gevolg tegen Spanje was opgestaan, droomde ze geen oogenblik van volkssouvereiniteit, maar berustte er in, dat lichamen, die hare plaatselijke belangen eeuwen lang hadden waargenomen, zich vereenigden tot het aanbieden der kroon, die zij den spaanschen dwingeland

hadden ontrukkt, aan verschillende buitenlandsche vorsten. Toen geen van dezen die gevaarlijke eer had aangenomen, had de natie de souvereiniteit der Staten erkend; maar of aan de *Algemeene* Staten, dan wel aan de *Provinciale*, het hoogste gezag moest worden toegekend, was nog niet bepaald uitgemaakt. Zoolang de Staten van Holland, onder de leiding van den advocaat, in groote zaken voogdij hadden uitgeoefend over de staatkunde der Algemeene Staten, terwijl Maurits zonder mededinger aan het hoofd stond van de krijgskzaken, en zoolang het land niet verscheurd werd door hevige twisten over Kerk en Staat - zoolang had het vuur gesmeuld, dat thans in lichter laaie zou uitbarsten.

Het eindigen van den oorlog en de opkomst van het Arminianisme vielen nagenoeg samen. De stadhouder, die zich zoo ongaarne door het Bestand den werkkring had zien ontrukken, waarin hij zooveel roem had geoogst, kon nu wellicht minder aantrekkelijke maar toch niet minder drukke bezigheden vinden als kampioen voor de 'ware Gereformeerde religie' en voor de souvereiniteit van de Algemeene Staten.

De nieuwe kerk - geen vrijheid van godsvereering volgens de verschillende opvattingen van Christenen, maar heerschappij der Kerk van Heidelberg en Genève - de nieuwe kerk dan scheen zich op de puinhoopen der oude te zullen vestigen. Het ligt in den aard der katholieke kerk, aanspraak te maken op heerschappij over het burgerlijk gezag; en dat nu de hervormde kerk daarin het voorbeeld scheen te willen volgen van haar voorgangster, die zij uit de Unie had verdrongen - ziedaar iets, dat Oldenbarnevelt niet kon dulden, en waar hij zich met alle kracht tegen verzette.

Zoo werd dan de stadhouder gerugsteund door de zuiver gereformeerde kerk, door de contra-remonstransche meerderheid der Staten-Generaal en eindelijk door de meerderheid der smalle gemeente, die in het deelgenootschap aan de oligarchie des Hemels eene vergoeding vond voor het gemis van zelfregeering.

Is in den regel het zwaard van den krijgsman in staatkundige botsingen machtiger dan de tabbaard van den magistraat, maar al te dikwerf is het gebleken, dat beide vereenigd niet waren opgewassen tegen den priestermantel. Doch in het geval, dat ons op het oogenblik bezig houdt, vond het zwaard in den priestermantel een machtigen bondgenoot, zoodat de zaak voor den staatsman meer en meer wanhopig werd.

En terwijl de spanning tusschen de twee hoofdpersonen schier met den dag toenam, werden des Zondags de oproerige samenscholingen rondom de kerkgebouwen allerwege hoe lan-

ger hoe ernstiger, gemeenlijk uitlopende op gevechten met stokken en messen, terwijl predikanten en overheden zich vaak gelukkig prezen, wanneer ze er zonder kleerscheuren van afkwamen. Ziedaar de gevolgen van verschil van meening omtrent het netelige vraagstuk, of het mensdom de eeuwige zaligheid al of niet kan deelachtig worden door het geloof in Christus!

‘Uwe geschillen in godsdienstzaken’ - schreef de secretaris Lake aan Carleton - ‘hebben ongetwijfeld een dieperen wortel dan de groote hoop kan bespeuren; en ik twijfel niet, of 's prinsen gedrag maakt den indruk van partij kiezen, onder het voorwendsel van een der beide gevoelens te omhelzen, en de Staten vreezen zijne bedoelingen, wetende hoe grenzenloos zijn invloed op het leger is. Al wordt alles gehuld in den dekmantel der religie, toch beoogen beide partijen een maatschappelijk doel - de eene het verwerven van hoogere macht, de andere het onverkort handhaven van hare vrijheid’⁽¹⁾.

En, om de kroon te zetten op hunne voorrechten, hadden de contra-remonstranten eene goede leus gekozen - een onschatbaar voordeel in partijtwisten.

‘Er zijn maar twee partijen in den lande’ - zeide Maurits - ‘de partij van Spanje en die van Oranje; en de twee hoofden van de spaansche partij zijn politieke en priesterlijke Arminianen: Uytenbogaert en Oldenbarnevelt’⁽²⁾.

Oranje en Spanje! - de eerste naam onafscheidelijk verbonden met al wat er meest geëerd en bemind was in den lande - de tweede onuitroeibaar vereenzelvigd met al wat er werd verafschuwd! Dat de prins van Oranje zich opwierp als aanvoerder van een Oranje-partij, daar was bezwaarlijk iets tegen in te brengen; maar het was een meesterstuk van staatkundige vijandschap, het brandmerk van spaanschgezindheid den advocaat op het hoofd te drukken. Oldenbarnevelt spaanschgezind! Wanneer de edele patriot - die Spanje in zijn studeervertrek altijd en enkele malen ook op het slagveld, sedert hij tot jaren van onderscheid was gekomen, onafgebroken had bestreden - wanneer die man zelfs maar in een droom kon worden in staat geacht om zich door het goud van Spanje te laten omkoopen tot landverraad - wie in de rijen der remonstrantschgezinden zou dan nog veilig zijn voor zulke beschuldigingen? Beide partijen beschuldigden elkander van plannen om de bestaande regeering omver te werpen. Maurits werd verdacht van Leycester-achtige plannen (*Leyces-*

(1) Carleton's Brieven, 170.

(2) VAN DER KEMP, IV, 40

trana consilia), met welke uitdrukking men het oog had op Leycester's aanslagen op Leiden en Utrecht. Daarentegen beweerden de prins en zijn aanhangers onbewimpeld, dat het Oldenbarnevelt's streven was, den weg te banen tot herstel van het spaansch gezag en van 'de paapsche religie,' zoodra het Bestand zou zijn geëindigd⁽¹⁾.

Spanje en Oranje! Hoe kon men beter leuze bedenken voor den grooten partijstrijd?! Het zwaard werd getrokken en met ontplooiden banieren trok men tegen elkander te velde.

De 'modder-geuzen', die niet langer lust gevoelden om Zondag op Zondag naar Rijswijk te trekken en daar het Evangelie te hooren verkondigen door Henricus Rosaeus, besloten voortaan godsdienstige bijeenkomsten te houden in Den Haag. De eerste vergaderplaats van dat 'Conventikel' was een schuur; en toen die door de autoriteiten was gesloten, leende Henoeh Mugh (Much?), 's prinsen bibliothecaris, er zijn eigen huis toe, terwijl Maurits verklaarde, dat hij hun liever zijn paleis ten gebruike wilde geven dan dat ze een plaats van bijeenkomst zouden ontberen. Zijn ware bedoeling echter was, dat zij een eigen kerkgebouw hebben zouden, en dat wel zeer spoedig.

Dit alles vond volledige goedkeuring bij Koning Jacobus; en geen wonder! Immers diegenen van zijne eigene onderdanen die van de staatskerk waren afgeweken om bijeenkomsten te houden in schuren en werkplaatsen, werden, als waren ze de verachtelijkste misdadigers, van zijnentwege door bisschoppelijke trawanten achterna gezet en in kerkerholen geworpen of, bijwijze van gunst, ingescheept om in de wildernissen van Noord-Amerika te vechten tegen Roodhuiden en wilde dieren en daar te sterven, zonder te vermoeden dat ze de stichters waren van een nog veel machtiger gemeenebest van Vereenigde Staten aan gene zijde van de Noordzee. En toch: dezelfde leerstukken, waarvoor de Puriteinen van Nieuw-Engeland, toen ze nog in het moederland waren, werden vervolgd, kreeg 's Konings vertegenwoordiger in Den Haag last te bepleiten; en Carleton sprong in de bres voor Hollanders, die, even als Bradford en Robinson, volhielden dat de Kerk geenszins ondergeschikt mocht zijn aan den Staat.

Logisch handelen is iets, waarop weinige koningen zich bij uitnemendheid mochten beroemen; en het Puritanisme in de Nederlanden, al werd het in Den Haag tijdelijk onderdrukt, was klaarblijkelijk de partij, die bestemd was om door de

(1) Carleton's Brieven, 89.

geheele republiek heen te triomfeeren. Veilig kon dus Jacobus in Holland zijn steun geven aan wat hij boven alles haatte in Groot-Brittannië; en tegelijkertijd kon hij zijn wrok jegens den advocaat botvieren. De berekeningen van Oldenbarnevelt betreffende de verschillende staatkundige krachten van het gemeenebest schijnen tot op zekere hoogte onjuist te zijn geweest. Vermoedelijk heeft hij te veel gewicht gehecht aan de katholieke partij als een beweegkracht in de gegeven omstandigheden; en zijn streven was, om de roomschgezinden niet tot eene gevaarlijke oproerige houding te nopen, en dat niet alleen omdat hij hen nog altijd een gewichtigen factor achtte in de Vereenigde Provinciën, maar ook door zijne instinctmatige verdraagzaamheid, die haar oorsprong vond in zijne breede, verlichte opvatting van godsdienstzaken. Wij hebben gezien, dat een opstand, die in de gewichtige stad Utrecht door roomschgezinde samenzweerders was op touw gezet in den eersten tijd na den aanvang van het Bestand, bijna de bestaande regeering had omver geworpen, vrij wat bezorgdheid had verwekt onder de voornaamste bondgenooten van de Republiek en alleen door de vastberadenheid van den advocaat en door wapenvertoon was bedwongen.

Niet lang na zijne aankomst in Holland had Carleton van Oldenbarnevelt vernomen, dat er in de Vereenigde Provinciën, en meer bijzonder in Holland, vele godsdienstige sekten werden gevonden, waarvan, volgens zijne uitdrukking, 'het gezondste en rijkste deel de Papisten waren, terwijl de Protestanten nog geen derde van de bevolking uitmaakten'⁽¹⁾.

Zijn deze opgaven juist, of wijken ze ten minste niet al te ver af van de waarheid, zoo kon men uit een zuiver staatkundig oogpunt niet dommer te werk gaan, dan een zoo gewichtig deel der bevolking tot razernij toe te verbitteren door hun alle recht op vrije uitoefening van hunnen godsdienst te ontnemen. En toch - de hoofdreden, waarom de advocaat zich zoo algemeen gehaat had gemaakt, was geene andere dan zijne onbekrompene aansporing tot verdraagzaamheid. Men maakte hem uit voor een 'verkapten papist,' bereid om zijn land te verkoopen aan den Spanjaard - en de eenige reden voor die verguizing was zijne begeerte om aan de meerderheid der bevolking het recht toe te kennen om God te dienen volgens de inspraak van het geweten. Aan den anderen kant zou men echter onrecht doen, met den toenmaligen toestand te beoordeelen naar den maatstaf van de tegenwoor-

(1) CARLETON'S Brieven, 99.

dige verlichting. Misschien is de Groote Zwijger de eenige persoon van gewicht, die zich vóór het tijdperk, dat ons thans bezig houdt, tot zulk een hoogte van verdraagzaamheid had verheven, als waarop de advocaat van Holland zich poogde staande te houden. En het ontbrak ook geenszins aan invloedrijke staatslieden, wier vaste overtuiging was dat de nationale vrijheden niet anders kon worden gehandhaafd, dan door de roomschgezinden in volkomen onderwerping te houden.

En wat nu de onderlinge verhouding der verschillende soorten van Protestanten betreft, zoo was Oldenbarnevelt vast overtuigd van de noodzakelijkheid om onder hen eendracht en verdraagzaamheid te bewaren. In een gesprek met den engelschen ambassadeur zeide hij, dat men in Engeland de Nederlandsche Protestanten zou kunnen onderscheiden in Puriteinen en dubbele Puriteinen. Mochten die twee soorten met elkander overhoop raken, dan, zoo meende hij, zouden de Papisten over beide de overhand krijgen. ‘Om’ - sprak hij verder - ‘dat gevaar te voorkomen, zijn de Staten reeds bezig met het vaststellen van een bepaalden vorm van bestuur voor de Hervormde Kerk; en wat gedurende den oorlog niet wel kon geschieden, meenen zij thans gedurende het Bestand gevoegelijk te kunnen regelen. Zij willen hun gezag toonen door de scheuring der Kerk te voorkomen, die noodzakelijk zou volgen op de scheiding van Gereformeerden in Remonstranten en Contra-Remonstranten’⁽¹⁾.

Daar het woord *Puritein* den Koning van Groot-Brittannië boven alles aanstootelijk was, deed Carleton zijn best om den advocaat te beduiden dat een nederlandsch en een engelsch Puritein twee zeer verschillende wezens waren. In Engeland was, volgens hem, een Puritein een schadelijk ondie, dat niet beter verdiende dan door honden te worden opgejaagd; maar in de Nederlanden was het een deftig lid van het hoogste gezag in den staat. Zulke holle argumenten evenwel maakten bitter weinig indruk op Oldenbarnevelt, en sir Dudley schreef dan ook: ‘Hij blijft altijd onwrikbaar’.

Middelertwijl hadden de Haagsche Contra-Remonstranten, toen zij niet genoeg ruimte vonden in de woning van Henoeh Mugh, luide hunne stemmen verheven om op den afstand of het vruchtgebruik van een der kerkgebouwen aan te dringen. Hun werd door de stedelijke overheden geantwoord, dat twee leeraars van hunne richting, La Motte en La Faille, geregeld in de Groote Kerk preekten, en dat weliswaar aan Rosaeus

(1) CARLETON, als boven.

het stilzwijgen was opgelegd, maar alleen omdat hij had geweigerd, met Uijtenbogaert in overleg te treden. Maurits drong er op aan, dat den Contra-Remonstranten een afzonderlijk kerkgebouw zou worden toegekend. ‘Maar dat zou openlijke scheuring zijn!’ - riep Uijtenbogaert.

In den aanvang van het jaar had er een bijeenkomst plaats van de afgevaardigden uit Holland voor de Staten-Generaal met den Raad van State en de overheden uit Den Haag, afgevaardigden van gerechtshoven en al de edellieden, die in den zetel van 's lands regeering verblijf hielden. Die heeren ontboden Maurits en vroegen hem, wat hij van den verontrustenden staat van zaken dacht. Tot antwoord liet hij de notulen der Staten van Holland halen; en toen die hem gebracht waren, sloeg hij daarin de plaats op, waar zijn verheffing tot het stadhouderschap werd behandeld. Hij gaf bevel om den eed, die toen door hem in de handen der Staten was afgelegd, voor te lezen.

Die eed verplichtte hem, gelijk een andere eed de Staten, om de Gereformeerde Religie te handhaven tot den laatsten druppel bloeds in hunne aderen.

‘En dien eed’, - sprak de stadhouder - ‘denk ik gestand te doen, zoolang ik leef’.

Geen enkel lid der aanzienlijke vergadering betwistte de verplichting van beide partijen om de Gereformeerde Religie te handhaven; maar de vraag was, of de ‘Vijf Punten’ al of niet waren overeen te brengen met die leer. De meerderheid der leden gaf luide hare overtuiging te kennen, dat de Vijf Punten daarmede zeer wel overeen waren te brengen. In 1586, toen de bewuste eeden waren afgelegd, was het geschil omtrent de leer der Praedestinatie nog niet ontstaan; en daar in Den Haag slechts eene kleine minderheid, bijna uitsluitend behoorende tot de smalle gemeente, contra-remonstrantsch was, kan het geen verwondering baren dat de Remonstranten niet gaarne door zulk een tierenden hoop de kerk uitgezet wilden worden.

Maurits vond goed, op de bewuste vergadering den knoop door te hakken door een beroep op zijn vader, die, zeide hij, aan die strenge Calvinisten zijne verheffing te danken had. ‘Voor *dien* godsdienst’ - zoo sprak des Zwijgers zoon - ‘heeft mijn vader het leven verloren; en *dien* godsdienst wil ik handhaven’⁽¹⁾.

‘Uwe Excellentie’ - antwoordde Oldenbarnevelt - ‘geloof dus dat de Almacht het eene kind heeft geschapen voor de

(1) CARLETON, 87.

eeuwige zaligheid, en het andere voor de eeuwige verdoemenis? En het is alzoo uw verlangen, dat die leer openlijk worde verkondigd?

‘Hebt ge dat ooit door iemand hooren prediken?’ was de wedervraag van den prins.

‘Wanneer’ - antwoordde de advocaat - ‘de contraremonstrantsche godgeleerden dat misschien niet in dezelfde woorden van den kansel verkondigen, dan is het toch hunne diepe overtuiging’.

En tot bewijs gaf hij een macht van citaten.

‘Ik wil nu eens aannemen’ - hervatte Maurits - ‘dat de contra-remonstrantsche leeraars werkelijk die leer verkondigen; dan vraag ik: is er *iets* ongerijmds in? *iets*, waarom zij niet zoo mochten handelen?’

De advocaat gaf zijne uiterste verbazing en afschuw te kennen.

‘Maar’ - ging Maurits voort - ‘zou God dan niet van eeuwigheid tot eeuwigheid weten, wie er zalig moet worden en wie verdoemd? En zou Hij den mensch scheppen tot een ander einde dan dat, waartoe Hij van eeuwigheid tot eeuwigheid weet dat zij zullen komen?’

En zoo draaiden die beiden in een cirkel, waaruit nòch de veldheer, nòch de staatsman licht een uitweg zou weten te vinden.

‘Ik ben geen theoloogant’ - riep eindelijk Oldenbarnevelt uit, om een einde te maken aan den onvruchtbaren woordenstrijd.

‘Ik evenmin’ - zei de stadhouder. ‘Laat dus de predikanten bijeenkomen en laat de Synode de zaak beslissen. Dan zullen we van al die moeilijkheden afkomen’⁽¹⁾.

Des anderen daags kwam, volgens afspraak, een bezending van Contra-Remonstranten hunne opwachting maken bij den prins. Die lieden vonden hem in de grijze hal der oude hollandsche graven, gezeten op den troonzetel dier voormalige souverainen van het gewest⁽²⁾. Hij spoorde hen aan, om voor het oogenblik voorzichtigheid en gematigdheid in acht te nemen en den volgenden Zondag nog eens naar Rijswijk te gaan. Plechtig beloofde hij hun, dat zij later in Den Haag een kerkgebouw zouden krijgen; ja, zoo noodig, de Groote Kerk zelve.

Maar de Groote Kerk, hoewel die vóór de Hervorming een zeer aanzienlijke roomsche cathedraal was, had toch geen genoegzamen omvang om Henricus Rosaeus en Johannes Uytenbogaert tegelijk te bevatten. Die twee welsprekende, geleerde

(1) VAN DER KEMP, IV, 24.

(2) VAN REES en BRILL, 700, enz.

en strijdlustige predikanten waren de kampvechters op den kansel, die de beide groote partijen in de Hervormde Kerk vertegenwoordigden. In het godsdienstige stonden zij tegen elkander over, gelijk de stadhouder en de advocaat in het staatkundige; en tusschen de twee predikanten heerschte niet minder naijver en vijandschap, dan tusschen Maurits en Oldenbarnevelt.

‘De partijen’ - schreef de engelsche gezant aan zijn meester - ‘beginnen zich te verdeelen tusschen Zijne Excellentie en Monsieur Barnevelt, als hoofden die hunne onderlinge grieven bij het tegenwoordige geschil voegen. En de scheuring is voornamelijk het werk van Uytenbogaert en Rosaeus, wier onderlinge naijver en nijd (daar beide veel toeloop en bewondering genieten) waarlijk geen goed doet aan de algemeene eendracht.’ Het is echter een feit, dat Uytenbogaert herhaaldelijk verzocht heeft om ontslag en om Den Haag te mogen verlaten.

Kort daarop werd er eene voorloopige schikking getroffen, waardoor aan Rosaeus en zijne kudde het gebruik werd toegestaan van de zoogenaamde Gasthuiskerk, een gebouw dat toen tot kerk diende aan het engelsche gezantschap, maar thans door Carleton met de grootste bereidwilligheid werd afgestaan. De prins verklaarde, dat de Staten van Holland en de haagsche overheid hem persoonlijk hadden beleedigd door de hinderpalen, die zij aan de openbare godsdiensttoefening der Contra-Remonstranten hadden in den weg gelegd. Met deze partij had hij zich thans volkomen vereenzelvigd.

Van dag tot dag vermeerderde de vijandige gezindheid tusschen de vertegenwoordigers van het burgerlijke en die van het militaire gezag en heviger dan ooit werden de oproerige bewegingen. Hoe langer hoe meer bleek het, dat er in het gemeenebest geen plaats was voor den stadhouder en den advocaat te zamen; en er waren onpartijdige lieden, die overtuigd waren dat er aan geen vrede of eendracht te denken viel, zoolang men die twee niet was kwijt geraakt. Carleton schreef dienaangaande: ‘Menigmaal heb ik onder dit rondborstige volk hooren zeggen, dat, wilde men een eind maken aan de onlusten, men het voorbeeld diende te volgen van Frankrijk in het geval van den maarschalk D'Ancre en de hoofden van beide aanvoorders doen vallen’⁽¹⁾. Doch de voorstanders van eene zoo krasse onpartigheid vormden eene kleine minderheid in den lande.

⁺Intusschen kwamen de Staten van Holland in vollen getale bijeen, daar er zestig afgevaardigden tegenwoor-

⁺28 Jan. 1617

(1) CARLETON, 87, 88 en 89.

dig waren. Er werd voorgesteld, Zijne Excellentie uit te nodigen om deel te nemen aan de beraadslagingen. Eene commissie, die hem den vorigen dag had bezocht, had meegedeeld dat hij meer overhelde tot gematigdheid dan tot strengheid in kerkelijke zaken, hoewel hij zijn woord, aan de Contra-Remonstranten gegeven, niet wilde intrekken.

Met kracht verzette Oldenbarnevelt zich tegen dat voorstel.

‘Wat’ - riep hij uit - ‘hebben de souvereine Staten van Holland te maken met het advies van een stadhouder, den uitvoerder van hunne bevelen?!’

Maar ditmaal was de meerderheid het niet met hem eens en de prins werd uitgenoodigd. De beraadslagingen waren gematigd, maar niet afdoende.

Bij eene volgende bijeenkomst was Maurits wederom tegenwoordig; maar toen was er meer wrijving bij het uiten der gevoelens. Oldenbarnevelt, Hugo de Groot en andere welsprekende redenaars deden hun best, om aan te toonen dat de weigering der Contra-Remonstranten om samenspreking te houden met de remonstransche leeraars en de hardnekkigheid, waarmede zij aandrongen op eene scheiding in de Hervormde Kerk, krachtige hefboomen waren om het gemeenebest in het verderf te storten. Met warmte spoorden zij aan tot verdraagzaamheid en eendracht. De Groot bracht er al zijne geleerdheid en rhetorica bij te pas, om te bewijzen dat de Vijf Punten zeer wel waren overeen te brengen met eeuwige zaligheid en met de staatsinrichting der Vereenigde Provinciën.

Eindelijk werd de stadhouder ongeduldig en sprak, de hand aan den degen slaande:

‘Bloemrijke redevoeringen en geleerde vertoogen zijn hier onnoodig. Met dit goede zwaard zal ik den godsdienst verdedigen, die mijn vader in deze gewesten heeft ingevoerd; en ik zou wel eens willen zien, wie mij dat zal verhinderen’⁽¹⁾.

Die woorden klonken als krijgsmuziek in de ooren van hen, die steeds bereid zijn om ruw geweld toe te juichen, vooral wanneer het wordt gebezigd door een vorst. Toch zou het *argumentum ad ensem* het laatste middel zijn geweest, dat de Groote Zwijger bij zulk eene gelegenheid hadde aangewend, en wat de ‘invoering’ der nieuwe leer betreft, bezwaarlijk zou men kunnen bewijzen dat die het werk was geweest van een man, die tegen den vreemden dwingeland het zwaard getrokken en zich de grootste opofferingen getroost had,

(1) VAN DER KEMP, IV, 21, 28 en 29.

jaren voordat hij de gemeenschap met de Kerk van Rome had afgezworen⁽¹⁾.

Wanneer ten overstaan van eene burgerlijke vergadering door het uitvoerend gezag een beroep wordt gedaan op het zwaard, is er gewoonlijk slechts ééne uitkomst te verwachten. In dit bijzondere geval werd die verwachting nog versterkt door een zonderling spel van het toeval: aan het scheveningsche strand toch waren drie walvisschen aangespoeld, waarvan er een meer dan zestig voet lang was. Hierin zag het bijgeloof der groote menigte een onmiskenbaar voortteeken van aanstaande beroeringen in Kerk en Staat. Men was het nog niet vergeten, dat bij het uitbreken van den oorlog met Spanje twee walvisschen in den mond der Schelde waren aan wal gekomen. Nu waren er wel ongeloovigen, die deze natuurverschijnsels toeschreven aan de hevige Westewinden, terwijl anderen er een bewijs in zagen van een overmatig groot getal dier zeemonsters in de Poolzeeën - eene omstandigheid die, wel verre van aanleiding te moeten geven tot bezorgdheid, integendeel eene aanmoediging mocht heeten voor de hollandsche en zeeuwsche visscherijen. Maar het volk had geene ooren naar zulke verstandige taal; en het is zeer waarschijnlijk, dat door het stranden der walvisschen minstens evenveel beduchtheid voor naderende rampen werd gaande gemaakt, als door de krijgstrompet, die de stadhouder in de vergadering der Staten van Holland had doen schetteren.

Middelertwijl waren de haagsche Contra-Remonstranten ontevreden geworden met de kleine Gasthuiskerk (later de Vleeschhal, een thans niet meer bestaand gebouw op de Groenmarkt).

De stadhouder beloofde hun een grooteren tempel, en wel de Kloosterkerk, vroeger een Kloosterkapel en op dat oogenblik gebruikt als geschutgieterij⁽²⁾. De toebereidselen, om daarvan eene plaats van godsdienstoefening te maken werden door den prins in eigen persoon bestuurd; maar er werden vanwege de overheid met voordacht hinderpalen in den weg gelegd - zoo dachten althans de Contra-Remonstranten. Het werd zomer en nog was er geen enkel teeken, dat de kerk voor godsdienstoefening was ingericht. Het grauw werd on-⁽³⁾

(1) Willem de Zwijger woonde op den 23sten October 1573 voor het eerst eene calvinistische godsdienstoefening bij. Zie VAN WYN, op WAGENAAR, VI, 73, en de daar aangehaalde bronnen.

(2) CARLETON, 89. WAGENAAR X, 158. BAUDART IX, 97, 102.

(3) AREND, *Vaderlandsche Geschiedenis*, vervolgd door VAN REES en BRILL, III, 707-716.

⁺geduldig; en afkeerig van het als geschenk aannemen van wat het als een recht beschouwde, nam het plotseling, op een Zondag, laat op den avond, bezit van de Kloosterkerk. +9 Juli 1617

Daarbinnen vonden de indringers een waren chaos, daar de sporen van de geschutgieterij nog geenszins waren verdwenen. Weinige zitplaatsen en nauwelijks eenig overblijfsel meer uit den kloostertijd; maar geen nood! een preekstoel werd geïmproviseerd en Rosaeus hield eene leerrede voor een opgetogen auditorium, waarna een drietal kinderen werd gedoopt met de veelbeteekende namen *Willêm, Maurits en Hendrik*.

Den volgende Maandag leverde het Voorhout een treffend schouwspel op. Het Voorhout, het schoonste punt van het schoone 's Gravenhage, is een wandelplaats met in het midden eene breede laan van oude lindeboomen en door middel van het Korte Voorhout verbonden met het prachtige bosch, vol eeuwenheugende beuken en eiken, waaraan de residentie sinds eene reeks van eeuwen paalt. Aan het Voorhout stond en staat nog heden de Kloosterkerk, een hoogst eenvoudig, zelfs plomp gebouw, aan de zijde van het Voorhout in drie gelijke, spits toeloopende gevels verrijzende, terwijl meer achterwaarts op het dak een klein spits klokketorentje staat.

Vlak bij de Kloosterkerk vond men destijds het huis van Oldenbarnevelt, door hem gekocht van het hertogelijk geslacht van Aremberg. Het was een ruim en voor dien tijd sierlijk gebouw, door bloemperken en struikgewas omgeven - geen paleis, maar een waardig verblijf voor den eersten burger van een machtig gemeenebest.

Op den bewusten Maandagmorgen was het, alsof de gewezen kloosterkapel een nog oorlogzuchtiger voorkomen had dan toen zij diende tot het vervaardigen van geschut. De kanonnen en geweren en kogelhoopen, die men nog geen tijd had gehad te verwijderen, boden geen dreigender aanblik dan de onheilspellende gelaatstrekken van het gepeupel, dat handen vol werks had om het gebouw in alle opzichten te doen beantwoorden aan zijn nieuwe, of liever oude bestemming. Men kwam overeen, dat er op den volgende Zondag gelegenheid moest zijn om allen, die de godsdienstoefening kwamen bijwonen, behoorlijk plaats te geven. Een heirleger van timmerlieden, glazenmakers en ander werkvolk - bijgestaan of althans toegejuicht door eene bonte volksmassa, oud en jong, mannen en vrouwen, aanzienlijk en gemeen - was van den ochtend tot den avond bezig met planken aan te dragen, banken te timmeren, wanden te bepleisteren en wat dies meer zij.

Den volgenden Zondag was prins Maurits voor de laatste maal tegenwoordig bij de godsdienstoefening in de Groote Kerk⁽¹⁾, en wel onder het gehoor van Uijtenbogaert. Die vermetele Remonstrant maakte zijn hoogen toehoorder woedend door zijne leerrede, waarin hij hevig uitvoer tegen het houden van eene Nationale Synode. Zich openlijk tegen dien maatregel aan te kanten, ten aanhoore van den stadhouder, die zichzelven als de verpersoonlijking der Synode beschouwde, scheen dezen eene soort van heiligschennis. Uit de kerk komende met zijne stiefmoeder, Louise De Coligny, weduwe van Willem de Zwijger, schold hij op Uijtenbogaert in de buitensporigste bewoordingen. Onder anderen maakte hij hem voor een vijand van God uit.

Den volgenden Zondag begaf Maurits zich met veel staatsie naar de godsdienstoefening in de nu geheel daarvoor ingerichte Kloosterkerk. Hij werd bijgeleid door zijn neef, den vermaarden Willem Lodewijk, graaf van Nassau en stadhouder van Friesland, een man die zijne voorliefde voor de Contra-Remonstranten nooit had verborgen. Het gevolg der beide stadhouders bestond uit de voornaamste leden van 's prinsen hofhouding en van zijn staf, allen te paard. Het was een indrukwekkende optocht, die ook bestemd was om indruk te maken. Toen de krijgshaftige prins van Oranje de ophaalbrug overreed, die over de sedert gedempte gracht lag, waar het Binnenhof gescheiden werd van het Buitenhof, en toen hij, door de Gevangenpoort heen, langs den statigen en lommerijken Kneuterdijk zich naar het Voorhout begaf - toen werd hij vergezeld en toegejuicht door eene dichte volksmenigte. Het was alsof de groote veldheer op weg was naar een te belegeren stad of een slagveld, waar nieuwe lauweren hem wachtten.

De stoet ging langs het huis van Oldenbarnevelt; men hield stil voor de Kloosterkerk, steeg af en trad den tempel binnen. Meer dan vierduizend personen waren tegenwoordig bij den dienst of poogden althans, zij het dan ook vergeefs, toegang te krijgen; en op datzelfde oogenblik was de Groote Kerk betrekkelijk ledig, daar slechts weinige honderden er aan de godsdienstoefening deel namen. Voortaan kreeg de Kloosterkerk in de wandeling den naam van Prinsenkerk.

Toen de advocaat zag dat de optocht werd opgeluisterd door de beide stadhouders, was hij in arren moede. Hij besepte dat hij voortaan het hoofd zou moeten buigen voor een kerk, die aldus in bescherming werd genomen door den groo-

(1) VAN REES en BRILL, als boven. - VAN DER KEMP, IV, 45.

ten stadhouder en kapitein-generaal - dat zijne droomen van godsdienstige verdraagzaamheid niets meer waren geweest dan droomen - dat hij zou moeten ophouden, de eerste burgerlijke-waardigheidsbekleeder van het gemeenebest te zijn - dat hij zich dat alles zou moeten getroosten, wilde hij zich niet blootstellen aan de vreeselijkste nederlaag, na een zoo ongelijk mogelijken strijd. Zou hij buigen? Neen, eer zou zijn ijzeren natuur breken. Men zegt, dat hij in de eerste opwellingen van zijne gramschap wraak zwoer jegens de lieden, die hij als de rechtstreeksche werktuigen beschouwde van de geniepige en wederrechtelijke inbezitneming der Kloosterkerk. Het schijnt, dat hij een slag wilde slaan die de gansche bevolking van Den Haag zou doen ontstellen, ook buiten de stad een trilling van angst zou verwekken en de menschen leeren, dat er geen spelen was met de souvereine Staten van Holland, wier gezag zoo lang onbetwist was gebleven.

Volgen wij hier het verhaal van den predikant Trigland, die het aan den prins mededeelde en het in zijne kroniek heeft bewaard. Oldenbarnevelt dan besloot een viertal mannen, die hij als de voornaamste belhamels beschouwde in de verovering van de Kloosterkerk, midden in den nacht van hunne bedden te doen oplichten, hunne hoofden nog dien eigen nacht te doen afhouden op het schavot op de Groote Markt, zonder voorafgaande waarschuwing maar met machtiging van het hoogste gerechtshof, en dan met het aanbreken van den dag de geheele burgerij door klokgelui en kanongebulder te doen oproepen, om de afgehouden hoofden te zien vertoonen en te leeren, tot welk een uiteinde die afschuwelijke opstand tegen het wettig gezag de ellendige werktuigen daarvan had gevoerd. De vier slachtoffers zouden zijn: Henoeh Mugh, de meergemelde bibliothecaris van den prins, een procureur, een graveur en een apotheker. Het was, volgens den advocaat, onvermijdelijk, eens voor al een voorbeeld te stellen en te toonen, dat er nog een regeering was in den lande.

Hij had hierbij gerekend op eene bereidwillige goedkeuring van dien krassen maatregel en een vonnis in dien geest 'vanden hove van Holland', welks president, de heer van Veenhuyzen, zijn schoonzoon was. Maar zijn plan leed schipbreuk op den hardnekkigen tegenstand van twee zeeuwsche leden van het gerechtshof, die er in slaagden om een hollandsch lid, wiens afkeerigheid van zulke maatregelen zij kenden, van zijn ziekbed, waar hij lang aan gekluisterd was geweest, te doen opstaan; en zoo werd Oldenbarnevelt's voorstel verworpen met eene meerderheid van eene enkele stem.

Ziedaar de historie, zooals die wordt medegedeeld door tijd-

genooten en door latere schrijvers is herhaald⁽¹⁾. Het zal wel onnoodig zijn, te verzekeren dat zij alles behalve geloofwaardig is en dat Oldenbarnevelt later doodbedaard ontkende, dat hij zulk een plan ooit opgevat of er van gehoord had. Dat men elkander in allen ernst zulke oudewijvenpraatjes als authentiek wilde opdringen, zou ons bijna doen wanhopen aan de menschelijke natuur, wisten we niet tot welk eene lichtgeloovigheid men kan afdalen, wanneer men ten prooi is aan den demon der partijdigheid. Hadden de lieden elkander op de amsterdamsche beurs toegefluisterd dat Oldenbarnevelt de vier bewuste belhamels levend gebraden en hun vleesch den honden voorgeworpen had, het lijdt geen twijfel of dat pikante vertelsel zou door eene menigte burgers geloovig zijn aangenomen.

Maar al had geen haar op het hoofd van den advocaat aan buitensporigheden als de boven verhaalde gedacht, zeker is het dat hij zeer stoute maatregelen wilde nemen, en dat wel zonder een oogenblik te talmen. Hij verdacht er den prins van, te streven naar de souvereiniteit, niet alleen over Holland, maar over al de provinciën, en zich tot het bereiken van dat doel van de Synode te willen bedienen als een krachtig werktuig. De stadhouder had den handschoen geworpen en de advocaat haastte zich om dien op te rapen. De uitslag van den strijd zou in de eerste plaats afhangen van de politieke kleur der plaatselijke overheden in de steden. Als door instinct gevoelde Oldenbarnevelt dat Maurits, eenmaal besloten om de Synode te doen bijeenkomen, geen oogenblik zou laten verloren gaan om in al de steden eene omwenteling in het leven te roepen krachtens de bevoegdheid, die hij òf werkelijk bezat, òf zich kon aanmatigen met eenigen schijn van in 's lands belang te handelen. Naar Oldenbarnevelt's overtuiging zou zulk eene gedragslijn rechtstreeks leiden tot een onwettige en gewelddadige omverwerping van de souvereine rechten, die elke provincie in het bijzonder toekwamen - eene omverwerping, die het gezag der Algemeene Staten zou ten goede komen. Een godsdienstig geloof zou, althans in de provincie Holland, tegen den zin van de meerderheid der bevolking aan haar worden opgedrongen en dat wel krachtens een votum van de Staten-Generaal, ofschoon bij Artikel 13 der Unie van Utrecht aan elke provincie voor zich de regeling der godsdienstige zaken was voorbehouden. Immers, men vergete niet dat de nederlandsche constitutie een tractaat was, eene schik-

(1) Het is zeer opmerkelijk, dat BRANDT (II, 471) op het gezag van Trigland het vertelsel mededeelt, maar het voor rekening van zijn zegsman laat.

king tusschen een zeker aantal souvereine staten. Het woord *constitutie* of *grondwet* komt bij de Vereenigde Provinciën eigenlijk niet te pas; want het volk was volstrekt niet geraadpleegd, ja werd in staatkundigen zin niet erkend. Dat was een belangrijk gebrek in de nederlandsche staatsregeling; maar men had zijn tijd eeuwen vooruit moeten zijn, om in staat te wezen, dat gebrek te verhelpen. Toch zouden de Nederlanders van 1617 zelfs hunnen op het stuk van godsdienst zoo bekrompen tijd ten achter zijn geweest, indien zij de mogelijkheid hadden aangenomen, dat eene zoo heilige zaak als de godsdienst - de betrekking van den mensch tot zijn Schepper - kon worden geregeld door het partij-votum van een staatkundig lichaam.

Het was dan ook niets dat naar hoogverraad zweemde, dat Oldenbarnevelt thans besloot de Staten van Holland te waarschuwen. Den 4^{den} Augustus 1617 stelde hij aan die hooge vergadering eene resolutie voor, die bestemd was om wijd vermaard te worden. Na eene korte beraadslaging werd zij door de meerderheid aangenomen. De inhoud kwam hierop neder:

De Staten, gezien hebbende wat op verscheidene plaatsen en meer bijzonder in Den Haag was voorgevallen in strijd met de orde, wetten en vrijheden van het gewest, en vruchteloos getracht hebbende sommige steden, die weigerachtig bleven om met de meerderheid samen te werken, tot reden te brengen, hadden eindelijk besloten de Nationale Synode te weigeren, als strijdig met de souvereiniteit en de wetten van de provincie Holland. Zij hadden goedgevonden, hunne inzichten betreffende den godsdienst op schrift te stellen en in druk aan een iegelijk kenbaar te maken en tevens maatregelen te nemen om alle daden van geweld tegen personen en eigendommen te verhinderen. Te dien einde werden de stedelijke besturen gemachtigd om, in geval van nood, tot wederopzeggens toe, tot hunne veiligheid en het voorkomen van gewelddadigheden gewapende mannen in dienst te nemen. Voorts werd bevel gegeven, dat ieder die te klagen meende te hebben over hetgeen de stedelijke overheden krachtens deze resolutie zouden verrichten, zich tot niemand anders wenden zou dan tot de Staten van Holland, daar er geen notitie zou genomen worden van wat door rechterlijke collegiën in deze zou worden beslist of ondernomen.

Ten einde de uitvoering van deze resolutie zooveel mogelijk te verzekeren, werd er besloten eene bezending te sturen naar prins Maurits, graaf Frederik Hendrik en de prinsesweduwe.

Zoo was dan de teerling geworpen en het zwaard getrokken, als een waardig en afdoend antwoord aan de stadhoudelijke uitdaging, toen Maurits de hand aan den degen sloeg voor het aangezicht van Hollands hoogste vergadering. Geen wonder dat het bewuste besluit in de wandeling den naam kreeg van *De Scherpe Resolutie*. Wellicht zou de maatregel niet alleen scherp blijken te zijn, maar ook tweesnijdend.

Het was bittere spotternij van den advocaat, zoo plechtig de hulp te doen inroepen van den stadhouder tot het ten uitvoer leggen van eene wet, die rechtstreeks tegen hem gericht was - zijne hulp ten behoeve van menschen die, desnoods gewapenderhand, zich wilden verzetten tegen het bijeenkomen van dezelfde Synode, die hij zich verbonden had te zullen tot stand brengen.

Nu moest nog beslist worden, welke soort van gewapenden de stedelijke besturen dienden aan te werven. Van het staande leger kon geen spraak zijn, vermits de officieren van Maurits, als hunnen opperbevelhebber, strenge bevelen hadden ontvangen om te weigeren, op te treden in zaken die met den godsdienst in verband stonden. De prins had het leger uitdrukkelijk gelast, niet te dulden dat er iets zou gedaan worden tegen 'die van de Gereformeerde Religie', met welke uitdrukking hij uitsluitend de Contra-Remonstranten bedoelde.

In sommige steden vond men geene bezetting, maar alleen schutterij. Maar aan schutters kon de uitvoering der Scherpe Resolutie niet worden toevertrouwd, daar het meerendeels Contra-Remonstranten waren. Alzoo werd er besloten tot het aanwerven van zoogenaamde *Waardgelders*, dat zijn gewapende stadgenooten, die zich moesten gereed houden om, tegen betaling van soldij, in tijd van nood de bevelen der stedelijke overheid uit te voeren.

De Scherpe Resolutie werd natuurlijk gevolgd door een plechtig protest van Amsterdam en de vijf steden die het met Amsterdam eens waren.

Prins Maurits werd nog den eigen dag verwittigd van de aanneming der resolutie. Zijn toorn was geweldig en er werden tusschen hem en de gemachtigden hooge woorden gewisseld. Had men anders kunnen verwachten? Des anderen daags verscheen hij voor de Staten, om zijne gevoelens bloot te leggen, zich te beklagen over de wijze, waarop men hem de resolutie had medegedeeld, en voorts te verzoeken om nadere inlichtingen. Onmiddellijk antwoordde hem de advocaat, door

de bedoelingen van de Heeren Staten duidelijk te maken, en verlangde hij van den prins dat deze de overheid zou helpen in het ten uitvoer brengen van de genomen besluiten. Reinier Pauw, burgemeester van Amsterdam, viel Oldenbarnevelt met heftigheid in de rede, zeggende dat, zoo dit de inzichten mochten zijn van den advocaat, Zijne Excellentie daarom niet moest denken dat het de inzichten waren van de leden. Vergramd over deze stoornis, gaf de advocaat hem een niet malsch antwoord en een hevige woordenstrijd volgde, waarin Maurits, die zich ditmaal verwonderlijk goed wist te bedwingen, eindelijk tusschen beide kwam en niet dan met veel moeite een einde maakte aan den twist⁽¹⁾. Daarna merkte hij op dat, toen hij den eed aflegde als stadhouder, de betreurenswaardige oneenigheden die thans heerschten nog niet waren ontstaan, maar dat allen toen goede vrienden waren. Dit was volkomen waar; maar hij had er ook naar waarheid kunnen bijvoegen dat allen goede vrienden met elkander konden blijven, indien men afzag van het verderfelijke voornemen om eene bepaalde geloofsbelijdenis door de meerderheid eener geestelijke vergadering aan de bevolking te doen opdringen. Zijne slotsom was, dat hij in geen geval, om eene der twee groote partijen te believen, den eed zou schenden, dien hij had afgelegd bij de aanvaarding van het stadhouderschap. Hij verzekerde den Staten, dat hij het gezag der plaatselijke overheden zou handhaven, zoolang het niet leiden zou tot omverwerping van den godsdienst.

Het was zonneklaar dat de tijd voor bedaarde redeneering was verstreken. Terecht merkte sir Dudley Carleton op, dat men lang genoeg had gestreden *pro aris*, en dat nu binnenkort de worsteling zou plaatshebben *pro focis*.

Om uitvoering te geven aan de Scherpe Resolutie, gingen de Staten van Holland er toe over om zich te verzekeren van de steden door middel van de waardgelders. Zij zonden gemachtigden naar de belangrijke zee-vesting Den Briel en deden die een nieuwen eed vergen van het garnizoen. De prins, zoo gaven de gemachtigden te kennen, zou weldra in persoon Den Briel komen bezoeken, om zich meester te maken van de stad, waarom het stedelijk bestuur werd gewaarschuwd om op zijne hoede te zijn. Dit zette kwaad bloed bij Zijne Excellentie, te meer daar dit voornemen bij hem bestond. De gemachtigden beweerden verder, dat hij Leycester-achtige plannen koesterde en met zulke slinksche streken zich hoopte meester te maken van de souvereiniteit. De naam van Leycester was als het ware een scheldnaam geworden, sedert die teleurgestelde edelman, een menschenleeftijd

(1) WAGENAAR, X, 161 enz. VAN DER KEMP, IV, 33, 49 enz. VAN REES en BRILL, III, 730 enz.

te voren, de republiek smadelijk had in den steek gelaten; en het sprak dus van zelf, dat zulke vergelijkingen als die van Maurits met den gunsteling van Elizabeth in de hoogste mate opruiend en hatelijk waren. Nog maar al te goed herinnerde men zich, dat de engelsche graaf gedurende zijn verblijf in de Nederlanden sympathie had voorgewend met de strengste soort van godsdienstige hervormers, en dat de losbandige wereldling en aanmatigende egoïst het masker van den godsdienst had weten te gebruiken, om er misdadige oogmerken mee te bedekken. Als men zich nu herinnert dat het indertijd het groote streven was geweest van Oldenbarnevelt en zijne staatkundige vrienden om den jongen Maurits tot het stadhouderschap te verheffen en zoo de aanslagen van Leycester te vrijdelen, dan kan men zich voorstellen, hoe aangenaam het den prins moest in de ooren klinken, bij den voormaligen landvoogd te worden vergeleken.

Deze grieven gaven hem aanleiding om zich bitter te beklagen bij den Raad van State; en dat lichaam volgde hem in vollen getale naar eene zitting der Staten-Generaal. Daar hield de stadhouder eene heftige rede, waarin hij eischte dat den Staten van Holland zou gelast worden, de Scherpe Resolutie in te trekken en af te zien van de nieuwe eeden, die van het leger begonnen geveerd te worden. Vast als een rots, beantwoordde Oldenbarnevelt deze philippica. Hij verwierp het denkbeeld dat de soevereine Staten der provincie, als wier woordvoerder hij optrad, verantwoording schuldig waren, hetzij aan de Staten-Generaal, hetzij aan den Raad van State. Dat de prins was belasterd, speet hem evenzeer als den Heeren Staten; maar in tijden van zoo hevige gisting was volgens hem ieder hooggeplaatst persoon het doelwit van de schichten der kwaadsprekendheid.

De stadhouder verdedigde zich met vuur tegen de aantijging van Leycester-achtige plannen, verklarende dat hij altijd was gedreven geworden door de begeerte om zijn land te dienen en de Gereformeerde Religie te handhaven. Had hij somwijlen misgetast, hij wenschte niets liever dan dat hem mocht vergund worden in het vervolg beter te handelen⁽¹⁾.

Dit gezegd hebbende, verliet de groote krijgsman de vergaderzaal en de Raad van State volgde zijne schreden.

De advocaat verloor geen tijd in het besturen van de oprichting der waardgelderstroepen in Leiden, Gouda, Hoorn, Rotterdam, Schoonhoven en andere steden van Holland en West-Friesland.

(1) VAN DER KEMP, IV, 57.

Het moeilijkst ging de zaak te Leiden. Daar werd een sterke oranjegezinde partij noode in toom gehouden door de remonstrantsche overheid; en deze vond het geraden, geduchte voorzorgsmaatregelen te nemen. De breede ruimte voor den schoonen middeleeuwschen zetel van het paatselijk bestuur - hetzelfde stadhuis, dat eenmaal het tooneel was van de verheven en aandoenlijke zelfopoffering van Van der Werff - die ruimte werd omringd door eene stevige omheining van eikenhouten planken, samengehouden door eene menigte ijzeren bouten, wier scherpe punten van weerhaken waren voorzien. Deze omheining werd door het janhagel gedoopt als 'het Arminiaansche Fort' en de ijzeren punten als 'Barnevelt's tanden'.⁽¹⁾ Hier en daar werden kanonnen geplant en een paar compagniën Waardgelders, van top tot teen gewapend, met den snaphaan op den schouder, stonden den ganschen dag klaar om alle mogelijke ongeregelgheden te onderdrukken. Van tijd tot tijd verloor een burger of een Waardgelder bij zulke ongeregelgheden het leven en aan duchtige kloppartijen ontbrak het volstrekt niet.

Het was een bedroevend schouwspel. Geen enkel gemeenebest heeft ooit twee grooter aanvoerders dan Maurits en Oldenbarnevelt tegelijk bezeten; geen twee menschen hebben ooit die twee in vaderlandsliefde overtroffen; maar ook geen twee menschen waren ooit trotscher, overmoediger en minder tot verzoening geneigd.

'Ik ken Monsieur Barnevelt zeer goed' - sprak sir Ralph Winwood - 'en ik weet dat hij uitstekende gaven en groote bekwaamheid bezit; en zelfs zijne vijanden moeten erkennen, dat nooit iemand zijn land trouwer en krachtiger heeft gediend. Maar *finis coronat opus* en de tijd knaagt aan zijn welverdienden roem'.⁽²⁾

Eindelijk waren de hollandsche steden behoorlijk 'gewaardgelderd' en Oldenbarnevelt, die zijne 'tanden' genoeg in⁺ dat gewest had getoond, ging een luchtje scheppen in Utrecht (3). Als voorwendsel voor dit bezoek gold zijne zwakke gezondheid, hoewel de atmosfeer van de bisschopsstad in de hondsdagen nooit als bijzonder heilzaam is aangemerkt. +14 Aug. 1617

Intusschen bleef de stadhouder rustig; maar hij wachtte totdat zijn tijd gekomen zou zijn. Hij wilde geene ontijdige botsingen teweegbrengen in de bolwerken der Arminianen, zooals hij de bewuste steden placht te noemen; maar zijn

(1) Carleton's Brieven, 193.

(2) BAUDART, IX, 81. WAGENAAR, X, 168 enz. VAN DER KEMP, IV, 60 enz.

echte veldheersblik deed hem inzien, dat hij zich moest verzekeren van de zeehavens. Amsterdam, Enkhuizen en Vlissingen behoefde hij niet te veroveren, daar hij over die steden altijd zonder moeite kon beschikken; maar in den nacht van den 29sten op den 30sten September zakte hij in stilte den Maas af, vergezeld van zijn broeder Frederik Hendrik. Reeds voor het aanbreken van den dag had hij twee compagniën vertrouwde krijgers Den Briel binnengesmokkeld, het stedelijk bestuur voor zich doen verschijnen en die heeren genoodzaakt om af te zien van het onderhouden der Waardgelders. En zoo had nu de stadhouder de beschikking over al de vestingen, die Oldenbarnevelt kort te voren zoo meesterlijk aan de klauwen van den Engelschen Koning had ontrukkt⁽¹⁾.

Vooralsnog meende de prins zich niet te moeten inlaten met de beweging, die - om Carleton's woorden te gebruiken - 'te Leiden haar bron en te Utrecht haar krachtigsten stroom had.'⁽²⁾ Wij hebben gezien, dat er te Leiden reeds bloed was vergoten; maar de stadhouder achtte het ongeraden, de zaken met overhaasting te behandelen. Hij wilde den loop der gebeurtenissen afwachten, daar hij, met zijne krijgsmanstalenten en steunende op de groote meerderheid der natie, zich volkomen meester gevoelde van den toestand. En hij had van zijn standpunt volkomen gelijk. Er is geen twijfel aan, of hij toonde zich in deze zaak een volleerd politicus en een voortreffelijk schermmeester. 'Hij is' - schreef de vertegenwoordiger van Koning Jacobus - 'zeer gezien, zoowel bij het leger als bij het volk; en zijne populariteit is van onschuldigen aard, zoodat de naijver van sommigen niet gerechtvaardigd is. In de godsdienstquaestie heeft hij zich rustig gehouden, totdat hij, sedert weinige maanden, zag dat hij zich moest verklaren, wilde hij niet tijdelijk de beste partij laten onderdrukken.

De Hooge Raad, het opperste gerechtshof van het gemeenebest, bewees weldra dat de Staten van Holland zich bij hunne Scherpe Resolutie niet hadden vergist, toen zij, de vijandige gezindheid der rechterlijke macht voorziende, bij voorbaat hare uitspraken in zake deze Resolutie van nul en geener waarde hadden verklaard. De meerderheid van den Hoogen Raad besliste, dat de Scherpe Resolutie niet mocht worden uitgevoerd, maar moest worden ingetrokken⁽³⁾. Amsterdam

(1) WAGENAAR, X, 174, 175. VAN DER KEMP, IV, 61, 62.

(2) CARLETON'S Brieven, 184.

(3) Het merkwaardige rondgaande schrijven, door President en Raden van den Hoogen Raad ter zake van de 'Scherpe Resolutie' aan de stedelijke regeeringen gericht, is voor zoover wij weten nooit openbaar gemaakt, hoezeer het dit, vooral uit een rechtskundig oogpunt, wel verdient. In dat schrijven, dat de dagteekening van 11 October 1617 draagt, wordt eerstens verwezen naar eene voorgaande remonstrantie, door den Hoogen Raad bij Gecommitteerde Raden ingediend, maar waarvan deze aan de vroedschappen geen kennis hadden gegeven. Daarop treedt de Raad in eene bestrijding van de Resolutie van 4 Augustus, na gehouden overleg met Zijne Excellentie, als stadhouder, en met het Provinciale Hof. Die bestrijding luidt aldus:

'Als, eerst, dat wij uyt de lecture van dien hebben verstaen dat deselve alleen is genomen bij de HH. Edelen ende Gedeputeerden van de meeste steden van Hollant en Westvrieslant, mit pluraliteyt van stemmen, 'twelck in desen van seer groot bedencken is; terwijl bij de voors. Resolutie de instructie van den Hoogen Raet merkelyck wordt gerestringeert, 'twelck wij nyet connen verstaen te mogen geschieden dan mitte selve solemniteyt, forme ende ten overstaen van alle degenen die deselve gemaect en goetgevonden hebben.

Dat wij voorts nyet alleenlyck onderricht sijn, dat de gedeputeerden van verscheyden importante steeden, als namentlyck van Dordrecht, jegens de voors. Resolutie hebben

geprotesteert en verlaert die te sijn contrarie haren last, als oock dat de voors. steden nae het scheyden der Vergaderinge van de E.M. HH. Staten, bij acten en insinuatien, bij monde en bij geschrifte gedaen, de voors. Resolutie hebben gedesavoueert en verlaert nyet te connen aennemen; maer dat oock op den 14 September de Gecommitteerden van de steeden Amsterdam, Enkhuysen, Edam en Purmerende in aensienlijcken getale in ons collegie sijn verschenen, ons haer misnoegen over de voors. Resolutie notificerende, mit ernstige aenmaeninge dat wij ons soudon hebben te reguleren nae onzen eedt en instructie, als UEd. uyt derselver schriftelijck vertooch sullen connen sien. Wij connen oock anders nyet bevroeden, of de voors. Resolutie sal in tijt en wijle seer schadelijcke disputen nyet alleen tusschen die van de vroetschappen en de gerechten der steeden veroorsaecken, indien de vroetschappen onder pretext van deselve Resolutie tot haer soudon willen trecken 'tgeen Haer Ed. sullen meenen dienstich te wesen tot haer voornemen in politycke saeken, soo men die sal willen baptiseren, 'twelck hen bij die van den gerechte (die gehouden sijn op haeren eedt allen en een ygelick recht te administreren) nyet sal ingewilligt connen worden; maer oock selfs tusschen de gemeente van de steeden en de voors. vroetschappen, alsoo de gemeenten haer sullen laeten voorstaen dat sij vercort worden in hare vrijen gerechtigheden, als men hen op andere en nyeuwe manieren recht en justitie sal willen administreren; te meer, alsoo bij de remonstrantie van de E.M. HH. Staten van Hollant en Westvrieslant den 16 October 1857 binnen Haerlem uytgegeven, en nu onlanx gedaen herdrucken, den ingezetenen van den Lande het onderscheydt tusschen het ampt van vroetschappen en de collegien van schepenen wel duidelijck wert genotificeert.

Comende daerby noch in consideratie dat ons de experientie dagelicx leert, soo haest als men van oude costumen en rechtsplegingen afwijkt, dat men hem selven lichtelijck verder elargeert als d'intentie van dengenen die eenige veranderinge goet vinden wel mach lijden; in der voege, indien men onder pretext van religie en politie en om de rust in de steden te betrachten, tot kennis van de vroetschappen meent te brengen al 'tgeen dat men politie sal willen noemen, sal buyten allen twijfel daeruyt groote swaricheyt moeten ontstaan. Waervan wij, boven de exempelen in onse remonstrantie verhaelt, clare ervarenheyt hebben becomen uyte proceduren bij die van Haerlem gehouden jegens Abraham Block en Elias Christaensz., dewelcke 's daechs tevoren dat ons de voors. Resolutie van 4 Augustus was toegezonden, ons gepresenteert hebben twee requesten, daerbij sy beyde hebben versocht provisien van appel jegens seekere vonnissen, bij dewelcke sij voor den tijt van twaelf jaren uyte stadt van Haerlem gebannen sijn; welcke provisien wij ampts- en eedtshalven nyet hebben connen weygeren.....

Uyt verscheydene keuren en decreten, huyten alle redelyckheid in verscheydene steeden en plaetsen gemaakt, cunnen UEd. wel afnemen, dat in alle plaetsen nyet en gebeurt, 'tgeen hierjegen plach geallegeert te worden, als nyet te vreesen was dat de vroetschappen die mit sonderlinge meedogentheit en goedertierenheit tot hare inwoonders sijn genegen, de justitie tot oppressie derselve soudon willen gebruyken; alsoo ter contrarie te veel flaauw en slaphertich te sijn der justitie even achterdeelich en in dese insolente tijden nyet min schadelijck is.

En de of oock schoon geseyt wort, dat de abuysen, ter eenre en ter andere zijde te plegen bij provocatie aen de E.M. HH. Staten van Hollant en Westvrieslant (dewelcke bij de Resolutie van 4 Augustus dese saeken aen haer reserveren) connen worden gerecht, soo strijdt het evenwel jegens de privilegien van den Lande, dat de Princen (dewelcke de E.M. HH. Staten representeren) saeken van justitie, naem, faem, lijf of goet van de ingezetenen raekende, aan hen soudon evoceren of trecken. En als sulcx soude mogen geschieden, soo soude 'tselve nyet connen gedaen worden dan tot groot prejuditie van de goede ingezetenen van de Landen, dewelcke tot hare irreparable schade veeltijts rechteloos soudon blijven, of ten minste mit lang vervolch van hare saeken geconsumeert worden, alsoo de E.M. HH. Staten ordinaerlijck nyet meer als drie- of viermael 's jaers vergaderen, ende vergadert sijnde mit andere wichtige affairen den welstant der Landen aengaende continuelijck geoccupeert sijn; dat oock in allen gevalle de Gedeputeerden van de Edelen en Steeden in rechtssaeken nyet even ervaren en mit goede ordre en instructie voorsien sijn, behalve dat H.E.M. de kennisse van saeken, der ingezetenen gerechtigheyt aangaende, geobdiceert en gestelt hebben tot kennisse van de Raden van Justitie daertoe beëdigd en mit goede instructie voorzien.....

Mits al 'twelck wij vertrouwen, dat UEd. sullen goed vinden, dat wij voor alsnoch en totdat wij naerder van der welgemelde E.M. Staten Resolutie, mit behoorlijcke en wettige overeenstemming van alle de leden en nl. van de E.M. Staten van Zeelant genomen, sullen

en de gewoonlijk Amsterdams zijde kiezende steden verklaarden daarop van geene Waargelders te willen weten.

Rombout Hoogerbeets, een der leden van den Hoogen Raad, gaf nu aan prins Maurits te kennen, dat hij ‘niet langer verkoos lid te blijven van een gerechtshof waar men het

onderricht zijn, de voors. Resolutie geen plaatse connen geven, maer blijven bij 'tgeen bij ons van oude tijden in gelijcke saeken gedaen en geobserveert is.

Hiermede enz.

De President en Raden van den Hoogen Rade van Holland, Zeeland en Vrieslant.’

Aanteekening van den Vertaler.

gezag miskende van de Staten van Holland, een lichaam, dat, naar zijne overtuiging, de souvereiniteit in handen had.’

Dat was rondborstige taal; en wat zeide Maurits tot antwoord?

‘Ook ik erken de souvereiniteit van de Hollandsche Staten; maar we konden elkander ten minste wel eens aanhooren.’

Hoogerbeets echter was oordeel dat het in het aanhooren niet lag, want dat men lang genoeg naar elkander had geluisterd. Hij legde zijn lidmaatschap van den Hoogen Raad neder en werd opnieuw bekleed met zijne voormalige betrekking van pensionaris der stad Leiden. Als zoodanig zou hij weldra een levendig aandeel nemen aan den steeds heeter wordenden strijd.

Midderwijl hadden de Algemeene Staten, in vollen getale⁺ bijeengekomen, op den 11^{den} November beslist dat er in den loop van het volgende jaar eene Nationale Synode zou worden bijeengeroepen. Die allergewichtigste beslissing werd genomen met eene meerderheid van eene enkele stem. De stemming geschiedde in dier voege, dat elke provincie ééne stem had; en daar nu Friesland, Groningen, Gelderland en Zeeland zich *voor* het houden der Synode verklaarden, heette het voorstel aangenomen. Holland, Utrecht en Overijssel protesteerden tegen dit votum als eene smadelijke verkorting der rechten van de provinciën ‘ieder in den hare’ en als eene daad van dwingelandij⁽¹⁾. De minderheid

⁺11 Nov. 1617

(1) WAGENAAR, X, 177, 178. VAN DER KEMP, IV, 66, 67.

in de Staten van Holland, bestaande uit Amsterdam en zijne volgelingen, protesteerde tegen het protest.

Deze manier om de gewichtigste zaken te beslissen is een treffend bewijs voor het gebrekkige der staatsinstellingen, die het gevolg waren geweest van de Unie van Utrecht. De minderheid van de Staten van Holland weigert gehoorzaamheid aan de meerderheid van die hooge vergadering en de minderheid der Staten-Generaal weigert gehoorzaamheid aan de meerderheid van dezelfde Staten. Zoo wordt de staatsregeling eene ongerijmdheid en is het op den duur onmogelijk te regeeren. Nu is het bewezen, dat de stedelijke vroedschappen altijd bij meerderheid van stemmen hadden beslist, en dat hetzelfde gold voor de Provinciale Staten; maar met de Staten-Generaal was het tot dusver anders gesteld geweest.

Uit het oogpunt van gezond verstand en ondervinding zou men bezwaarlijk eene meer averechtsche handelwijs kunnen bedenken, dan aldus door de meerderheid eener staatkundige vergadering eene godsdienstige geloofsbelijdenis aan eene grootendeels weerstrevende bevolking op te dringen. Doch men vergete niet, dat wij hier te doen hebben met de zeventiende eeuw en niet met de negentiende. En zoo men nog *eenige* beteekenis moet hechten aan woorden, zal men moeten erkennen dat het dertiende Artikel der Unie van Utrecht, dat de beslissing in godsdienstige zaken aan de bijzondere provinciën toekende, wijselijk was opgenomen, om de mogelijkheid van zulke dwingelandij te voorkomen.

Terwijl men in de vergadering der Algemeene Staten zich bezig hield met het opstellen van uitnodigingsformulieren aan de Provinciale Staten en andere lichamen, verlieten de afgevaardigden van Holland, Utrecht en Overijssel de vergaderzaal. Een enkele nochtans bleef: een der burgemeesteren van Amsterdam.

Terstond daarna hield Oldenbarnevelt een gesprek met Uytenbogaert, die hem aanried zich niet langer tegen het houden der Synode te verzetten. Door toegeven, meende de geestelijke, zou de groote staatsman zich allicht zien in staat gesteld, om de Synode naar zijn wil te plooiën, gelijk hij zoo vele jaren de Provinciale en de Algemeene Staten had beheerscht.

‘Zoo *gij*’ - was het scherpe antwoord - ‘bereid zijt om de rechten van Holland prijs te geven, *ik* ben dat niet’⁽¹⁾.

Ware de raad van den predikant opgevolgd, waarschijnlijk zouden de zaken niet zoover zijn gekomen als later door de

(1) WAGENAAR, X, 179. VAN REES en BRILL, 753. UYTENBOGAERT, 881.

onverzettelijkheid van den advocaat. Maar het gold bij den ouden staatsman meer dan een vraagpunt van politiek: bij hem gold het een groot beginsel.

Oppervlakkige opmerkers beschouwden den strijd, die thans woedde, als een persoonlijke. Voorstanders van den monarchalen regeeringsvorm zagen in de partij van Oldenbarnevelt eene factie, wie het slechts te doen was om den stadhouder te kortwieken, maar die niet beletten kon dat deze haar ten laatste over het hoofd wies. Nu is het onbetwistbaar, dat er tusschen die twee mannen bittere haat bestond; en evenmin valt er aan te twijfelen, dat ijverzucht ook hier de rol speelde welke die geduchte hartstocht in alle menschelijke zaken pleegt te vervullen. Maar evenzeer is het onbetwistbaar, dat Maurits en Oldenbarnevelt werden gescheiden door een hemelsbreed verschil van *beginselen*.

Zelfs een zoo nauwkeurig opmerker als Dudley Carleton, hoewel geenszins blind voor de diensten, door den advocaat bewezen, en voor zijn buitengewone gaven, kon in Oldenbarnevelt's tegenwoordige gedragslijn niet anders zien dan vooroordeel, hardnekkigheid en tot razernij gedreven trots. 'Hij spaart' - schreef de ambassadeur - 'zich zelve niet in het minst en hij verflauwt, geen oogenblik in zijne vastberadenheid; en toch zal hij naar alle waarschijnlijkheid binnen kort bezwijken, daar hij de nadeelen in zich vereenigt van een zwak lichaam, eene zwakke partij en eene zwakke zaak'⁽¹⁾. Men houde echter in het oog, dat Carleton den grooten staatsman haatte en het als hoofddoel zijner zending beschouwde, hem, zoo mogelijk, voor eeuwig van het staatstooneel te doen verdwijnen, daar hij overtuigd was, dat hij op die wijze zoo goed mogelijk gevolg zou geven aan een der voornaamste wenschen van zijn soeverein.

De koning van Groot Brittannië had in het voorjaar van 1617 aan de Staten-Generaal een wel wat dubbelzinnigen brief geschreven over 'het stuk van den godsdienst'⁽²⁾. Dat schrijven was vrij wat minder bevredigend dan de brieven van 1613, die Zijne Majesteit waren in de pen gegeven door den advocaat. Op den koninklijken tekst had de gezant kort na de ontvangst van het epistel in volle vergadering van de Staten een wijldloopigen commentaar gegeven, die meer dan gewoonlijk pedant, beleedigend en bekrompen was. Nooit verzuimde sir Dudley eene gelegenheid om de Staten-Generaal te beris-

(1) CARLETON'S Brieven, 202.

(2) Missive van den Koning van Engeland aan de Staten-Generaal, van 20 Maart 1617 (HS. R.A.)

pen over den aard hunner staatsregeling en de voornaamste leerstukken, waarop hunne Kerk was gegrondvest. Het is waar dat de groote rechtsgeleerden en de groote godgeleerden der Vereenigde Provinciën tot gevoelens overhielden, die in menig opzicht van de zijne verschilden; maar hij beweerde, dat de tijd misschien spoedig zou leeren hoe zeer bovengenoemde geleerden zich tot hunne schade vergisten.

In deze laatste missive had Koning Jacobus den raad teruggetrokken, dien hij vroeger den Staten had gegeven. Die terugtrekking evenwel had plaats gehad in den vorm van klachten over het verkeerd begrijpen zijner vroegere brieven. Hij beweerde, dat men die gebruikt had om dezelfde dwaling te bekrachtigen, waar zij tegen gericht waren, en dat men er juist het tegenovergestelde uit gehaald had, van hetgeen hij had bedoeld. En daar hij nu zag dat het groote verschil van gevoelen op het punt was van te ontaarden in openlijke scheuring, zoo achtte hij zich in gemoede verplicht om de Staten nogmaals tegen zulke verderfelijke ‘pesten’ te waarschuwen.

Waren de koninklijke woorden tamelijk onbepaald, voor zoover de leer - waaromtrent hij eens zijne feilbaarheid had erkend - er in betrokken was, in het minst niet onbepaald waren zij, voor zoover zijne aanbeveling betrof van eene Nationale Synode. Op dit punt nu berustte de tegenstand van Oldenbarnevelt niet op godsdienstige, maar op staatkundige gronden. De Unie vormde, naar zijne overtuiging, geene volkseenheid en daarom mocht er dan ook evenmin sprake zijn van eene nationale Synode als van een nationalen godsdienst.

Kort daarop was Carleton voor de Staten-Generaal verschenen met eene redevoering op schrift, die verbazend taai en aanmatigend was, en die hij in hare volle lengte voorlas⁽¹⁾. Zij bestond uit twee afdeelingen, handelende over den vrede in de kerk en den vrede in het gemeenebest. Hij ving aan met den godsdienst. ‘*A Jove principium;*’ - waren zijne woorden - ‘ik zal beginnen met datgene wat het begin en het einde van alles is. Het zijn de waarheid van Gods woord en de handhaving er van, die den band uitmaken van onze gemeenschappelijke zaak. Redenen van staat nopen ons om, als goede vrienden en geburen, elkander te helpen in het behoud van lijf en goed; maar het belang van den godsdienst verbindt ons, als Christenen en broeders in den Heere, tot de wederzijdsche verdediging der vrijheid van onze consciëntiën.’

(1) Memorie van den heere Dudley Carleton, van 20 April 1617 (HS. R.A.)

Hierop liet hij volgen, *hoe*, naar zijne overtuiging, die vrijheid van geweten kon en moest worden gehandhaafd; en dat was, door alle vormen van godsvereering op eene enkele na te weren, en door alle redetwisten over zulke onderwerpen tot zwijgen te brengen. Volkomen in den geest van wijlen Philips II! Bijl en brandstapel ontbraken er slechts aan, om de eenheid met geweld ingang te doen vinden!

‘Men moet’ - sprak de ambassadeur - ‘onderscheid maken tusschen gepaste vrijheid en teugellooze willekeur; en men moet aannemen, dat de waarheid één en ondeelbaar is. Liederen die van hunne hersens distilleerketels maken, om er nieuwigheden op het stuk van den godsdienst aan te ontlokken,⁽¹⁾ doen niets anders dan de eenheid der kerk verbreken, waarin de eenheid der waarheid hare hoogste uitdrukking vindt. Indien het aan den een wordt veroorloofd, de schrifturen en phantasieën van een krank brein openbaar te maken, en aan den ander om dien verdoolde terug te brengen *ad sanam mentem*, wel! dan geven beiden weder vat op zich en de gemeene vijand’ [Satan] ‘sluip de vesting binnen.’

Ook beriep hij zich op het voorbeeld van Conradus Vorstius, waaraan men zich behoorde te spiegelen. ‘Die eerlooze tweedrachtstichter’ - sprak hij - ‘heeft zulk een hoogte van vermetelheid bereikt, dat hij niet alleen uitvaart tegen Gods almacht, maar ook zich schuldig maakt aan ironie tegen de eer van Zijne Majesteit, Koning Jacobus.’

En hoe had Vorstius niet de regeering der Vereenigde Provinciën gehoond! Had hij zich niet verstout, openlijk te beweren dat er godsdienstige verdraagzaamheid heerschte in de Republiek? Had hij niet duidelijk gezegd, dat ketters daar niet werden gestraft aan den lijve?

‘Openlijk’ - zoo waren Carleton's woorden - ‘durft hij verklaren dat hier *contra haereticos* noch doodvonnis, noch andere lichamelijke straf bestaat, zoodat, om vele vogels van dezelfde pluimage te lokken, hij de gansche wereld doet weten, dat men in dit land kan leven en sterven als een ketter, ongestraft, zonder te worden gevangen gezet en zonder gevaar.’

Ten einde zulke verderfelijke leerstellingen te bekampen en te verhinderen dat zij zich mochten verspreiden onder ‘het gemeen dat van nature zoo geneigd is tot het aannemen van nieuwigheden’, was Carleton's raad dat ‘het serpent zou worden teruggezonden naar het nest waar het uit geboren

(1) ‘Ceux qui vont alembiquant leurs cerveaux, pour exciter nouvelles opinions et disputes en matière de religion.’

was, voordat het venijn zich mocht hebben uitgebreid door het geheele lichaam van de Republiek.’

Eene week later werd vanwege de Staten-Generaal een uitvoerig antwoord op deze rede ingediend⁽¹⁾. Het zal wel niet noodig zijn, te zeggen dat dit antwoord het werk was van den advocaat en dat het in overeenstemming was met de gevoelens, die hij zoo menigmaal had geuit in zijne brieven aan Caron en anderen, en waarvan de lezer reeds een aantal voorbeelden heeft onder de oogen gekregen.

Dat godsdienstige zaken onder het toezicht stonden van het burgerlijk gezag en dat het hoogste gezag aan elk der zeven provinciën afzonderlijk behoorde, waren grondstellingen, die altijd in de Unie als geldig waren aangenomen, zoo schreef de advocaat.

‘De Staten-Generaal’ - stond verder in het antwoord - ‘hebben altijd den waren Christelijk-Apostolischen godsdienst in eere gehouden en wenschen dat die, onder toezicht van het wettig bestuur dezer provinciën, in alle zuiverheid en in overeenstemming met de Heilige Schrift aan het goede volk van deze gewesten worde onderwezen. En Mijneheeren de Staten en overheden der bijzondere provinciën verlangen hetzelfde.’ En daarom hadden zij uitdrukkelijk aan de predikanten bevolen ‘vrede te houden door wederkeerige verdraagzaamheid, ten minste totdat met volle kennis van het onderwerp de Staten anders mochten verordineeren. Te eer waren HH. Hoogmogenden daartoe overgegaan, vermits Zijne Majesteit indertijd, de gevoelens der wederzijdsche geleerden met nauwgezetheid hebbende overwogen, beide bestaanbaar had bevonden met het Christelijk geloof en met de zaligheid der zielen.’

Het was - wij moeten het erkennen - niet de hoogste uitdrukking van godsdienstige verdraagzaamheid, den geestelijken te verbieden op hunne kansels de neteligste en geheimzinnigste leerstukken te behandelen, uit vrees dat de gemeene man er door in verwarring zou worden gebracht. Doch men bedenke dat het nauwe verband tusschen Kerk en Staat en de noodzakelijkheid van eene enkele staatskerk als onomstootelijke waarheden werden aangenomen; en dan was het een ding van groot belang, ondergeschiktheid van de geestelijken aan het staatsgezag te verzekeren. Hun te gelasten, zich van een betwist punt te onthouden, op grond dat er meer dan een weg tot de eeuwige zaligheid voerde en dat wederzijdsche

(1) Antwoord op de propositie van den ambassadeur Carleton, dato 28 April 1617 (HS. R.A.)

verdraagzaamheid beter was dan wederzijdsche vervolging, was in het begin der zestiende eeuw een stap nader tot de toen nog onmogelijke gelijkheid van alle kerkgenootschappen voor de wet. Het was ook eene toenadering tot de stelling van Carleton, dat er slechts één ware godsdienst was, en dat het straffeloos verklaren van erkende kettters eene beleediging was voor de regeering van het gemeenebest.

Ook op een punt van geheel anderen aard, dat in de redevoering van den ambassadeur was voorgekomen, gaven de Staten-Generaal door de pen van Oldenbarnevelt antwoord, in denzelfden trant als de advocaat zich herhaaldelijk geuit had in zijne instructiën aan Caron. Het betrof de onverwilde en onvoorwaardelijke ontruiming van het betwiste grondgebied. De Staten, heette het, waren reeds tot groote moeite en kosten gedwongen geweest door hunne operatiën in de hertogdommen. Zij hadden den onverzoenlijken geest gezien, dien den Spanjaarden hadden aan den dag gelegd bij de verwoesting der kerken en der meeste woonhuizen van Mülheim en andere plaatsen. 'Zoolang de zaak in hare tegenwoordige onzekerheid blijft' - zeide het antwoord - 'vinden Hunne Hoogmogenden het volstrekt onraadzaam, de plaatsen te ontruimen die zij hebben versterkt en de hertogdommen mitsgaders al hunne geloofsgenooten, om niet te spreken van de rechten der possedeerende vorsten, ter prooi te geven aan lieden, die sedert lange jaren op het bezit dier gewesten hebben gevlamd en ongetwijfeld in staat zullen zijn om zich van alles meester te maken binnen zeer weinige dagen.'

Weinige maanden later was Carleton opnieuw voor de Staten-Generaal verschenen en had hij daar eene nieuwe breed[†]uitgesponnen redevoering gehouden, hem door zijn koninklijken meester ingegeven. Daarin werd uitgeweid over de noodzakelijkheid der Nationale Synode, de verschilpunten tusschen de Arminianen en hunne tegenstanders en over andere punten, terwijl er tevens een volledig overzicht in heette gegeven te worden van de gezamenlijke staatsinstellingen der Vereenigde Provinciën⁽¹⁾.

[†]6 Oct. 1617

Men mocht aannemen dat Oldenbarnevelt en Grotius van dat laatste nog al wat afwisten; maar Jacobus scheen het nog beter te weten, en zijn vertegenwoordiger niet minder.

Onmiddellijk werd hem een gematigd maar afdoend antwoord gegeven door de afgevaardigden der provincie Holland. Die heeren brachten hem aan 't verstand dat de oorlog met Spanje - de oorzaak der Unie van Utrecht - niet was

(1) CARLETON'S Brieven, 205 enz.

begonnen om den godsdienst, maar om de schending der vrijheden, rechten en privilegiën, waarvan een der voornaamste het recht was van iedere provincie om de aangelegenheden van den godsdienst naar eigen goedvinden op haar eigen grondgebied te regelen.

Niet lang daarna werd een vrij wat scherper antwoord op Carleton's rede gedrukt, in den vorm van een naamloos pamflet⁽¹⁾, dat den gezant vreeselijk ergerde en den Koning van woede razend maakte. Zijne Majesteit achtte het zoo heiligschennend, zoo oproerig, zoo beleedigend voor zijn persoon, dat hij er bij monde van Carleton bij de Staten-Generaal op aandrang, dat dezen eene geldsom zouden uitlooven voor de ontdekking van schrijver en drukker, opdat die naar verdienste zouden worden gestraft. De meerderheid der provinciën stemde daarvoor en er werd duizend gulden uitgelooft voor de ontdekking van den schrijver en zeshonderd voor die van den drukker.

Onder de tegenstemmers onderscheidden zich, volgens Carleton, vooral twee afgevaardigden. De eene was een zeer vrijpostig oud heer uit Gelderland, genaamd Brinius en 'zeer besmet met Arminianisme.' Het scheen wel, schreef de gezant aan zijn meester, dat hij die vermetelheid aan zijn afkomst te danken had, daar hij - belachelijk genoeg - beweerde af te stammen van Brinio, den aanvoerder der Caninefaten, een man die, vele eeuwen geleden, even vermaard was geweest om zijne dwaze vermetelheid als om zijne aanzienlijke geboorte.

Wat den tweeden der bewuste tegenstemmers betreft, vermakelijk is de manier waarop Carleton zich over dezen uitlaat. Het was niemand anders dan 'Grotius, de Pensionaris van Rotterdam, een jong, brooddronken persoon, niet onbekend aan Uwe Majesteit.'

Twee en een halve eeuw zijn sedert vervlogen; en aan welke Majesteiten en volkeren is thans de naam van dien 'brooddronken jonkman' onbekend? Maar vraag niet, hoevelen er bekend zijn met de talenten van den knappen vertegenwoordiger van Koning Jacobus!

De maatregel, waar Grotius en Brinius zich tegen hadden verzet, had de verlangde uitwerking niet. Integendeel was het een krachtige hefboom om de verspreiding van het pamflet te bevorderen.

(1) Het heette 'Weegschael, om in alle billickheyt te overwegen' enz. In het Fransch verscheen het onder den titel 'Balance, pour peser en toute équité la harangue du très noble, docte et prudent seigneur, Monseigneur Dudley Carleton.'

Als men bedenkt dat Zijne Majesteit van Groot-Brittanië zelf pamfletschrijver was, dan is het inderdaad bespottelijk, hem zoo te zien uitvaren tegen een concurrent, vooral daar een onbevooroordeeld lezer in het bewuste vlugschrift niets anders vinden kon dan eene bijtende en welverdiende critiek van eene zeer dwaze redevoering.

Voor den schrijver hield men vrij algemeen Gillis Van Ledenberg. Carleton echter verdacht Hugo De Groot, ‘daar’ - schreef hij - ‘Grotius, die vroeger nooit in mijn huis was geweest, mij den dag voor de uitgaaf van het pamflet een complimenteus bezoek is komen brengen, hoewel het Zondag was en daarenboven kerktijd; zoodat ik onwillekeurig dacht aan het italiaansche spreekwoord betreffende lieden, die ongewoon vriendelijk tegen iemand zijn.’⁽¹⁾

Na verloop van tijd is het gebleken dat het pamflet geschreven was door Jacobus Taurinus, remonstrantsch leeraar te Utrecht, die zeven jaar tevoren door het revolutionair bewind in die stad ter dood veroordeeld was⁽²⁾.

Het was nu duidelijk gebleken, dat òf de regeeringen in de drie weerstrevende provinciën moesten worden veranderd, òf de Nationale Synode moest doorgaan, ten spijt van de Unie van Utrecht, en ten spijt van de krachtige en welsprekende protesten van de beste rechtsgeleerden in de Republiek. De advocaat en Hugo De Groot waren voor eene Provinciale Synode, bij wijze van proefneming. Mocht die niet slagen, dan rieden zij de bijeenroeping aan van eene Oecumenische Synode, waar ook andere landen dan de Zeven Provinciën zouden vertegenwoordigd worden. Van eene Nationale Synode mocht volgens hen geen sprake zijn, daar zij het bestaan eener nederlandsche natie onvereinigbaar achtten met de souvereiniteit der afzonderlijke gewesten, zooals de Unie van Utrecht die had gewaarborgd.

Prins Maurits besloot tot het eerste der genoemde alternatieven over te gaan en gordde zich aan om den weg te banen tot eene volkomene, maar, zoo mogelijk, onbloedige omwenteling. Den 17^{den} November vertrok hij, om de voornaamste steden te bezoeken en te bewerken. Alvorens Den Haag te verlaten, richtte hij tot de hollandsche stadsregeeringen een rondgaanden brief, waarvan hier de hoofdpunten volgen.

‘In hoe treurig en gevaarlijk een toestand’ schreef hij ‘het land door de godsdienstige twisten gebracht is, moet ulieden maar al te bekend zijn. Uit dien hoofde achten wij niets

(1) CARLETON's Brieven, 207 en 216.

(2) WAGENAAR, X, 182.

noodiger dan, zoolang het nog niet te laat is, te werken met het doel dat alle misverstanden redelijkerwijze worden uit den weg geruimd, vrede en eenheid terugkeeren en de staat in zijn vroegeren luister en goeden naam worde hersteld.’

Verder gaf hij zijn vrees te kennen dat voortdurend pogingen zouden worden aangewend om de Resolutie van den vierden Augustus ten uitvoer te leggen, waarvan het gevolg niet anders kon zijn dan nog grooter jammer dan tot dusver over deze landen was gekomen. Hij wees er op hoe de vijand kon partij trekken van de binnenlandsche onlusten, om met vrucht de provincie aan te vallen. Hij drukte hun op het hart, dat zij hunne gemachtigden ter Staten-Vergadering zouden gelasten niets omtrent de hun voor te leggen propositiën te besluiten, dan na zich ten volle te hebben doordrongen van de bedoeling en beteekenis dier voorstellen en na daaromtrent ampele ruggespraak te hebben gehouden met hunne committenten. Hij gaf zijne vurige hoop te kennen dat de afgevaardigden ter Staten-Vergadering in de eerstvolgende zitting zouden verschijnen met last om te stemmen voor de Nationale Synode, vooraf te gaan door eene Synode der provincie Holland. Dat was, meende hij, het best mogelijke plan om eenheid te brengen in godsdienstzaken, zonder afbreuk te doen aan de souvereiniteit en wetten zoowel van de bijzondere provinciën als van de geheele Republiek.

‘Daar’ - schreef hij verder - ‘naast den godsdienst het recht de hoeksteen is der koninkrijken en gemeenebesten en men zonder wetbreuk den ingezetenen geen rechtsbedeeling kan ontzeggen, zoo mag de wettige loop van het recht in de gewone vierscharen, opgericht om het te verkondigen, niet worden ontzenuwd of belemmerd.’

Na deze toespeling op de Scherpe Resolutie, sprak hij van de Waardgelders en de nieuwe eeden die men hun afvergde. Hij drong aan op de afdanking dier huurlingen, op grond dat die lieden het land met nuttelooze kosten bezwaarden en groote onrust verwekten onder de welgezinde burgerij, daar zij het wantrouwen jegens de overheden en tevens de algemeene verwarring deden toenemen.

‘En’ - schreef hij ten slotte - ‘daar wij de nieuwe eeden en verplichtingen, die thans van het leger worden gevorderd, niet weinig bezwarend achten voor onzen persoon, zoo willen wij vertrouwen dat gijlieden in deze zult te werk gaan met zooveel doorzicht en discretie, dat de betamelijke en noodzakelijke eerbied, die ons door het leger tot dusver bewezen is en altijd *moet* bewezen worden, niet worde verminderd, hetgeen voor de geheele wereld zoude afbreuk doen

aan onze waardigheid. Wij hebben dat verdiend door onze trouw en onze diensten, aan deze gewesten bewezen; en wij zijn vast besloten om ten einde toe deze onze trouw te blijven handhaven.

Hiermede, Erentfeste, Wijze, Discrete en Zeer beminde Heeren, bevelen wij U aan in Gods genadige bescherming.

Den Hage,

26 Nov.⁽¹⁾

Uw goede vriend,

MAURICE DE NASSAU.

Een waardiger, verstandiger, vorstelijker schrijven kon, 's prinses standpunt in aanmerking genomen, onmogelijk uit zijn pen vloeien. Het koninklijke *Wij*, als een morgenkoeltje het geheele stuk bezielende, scheen alle wettelijke en historische nevelen weg te vagen.

Toch waren die nevelen niet verdwenen. Ongelukkig voor Maurits kon het wel door het zwaard doorgedreven, maar niet door de pen bewezen worden, dat de bevolking der Vereenigde Nederlanden eene natie vormde, en nog minder dat eene vergadering van godgeleerden, door eene vergadering van burgerlijke afgevaardigden bijeengeroepen, het recht bezat om eene geloofsbelijdenis voor te schrijven aan zeven soevereine provinciën.

Op een punt waren al de partijen het eens: er moest eenheid zijn in den godsdienst. Het grondgebied der Nederlandsche Unie werd te klein geacht om twee vormen van Christendom, ja zelfs maar twee afdeelingen van Protestanten te dragen. Wel was het groot genoeg om zeven soevereine staatjes te bevatten; maar wilde men er meer dan eene Kerk erkennen, of zelfs maar eene scheuring toelaten in de staatskerk, dan, meende men, zou alle eenheid ook uit het raderwerk van den Staat verdwijnen - dan zou alles zich oplossen in een baaierd van verwarring. Daarvan was Grotius even diep overtuigd als Gomarus. En toch - Artikel Dertien der Unie van Utrecht was niet weg te cijferen en dat artikel verbood de allesbehalve verlichte maatregelen, die het Centrale Gouvernement wilde doordrijven. Misschien was Oldenbarnevelt de eenige man, die de volle strekking van het bewuste artikel begreep; maar hij werd dan ook door den grooten hoop, die met geestelijk en persoonlijk gezag dweeptte, overloden met scheldwoorden, als: papist, atheïst, verrader, ketter en wat dies meer zij. Hoe jammer dat de man, die in godsdienstige denkwijzen zoo ver zijn tijd vooruit was, zich

(1) Brandt, Historie der Reformatie, II, 668-670.

maar niet kon verheffen tot het denkbeeld dat zijn land misschien beter deed met de windselen van het provincialisme af te werpen, die in de kindsheid het gemeenebest hadden omzwachteld. Het is waar: geschiedenis, wet, overlevering, gewoonte - dat alles wees op de onafhankelijkheid en souvereiniteit der afzonderlijke provinciën; maar was niet juist het Bestand een geschikte tijd om eene grootschere staatsregeling, eene nationale eenheid in de plaats te doen treden van het wrakke geheel, dat den reuzenstrijd tegen Spanje had volstreden? Immers de buitenlandsche mogendheden onderhielden geene betrekkingen met de afzonderlijke provinciën, maar alleen met de Unie, en de provinciale souvereiniteit was in de practijk even bespottelijk als zij in theorie onaantastbaar was. Al voerde Oldenbarnevelt slechts den nederigen titel van advocaat eener enkele provincie, feitelijk was hij vele jaren lang president of althans eerste minister geweest van de geheele Republiek. De Unie en de Souvereiniteit waren in zijn persoon vertegenwoordigd geweest; en het was dus waarlijk niet te verwonderen, dat een zoo heerschzuchtige en tot heerschen geboren geest de met hem vereenzelvigde macht niet wilde overdragen, hetzij op de kerk, hetzij op de Staten-Generaal, hetzij op den stadhouder.

En er was meer. Nationaliteit nam den onbeminnelijken vorm aan van starre godsdienstige eenzelvigheid; het woord *Unie* werd toegepast op eene onverdraagzame staatskerk, die zich boven den staat wilde verheffen, zonder verantwoordelijk te zijn aan burgerlijk gezag of menschelijke wetten; en in zulk een geval zou de koenste patriot er voor kunnen terugdeinzen om zich los te rukken uit de windselen van het provincialisme.

Vijftiende hoofdstuk

De Republiek op den weg van zelfvernietiging. - Schaduwwijden van eene staatsregeling als de Unie van Utrecht. - Rem Bisschop's huis geplunderd. - Aerssen's vijandschap tegen Oldenbarnevelt. - Bijeenkomst van Maurits en den advocaat. - De Staten van Utrecht werven Waardgelders. - De advocaat te Utrecht. - Hij dringt aan op verdraagzaamheid. - Hij wordt beschuldigd van spaanschgezindheid. - Vertrek van Carleton.

Terwijl men zich in Midden-Europa allerwege gereed maakte tot de groote worsteling, die onvermijdelijk bleek, scheen het alsof de machtige bondstaat, die de natuurlijke toevlucht was der Protestanten, er slechts op uit was om zich zelven te vernietigen. De nederlandsche microcosmus vertoonde nu helaas op kleine schaal denzelfden strijd van elementen, die daarbuiten zoo vreeselijk in het groot begon te woeden. Gelijk in Duitschland Lutheranen en Calvinisten elkander vinnig bestreden, zelfs in het gezicht der heerscharen van Spanje en de Ligue, evenzoo zag men in de Vereenigde Provinciën Arminianen en Gomaristen de staatsmacht in flarden rijten en het gemeenebest verhinderen om eene belangrijke rol te spelen in de naderende crisis. De volmaakte krijgsman, de ongeëvenaarde staatsman, ieder in zijne sfeer boven alle levende mededingers uitblinkend en gezamenlijk, zoolang zij eensgezind waren, een dubbel hoofd van den staat vormend, zooals geen enkel der toenmalige staatsorganismen kon aanwijzen, die beide waren thans in een hopeloos onderling antagonisme verzonken. Tegen den advocaat was een groote verbittering ontstaan, waartegen hij van dag tot dag zwaarder strijd had te strijden. De heerschzuchtige, barsche en achterdochtige aard van den stadhouder was onophoudelijk bewerkt

door de schier duivelsche kunstenaarijen van François Aerssen, totdat hij er eindelijk toe gekomen was om op zijns vaders trouwsten aanhanger, den leidsman zijner jeugd en den krachtigsten steun zijner latere jaren, neer te zien als op een vijand, een samenzweerder, een tyran.

De veldheer, wiens bekwaamheid, ondervinding en moed in het veld hem hadden moeten plaatsen aan het hoofd van het groote europeesche leger, dat den zoo vaak door Oldenbarnevelt voorspelden kruistocht tegen het Protestantisme ging trotseeren - die ongeëvenaarde veldheer zou zich thans aan het hoofd stellen van een burgeroorlog tegen eene denkbeeldige samenzwering en een vaderlandslievenden landgenoot.

De advocaat verloor geen oogenblik het groote beginsel uit het oog, dat zijn staatkundig leven totdusver ten richtsnoer had gestrekt: de ondergeschiktheid van het kerkelijk en van het militair gezag aan het burgerlijke; en tegen die beiden vond hij zich meer en meer in een strijd op leven en dood gewikkeld. Aan de individueele souvereiniteit der provinciën klampte hij zich vast met de hardnekkigheid van den op historischen bodem staanden rechtsgeleerde. In haar zag hij den eenigen leiddraad door den doolhof der kerkelijke en staatkundige aangelegenheden; zonder dat nietige hulpmiddel meende hij het warkluwen onmogelijk op wettige wijze té kunnen ontrafelen.

Groot waren ongetwijfeld de bezwaren tegen die leer, daar sommige provinciën zoo klein van omvang waren en zulke nietige hulpbronnen hadden, dat de naam van souvereiniteit er belachelijk door werd gemaakt. En toch - geene enkele andere theorie was in de gegeven omstandigheden houdbaar. Wilde een zoo machtige geest als die van den advocaat de theorie toepassen in hare uiterste consequentie, het was omdat hij in de overstelpende meerderheid van het enkele Holland een practisch redmiddel had gevonden voor de schadelijke gevolgen, die anders onvermijdelijk zouden voortspruiten uit een zoo mager stelsel van bondseenheid.

Daarenboven: eenheid te verkrijgen door al de oude historische vrijheden en privilegiën der afzonderlijke gewesten en der bijzondere steden op het Procrustes-bed van een enkel godsdienstig leerstuk tot eenvormigheid te dwingen - het nationaliteitsbegrip slechts toe te passen op gemeenschappelijke onderwerping aan eene onfeilbare geestelijkheid - eene catechismus aan te nemen als een palladium, waarvan de veiligheid van den staat ten eeuwigen dage afhankelijk zou zijn, en waarbuiten geen verdere openbaring van een Hooger Wezen mogelijk was - hoe kon een zoo groot staatsman als

Oldenbarnevelt daarin den grondslag zien van een gezond constitutioneel systeem? Zonder den vurigen geest van het Calvinisme had men bezwaarlijk zulk een hardnekkig verzet kunnen volhouden als dat van de Nederlanders tegen Spanje; onder het strakke hulsel van de nieuwe leer lag buiten kijf de geest van republikeinsche, ja democratische vrijheid verborgen; maar het was een hoon voor de martelaren, die bij duizenden voor de rechten van het geweten waren gestorven, dat hunne zelfopoffering geen andere gevolgen zou hebben dan een nieuw leerstuk met geweld in de plaats te stellen van een oud en het recht van vrij onderzoek voor altijd te smoren. In de plaats der *nationale* eenheid eene *theologische* - en dat nog wel eene die verkregen was tegen geschreven recht en tegen overleveringen uit onheugelijke tijden in - en een congres, waar geestelijken uit al de zeven Provinciën en zelfs uit vreemde landen aan al de ingezetenen eene onveranderlijke geloofsbelijdenis zouden voorschrijven: ziedaar slechte geneesmiddelen voor de schaduwzijden der Unie; en al ware het anders geweest, dan nog waren de tijdsomstandigheden ongeschikt voor hunne toepassing.

Het zou veel te voorbarig zijn geweest, in dien tijd reeds te hopen op zulk een wijziging van het staatkundig en maatschappelijk stelsel, dat Kerk en Staat ieder een afzonderlijken werkkring zouden bekomen, dat de heiliging en de troost van den godsdienst zouden verdubbelen door vrijwording van de besmetting der staatkundige kuiperijen en dat vrijheid van geweten zou worden gewaarborgd door de onmogelijkheid van tusschenkomst vanwege het gouvernement. Het is een weemoedig schouwspel, den nederlandschen vrijstaat aldus misbruik te zien maken van zijne jeugdige krachten. Treurig is het, den grooten veldheer allengs tukker te zien worden op strijd tegen Oldenbarnevelt en Uijtenbogaert meer dan tegen Spinola en Bucquoy, op wie hij zoo vele onvergankelijke lauweren had verworven. En nog droeviger is het, den man - die door Hendrik den Vierde was uitverkoren als de eenige staatsman in Europa wien hij zijne groote plannen tot bevordering van den europeeschen vrede kon toevertrouwen, en op wiens raad en steun hij kon rekenen bij ondernemingen, die ten doel hadden dienzelfden europeeschen godsdienstoorlog te voorkomen, waar Oldenbarnevelt tegen te kampen had - om dien grooten staatsman thans gedwongen te zien, zich te verdedigen tegen steeds duisterder wordende verdenking en steeds razender wordenden haat.

De arendsblik en rusteloze arendswieken, die den geheelen staatkundigen dampkring hadden doorkruist - ze waren thans

ingekekerd binnen de verstikkende grenzen van godgeleerde haarkloverijen en persoonlijke ijverzucht.

De schaduwzijden van een federatief regeeringstelsel, van een bond, bestaande uit kleine, meerendeels onbeduidende maar toch zelfstandige gewesten, die er tegenopzagen een nationaal geheel uit te maken, bleken in het begin der zeventiende eeuw even treurig in de Vereenigde Nederlanden als zij zich op het laatst der achttiende vertoonden in de Nieuwe Wereld, eer die gelukkigste en vernuftigste aller staatkundige oorkonden, die de amerikaansche staatsregeling van 1787 bevatte, de zwakheid der oude artikelen van Unie kwam verhelpen.

De zeven Provinciën vormden dus geen nationaal geheel. Hun centraal bewind was niets meer dan eene commissie van gevolmachtigden, die slechts te vragen hadden naar het welbehagen der afzonderlijke gewesten. Het stond buiten de bevolking, kon tot geen sterveling zeggen: 'Gij moet' en kon slechts raadplegen met lichamen, die tot op zekere hoogte eene fictie en van anderen afhankelijk waren. Er was noch een bondspresident, noch een bondsgerechtshof, noch een bondsgeneralisimus, noch eene bondsmunt, noch eene bondsbelasting, noch eene nationale vertegenwoordiging of onafhankelijke wetgevende macht. Daarentegen was er helaas eene bondskerk; en uit die enkele proeve van centralisatie werd meer tweedracht geboren, dan ooit was voortgesproten uit de vereenigde middelpuntvliedende krachten van het provincialisme.

Wij hebben gezien, dat men er op uit was geweest om praktische hulpmiddelen te vinden tegen de leemten en gebreken in de staatsregeling der Nederlandsche Unie; maar de advocaat achtte zich verplicht om te gehoorzamen en te nopen tot gehoorzaamheid aan 's lands wetten en privilegiën, zoolang die niet wettig waren herroepen. En dat land was de provincie Holland, aan wie hij trouw had gezworen en wier eerste dienaar hij was. Dat er slechts één kerkgenootschap op staatskosten onderhouden en door den staat erkend werd, gaf hij toe; maar zijne pogingen strekten om tweedracht binnen dat kerkgenootschap te voorkomen, door aan te sporen tot matiging, verzoening, verdraagzaamheid en onthouding van gevaarlijke redetwisten over leerstukken, die door grootere godgeleerden dan hij niet werden noodig geacht om de eeuwige zaligheid te kunnen deelachtig worden.

Terwijl dan de verheffing van Ferdinand II het sein had gegeven tot een europeeschen oorlog, terwijl van de verwoeste kerken in Bohemen nog altijd de alarmklok weergalmde, wier trillingen een menschenleeftijd lang door de geheele

wereld zouden worden vernomen, werd er in de machtige protestantsche Republiek vrij wat minder sympathie met die noodkreten gevoeld, dan men weinige jaren geleden zou hebben mogelijk geacht. De verovering der Kloosterkerk in Den Haag scheen aan gemoederen, die door ijverzucht en gekibbel over de praedestinatie waren verhit, eene belangrijker gebeurtenis toe, dan de verwoesting der Kloostergrabsche kerken, die weinige maanden later plaats had. De zegepraal der Gomaristen in eene enkele hollandsche stad verwekte op dat oogenblik meer geestdrift in de Vereenigde Provinciën, dan men ontsteltenis voelde bij de gebeurtenis, die een doodsteek scheen voor het Protestantisme in Duitschland.

De Kloosterkerk was vermeersterd, als ware het eene vijandelijke citadel geweest. Het was of men met alle geweld het denkbeeld van handgemeen worden wilde verbinden aan eene beweging, die een vreedzame overwinning der geestelijkheid had kunnen zijn. Oldenbarnevelt en zijne aanhangers hadden vergeefs gehoopt op vreedzame beslechting van het groote geschil. Zij vreesden dat volksbewegingen als die in Den Haag zouden leiden tot onderdrukking der overheid door het gepeupel of door het krijgsvolk en zouden uitloopen op een burgerkrijg. Maar wat aan weerskanten door de ultra's werd verlangd was geen schikking, maar zegepraal.

‘Godsdienstige geschilpunten’ - schreef Oldenbarnevelt⁽¹⁾ - ‘zijn in vele steden oorzaak van vrij wat troebelen en ontevredenheid. Te Amsterdam waren in de afgeloopen week twee samenscholingen van jongens en grauw, die niet uiteengingen zonder geweld, misdaad en diefstal. Rem Bisschop, broeder van professor Episcopius, had er een schade bij van verscheidene duizenden. Wij hopen nog altijd, dat eenig beter middel van schikking moge worden gevonden.’

Merkwaardig is de bedaardheid waarmede hij van die treurige voorvallen sprak. Juist eene week voor de dagteekening van den aangehaalden brief had in Amsterdam het bedoelde oproer plaats gehad - veelbeteekenend in zijn aard en bijna tragisch in zijn afloop. In gansch Amsterdam was geen enkel remonstrantsch leeraar overgebleven; en de aanhangers van die godsdienstige richting werden niet toegelaten tot het Heilig Avondmaal. Op een Zondagmorgen (17 Febr. 1617) deed een verwoede volkshoop een aanval op het huis van Rem Bisschop, een hoogst achtenswaardig en rijk ingezetene, broeder van den leidschen hoogleeraar Episcopius, den beroemden remonstrantschen godgeleerde. Het huis, een fraai gebouw in eene

(1) Oldenbarnevelt aan Langerak, 26 Febr. 1617 (Hs. R.A.)

der voornaamste straten, werd belegerd en na een tegenstand van een uur stormenderhand ingenomen⁽¹⁾.

Het voorwendsel tot den aanval was een leugenachtig gerucht, dat er binnen die muren een arminiaansch conventikel werd gehouden. Half gekleed trachtte de vrouw des huizes te ontsnappen door het achterhuis; maar zij werd door het janhagel vervolgd en met steenen geworpen, onder het geschreeuw van 'Sla dood, de arminiaansche hoer!' - tot zij ten laatste het geluk had van een toevlucht te vinden in het huis van een naburigen timmerman. Daar viel de arme vrouw bewusteloos op den vloer. De timmerman weigerde haar uit te leveren, ofschoon het razende grauw zijn huis omsingelde, zwerende dat, zoo 'de Arminiaansche hoer' - nogwel een der achtenswaardigste vrouwen van Amsterdam - niet werd uitgeleverd, het gansche huis zou worden omvergehaald. Gelukkig kwam het daar niet toe, daar het uitzicht op buit en op het vermoorden van Rem Bisschop zelf den woesten hoop eindelijk teruggedreef naar zijne woning. Deze bezweek nu spoedig en de belegeraars stormden naar binnen. Geld, zilverwerk, huisraad, kleederen - alles werd weggeroofd; schilderijen en andere kunstwerken werden vernield en het huis werd van den zolder tot den kelder leeggeplunderd. Dichte drommen van toeschouwers⁽²⁾ stonden bij dat wandalenwerk doodbedaard toe te kijken, grootendeels uit de kerk komende, met bijbel en psalmboek in de hand. De heer des huizes had intusschen over het dak in een aangrenzend gebouw eene wijkplaats gevonden.

Toen eindelijk de schout met zijne 'rakkers' ter plaatse gekomen was, werden er enkele belhamels gevangen genomen. Een daarvan, een timmerman, werd gegrepen, terwijl hij een vrachtje kostbaren buit op de armen droeg. Toen hem door den magistraat naar de reden van zijn gedrag gevraagd werd, antwoordde hij; 'Louter ijver om de Arminianen te helpen doodslaan, die daar conventikel hielden.' Op de vraag, waarom hij de Arminianen zoozeer haatte, gaf hij ten antwoord: 'Moeten we dan zulk gespuis hier toelaten, dat de ergerlijke leer preekt dat God den eenen heeft geschapen voor eeuwige zaligheid en den ander voor eeuwige verdoemenis?!' Zoo werd dan de leer der plundersaars toegeschreven aan hun slachtoffer!

Rem Bisschop kreeg geen vergoeding voor schade en gevaar. Algemeen riepen de Amsterdammers elkander toe, dat het

(1) P. VAN LIMBORCH, *Leven van Simon Episcopius*, 1693, blz. 78-94.

(2) Van Limborch zegt *vijf- a zesduizend*. (blz. 90.)

geld, dat hij van Oldenbarnevelt en den Spaanschen Koning in zijn zak stak, hem zou schadeloosstellen, al had men in zijn huis geen steen op den anderen gelaten. Den volgenden Donderdag kwamen twee ouderlingen hem aanzeggen dat hij zich voortaan had te onthouden van het Heilig Avondmaal⁽¹⁾.

Men kan zich denken, hoe afkeerig Oldenbarnevelt was van de straatexecutie die met het huis van Rem Bisschop had plaatsgehad. Noch als rechtsgeleerde, noch als staatsman, noch als edelman sympathiseerde hij met de smalle gemeente, die hij veel te licht als janhagel placht te brandmerken. Toch was hij veel minder op hen verbitterd, dan op de vreemdelingen, de heerschzuchtige militaire en diplomatieke stokebranden, die het volk ophitsten tot gevaarlijke demonstratiën: De oude patriciër versmaadde de kunstgrepen, waardoor hooggeboren volksmenners, zoowel in dat als in elk ander tijdperk, liefde huichelen voor den geringen man, dien zij verachten. Was hij aan den eenen kant instinctmatig geneigd om het volk, waaraan hij alle regeeringsrecht ontzegde, te beschermen en ten goede te leiden, aan den anderen kant was hij vast besloten om het tot zijn laatsten ademtocht te verhinderen, zich aan lijf en goed te vergrijpen of de regeering te verlammen onder aanvoering van eene heethoofdige geestelijkheid.

Middelkerwyl was Aerssen, die in Zeeland verblijf hield, onophoudelijk in de weer om den volkshaat tegen den man dien hij haatte op te wekken of te versterken en het staatkundig vischwater troebel te maken, waarin niemand beter dan hij de kunst verstond om met goed gevolg de netten uit te werpen.

‘De Heeren Staten van Zeeland’ - schreef de advocaat aan den gezant te Londen⁽²⁾ - ‘hebben tegenwoordich hier gecommiteerden opte religionsdifferenten, urgerende, volgens des Coninx schryven, op 't houden van een Synode Nationael, daertoe oock eenige andere Provinciën en steeden van Hollant inclineren. Maar die questien syn nyet gedefineert by eenige gemeene Synode, soodat eene Nationale van dese Landen daarvan geen definitie can doen, en syn de particuliere Synode ende kerkelycke personen mit vooroordeelen en onderlinge verbintenissen over lang soo ingenomen, dat men vreest voor onvruchtbare uytcompste. Wy syn tegenwoordich by reces op dit punct in Hollant noch vergadert, om eenich

(1) Van Limborch 93 en 94.

(2) Oldenbarnevelt aan Caron, 17 Mei 1617. (HS. R.A.)

middel te beramen, waerdeur dese swaricheyden mochten in stilstant gebrocht worden.'

Het is opmerkelijk, dat de advocaat in zulke nooit voor openbaarmaking bestemde stukken steeds een toon aansloeg van de uiterste gematigdheid en de grootste bezorgdheid aan den dag legde om zijn land te behoeden voor onlusten en gevaren. Tevergeefs zoekt men er naar uitingen van wraakgierigheid, eerezucht of eigenbaat; alleen betrapt men hem soms, maar zelden, op moedeloosheid. Zijn verzet tegen eene algemeene Synode was niet onbepaald. Waarschijnlijk was hij overtuigd dat er toch altijd provinciale kerkvergaderingen moesten voorafgaan, niet alleen om gevolg te geven aan de Unie van Utrecht, maar ook om de punten aan te wijzen, die aan de beslissing der Algemeene Synode dienden te worden onderworpen. Evenwel had hij geringe hoop op een bevredigenden uitslag.

Vrij wat hoofdbreken veroorzaakte hem Koning Jacobus. Evenmin als ten opzichte van Frankrijk, verloor de advocaat ooit ten opzichte van Engeland uit het oog, hoe noodzakelijk voorkomendheid was jegens machtige vorsten, wier vriendschap onmisbaar was voor de Republiek, aan wier dienst hij zich gewijd had - hoe dwaas of verkeerd die gekroonde hoofden ook mochten handelen. Omtrent Jacobus schreef hij:

'Ick hadde altyt verhoopt dat Syne Majesteit gebleven soude hebben by syn voorgaende schryven, als dat sulcke questien deur autoriteyt van de overicheyt, en nyet by kerkelycke personen, in stilte behooren gebrocht te worden, en hope noch dat Syner Majesteits intentie daertoe strekt, hoewel de brief van Synode spreekt.'

Eene maand later voelde hij zich nog meer aangemoedigd. Toen schreef hij:

'De leste brief van Syne Majesteit heeft in onse religionsquestien verscheyden constructien veroorsaekt; maar de geadviseerden, die vrede en eenicheyt in recommandatie hebben, verstaen Syner Majesteits intentie te wesen den staet deser Landen en de religie in suyverheyt te conserveren. Myne hope is dat Syner Majesteits goede meeninge gevolcht en aengenomen sal worden, deur sulcke middelen als daertoe bequaemst sullen wesen.'

Zou men het kunnen gelooven dat die staatsman, die in ieder woord, hetzij uitgesproken in het openbaar, hetzij vertrouwelijk aan vrienden toegefluisterd, ware vaderlandsliefde, gematigdheid en zielenadel openbaarde, door een hoop razende lasteraars als een dwingeland, als een verrader werd uitgekreten?!

Hij begon oud te worden en gedurende den gebeurtenisrijken zomer van 1617 had hij veel van ziekte te lijden; maar zijne angstige zorgen voor 's lands welzijn, vermeerderd door de steeds toenemende godsdiensttwistten, droegen er meer toe bij om hem te verzwakken dan jaren of ziekte. Daaromtrent schreef hij:

‘Mits myn swackheyt en ouderdom kan ick de trappen nyet soo wel op als ick plach, ende de religionsquestien maeken altemet alteratien, die voor my langer nyet dragelyck syn, ten opsien van myn indispotie, en dat myn hart schreit in den cours dien men alhier is houdende; overwegende dat ten tyde van hartoch Casimir en den prince van Chimai ten naesten gelycke cours in Vlaenderen gehouden wert, ende by tyde van den Graef van Leycester binnen de stadt Utrecht, gelyck UEd. best is bewust. Myne hope staet op God den Heere Almachtich, en dat die wel beschaemt maeken sal degenen, die yet anders als syne eere en glorie en des Lants welvaren, mit behoudenis van de vry- en gerechticheden van dien, ter harte hebben. Ick dencke daarvoor te leven en te sterven onveranderlyck ... Geloof vastelyck dat alle voorstellen ter contrarie injurieus en calumnies syn’⁽¹⁾.

Alvorens naar Vianen te vertrekken, had de advocaat in het midden van Augustus eene bijeenkomst gehad met prins Maurits⁽²⁾. Er had tusschen die beiden toen nog geen vredebreuk plaats gehad en Oldenbarnevelt was er bijzonder op gesteld om twist te vermijden met een man, aan wiens eer en belang hij zich sedert eene reeks van jaren had gewijd. Men wane niet, dat hij zich krampachtig vastklemde aan het gewichtige ambt dat hij bekleedde. Integendeel: herhaaldelijk reeds had hij er bij de Staten van Holland op aangedrongen, dat zij hem zouden ontslaan, in de hoop dat wellicht die ongelukkige geschillen zouden worden bijgelegd tengevolge van zijne verwijdering. Thans zeide hij den stadhouder dat het misverstand tusschen hen beiden, voortspruitende uit die ongelukkige godsdiensttwisten, zoo pijnlijk voor hem was, dat hij al het mogelijke wilde doen en ook reeds had gedaan om eene vriendschappelijke schikking tot stand te brengen; maar hij zag daartoe geen kans, tenzij dat Zijne Excellentie mocht goed vinden, eenig voorstel in dien geest te doen. Daar smeekte hij Maurits om; en hij verzekerde hem van zijne oprechte genegenheid en van zijne begeerte, om zulke maatregelen naar zijn beste vermogen te steunen en alles te doen tot bevor-

(1) Oldenbarnevelt aan Caron, 17 Mei, 21 Juni, 31 Juli en 21 Augustus 1617.

(2) Verhooren van Oldenbarnevelt, bl. 113 en 114.

dering van 's prinsen roem en van het gezag dat hem toekwam. Zoozeer verlangde hij dat doel te bereiken, dat hij hetzelfde zou voorstellen als hij gedaan had tijdens de onderhandelingen over het sluiten van het Bestand, namelijk al zijne betrekkingen neer te leggen en aan Zijne Excellentie over te laten om den ganschen loop der zaken naar eigen inzicht te leiden. Reeds had hij besloten om, mocht het niet tot eene schikking komen, zich terug te trekken op zijn landgoed Gunterstein en daar te blijven tot de eerstvolgende bijeenkomst der Staten, als wanneer hij verlof zou vragen voor minstens een jaar, om zich bezig te kunnen houden met eene herziening en vergelijking der staatspapieren die onder hem berustten en die noodzakelijk geordend moesten worden. In dien tusschentijd zou men er wellicht iets op vinden, om de godsdienstige oneenigheden te schikken - iets beters, dan hij in staat was geweest te bedenken.

Het schijnt, dat de woorden van den advocaat afstuitten op de stalen achterhoudendheid van den prins; althans, de eerste nam ontmoedigd afscheid. Later in den herfst werd er door de voornaamste leden der Staten van Holland met zooveel kracht geprotesteerd tegen zijn voorgenomen ontslag of groot verlof, dat hij het plichtmatig achtte, daarvan af te zien. Hij bleef om den storm te braveeren en om 'met beklemdheid van harte', zooals hij het uitdrukte, den loop gade te slaan, dien de godsdienstige aangelegenheden namen.

[†]Inmiddels hadden de Staten van Utrecht besloten, dat het, door de samentrekking van talrijke troepen in de naburige landen, vooral in het aartsbisdom Keulen, voor hen raadzaam was om een zestal compagnieën geregeld krijgsvolk in dienst te nemen, ten einde de stad Utrecht te behoeden voor onverwachte aanvallen door vreemde troepen⁽¹⁾.

Al was - wat geenszins bewezen is - het gevaar in den considerans van dit besluit overdreven voorgesteld, in de gemoederen der stichtsche overheden schijnt daaromtrent geen twijfel te hebben bestaan. Zij waren overtuigd, dat ze het recht hadden en verplicht waren om de oude bisschopsstad te behoeden voor plotselinge aanvallen, hetzij door spaansche knechten, hetzij door gewapend grauw, dat, zooals te Rotter-

(1) 'Extracten uit de notulen der Staten van Utrecht' (HS.), mij welwillend verschaft door den heer De Jonge, adjunct-archivaris bij het Rijks-Archief in Den Haag, uit een Extractenboek van wijlen zijn vader, die Rijksarchivaris was en o.a. eene belangrijke geschiedenis van het Nederlandsche Zeewezen heeft geschreven. (Jhr. Mr. J.K.J. De Jonge, de zoon, sedert ook overleden, maakte zich voor onze geschiedenis niet minder verdienstelijk door zijn uitgebreid, uit de oorspronkelijke bron geput werk over de opkomst en de vestiging van ons gezag in Indië. I.)

dam, Oudewater en elders geschied was, het burgerlijk gezag poogde omver te werpen in het belang van de Contra-Remonstranten.

Zes utrechtsche edelen werden dan belast met het werven der manschappen. Eene week later waren ze reeds alle onder de wapens en zwoeren ze, in alles te zullen gehoorzamen aan de Staten van Utrecht en van niemand anders bevelen te zullen aannemen⁽¹⁾. Drie dagen later schreven de Staten van Utrecht een brief aan de Staten-Generaal en aan den stadhouder, om kennis te geven dat om bovengenoemde redenen de zes compagnieën waren in dienst gesteld. Er scheen in deze handelwijs geen zweem te zijn van verzet tegen het Centraal Bewind der Zeven Provinciën; want het Sticht beschouwde zich als onbetwistbaar bevoegd en, door den drang van reeds voorgevallen en nog te wachten gebeurtenissen, gedwongen tot zelfverdediging.

Voor het oogenblik schenen de Staten-Generaal en de stadhouder zich niet geroepen te achten om de *rechten* van het Sticht te betwisten. Er werd nochtans eene commissie naar Utrecht gezonden vanwege de Algemeene Staten, prins Maurits en den Raad van State; en deze commissie verklaarde de redenen, voor het werven der troepen opgegeven, voor onvoldoende en den maatregel zelve voor hoogst bedenkelijk. Zij beklagde zich, hoewel in zeer beleefde termen, dat de zes compagnieën waren aangeworven zonder de minste kennisgeving aan het Centraal Bewind, zonder den raad van dat Bewind in te winnen of eene boodschap af te wachten. Zij herinnerde den Utrechtschen Staten, dat zij ten allen tijde konden vertrouwen op de Staten-Generaal en op Zijne Excellentie, die nu, even als in 1610, bereid waren om hen te beschermen tegen alle mogelijke gevaren⁽²⁾.

Zoo was dan in eene enkele provincie de botsing met het Centraal Bewind tot een handtastelijk gevolg gekomen - tot een beroep op de wapenen. Immers, ten spijt van den considerans der Stichtsche Resolutie, kon er niet aan getwijfeld worden of die maatregel was een rechtstreeksch uitvloeisel der wijdvermaarde Scherpe Resolutie, door de Staten van Holland drie weken vroeger aangenomen. Utrecht was onder

(1) Ibid. 2 Sept. 1617.

(2) Ibid. 13 Sept. Ook heb ik eene groote verzameling handschriften gelezen, in het Haagsche Rijks-Archief, Loketkastje AA, 61, tot opschrift hebbende: 'Waartgelders', 'Eenige minuten van Oldenbarnevelt', 'Instructie', 'Lyst van Waartgelders', 'Copyen van Missiven', enz. Veel daarvan is eigenhandig door den advocaat geschreven; en de brieven der Utrechtsche Staten schijnen, ten deele althans, op wenken van zijne hand gegrond te zijn. De brieven zelve van genoemde Staten aan de Staten-Generaal schijnen niet van hem afkomstig te zijn; ook de latere niet.

de wapens en althans ééne van de redenen was, dat de provinciale regeering zich niet wilde laten dwingen tot het erkennen eener opgedrongen Synode, en dat zij met geweld het bemachtigen van kerkgebouwen door de Gomaristen en de oproeren van razende volkshoopen wilden te keer gaan.

Oldenbarnevelt betreurde het, dat het zoo ver was gekomen; maar hij begreep dat hij er genoeg mede moest nemen. Het ongerijmde eener staatsregeling, waarbij het hoofd aan het welbehagen der leden was onderworpen, kon onmogelijk beter in het licht gesteld worden. Bloedige botsingen schenen op handen, niet alleen in de straten van Utrecht, maar ook in menige andere stad - botsingen tusschen soldaten van bijzondere gewesten en soldaten van het Centraal Bewind. Waren wet en geschiedenis ontegenzeggelijk op de hand van de Hollandsche en Utrechtsche Staten, aan de andere zijde moet men erkennen dat het nietig verklaren van het Centraal Gezag, onder zulke omstandigheden, gelijk stond met het maken van alle geregeld bewind tot eene bespotting. Het was een even belangwekkend als vreeselijk dilemma; en het valt ons moeilijk, hier volkomen in te stemmen met den advocaat, die, zoo al niet de letter, dan toch den geest der utrechtsche besluiten voor zijne rekening heeft⁽¹⁾.

Van schuld is hierbij geen sprake; het geweten van den advocaat was zuiver. Hij had zich uitgeput in pogingen tot bevordering van gematigdheid en verzoening. Dag en nacht had hij gearbeid, met al de geestkracht die er in hem was, om godsdienstwrok te verzachten en burgerwisten te voorkomen of te doen bedaren. Herhaaldelijk had hij ontslag verzocht uit zijne ambten; maar toen de dreigende gevaren hun toppunt hadden bereikt, achtte hij het plichtmatig, zoolang hij op zijn post bleef, de wet tot richtsnoer te houden, als het eenige plechtanker bij het naderende noodweer. Afkeerig van eene nationaliteit, die den terugstootenden vorm had van kerkeenheid, deinsde hij niet terug voor eene worsteling, die hij niet had uitgelokt. Maar zelfs toen dacht hij niet aan een burgerkrijg. Het in dienst nemen der Waardgelders was een gewapend protest, een sterk sprekend bewijs van rechtsovertuiging, veeleer dan eene ernstige poging om zich te verzetten tegen de Generaliteit. Het geheele cijfer der Waardgelders in de Vereenigde Provinciën beliep nog geen achttienhon-

(1) De lezing der laatstelijk vermelde handschriften en de tegenwoordigheid van Oldenbarnevelt in de stad Utrecht bewijzen, dat de Stichtsche autoriteiten hem zonder aarzelen volgden op den weg dien hij hun aanwees.

derd⁽¹⁾; en is het nu niet belachelijk, te onderstellen dat men met zulk een handvol haastig opgeraapte troepen een ernstigen strijd wilde ondernemen tegen een krachtig gedisciplineerd leger van oudgedienden, aangevoerd door den eersten veldheer van zijn tijd?

⁺In beleefde, maar vastberaden bewoordingen antwoordden de Staten van Utrecht aan de straks genoemde commissie, dat zij de zes compagnieën hadden +17 Sept. 1617 aangeworven krachtens hun souverain recht, en dat zij vast besloten waren die troepen niet af te danken. Zij wilden er zich niet aan blootstellen, om door den vijand overvallen te worden, eer de Staten-Generaal en de stadhouder hun te hulp konden komen. De ondervinding uit Leycester's tijd en uit het jaar 1610 had hun geleerd, dat zij zichzelven moesten helpen. Zij konden zich niet lijdelijk onderwerpen aan de gevaren van binnenlandsche onlusten of invallen van buitenlanders; maar zij beschouwden het als hun plicht, zich tot zelfverdediging aan te gorden.

Zij meenden, zeiden ze, dat het beter was intijds en door geschikte middelen zulk een gevaar te voorkomen, dan lijdelijk toe te zien terwijl het zich ontwikkelde tot een vernielenden brand en daarna hulp te komen smeeken van hunne medeprovinciën, die, 'God beter 't,' in deze hachlijke tijden genoeg met zichzelf te doen hadden. Daarmede zouden zij allen, zoowel die provinciën als zichzelven, in moeite, onrust en kosten jagen. 'Mijneheeren de Staten van Utrecht hebben het recht van souverainiteit sedert de afzwering van den Spaanschen Koning altijd bewaard en uitgeoefend. Alle contracten, ordonnanciën en instructiën van de Staten-Generaal zijn daarmede in overeenstemming geweest; en de Staten van Utrecht zijn overtuigd, dat van geen enkele provincie de Staten een tittel of jota hunner souverainiteit zouden willen prijsgeven.'

Voorts herinnerden zij het Centraal Bewind, dat bij Artikel I der Nadere Unie van Utrecht, waarop de macht der Staten-Generaal berustte, aan die vergadering de verplichting was opgelegd om de Provinciale Staten met raad, geld en bloed te ondersteunen, indien men hunne rechten en meer bepaald hunne bijzondere souverainiteit mocht aanranden. Zich hieraan niet te houden, ware eene tastbare schending van een plechtig verdrag. Voorts brachten de utrechtsche heeren den Raad van State onder het oog, dat de instelling van dat centrale lichaam geenszins afbreuk deed aan provinciale souve-

(1) WAGENAAR, X, 166. GROTIUS, Verantwoording, XIX, 23.

reiniteit, maar dat deze laatste in haar geheel bleef in alle gevallen, die niet uitdrukkelijk in de instructie van genoemden Raad werden genoemd als tot zijne bevoegdheid behorende⁽¹⁾.

Twee dagen later werden Arnold van Randwijck en drie andere heeren door de Generaliteit in commissie gezonden, om met de Staten van Utrecht te confereeren, hun te zeggen dat hunne redenen om krijgsvolk aan te werven, op een oogenblik dat alle welgezinden moesten medewerken tot herstel der eendracht, onvoldoende waren voorgekomen, en om hun dringend te verzoeken de Waardgelders af te danken, zonder gevolgtrekking ten praejudicie van de wetten en vrijheden der provincie en stad Utrecht⁽²⁾.

Deze instructie was niet zonder diplomatische fijnheid, daar het woord *souvereiniteit*, zoowel wat de centrale als wat de gewestelijke regeering betrof, zorgvuldig was vermeden. Kort daarop gingen de Staten-Generaal een grooten stap verder op den weg der toegeeflijkheid. Nogmaals deden zij met hetzelfde doel een beroep op de Utrechtsche Staten, maar nu in dier voege dat de provinciale soevereiniteit bijkans uitdrukkelijk werd erkend. Daar het voor de richtige beoordeeling der gebeurtenissen van belang is, de juiste bewoordingen van deze oorkonde te kennen, laat ik hier het voornaamste gedeelte van den tekst volgen⁽³⁾.

‘U.E. jugeren voornamentlick het Recht der Souverainiteyt, d' welck haer in haere Provincie alleen toekomt, disputerende daerom in 't lang opte macht ende authoriteyt der Generaliteyt, van Syne Ex^{tie} ende van den Raed van Staet. U.E. willen doch considereren dat hiervan hier geen quaestie en is, soo oock onse voorz. Gecommitteerden geen last gehadt en hebben deselve eenichsins in dispute te bringen, én ontwyffellyck niet gedaen en hebben, dan alleenlyck in effect off 't geene men vermocht te doen oock alsoo altyt behoorlick ende gevoeglyk kan ende mach gedaen werden. Dat is, dat U.E. buyten 't gewoonlyck gebruyck dese nieuwe ligtingen op eenen besonderen eedt ende commissie voornemen ende effectivlyck volbrengen, sonder daervan de minste weete aen de Generaliteyt te doen.’

Men mag wel zeggen dat het groote twistpunt volkomen werd toegegeven in dat merkwaardige document, dat de

(1) HSS. als boven. Daaronder bevinden zich losse aantekeningen in klad van de hand van den advocaat, die klaarblijkelijk den korten inhoud bevatten van dit Utrechtsche document.

(2) Instructie van Jonkheere Arnold van Randwijck enz. 19 Sept. 1617. (HS. R.A.)

(3) ‘Generaliteyt aen de Heeren Staaten van Utrecht opte ligting van Waartgelderen’, - 4 Oct. (HS. R.A.)

Staten-Generaal, de prins-stadhouder en de Raad van State gericht hadden aan de utrechtsche overheid. Men merke ook wel op, dat, terwijl de schrijvers het denkbeeld ver van zich afwierpen als wilden zij de souvereine rechten der provincie Utrecht betwisten, zorgvuldig vermeden om het woord *souvereiniteit* te gebruiken en, van zichzelf sprekende alleen van *macht* en *gezag* reppen.

Voorloopig was er nu een eind gekomen aan dien openbaren redetwist. De Waardgelders werden niet ontslagen, daar het der stichtsche regeering minder te doen was om de geldigheid hunner opvatting theoretisch te staven, dan wel om er de practische uitwerkselen van te genieten. Zij wisten zoowel als de advocaat volmaakt goed, dat het plan om de Synode te doen doorgaan allesbehalve was opgegeven: en zij waren besloten om er zich ten einde toe tegen te verzetten.

Gedurende al dien tijd hield Oldenbarnevelt zijn verblijf in de bisschopsstad, waar hij weken lang geneeskundig behandeld werd door zijn ouden vriend dokter Saul,⁽¹⁾ die hem dringend aanried zich van staatkundige bezigheden te onthouden. Maar dat was hem evenmin mogelijk, als zich te onthouden van eten en drinken. Gillis van Ledenberg, secretaris der Utrechtsche Staten, bezocht hem dikwijls: Ledenberg was de man, die het voorstel tot aanwerving der Waardgelders, door den voorzittenden overheidspersoon gedaan, warmer dan iemand had aanbevolen en er later herhaaldelijk met Oldenbarnevelt in diens woning officieus over beraadslaagde.⁽²⁾

Het was ook wel niet anders mogelijk, dan dat Hollands advocaat zich in deze niet onbetuigd liet; en hij maakte geenszins een geheim van den loop der zaken, dien hij op het oogenblik raadzaam achtte. Aan de mogelijkheid geloovende, dat plotseling eene wanhopige onderneming zou worden op touw gezet door kwalijkgezinde lieden, was hij het met de Utrechtsche Staten eens over de raadzaamheid van voorzorgsmaatregelen. Zij waren vast besloten, niet lijdelijk te blijven toezien ingeval ‘soldaten met eenige Contra-Remonstranten hadden willen toevallen, omme eene Kercke in te nemen,’ zooals later een getuige⁽³⁾ het uitdrukte. Ja, de Heeren meenden reden te hebben om voor overrompeling der geheele stad beducht te zijn.

Het voornaamste practische doel van de aanwerving der

(1) Oldenbarnevelt aan Langerak, 27 Sept. 1617. (HS. R.H.)

(2) Getuigenis van J. van Eijck, afgevaardigde van Utrecht. Getuigenis van Suylenstein. Dito van Ledenberg. (HSS. uit de verzameling Van Voorst, mij welwillend medegedeeld door den heer Van Deventer.)

(3) Groenesteijn. (Ibid.)

zes compagnieën was, dat de stad mocht gewapend zijn tegen onlusten, terwijl zij vreesden dat de gewone krijgsmacht zou worden teruggehouden⁽¹⁾.

Toen kapitein Hartveld in zijn eigen naam en in dien van de overige officieren der bewuste compagnieën verklaarde, dat zij allen hadden besloten nooit hunne wapens te gebruiken tegen den stadhouder of de Staten-Generaal, werd hem geantwoord dat zoo iets nooit van hen zou worden gevorderd⁽²⁾. Daarop zwoeren zij, te zullen dienen tegen allen die mochten trachten den vrede in het Sticht te verstoren in kerkelijke of staatkundige zaken en verder tegen alle vijanden van het gemeenschappelijk vaderland. Tevens werd het nuttig geacht, tegen alle mogelijke overrompelingen op zijne hoede te zijn.

In een particulier briefje schreef de advocaat aan Ledenberg:⁽³⁾ 'Ick en kan van de France compagnien nyet gelooven. 'Tsal nyettemin goet wesen dat nyet alleen goede wacht in de poorten gehouden worde, maer oock dat men, van boven en beneden de rivier de Leck, van de naeste steeden seekerlyck mach geadviseert worden of eenich volck op of af mocht komen, en dat gelyck ten opsien van Amersfoort.'

Aan den voet van dit briefje, dat bestemd was om een historisch gedenkstuk te worden en later meer dan eens zal worden aangehaald, schreef de advocaat dat het terstond na de lezing moest worden verbrand en dat hij de twee ingesloten brieven wenschte terug te hebben. Zulke wenken schreef hij meermalen onder zijne vertrouwelijke brieven.⁽⁴⁾

Tot op den huidigen dag is het briefje aan Ledenberg onverbrand gebleven; maar, hoe onschuldig het er ook uitzag, eenmaal zou het een nagel worden aan menige doodkist.

In zijne brieven aan vertrouwde vrienden beklagde hij zich over 'grootte lichaamszwakte, voortkomende uit zwaren kommer,' en noemde hij zich, daar hij nu zijn 71ste jaar intrad, niet langer voor inspannend werk geschikt. Al zijne brieven, van de officieele tot de geheimste, dragen den stempel van oprechte smart, diepgewortelde vaderlandsliefde en vurig verlangen, dat er eenig hulpmiddel tegen de dreigende onheilen mocht worden gevonden.

'De swaricheyden uyte religions-differenten' - schreef hij aan twee beproefde vrienden - 'loopen tot alle soorten van

(1) Getuigenis van Suylenstein. (Ibid.)

(2) Getuigenis van Suylenstein en van kapitein Landscoon. (Ibid.)

(3) Oldenbarnevelt aan Gillis van Ledenberg, 7 Oct. 1617. (HS. R.A.)

(4) Zijn gewoon formulier voor het ten vure doemen was '*Lecta Vulcano*.' Onder het aangehaalde briefje schreef hij 'Geleesen igni.'

apparente extermiteyten, omdat men beducht is, dat men jegens der Landen rechten, bij extraordinaris wegen en populaire oproeren, het recht ende autoriteyt om in kerkelijke differenten en over kerkelijke personen ordre te stellen, aen de hooge overicheyt van de respective provincien ontnemen en ter dispositie van kerkelycke personen (als aen eene Nationale Synode) brengen wil; en dat men het volck van oorloge verbieden wil de overicheyt en magistraten van de steeden nyet te assisteren in 't afweren van de datelyckheden, die men onder pretext van religie jegens de ordre en bevelen van den magistraet soude willen voornemen.

‘Dit wort gehouden te stryden jegens de ordinaris rechten der respective provincien, die van allen tyde recht van souverainiteyt en opperste gebiet elcx in den hare hebben gehad en 'tselve by alle tractaten en naemtelyck by de Naerdere Unie tot hare dispositie hebben gereserveert.....

De provincie van Utrecht, die onder het dixel van religie meest getroebleert is geweest, heeft by het aennemen van Syne Exc. als Gouverneur, daerjegens specialycker gehandelt als anderen. Maer Hollandt en heeft nyet gedacht dat men henl. daerop questie soude mogen moveren; soodat alle geïnteresseerden in onsen staet ... alle goede offitien behooren te doen, opdat de vijanden van den welstant deser Landen daeruyt geen proffyt komen te doen.’⁽¹⁾

Hij beschouwde de gansche zaak als eene worsteling tusschen de geestelijkheid en het burgerlijk gezag, een strijd om meesterschap in den lande; als eene poging om de wettige zelfregeering der afzonderlijke provinciën aan het centraalbewind te onderwerpen, enkel en alleen in het belang der geestelijkheid eener bepaalde sekte. Nog altijd hoopte hij op herstel der eendracht in de Hervormde Kerk, op den grondslag van verdraagzaamheid. Waartoe die woeste verbittering tusschen de twee partijen? Ware het nog tusschen Roomsche en Onroomsche; maar tusschen twee soorten van Gereformeerden! Zouden dan de vijf punten van de Remonstrantie een afgrond hebben gegraven, te diep en te wijd om ooit te worden overschreden? een afgrond tusschen hen, die nog zoo kort geleden één van geloof waren, zooals zij één waren van vaderland? Hij *kon* het niet gelooven; en daarom verflauwde hij geen oogenblik in zijne pogingen tot bevordering der verdraagzaamheid. Hoe veel beter voor de bevordering van eendracht en christelijke liefde ware het

(1) Brief aan Langerak, 27 Sept. 1617 en aan Caron van denzelfden datum. (HSS. R.A.) Veel is in beide brieven gelijkloidend.

geweest, indien men zich meer algemeen op zijn verheven standpunt had weten te plaatsen!

Een godgeleerde was hij niet; maar hij maakte aanspraak op den naam van Christen en hij was in waarheid een nadenkend en nederig Christen. Wars van de aanmatiging om de ondoordringbare geheimenissen van den Almachtige te willen doorgronden, moest hij helaas ondervinden dat zijne nederigheid ten aanzien van onderwerpen, die hij buiten het bereik van menschenverstand achtte, hem door zijne vijanden tot een misdrijf zou worden aangerekend en dat zijn streven naar godsdienstige verdraagzaamheid aanleiding zou geven om hem te beschuldigen van hoogverraad.

‘Geloof’ - schreef hij⁽¹⁾ - ‘en doet gelooven, dat ick ben en deur Godes genade verhoop te blyven een oprecht patriot, gelyck ick in de naeste 24 jaren in publycke diensten by alle gelegentheyt hebbe getoont. In 'tstuck van de differentiale religionspunten blyve ick van gevoelen, als ick over vyftich jaren ben geweest, daerin ick verhope te leven en te sterven, te weten dat een goet Christenmensch behoort te gelooven, dat hij is gepredestineert totte eeuwige salicheyt deur Godes genade, gevende voor reden, dat hy deur Gods genade een vast gelove heeft dat syne salicheyt opte loutere genade Godes en de verdienste of voldoeninge voor onse sonden van onsen Heylant en Salichmaeker Jesum Christum is gefundeert; ende, of hy in eenige sonden mocht vervallen, dat syn vast vertrouwen is dat God de Heere hem daerin nyet sal laten vergaan, maer genadelyck bekeeren en tot boetveerdicheyt brengen, en alsoo in't voors geloof volharden ten uystersten toe.

Deze volzinnen zijn ontleend aan een brief dien hij aan Caron, den gezant te Londen, had geschreven, wel wetende dat die getoond zou worden aan den Koning van Groot-Brittannië. Het kenschetst op treffende wijze den geest van dien tijd, den grooten staatsman aldus zijne innigste overtuiging omtrent den godsdienst te zien ontvouwen, opdat die mocht worden medegedeeld aan den beheerscher eener bevriende natie. Beter dan elk ander voorbeeld toont dit het nauwe verband aan, dat toen, vooral in Engeland en de Zeven Provinciën, bestond tusschen godgeleerdheid, staatkunde en diplomatie!

Wij hebben gezien, dat Koning Jacobus vroeger een al te diep indringen in de verborgenheden van het goddelijke beschouwde als ten hoogste laakbaar, vooral voor den gemeenen

(1) Oldenbarnevelt aan Caron, 18 Oct. 1617. (HS. R.A.)

man. Al verbeeldde hij zich, meer daarvan te weten dan iemand ter wereld, toch bekende hij dat zijne kennis op dat punt geenszins volledig was. Nu gaf Oldenbarnevelt in den bewusten brief te kennen, dat het hem bijzonder speet dat Zijne Majesteit van gevoelen veranderd scheen te zijn en vroeger door hem zelve geschrevene brieven had verloochend.

‘Ik houde’ - zei hij, dit gevoelen ontwikkelend - ‘tselfe voor schriftmatig, en ben daerby altyts gebleven, sonder dat ick myn hooft heb willen quellen mit het precys decreet van reprobacie noch mitte providente prescientie, of diergelycke, als myn verstant te boven gaende. Ick hebbe, volgende Syner Majesteits brieven, altyts tot christelycke moderatie geraden. Syner Majesteits raet hebben Myneheeren de Staten van Hollant gevolcht; maer de wederparty heeft dien verworpen, en mit seditieus spreken, prediken en fameuse libellen te strooyen, de saecken in de jegenwoordige punten gebracht.’

Daarop liet hij woorden volgen, die van verre doelden op plannen om de souvereiniteit op te dragen aan Maurits. Vroeger had, gelijk wij gezien hebben, dit onderwerp een punt van bespreking uitgemaakt tusschen hem en beproefde vrienden van den stadhouder. Hij was toen tot de slotsom gekomen, dat 's prinsen belang het aanmoedigen van zulke plannen niet medebracht. Bovenal had hij zich krachtig verklaard tegen het denkbeeld om dat streven door heimelijke kuiperijen te bevorderen. Mocht evenwel zulk een ontwerp openlijk en wettig in beraadslaging worden gebracht, dan zou hij er zich niet onvoorwaardelijk tegen verzetten. Thans schreef hij in denzelfden brief, met betrekking tot deze plannen:

‘Of hieronder nyet en leit het voornemen van den jare 1600 (UEd. bekend) weet God de Heer. Voor my, geloof dat ick ben en deur Gods genade verhope te blyven, die ick was oyt tevoren, een oprechte patriot, en voorstander van de ware christelycke religie, van de publique autoriteyt en 't geen Syne Excellentie is wettelyck geconfereert en vorder wettelyck geconfereert sal worden. Geloof dat 'tgeen daerjegens geseit, geschreven of gestrooit wort, versieselen en calumnien syn.’

Voorts schreef hij, dat hij nog wel in Utrecht was maar op het punt om te vertrekken naar 's Gravenhage, met eenigszins verbeterde gezondheid en wat beter gedachten omtrent de toekomst. Ten slotte schreef hij: ‘Hoewel ick myn 71ste jaer ben ingetreden, verhope ick voor het generael en voor de vrienden noch dienst te doen..... Houdt de accomodatie van onse saeken nyet desperae. Ick hope beter.’

Hij keerde naar Den Haag terug en kort daarop (het was op een Zondagavond, in het laatst van October), toen hij wegens

vernieuwde ongesteldheid zijne kamer moest houden, kreeg hij bezoek van een zekeren sollicitateur, genaamd Nordlingen. Deze berichtte hem dat prins Maurits van plan was om onverwachts naar Leiden te gaan en wel den eerstvolgenden nacht tegen vier uur. Nu wist hij dat de burgemeesters en verdere stadsbestuurders in dien nacht een groot banket zouden houden en dat waarschijnlijk meer dan een onder hen wat te diep in het glas zou zien om tot de behandeling van ernstige zaken gestemd te zijn. De spanning der gemoederen deed het hooge bezoek in de gegeven omstandigheden nog al bedenkelijk schijnen, daar waarschijnlijk het grauw zou samenscholen om den stadhouder te zien; en in het algemeen belang was Oldenbarnevelt er op bedacht om al het mogelijke te doen ten einde rustverstoring te voorkomen.

Nu wist hij dat zijn schoonzoon, Cornelis Van der Mijle, op dat banket was genoodigd en gewoon was, bij zulke gelegenheden matig te zijn. Niets was dus natuurlijker dan dat hij Nordlingen opdroeg om naar Leiden te gaan en onmiddellijk met Van der Mijle te spreken. Geen beter middel kon hij vinden om rustverstoring te voorkomen, dan het meedeelen van het nieuws aan iemand, die ongetwijfeld al het mogelijke zou doen om voor een behoorlijke ontvangst van den stadhouder te zorgen, in weerwil van den opgewonden toestand waarin de leidsche regeeringsleden zich waarschijnlijk zouden bevinden.

Maar ziet: laat op den avond kwam een andere boodschapper hem berichten, dat de stadhouder niet naar Leiden zou gaan maar naar Delft. Nu zond hij een renbode naar Leiden, om Van der Mijle van die verandering in 's prinsen plannen te onderrichten. Niets kon eenvoudiger noch gepaster zijn dan deze voorzorgen van den advocaat. Toch werden zij later verwrongen tot bewijzen van hoogverraad⁽¹⁾.

Omstreeks het einde van het jaar werd, onder de leiding van Oldenbarnevelt, eene vergadering gehouden van de hollandsche ridderschap, om te beraadslagen over de Scherpe Resolutie en de bezwaren, die de stadhouder en de Staatsraad daartegen hadden ingebracht⁽²⁾. Met algemeene stemmen werd besloten, die Resolutie te handhaven en zich met alle macht te verzetten tegen de bijeenroeping der Nationale Synode. Voorts besloten zij dat eene wettige provinciale Synode zou worden gehouden onder toezicht van de Staten

(1) Verhooren van Oldenbarnevelt, blz. 274, 277, 278.

(2) 'Aangelegenheden der Synode.' (HS. R.A.) Al die papieren zijn eigenhandig door den advocaat geschreven. De afschriften werden mij welwillend verstrekt door den heer Van Deventer.

der provincie. Het doel van die kerkvergadering zou zijn, middelen te beramen tot ‘schikking, onderlinge verdraagzaamheid, christelijke bijlegging der geschillen betreffende de bewuste Vijf Punten.’

Mocht onverhoopt dat beoogde doel niet worden bereikt, dan, zoo werd nu besloten, zou men tot deelneming aan de Synode uitnoodigen twee of drie personen uit Frankrijk en een gelijk getal uit Engeland, uit Duitschland en uit Zwitserland, om de behulpzame hand te bieden bij de beraadslagingen. Mocht men ook dan niet tot een bevredigend ontwerp van schikking geraken, in *dat* geval verklaarden de edelen zich, aangezien de gansche christenheid belang had bij de bijlegging der geschillen, voor de plechtige bijeenroeping van eene Oecumenische Synode, d.i. eene indrukwekkende vergadering, waarop de gansche protestantsche christenheid zou vertegenwoordigd zijn.

Al deze punten van het besluit of liever praeadvies der ridderschap waren door Oldenbarnevelt voorgesteld en de concepten daarvan, eigenhandig door hem geschreven, zijn tot ons gekomen. Het zijn onwraakbare getuigenissen van zijn ernstig verlangen om een eind te maken aan die ongelukkige twisten, op de eenige manier die hij als wettig beschouwde.

Nog voor het einde van het jaar werd het praeadvies der ridderschap door de Staten van Holland bekrachtigd. Met groote meerderheid verklaarden zij, dat de Staten-Generaal zonder toestemming van al de gewestelijke Staten onbevoegd waren om godsdienstige zaken te regelen, daar de Unie van Utrecht het recht daartoe voorbehield aan de afzonderlijke provinciën, ‘elke in den hare.’ Voorts betuigden zij dat, aangezien zij bij eede verplicht waren de wetten en vrijheden van Holland te handhaven, zij dat recht niet konden afstaan aan de Generaliteit en evenmin gedoogen, dat daarop door iemand hoegenaamd inbreuk zou worden gemaakt. Maar om het vraagstuk der Vijf Punten op te lossen, wilden zij op eigen gezag en eigen kosten eene Provinciale Synode binnen drie maanden bijeenroepen en de overige gewesten uitnoodigen om een zeker aantal vrome en geleerde theologanten naar die vergadering af te vaardigen.

Bezwaarlijk zal men kunnen volhouden dat deze voorgestelde maatregelen, waren zij ten uitvoer gelegd, niet even doeltreffend zouden zijn geweest als zij in overeenstemming waren met de wet. Maar wij hebben ons thans niet zoozeer in zulke beschouwingen te verdiepen, als wel onze aandacht te wijden aan de bewijzen, die de aangehaalde lang begraven oorkonden ons verschaffen van de vaderlandsliefde en het scherp-

dringend verstand van een man, die meer dan eenig ander Staatsman ter prooi is geweest aan schandelijken laster.

Het blijkt zonneklaar, dat er naar zijne overtuiging een groot gevaar voor het gemeenebest lag opgesloten in het streven der Generaliteit om aan de bevolking van al de provinciën, door middel van eene Synode, eene bepaalde geloofsbelijdenis voor te schrijven. Meer bepaald zag hij met leede oogen den verderfelijken invloed, door den engelschen monarch uitgeoefend sinds deze de beginselen had verloochend, die hij verkondigd had in zijn vermaarden brief aan de Algemeene Staten van het jaar 1613. Matiging en verdraagzaamheid - ziedaar alles wat Oldenbarnevelt verlangde. Mocht al ooit een droom van volkomen godsdienstvrijheid voor zijn geest hebben gezwefd, dan zou hij ongetwijfeld zeer spoedig hebben begrepen, dat het ook niets meer was geweest dan een droom, en dat er nog eeuwen dienden te verloopen eer er van verwezenlijking sprake kon zijn. Toch is het aan geen redelijken twijfel onderhevig dat matiging, verdraagzaamheid, geduld en eerbied voor geschreven en bezworen rechten het best geschikt waren om den weg te banen naar die ruimere en meer verheven regionen⁽¹⁾.

- (1) In een uitvoerig stuk, door Oldenbarnevelt aan de Staten van Holland gericht, beginnende met de woorden: 'Myne swackheyt belet dat ick U.H.M. in dese gelegenheyt in de vergaderinge nyet kan bywesen', drong hij bij vernieuwing op matiging en eensgezindheid aan. 'Om het oude, deur den voorleden oorloge vernieuwde, en met sooveel bloet, goet, arbeyt en moeiten vestigen recht te behouden, bidde ick U.H.M. alsnoch op 't alderhoochste (gelyck ick tot meermalen in de vergadering gedaen hebbe) aen alle syden te willen afleggen alle passien, bitterheden, wantrouwen en nadenken, ende in plaetse van dien aentetrecken en U weder te wapenen met eenicheyt, cristelyke liefde en broederlyk vertrouwen; geloovende dat de vermaningen die U.H.M. daertoe van Uwe grootste en andere geallieerden gedaen zyn, ende onderling by vele liefhebbers des vaderlants zoo van U.H.M. vergadering als anderen gedaen worden, oprechtelyck strecken tot behoudenis van 't gene waerom van oude en by onse tyden sooveel gedaen en geleden is, staende andersints te bevreesen alles verloren te sullen gaen.'

En verder:

'Op de religions geschillen is nu lange genoeg in controverse gebesoigneert. 'T is meer als tyt, dat men hem tot eenicheyt disponeert, opdat dezer Landen quaetwilligen daeruyt geen voordeel en trecken. Dat de minste stemmen de meeste zouden overwinnen, is een ongehoorde nieuwicheyt ende perfecte absurditeyt; dat de minste hen mette meeste conformeren, is een generael recht deur de geheele werelt, en namentlyck in dese Landen in alle collegien gebruyckt. Daeromme dienen de steden, swaericheyt maekende, versocht, dien cours als onwettelyck naetelaten, ende hen mette Heeren Edelen ende meeste steden te conformeren; en, soo sy daertoe niet soudens wesen gelast, dienen Burgemeesteren, Regeerders en Vroetschappen derselve wel en pertinentelyck bericht van de ongefundeertheit haers voornemens, van de seer schadelyke consequentie en prejuditie die men jegens der Landen welstant, verseekeringe, ruste en eenicheyt soude veroorsaeken, indien men een Synode Nationael by opdringing en overstemming van provincien en steden soude willen houden; dat de twee leste Synoden groote onheilen hebben veroorzaekt, en sulcke tienmaal meer voortbrengen apparent soude wesen; dat voor het jegenwoordige nochte toecomende nyet soude connen verantwoord worden, dat men de Heeren Staten van Hollant en Westvrieslant jegens haren danck, by opdringing en overstemming, soude willen berooven van de autoriteit, recht ende superioriteit haer wettelyck competerende. Welk recht ende autoriteit in 't derde jaer van de oorloge, anno 74, Hoochstgede Heer Prince van Oranjen ende de Heeren Staten in soo groote waerde en achting hebben gehadt, dat sy dier tyt, in 't alderheetste van den oorloge, hetselve recht jegens de kerkelycke personen hebben gemainteneert.'

Het schrijven besloot met de volgende vermaning: 'Jegens de versierde, valsche, calumnieuse en seditieuse libellen, tot nadeel van den staet van de Landen en Steeden, mitsgaders de

Carleton, als de slaaf van al de godgeleerde grillen zijns meesters, was in den laatsten tijd even hardnekkig en onbescheiden in het doordrijven van 's Konings onverdraagzame denkwijis, als hij vroeger geweest was in het ondersteunen der tegenovergestelde raadgevingen, in de vroegere brieven van zijn meester vervat.

Menigmaal kwam de ambassadeur dien zomer aan het ziekbed van den advocaat⁽¹⁾, wien hij het met zijne breedsprakigheid niet weinig lastig maakte. Doch Oldenbarnevelt was een geduldig toehoorder; en, hoe trotsch en overmoedig hij anders zijn kon, zelden vinden wij in zijne brieven een hard woord omtrent Koning Jacobus of zijn vertegenwoordiger.

‘De Heere Ambassadeur van Vrankrijk’ - schreef hij aan Caron - heeft in de Vergaderinge groote instantie gedaen tot eenicheyt en onderlinge tolerantie, gelyck Syne Maj^t. van Groot Britanniën in den jare 1613 seer wyselyck by Syne brieven gedaen heeft..... Indien Sijne Maj^t. te bewegen ware noch eens gelycke brieven te schryven, ick soude beter vruchten daervan durven hopen; want dat men eenige Provinciën en particuliere Steeden een Synode Nationaal wil over den hals dringen, wort by velen geoordeelt jegens recht, rede en de Naerdere Unie te wesen’.....

Zoolang er nog hoop was dat de Staten van Holland die gevreesde ontkenning zouden weten te voorkomen, spande hij al zijne krachten in om hen te doen houden wat hij den rechten koers noemde. - Aan Caron schreef hij eens: ‘Onse differenten van staet en religie staen noch tusschen hope en vrees.’

Met het woord *hoop* doelde hij op het doorgaan der Provinciale Synoden; met *vrees* op dat der Nationale, doorgedreven door eene meerderheid uit de andere Provinciën, vereenigd met eene minderheid van hollandsche steden.

‘Dit’ - ging hij voort - ‘soude syn jegens den religionsvrede, de Naerdere Unie, het Tractaet mitten Hertoge van Anjou en de handeling tusschen de Heeren Staten van Utrecht en Syne Excellentie anno 1590, mit kennis van de Heeren

wettelycke bedienaers derselve, is meer als tyt by placaten en straffen te voorsien, daertoe over jaer en dach instantie is gedaen.’

Deze brief van Oldenbarnevelt (zonder datum) moet mijns inziens gesteld worden tusschen 21 Maart en 7 April 1648, als wanneer de *Resol. Holl.* hem afwezig melden.

Aanteekening van den Vertaler.

- (1) Oldenbarnevelt aan Caron, 4 en 29 Jan. en 28 Maart 1618. (HSS. R.A.)

Staten-Generael ende van Hollant opte delatie van het gouvernement aldaer aengegaen, oock jegens het gebruyck van de Generaliteyt in de naeste dertich jaren, daerby de dispositie van de religionssaeken gelaten is aen de Staten van de respective Provinciën, elcx in den haren... De Heere Carleton dryft opten naeme van Syne Majesteit dit leste seer, en ick duchte uyt dien cours, naer den staet van onse humeuren, seer groote swaricheyden en inconvenienten.'

Dat in het afgeloopen jaar (1617) een remonstrantsch geestelijke te Oudewater door gewapend grauw uit de stad was gejaagd en dat niet alleen daar, maar ook op menige andere plaats de regenten waren overweldigd en de onwettige verkiezingen waren doorgedreven - daarin lag voor Oldenbarnevelt, zoowel als voor alle bedaarde vrienden des vaderlands, eene zwaarwichtige reden tot bezorgdheid. Zij vreesden, zooals de advocaat in den straks aangehaalden brief schreef, dat er even misdadige handelingen werden op touw gezet als er onder Leycester's bewind hadden plaats gehad in Leiden en Utrecht.

In denzelfden brief schreef hij aan Caron: 'Wilt daarop letten hoe men de Remonstranten alom hatelyck zoekt te maeken. Gaet vast en resoluut, dat de vrienden alhier soo seer jegens de Spaensche heerschinge geanimeert syn, en deur Godes genade verhoppen te blyven, als sy altoos mit woorden en wercken getoont hebben. Ick duchte dat de Heere Carleton te veel geloof geeft eenige onse rust en welstant benydende, onder pretext van zèle tot de religie, wel meer by ignorantie, als by malitie.'

Zij, die den loop hebben gevolgd der briefwisseling, gesprekken en handelingen van den advocaat, zooals die hier tot dusver zijn opgegeven, kunnen oordeelen over den reusachtigen omvang van den laster, waarvan hij meer en meer het slachtoffer werd. Dat die man, wien in merg en been een onverzoenlijke haat was doorgedrongen tegen Spanje, als den aartsvijand van onafhankelijkheid in het staatkundige en vrijheid in het godsdienstige, en wiens rustelooze pogingen tijdens al die jaren van naamvrede gestrekt hadden om een groot europeesch verdedigingsstelsel te gronden tegen den algemeenen, thans werkelijk uitgebarsten verdelginskrijg tegen het Protestantisme - dat *zulk* een man zou worden beschuldigd, een bezoldigd werktuig te zijn van den Spaanschen Koning - dat was genoeg om brave en verstandige lieden den wanhopigen wensch in te geven, dat de gansche aarde mocht terugkeeren tot den oorspronkelijken baaierd. Waar aan zulke domme lasteringen geloof werd geslagen, kon immers geen

enkel patriot zich meer veilig achten voor verdenking? En toch sloeg men er geloof aan. In allen ernst vertelde men elkander, dat hij kisten vol spaansch goudgeld regelrecht uit Brussel had ontvangen. Men wist precies, hoeveel hij gekregen had voor het bevorderen van het Bestand: de kleinigheid van honderdtwintigduizend dukaten in eens af⁽¹⁾.

Prins Maurits had de prinses-douairière in den vorigen winter gezegd, dat de hangende geschillen slechts door het zwaard konden worden bijgelegd⁽²⁾; en thans deelde hij haar mede dat hij uit Brussel een bericht had ontvangen, dat hij niet geheel ongegrond achtte: Oldenbarnevelt was omgekocht door Spanje. Toch had diezelfde Maurits eenmaal aan diezelfde Louise De Coligny gezegd: ‘De diensten, welke de advocaat aan het stamhuis van Nassau heeft bewezen, zijn zoo groot, dat al de leden van dat stamhuis hem met volle recht mogen beschouwen, niet alleen als een vriend, maar zelfs als een vader.’ Van Maldere, president der Staten van Zeeland, een vertrouwd vriend van den stadhouder, vertelde in Den Haag aan elk die het hooren wilde, dat men een stuk of acht Remonstranten aan de galg moest hangen: dan zou er wellicht verbetering komen⁽³⁾.

Wat Arminius en Uytenbogaert betreft, sinds lang had men elkander verteld - en was men uitermate verbaasd geweest wanneer het vertelsel niet onmiddellijk geloof vond - dat die twee in geregelde en vertrouwde briefwisseling stonden met de Jezuïeten, dat zij groote geldsommen hadden ontvangen uit Rome, en dat aan ieder een kardinaalshoed was toegezegd. Dat die beiden en Oldenbarnevelt in soldij van Spanje stonden, sprak van zelf. De belasterden hadden zich dat bespottelijk gebabbel in het minst niet aangetrokken; maar hier, gelijk zoo dikwerf, bleek het dat kwaadsprekendheid op den duur een krachtiger wapen is dan verachting.

‘O Paus! O loontrekker!’ - las men in een schotschrift van den notaris Danckaerts - ‘gij hebt op uw huid het merk der pestilentie. Er zijn brieven in beslag genomen die uw doodvonnis verzekeren. Pas op uw kop! Er zijn er velen die uw dood hebben gezworen; want het is meer dan tijd dat gij uit de wereld raakt. Wij zullen bewijzen, o groote huurling, dat ge de honderd en twintig duizend dukaatjes hebt in uw zak gestoken.’

(1) Uijtenbogaert's Leven, C.X, 171-175. Wagenaar, X, 200. Brandt, Leven van De Groot, 61, 119.

(2) Uytenb. IX, 122. De prinses deelde het feit zelve mondeling mede aan den predikant. Deze zegt, dat de zaken, zonder het bedoelde wapengeweld, nooit zouden zijn uitgelopen op de Dordtsche Synode.

(3) Uytenb. X, 141, 157 en 171.

Verder wordt in dat fraaie boekje verzekerd dat Uytenbogaert's aandeel tachtigduizend dukaten had bedragen; en dan volgt er:

‘Gaaf naar Brussel! Daar staat gij, groote huurlingen, met naam en toenaam zwart op wit op het register’⁽¹⁾.

‘Men quelt ons’ - schreef de advocaat - ‘hoe langer hoe beswaerlycker mitte religionsdifferenten, volgende uyte populaire datelyckheden (overmits die ongerecht blyven) hoe meerder en grooter jalousien en achterdenken. De factieuse libellen worden nog grooter en stouter; nyemant en compt ongeschent van de baen. Ick hebbe voor al myne moeiten, travaillen en beswaerlyckheden, wel driedubbelde portien. Edoch, hope alles deur Godes genade te overwinnen, en myne actien wel te verdedigen by alle vromen, soolange recht en rede mogen plaets hebben, daeraen by velen getwyfelt wort. Indien Syne Maj^t. hadde belieft te blyven by syne brieven anno 1613 geschreven, wy soudén in dese swarigheyden nyet gecomen syn..... Voor ons ware beter (myns oordeels) dat de heere Carleton van Syne Maj^t. gelast ware in de religionssaeke alhier te besoigneren naer inhoud van Syner Maj^{ts}. brieven,..... als malcanderen te quellen mit het voorgestelde Synodus Nationael, alsoo 'tselve meer quaets sal veroorsaeken als men wel meent.’

Treffend zijn in dezen en andere brieven de eenvoud en het geduld waarmede Oldenbarnevelt, bij het bestuur der buitenlandsche zaken, de voornaamste gezanten der Republiek onder de hand op de hoogte hield van gebeurtenissen, die van dag tot dag gevaarlijker werden voor 's lands belangen en voor zijne eigene veiligheid. Indien ooit een rein geweten uit de briefwisseling van een staatsman heeft gesproken, zoo vindt men er een heerlijk voorbeeld van in deze brieven.

Na Caron bedaard dank te hebben gezegd voor eene bezending kostelijk engelsch bier, die de ambassadeur hem uit Londen had gestuurd, bracht hij op nieuw de godsdienstige twisten en de gevolgen daarvan ter sprake. Hij deed hem den brief toekomen waarmede hij, op raad van zijne oprechte en standvastige vriendin, de weduwe van Willem de Zwijger, had geprotesteerd tegen de ‘seditieuse libellen,’ vol logen en laster, die, als door een samenzwering, tegen hem geslingerd werden. Hoe jammer, dat zulke brieven eerst jaren na zijn dood aan het licht zijn gekomen!⁽²⁾.

(1) Uytenb. X, 161, 162, 173 en 174.

(2) Oldenbarnevelt aan Caron, 26 Maart en 5 Mei 1618 (HSS. R.A.) Uytenb. X 171. Wagenaar, X, 203.

‘Ik weet’ - schreef hij verder aan Caron - ‘dat U mishaecht het ongelyck, dat my aengedaen wort. Ick sie noch geen beterschap. Men wil mit gewelt een Nationale Synode hebben. De twee leste hebben onsen staet veel quaets gedaen. Soo dit voortgaet, is tienmael meer quaets te vreesen, wesende de gemoederen ten allerhoochsten tegen malcanderen verbittert.’ En andermaal betreurde hy het, dat de Koning zich niet gehouden had aan de brieven, door hem in 1613 geschreven.

Even te voren had hij aan Langerak, den gezant in Franrijk, geschreven⁽¹⁾: ‘Eenige Provinciën en steeden van Hollant urgeren noch het Synode Nationael. Ick can nyet begrypen dat daertoe de saeke mit eenicheyt gebrocht sal cunnen worden, wordende by veelen te seer prejudiciabel geoordeelt der Generaliteyt interuymen sulcx by opdringing en overstemming te mogen invoeren, en de kerkelycke luyden van dat stuck meesters te laten wesen, in een staet daer de hooge overicheyt de ware religie voorstaet. Ick weet dat aldaer, soowel als hier, vele onwaerachtige en calumnieuse dingen tot nadeel van Mijneheeren de Staten van Hollant in 'tgenerael en van eenige derselve in 'tparticulier gestrooit worden, maer wilt nyet gelooven yet onbehoorlycks van haer te procederen. Haer Ed. souden geerne populaire factien, seditien en onbehoorlycke acten, die tot nadeel van het gemeen en particulier voorgenomen worden, beletten en doen beletten; maer anderen meenen dat men alles, als van de religionsverwandten en voor de religie, behoort te passeren.’

Drie maanden later ontvouwde hij de geheele zaak meer uitgewerkt, ten behoeve van den ambassadeur in Frankrijk, die in zulke gewichtige aangelegenheden moeilijk op eigen beenen staan kon en daarom ook telkens op Oldenbarnevelt leunde. Men zal zien hoe nauwkeurig de Staten van Utrecht, zoowel als die van Holland, zijne redeneeringen hadden gevolgd en zelfs zijne uitdrukkingen hadden overgenomen. ‘Onse saeken’ - schreef hij⁽²⁾ - ‘blyven in de oude puncten. Alle Provinciën hebben nu hier haere gedeputeerden; Mynheer Graef Willem is mede gecomen. Men hoopt noch accommodatie, maer ick can nyet verseekeren, overmits ick nyet anders verstae als pure verbittertheyt der humeuren. Gelooft en doet sekerlyck gelooven, dat de Heeren Edelen en Steeden, begeerende de tolerantie in de vyf puncten, oprechtelyck geresolveert syn en blyven jegens de Spanjaerts en heure adherenten, sulcx als sy en hare ouders of voorgangers geweest

(1) Brief van 13 Maart (HS. R.A.)

(2) Oldenbarnevelt aan Langerak, 17 Juni 1618 (HS. R.A.)

syn van den jare 72 af tot nu toe, en oock de gereformeerde religie in hare suyverheit mit goede ordre te manteneren, begeerende alleenlyck de tolerantie in de vyf punten, latende anderen by haer gevoelen, sonder yemant yet jegens syn gemoet te willen opdringen. Begeerende oock in de regeeringe ende beleidinge van alle saeken te blyven in punten als in de naeste dertich jaren tot der landen dienste..... de saeken beleit syn, ende alle goede ingesetenen jegens geweld, datelyckheden en dwanck der conscientien te beschermen; oock Syne Exc. in syne wettelycke autoriteyt te manteneren.

Maer let wel, dat men nieuwe quade en ongefundeerde maximen neemt, willende de souvereiniteyt aen de Heeren Staten-Generael brengen, 'twelck nyet vorder en kan genomen worden als de Naerdere Unie inhoudt..... In alle punten, daerin aen de Generaliteit in specie nyet gestelt, is de souvereiniteyt gelaten aen de Staten van elcke Provincie in 't particulier, als van de religie, staet, justitie, policie, en alle andere saeken. Bovendien is het stuck van de religie in specie by het 13de artikel aen de respective Provinciën behouden, en noch anno 90 in't confereren van het gouvernement van Utrecht, aen Syne Exc. sulcx wel expresselyck bedongen, en by Syne Exc. by eede belooft, mit kennisse van de Heeren Staten-Generael en van Hollant in 't particulier.

Syne Exc., als gouverneur van vele Provinciën, heeft oock belooft in deselve, elcx in den hare, te onderhouden en te doen onderhouden de Resolutien van de Staten van deselve Provinciën. De oversten ende volck van oorloge hebben belooft de Heeren Staten, heure betaelsheeren, en onder wiens gebiet zy gebruykt sullen worden, gehouw en getrou te wesen, en hare bevelen te gehoorsamen. Dit wil men in Hollant alsnu disputeren, overmits ses steeden haer mitte Edelen ende meeste steeden nyet willen conformeren, 'twelck geheel jegens alle recht en ordre is; bysonder dat men de Heeren Edelen en Steeden wil afdringen dat sy, jegens heure eedt en devoir, hare gereserveerde rechten en hoocheden aen de Heeren Staten-Generael of aen een gepretendeerde Synode Nationael souden moeten stellen.

'Tis waer, dat in 't jaer 1606, na vele instantien in eenige jaeren gedaen, by gemeen consent was ingewillicht het houden van een Nationael Synode; maer daerbij was verstaen dat de Confessie en de Catechismus zouden worden gerevideert, en op de punten daaruyt alle questien geresen waren, behoorlyck gelet soude worden. De predicanen van de contraremonstrante opinie hebben daerin swaricheyt gemaekt, sulcx

dat de respective Provincien, elcx in den hare, zoo politiquelyck als kerckelyk, opte questieuse punten ordre hebben gestelt; soodat men op dat consent geen fundament kan maeken, als van self en deur de voors. resolutien desert en te nyet geloopen synde.'

Inderdaad is het contrast merkwaardig, dat er bestond tusschen de algemeene denkwijls in Groot-Brittannië, ten opzichte van de staatsregeling der Vereenigde Provinciën tijdens de burgertwisten, die ons thans bezighouden, en die ten opzichte van de Vereenigde Staten van Noord-Amerika, toen, twee en een halve eeuw later, daar de burgeroorlog woedde, die het gevolg was van de afschaffing der slavernij.

De Zuidelijke Staten der Noord-Amerikaansche Unie, in gewapend verzet tegen de centrale regeering, werden vrij algemeen als souverain en onafhankelijk beschouwd. Menig britsch staatsman en een toongevend deel van het publiek rechtvaardigden hen in hunne poging om zich aan de regeering in Washington te onttrekken, door het te doen voorkomen als ware die regeering slechts een agentschap, bij verdrag tusschen souveraine staten gevestigd en ten allen tijde door iederen staat opzegbaar.

Toch blijkt het zonneklaar uit de grondwet der reuzenrepubliek, dat het eerste en voornaamste doel van die oorkonde was, den vroeger lossen statenbond te herscheppen in een krachtig geheel, een bondstaat, Daar nu de voornaamste souveriniteitsrechten - het recht van oorlog en vrede, het muntrecht, het houden van leger en zeemacht, het uitgeven van papieren geld, het onderhouden van betrekkingen met buitenlandsche mogendheden, het belasten van buitenlandsche koopwaren door inkomende rechten - daar die rechten aan de afzonderlijke staten door het vereenigde Volk waren ontnomen en opgedragen aan eene centrale regeering met een president aan het hoofd, met een opperste gerechtshof, met eene vertegenwoordiging der geheele natie en der afzonderlijke Staten en met de bevoegdheid om rechtstreeks ieder ingezetene der Unie aan lijf en goed te kunnen straffen, zoo mocht het waarlijk wel bevreesdheid wekken, dat het feudale en in Amerika ten eenenmale misplaatste woord *Souverein* geschikt werd geacht om toe te worden gepast op de verschillende staten die, drie vierden eener eeuw vroeger, zich tot een enkelen bondstaat hadden vereenigd.

Wanneer men nu tevens in het oog houdt dat de eenige reden om die machtige Unie te ontbinden gelegen was in het verlangen om de slavernij te bestendigen, zoo zal men, hoop ik, toegeven dat het eene verkeerde logica was, de souverei-

niteit der afzonderlijke staten uit de grondwet van 1787 te willen afleiden.

En nu de Nederlandsche Republiek: de Unie van 1579 had haar gemaakt tot eene verzameling van miniatuur-souvereiniteiten. De band die de provinciën bijeenhield was nog losser en wrakker dan de Artikelen van Unie, twee eeuwen later aan gene zijde van den Oceaan opgesteld en ingevoerd - eene staatsregeling, wier ongeschiktheid bleek zoodra de exceptioneele toestanden van den vrijheidsoorlog hadden opgehouden. Onafhankelijk van elkander en niet eens gelijktijdig hadden eenige nederlandsche gewesten hunne gehoorzaamheid aan Spanje opgezegd, terwijl sommige hunner òf later tot die gehoorzaamheid terugkeerden, òf door de overige tot afschudding van het spaansche juk waren genoodzaakt en Holland alleen langen tijd verreweg het grootste gedeelte van de krijgskosten en krijgslasten had gedragen.

‘Holland’ - schreef Oldenbarnevelt aan Caron - ‘heeft meest alle de provinciën tot haer liberteyt gebrocht. Nu van haer of van haeren kerckelycke luyden wetten te ontfangen, kan haer staet nyet lijden, en is jegens haer recht en gebruyck, daerinne andere Provinciën en Sijne Excellentie, als Gouverneur, schuldich sijn haer te beschermen.’

Werd in het eene geval van onze parallel het behoud der slavernij door Groot-Brittannië als een voldoende grond beschouwd om eene regeering omver te werpen, die een even wettig bestaan had als eenige regeering ter wereld, in het andere geval werd in datzelfde land, althans in regeeringskringen, het besluit om eene bepaalde geloofsbelijdenis aan eene talrijke bevolking op te dringen een afdoende reden geacht, om eene centrale souvereiniteit aan te nemen, die tot nog toe in het geheel niet had bestaan. Nog vreemder wordt dit, als wij bedenken dat het recht om over kerkelijke zaken te beschikken bij de Unie van Utrecht in ondubbelzinnige, bewoordingen aan de afzonderlijke provinciën was voorbehouden. Daarom schreef Oldenbarnevelt aan Caron:

‘Ware de Coninck van onse ordre en recht wel geïnformeert, wij souden beter hope hebben als nu, terwijl men siet dat men bij notoir erreur buyten'slants meent, dat de souvereiniteyt staet bij de Staten-Generael, 'twelck nyet en is, dan in saeken die bij de Naerdere Unie gemeen sijn gemaakt. Maer in alle andere saeken, als religie, justitie, politie, is de souvereiniteyt bij elcke Provincie gebleven, 'twelck uytheemschen nyet wel kunnen begrijpen’⁽¹⁾.

(1) Brief van 5 Mei 1618 (HS. R.A.)

In het begin van Juni 1618 vertrok Carleton met groot verlof naar Engeland. Van de Staten-Generaal kreeg hij een geschenk van drieduizend gulden en van Oldenbarnevelt scheidde hij alles behalve vriendschappelijk. In brieven van den advocaat aan Caron lezen wij:⁽¹⁾ ‘De voors. ambassadeur is geoffenseert en seer ingenomen; doch ick weet dat hij religieus sal wesen in 't naecomen van de orders van Sijne Maj^t. Ick vertrouw dat Syne Maj^t. het verscheyden gevoelen opte predestinatie ende gevolge toestaet, en dat in een rijck daer de hooge overicheyt de religie defendeert, de ordre van de puritijnen geen plaetse mach hebben.’

Dat Jacobus niet kon worden beschuldigd van het voortrekken der ‘ordre van de Puritijnen’ in zijn land is zeker; maar even zeker is het, dat hij zich verbeeldde de vernuftige ontdekking te hebben gedaan, dat het Puritanisme in Engeland hemelsbreed verschilde van het Puritanisme in de Vereenigde Provinciën.

(1) Brieven van 7 Juni en 8 Juli 1618 (HS. R.A.)

Zestiende hoofdstuk

Maurits bewerkt de provinciën. - Het schotschrift van Danckaerts. - Oldenbarnevelt's beroep op den prins. - Zijne Remonstrantie aan de Staten van Holland. - De stadhouder te Amsterdam. - Het Bestand loopt ten einde. - De Koning van Spanje en aartshertog Albert. - Plan om de verloren provinciën te herwinnen. - Samenzwering om Maurits tot souverein uit te roepen.

In den aanvang van het jaar 1618 begon Maurits zijn tocht, die ten doel had alle provinciën en steden te bewerken, waarop hij zich niet volkomen kon verlaten. De stad Nijmegen, in het laatst der vorige eeuw aan de Spanjaarden ontworpen, had van dat oogenblik af haar plaatselijk bestuur volkomen van den stadhouder afhankelijk gemaakt. Zoolang het oorlog was, had hij, krachtens de voorwaarden der overgaaf, de bevoegdheid bezeten om de nijmegen'sche regeering naar willekeur te benoemen en te veranderen. Sinds vele jaren had zulk eene verandering niet plaats gehad; maar nu waren sedert kort de teugels van het nijmegen'sche bewind in handen geraakt van Oldenbarnevelt's aanhangers en daar Maurits het Bestand beschouwde als eene voortzetting van den oorlog, nam hij de vrijheid om plotseling in die gewichtige vesting te verschijnen, aan het hoofd van eene leger-afdeeling en door zijne lijfwacht omgeven. Na de gezamenlijke overheden op het raadhuis te hebben ontboden, dankte hij al die heeren af, als waren ze een troep muitende soldaten geweest; en terstond daarop benoemde hij een splinternieuw stel van dignitarissen in hunne plaats⁽¹⁾.

(1) WAGENAAR, X, 195 enz. VAN DER KEMP, IV, 70, 71.

Daarna trok hij naar Arnhem, waar juist de Staten van Gelderland zitting hielden, vertoonde zich in de vergadering dier Heeren en deelde hun kortelijk mede, welke omwenteling hij in een ommezien had tot stand gebracht in de voornaamste stad hunner provincie. Als vele andere vergaderingen op dat tijdstip, schijnt ook die in Arnhem eene buitengewoon groote vatbaarheid te hebben gehad om aan verbloemd geweld toe te geven. Zij bood slechts weinig tegenstand aan de krasse maatregelen, die de stadhouder genomen had of nemen wilde. Niet alleen juichte de meerderheid de onderwerping toe van Gelderlands eerste stad, maar zij luisterde ook met welgevallen naar de redenen, die Maurits bepleitte ten nadeele van de Waardgelders en ten gunste van de Nationale Synode.

Nu trok de prins naar Overijssel, waar hij even weinig moeite had om de wankelende gemoederen tot kerkelijke rechtzinnigheid en staatkundige gehoorzaamheid te nopen. Zoo bleven dan nu van de zeven provinciën alleen Holland en Utrecht over, waar de meerderheid nog altijd vasthield aan de Waardgelders en zich bleef verzetten tegen de Nationale Synode. In die twee gewesten beschuldigden beide partijen elkander van muiterij. Maurits en de zijnen beschuldigden hunne tegenstanders van opstand tegen hemzelven en de Staten-Generaal; en de aanhangers van Oldenbarnevelt verweten de prinsgezinden muiterij tegen de wettige souvereiniteit der afzonderlijke provinciën.

Sedert de grondvesting van het nederlandsche gemeenebest had het krijgsvolk moeten zweren, trouw en gehoorzaam te zullen zijn aan den stadhouder, de Staten-Generaal en de provincie waarin zij waren gelegd en op wier kosten zij werden onderhouden. Zulke tegenstrijdige plichten in onderlinge harmonie te brengen, was eene onmogelijkheid. Door te veel te willen liep men gevaar, het doel ten eenenmale te missen. Met rasse schreden naderde het oogenblik, waarop de onbarmhartige hand der gebeurtenissen het fijngesponnen weefsel zou vaneen rijten, dat zoo lang was in stand gebleven.

‘Ik zal den advocaat en al zijn aanhang tot poeder vermalen’ - riep de stadhouder eens⁽¹⁾.

Eene geestige spotprent uit dien tijd stelt eene weegschaal voor, hangende in eene groote zaal. In de eene schaal zag men een hoop perkament, gouden kettingen en tabbaards, met het opschrift: ‘Heilig recht van elke stad.’ In de andere

(1) Resol. van Holl. 21 Mei 1618, blz. 122. UYTENB. 951, 954. BRANDT, Hist. der Ref. II, 751. WAGENAAR, X, 205. VAN DER KEMP, IV, 75.

lag een dik, vierkant boekdeel met ijzeren sloten, met het opschrift 'Instituut van Calvijn.' De eerste schaal werd bewaakt door Arminius, de tweede door Gomarus. Eene vierschaar van deftige rechters in pontificaal hield zich bezig met toekijken, terwijl de stadhouder, van top tot teen gewapend, onverwacht de zaal binnenstootte en zijn zwaard wierp in de schaal met het dikke boek, die toen natuurlijk het zwaarst werd.

De veldtocht van 1618 tegen Oldenbarnevelt en zijne partij was door Maurits met evenveel overleg beraamd, als hij ooit had ten koste gelegd aan zijne belegeringen of veldslagen tegen den Spanjaard. En het moet gezegd worden, dat hij zich in de worstelingen op staatkundig gebied een even groot meester toonde als in de ingewikkeldste vraagstukken der krijgskunde.

Hij verbloemde zijne overtuiging niet meer, dat Oldenbarnevelt een landverrader was, door spaansch geld omgekocht. Er bestond niet het geringste bewijs voor zulke praatjes; maar dat verhinderde Zijne Excellentie niet om ze met veel nadruk rond te bazuinen. 'De advocaat' - sprak hij eens tot den graaf van Culemborg - 'is directelijk op weg naar Spanje; maar wij zullen zien, wie op den duur de beste beurs heeft'⁽¹⁾.

En als ware het een integreerend deel van den staatkundigen veldtocht geweest, zoo werd nu uit vele hoeken tegelijk een allergeweldigste aanval op den advocaat gedaan. Het was toen bij uitnemendheid de tijd van schotschriften en wel van de venijnigste en meest gewetenlooze soort. En toch - zelfs in dat tijdperk had men nooit iets beleefd, dat in vergelijking kon komen met de woeste aanvallen, die van alle kanten op den grooten staatsman werden gericht. Zelfs nog op den huidigen dag, nu er sedert dien tijd meer dan twee en eene halve eeuw zijn vervlogen, brengt het bij ieder rechtschapen man de gal in beweging, wanneer hij die lang vergeten bladzijden inziet en de diepte peilt, waartoe partijgeest den mensch kan doen zinken. Dat menschelijke wezens zich zoo gelijk kunnen maken aan de boosaardigste slangen, om een partij-oogmerk te bereiken, zou voldoende zijn om den naam van mensch tot een smaadwoord te vernederen.

Dag aan dag verschenen er pamfletten, het eene nog venijniger dan het andere. Er was bijna geen misdaad te bedenken, die niet aan Oldenbarnevelt en al de zijnen werd te laste gelegd. De man die het ontluikende gemeenebest met zijn helder hoofd zoo gelukkig had ter zijde gestaan in

(1) WAGENAAR, X, 201. VAN DER KEMP, als boven. UYTENB. C. 10, 172, BRANDT, II, 74.

een tijd, dat de meeste zijner beschuldigers nog niet geboren of nog kinderen waren, en dat zijn mistasten het land had kunnen doen verloren gaan - hij die den ‘Vader des Vaderlands’ tot zulk een machtigen steun was geweest, die uit eene chaotische verwarring een stelselmatig geheel had te voorschijn geroepen, die voor het binnenland de noodige wetten had gemaakt en doorgedreven, met het buitenland moeilijkste onderhandelingen met vaste hand had geleid, onmisbare bondgenootschappen aan den jeugdigen staat had verschaft, het nationaal verdedigingsstelsel had gegrondvest en het geldelijk beheer op bevredigenden voet had gebracht, die den naam van zijn dierbaar vaderland daarbinnen bemind en daarbuiten geëerd en gevreesd had gemaakt, die, toen de groote Zwijger als het slachtoffer van een sluipmoordenaar was gevallen, de eerste was geweest om den jeugdigen Oranjetelg tot de hooge waardigheden van zijn vader te verheffen en het geheele land te bezielen met verheven moed, om te volharden in den reuzenstrijd - hij die met even veel recht de stichter mag heeten van de Nederlandsche Unie, als Willem de Eerste de bewerker van hare onafhankelijkheid - die man werd nu uitgescholden voor een verrader, een Paus, een tyran, een vuige verkwanselaar van 's lands rechten en vrijheden. Het aloude riddersgeslacht der Oldenbarnevelts werd door het slijk gehaald en zijn recht op adeldom ontkend; vader en moeder, zoons en dochters, broeders en zusters - kortom zijne geheele familie werd beschuldigd van moord, bloedschande, diefstal, bastaardij, heiligschennis en wat niet al. Reeds hebben wij gesproken van de 120000 dukaten, die Oldenbarnevelt van den Spaanschen Koning zou hebben ontvangen; nu werd er bijgevoegd, dat hij met den aartshertog had afgesproken dat deze 18000 spaansche huurlingen over de grenzen zou sturen, om de ondernemingen van prins Maurits te verijdelen en hem te doden of tenminste onschadelijk te maken. Al deze en duizend andere lasteringen regende het schier dagelijks op dat achtbare grijze hoofd⁽¹⁾.

Eens werden de losse bladen van een buitengewoon schandelijk libel in de straten van Den Haag in beslag genomen en den advocaat ter hand gesteld. Het was het reeds vermelde gewrocht van den dronken notaris Danckaerts, die op dat oogenblik verblijf hield te Amsterdam; en onder de in beslag genomen bladen vond men ook eene lijst van

(1) BAUDART. X. 46. De twee merkwaardigste pamfletten zijn: ‘Gulden Legende van den Nieuwen Saint Jan’ en ‘Noodwendig Discours.’

rijke amsterdamsche kooplieden, die tot de kosten der uitgaaf hadden bijgedragen⁽¹⁾.

De amsterdamsche handelsstand kon Oldenbarnevelt maar niet vergeven, dat hij zich verzet had tegen het stichten der Westindische Compagnie. In het bewuste pamflet werd hem beduid, dat hij weldra zou worden gedagvaard om zich over zijne misdaden te verantwoorden. Het land, heette het, was hem moede en zijn leven had hij verbeurd.

Eindelijk verloor hij zijn geduld en beklagde hij zich bij de Staten van Holland over Danckaerts, die toen voor het opperste gerechtshof werd gedagvaard om zich te verantwoorden over zijn libel. Maar hij wachtte er zich wel voor om zich in Den Haag te vertoonen. De amsterdamsche regeering beweerde dat hij niet mocht worden uitgeleverd volgens het recht *de non evocando*, een recht dat vaak in minder gewichtige zaken gebleken was geen beschermende kracht te bezitten. Desniettemin kwam de notaris onder dat voorwendsel vrij; en na verloop van eenigen tijd werd hij zelfs beloond als voor eene hoogst verdienstelijke daad.

Inmiddels hadden de Staten van Holland bij uitdrukkelijke acte de eer van Oldenbarnevelt in hunne bescherming genomen, als een schat die hun meer bijzonder toebehoorde. Zware straffen werden bedreigd tegen de schrijvers en drukkers van schotschriften op den advocaat en voor hunne opsporing werden ruime belooningen uitgelooft⁽²⁾. Maar tevergeefs: geen van die maatregelen had eenig gevolg.

⁺Op den 24sten April richtte de advocaat een rondborstigen, waardigen en verzoeningsgezinden brief aan den prins⁽³⁾. De snelle voortgang van den laster had ^{+24 April 1618} eindelijk zelfs zijne standvastige ziel geschokt en hij achtte het raadzaam, een laatste beroep te doen op de rechtvaardigheid en het verstand van den zoon des grooten Zwijgers.

‘Genadige Heer en Vorst,’ schreef hij, ‘Ick mercke tot mijn hoochste verdriet een geheele vervreemding van Uwe Exc. van mij, en beduchte 't gene over ses maanden bij eenige kerkelijke personen, en oock bij eenige politique

(1) Ibid. WAGENAAR, X, 201. VAN DER KEMP, IX, 74-76. VAN REES EN BRILL, 787, 788, enz.

(2) Resol. van Holl. 20-25 Juni 1618, bl. 154, 155, 199. Groot Plakaathoeck. I, 475. WAGENAAR, X, 204.

Ziet hier de namen van eenige uit den zwerm pamfletten van 1618, behalve de beide reeds aangehaalde: De lamentatien van Batavia - Onthulling van Spaensche en Jesuïtsche streken - Een lustighe trommelslag - De arminiaensche weg naar Spanje - De arminiaensche mestkar - Een vensterke, waardoor men sien kan hoe de Groote Meester omlaeg rolt naer de poorten der helle - enz. enz.

(3) Waaragtige historie van Oldenbarnevelt (Rotterdam, bij Naeranus, 1670), bl. 132, enz.

is geseit van Uwer Exc^s. verstoort gemoet tegen mij, 't welck ick te voren nyet hebbe cunnen geloven, moet waer wesen. Ick verklare nochtans met een oprecht gemoet en heiliglyck nyet te weten daertoe occasie gegeven te hebben, als altyt geweest sijnde en noch wesende Uwer Exc. seer getrouwe dienaer, gelyck ick oock verhope deur Gods genade te sterven. Ick hebbe over tien jaren in de handelinghe van vrede of treves het beginsel van desen cours wel gemerckt; maer Uwe Excellentie sal genadichlyck believeen indachtich te wesen, dat ick te dier tijd aen deselve verclaert hebbe mijne oprechte intentie tot der Landen en Uwer Exc. dienste, en dat ick nyettemin U.E. presenteerde nyet alleen mijne diensten maer oock het landt te verlaten, liever als met misnoegen van Uwe Exc. in dienst en in het landt te blijven.'

Daarop ging hij kortelyk de redenen na, die de verwijdering, waarover hij zich beklaagde, en de droevige oneenigheden hadden teweeg gebracht, sprak van zijne pogingen om een geest van verzoening te kweken ten aanzien van het ongelukkige twistpunt der praedestinatie en beriep zich op den brief van Koning Jacobus, waarin gewaarschuwd werd tegen twisten over dat punt en er op werd aangedrongen, dat de Remonstranten niet zouden worden vervolgd. Doelende op den vertrouwelyken omgang, die zoo lang bestaan had tusschen den prins en Uytenbogaert, gaf de advocaat te kennen hoe bezwaarlijk hij gelooven kon, dat Zijne Excellentie van zins was om ter zake van de verdraagzaamheid in tegenspraak met de Staten van Holland te handelen, tot blijkbaar nadeel van het land, van velen der beste en trouwste patriotten en van de meerderheid der stedelijke bestuurders.

Voorts herinnerde hij den stadhouder, dat alle pogingen om de hangende geschillen te beslechten hadden schipbreuk geleden, en dat hij, alvorens in het afgeloopen jaar naar Utrecht te gaan, nogmaals verzocht had om ontslag uit al zijne betrekkingen en zelfs om de provincie, wier dienaar hij was, voor goed te mogen verlaten, liever dan de voortdurende tegenwerking van Zijne Excellentie te moeten ondervinden.

'Ick versocht in sulcken gevalle U Exc.' - zeide hij - 'om een eerlyck afscheid voor mij aan de Heeren Staten de hant te bieden. Maar U Exc. seide sulcx geensinds goet te vinden, en gaf mij hope datter eenige middelen van accommodatie souden voorgeslagen worden.

Ick vertooch daernae op Vianen, noch swack en indispoost wesende, daerom ik mij begaf binnen Utrecht bij Doctor

Saulo Saul, mijn ouden bekende... Tot Utrecht bleef ick omtrent ses weken onder de handt van voors. Doctor; sonder dat ick in het minste hoorde van eenigen voorslach van accomodatie, maer wel dat men bij overstemminge (eene saeke noyt gehoort) tegen de resolutie van de Heeren Staten van Hollant, van Utrecht ende Overijssel, de religions-differenten, directelijck tegen de Naerder Unie en andere tractaeten, wilde brengen aen de vergaderinge van de Heeren Staten-Generael, ende aen eene Synode die men noemde Nationael, en dat daerentusschen getracht wert om alle degenen, die voor der Landen en Provincien rechten wilden spreken, te discrediteren en hatelijck te maeken onder het gemeene volck.

Ick worde onder deselve vooral voorgebracht; hondert leugen, valscheden en calumnien, bij pasquillen, seditieuse libellen en andersins, worden tegen mij gestrooit, gebruykende daertoe ten deele het pretext van mijn verblijf uyt den Hage, waerdeur ick genoodsaekt ben geweest van Utrecht mij weder alhier te begeven. Sedert heb ick U Exc. tot verscheiden reizen mijn dienst tot bevordering van de accommodatie van alle misverstanden geoffreert.'

Verder zinspeelde hij op een pas uitgekomen boekje, waarvan ieder den mond vol had, namelijk: *'Het noodzakelijk en levend discours van een Spaenschen Raetsheer,'* een schotschrift, voor welks opsteller men vrij algemeen een man hield, die, vroeger zijn vertrouwde vriend, in den laatsten tijd zijn gezworen vijand was geworden: den gewezen ambassadeur François Aerssen. Oldenbarnevelt waarschuwde den prins, dat, zoo hij - wat God verhoeden mocht - den raad wilde volgen van dat: 'sektieuse libel,' dit geene andere gevolgen kon hebben dan den ondergang van het dierbaar vaderland, van het vorstelijk stamhuis der Oranje-Nassaus en van de Christelijke religie. 'De Spaensche Raet' - zei hij - 'zou daertoe geen beter raet kunnen bedencken, dan die gesellen geven, te weten, mistrouwen en misverstanden tusschen UExc. ende de Heeren Edelen en Steeden en hare dienaren te planten, en te voeden hooge en trotsige imaginatien, die wel te schrijven maer zwaerlijck te practiseren sijn..... en tot niemants als des Spanjaerts voordeel kunnen strecken. Daerom bid ick UExc. ootmoedelijck sulcke gesellen niet te geloven, maer hunne raetslagen te verwerpen..... Daeronder sijn malitieuze hypocriten, ambitieuze menschen, die uyt veranderinge van regeringe heur eigen voordeel zoeken, vele berooide en kale gesellen, en oock vele schandelijcke verraders, behalve dat er oock velen sijn uyt andere landen en steden nu onder Spaensch gebiet sijnde, die uyt wraeck-

gierigheyt nyet wel kunnen lijden dat onse landen en steden in beter prosperiteyt en vrijheit sijn als de hare.

‘Ick duchte dat ick te lang voor UExc. val, maer tot quytinge van mijnen schuldigen plicht en ontlastinge van mijne conscientie hebbe het nyet korter kunnen maeken. Mij bedroeft seer, dat in recompensie van mijne lange en menigvuldige devoiren, ick mit soovele calumnieuse, seditieuse en versierde libellen aengetast worde, en dat die onbehoorlijkheden, vermetelheden en valschheden pretext en voetsel nemen op het quaet gemoet dat UExc. tegens mij soude hebben. En hoewel ick al over een en dertich jaren diergelijcke saeken mit swijgen, wel doen en waerheit wel hebbe kunnen overwinnen, soo bevinde ick mij nochtans, in desen mijn hoogen ouderdom en indispositie, alsnu gedwongen tot verdediging van mij en de mijnen nootelijk yet te moeten uytgeven, hoewel seer ongaerne en tegens mijn hart en gemoet.’⁽¹⁾

Hij eindigde met te verwijzen naar een plechtig staatsstuk, dat hij op het punt was om de Staten van Holland voor te leggen tot verdediging zijner eer, en onderteekende zich 's prinsen ‘levenslangen en getrouwen dienaer.’

De Remonstrantie aan de Staten van Holland, die de advocaat bij dezen brief overlegde, bevatte een kort maar zaakrijk overzicht van de staatkundige gebeurtenissen zijns levens, in welk leven de geheele gelijktijdige geschiedenis van zijn land en in hoofdtrekken die van gansch Europa zich afspiegelde. Dat alles werd in de Remonstrantie met breede maar levendige trekken en met meesterhand geschetst. Het stuk werd gedrukt en verhoogde de genegenheid van zijne vrienden en den wrok van zijne vijanden. Voor ons doel is het onnoodig, het geheele document weer te geven of op den voet te volgen⁽²⁾. Wij willen echter den lezer dat gedeelte niet onthouden, waarin hij zijne persoonlijke geldzaken behandelde, in antwoord op de hem met kwistige hand naar het hoofd geslingerde beschuldigingen van zich verrijkt te hebben door afpersing, hoogverraad, omkooprij en wat niet al en van de europeesche loontrekker bij uitnemendheid, de nederlandsche *Maréchal d'Ancre* te zijn. De vrijmoedigheid, waarmede hij, als wederlegging van die lasteringen, uitweidde over zijne privaat-aangelegenheden, en als het ware een tabel zijner eigendommen en inkomsten gaf, heeft in zich iets trouwhartigs, iets aandoenlijks door zijne naïeveteit.

(1) ‘Waaragtige Historie’ enz. *l.c.*

(2) Het geheele stuk is te vinden in de ‘Waaragtige Hist.,’ bl. 146, enz. Het was gedagteekend ‘20 April 1618.’

Na te hebben gewaagd van de veel te geringe bezoldigingen, aan zijne hooge betrekkingen van advocaat van Holland, grootzegelbewaarder enz. verbonden, beantwoordde hij het verwijt van steeds meer dan honderdduizend gulden tot zijne beschikking te hebben, om er gemachtigden van het buitenland mede om te koopen, door er op te wijzen dat de geheele som, die hem was toegestaan voor onvoorziene uitgaven en voor zijne uitgebreide en zwaarwichtige briefwisseling, niet meer bedroeg dan vijfhonderd gulden 's jaars. Hij zinspeelde op de lasterlijke praatjes, omtrent zijn rijkdom in omloop gebracht door lieden, die hem benijdden om zijn hooge plaats en hem haatten om zijne veeljarige diensten.

‘Maer’ - ging hij voort - ‘ick bidde UHM. te gelooven dat mijne fortune noch soo groot, noch soo kael is als sommigen voorstellen. Ick bekenne dat ick nu 43 jaren geleden met mijne huysvrouw in huwelijk vergaderende, wij wel sooveel roerende en onroerende goederen te samen brochten, daerop wij eerlijck konden leven. Ick hadde dier tijt wel soo goede pensioenen en practiquen, als Advocaet van den Hove, dat die mij ruim 4000 guldens in 'tjaer konden uytbrengen; wesende maer acht advocaten in 't hof, daarvan ick de minste in practique nyet was. In 'tbegin van het jaar '77 ben ick in dienst der stadt Rotterdam gekomen; opte gagien van de stadt konde ick ten naesten mijn huis houden, hebbende maer twee kinderen. Nu kan ick seeckerlyck bewijzen, dat ick sedert den voors. jare '77 tot den jare 1616 inclus, van mijne en mijner huysvrouw zijde, voor ons en onze kinderen hebbe geërft en bij wettelycke successie verkregen meer als 800 gemeten of 400 Holl. morgen lants, meer als f 2000 jaarlycxen losrenten, een goet huys binnen de stadt Delft en eenige huysen ten platten lande, met ettelycke duysenden guldens aen gereet geld; - dat ick bovendien uyte wateren of slijkken in den voors. tijt van over de veertich jaren meer als gelyck getal gemeten of morgens heb bedijkt, ende gekocht en wederom verkocht, ter waarde van omtrent acht hondert duysend guldens.’

Het was duidelijck, dat een zoo goed financier als Oldenbarnevelt in zijn lang leven getoond had de kunst te verstaan om met geld wonderen te doen, en dat het geenszins noodig was zich ‘wagenvrachten met Spaansche Pistolen’ voor te stellen, wilde men zich rekenschap geven van 's mans welgesteldheid.

‘In negotiatie heb ick nyet gedaan’ - ging hij voort - ‘wesende het gebruyk van mijne voorouders geen gelt te avonturen dan daer de ploeg gaet. Doch in de groote Oost-

Indische Compagnie (die ick met vier jaren moeiten heb helpen dressereren om den Spanjaerts en Portugesan afbreuk te doen) heb ik wat meer als vijfduizend guldens geavantuurt..... Of nu mijne conditie redelyck goet ware, meene ick nyet dat iemand reden soude hebben 'tselve te benijden. Ick heb nyettemin in UHM. Vergadering geseit, en segge alsnoch heylichlyck bij desen, dat, om mijne kinderen onbeswaert goet naetelaten, ick tusschen de 60 en 70 duysend gulden aen goederen moet verkoopen. 'Twelck ick liever bij mijn leven soude doen, als 'tselve op mijne kinderen te laten aenkomen. Maer ick heb mitte successie van vier personen eenige lasten geërft, oock eenige parcellen van goederen gekocht mitten opstal van lasten en renten, oock eenige goederen bedijkt en verbeterd met gelichte penningen. Indien nu UHM. soude believen over uwe ondersaten censure en ondersoeck van goederen te gebruyken, voor mij sal 'tselve seer gaerne getroost wesen. Dan wete seer wel, dat degenen die in de capitale settinge anno 1599 alle heure goederen nyet hooger waren begrootende als 50 of 60 duysend guldens, hen nu wel durven vanteren tweemaal soo veel aen goederen te hebben als ick, die nochtans, in denselven jare, mij uyt affectie stelde onder de alderhoogste contributien, te weten op 200000 gulden.'

Met trotsche verachting gewaagde de advocaat van de leugens, die door zijne belasteraars ten opzichte zijner afkomst waren verspreid, alsof niet de onwaardeerbare diensten en door niemand betwijfelde talenten van zulk een staatsman zelfs de geringste afkomst zouden hebben opgeluisterd. Maar nu hij eenmaal van ouden adel was, kunnen wij het hem niet euvel duiden, dat hij ook dat punt niet onaangeroerd wilde laten.

'Ick antwoorde geboren te sijn in de stadt Amersfoort' - zeide hij - 'zijnde van vaders zijde van Oldenbarnevelt, een oud adelyck geslachte van ouders tot ouders, echt en recht, welke over ettelycke hondert jaren op de landt- en quartierdagen en andere vergaderingen van de Ridderschap van de Veluwe altijts verschreven en gecompareert sijn, als sij noch huyden ten dage doen. Van mijne moeders zijde ben ick, echt en recht, gekomen van het oude geslacht Amersfoordt, bij verloop van tijd nae haer partage genaemt Wede, die tusschen drie en vier hondert jaren geleden.... onder de voornaemste Ridderen sijn bekend, en veel heerlycke goederen en rechten hebben beseten.'

Het is alleen om het licht der huislijke omstandigheden te werpen op een man, wiens leven bijna geheel opging in

het bestaan der nederlandsche natie, dat wij de aandacht onzer lezers voor een oogenblik hebben gevestigd op deze waardige verdediging, door den advocaat gegeven van zijne afkomst, zijn leven en zijne den lande bewezen diensten. De overige punten, in dit belangrijke staatsstuk behandeld, behooren tot de geschiedenis en zouden slechts aanleiding kunnen geven tot herhalingen.

Oldenbarnevelt's brief aan prins Maurits was dezen ter hand gesteld door Cornelis Van der Myle, schoonzoon van den advocaat. De stadhouder verwaardigde zich niet, er op te antwoorden. Verscheidene dagen later zat hij voor een geopend venster van zijn paleis. Daar zag hij Van der Myle voorbijgaan en riep hem tot zich. Op straat staande moest daarop de overbrenger van den brief uit 's prinsen mond vernemen, dat Maurits noch de praemissen noch de conclusie van den advocaat aannam, en dat er eene menigte leugens in stonden. Ook vertelde Zijne Excellentie hem een historietje van zeker oud man, die in zijne jeugd zoo vele onwaarheden verzonnen en voor waarheid versleten had, dat hij, oud geworden, aan zijne eigene leugens ging gelooven en ieder oogenblik bereid was om er de zaligheid van zijne ziel onder te verpanden. Dit gezegd hebbende, sloot Maurits het venster en liet hij het aan Van der Myle over om de strekking van dit sprookje uit te vinden. Dat was alles wat de welsprekendheid van den advocaat op het gemoed van zijn voornaamsten vijand had uitgewerkt!⁽¹⁾

Sir Dudley Carleton verhaalde deze anecdote met veel ophef en omhaal aan zijne regeering. Maar wij nemen de vrijheid, het ten zeerste te betwijfelen of zulk eene plumpe manier om een groot, in 'slands dienst vergrijsd staatsman ten aanhoore van zijn eigen schoonzoon voor een leugenaar uit te maken, ergens ter wereld voor eene zegevierende redeneering zou hebben gegolden, tenzij misschien in een kazerne.

Wat de Remonstantie aan de Staten betreft, dat stuk werd in die hooge vergadering door alle leden behalve die uit de vijf oppositiesteden met den meesten eerbied ontvangen; maar op het groote publiek deed het geen andere uitwerking, dan dat het, om het woord van een tijdgenoot te gebruiken, een nieuwen 'sneeuwstorm' van schotschriften, spotprenten en schandelijke plakATEN op het hoofd van den advocaat deed nederkomen. Schier nergens in de Vereenigde Provinciën zag men een boek- of prentenwinkel, waar niet de groote staatsman op eene belachelijke of hatelijke manier afgebeeld voor

(1) Brieven van Carleton, 269.

het venster te pronk stond; en op straat ontbrak het geenszins aan bedelaars en hellevegen, die de gemeenste liedjes op hem uitbulderden of uitgilden tot voor zijne huisdeur toe.

Zelden heeft de wereldgeschiedenis een zoo sterksprekend voorbeeld opgeleverd van wat gewetenlooze nooit verflauwende laster vermag. Zelfs de *maréchal d'Ancre*, de nietswaardige Italiaan, die eerst zoo kort geleden den dood gevonden had, was nog niet zóózeer het mikpunt geweest van aanvallen met woord en teekenstift in het land dat hij had geschandvlekt, als Oldenbarnevelt in een gemeenebest, dat hij om zoo te zeggen geschapen en van zijne jeugd tot zijn ouderdom trouw en onwrikbaar gediend had. Hem met dienzelfden Concini te vergelijken om den wrok van het groote publiek tegen hem nieuw voedsel te geven, was juist in die dagen zeer gebruikelijk⁽¹⁾. Alsof het in allen ernst vergelijken van den ellendigen pol eener domme, wellustige koningin met den staatsman, rechtsgeleerde en patriot, die altijd eene schitterende figuur zal blijven in de geschiedenis der beschaving, ooit in een helder brein had kunnen opkomen!

Wij hebben gezien dat de stadhouder de provincie Overijssel zonder moeite naar zijne hand had gezet. Kort te voren was hij door het overlijden van zijn ouderen broeder, Philips Willem, regeerend vorst van het prinsdom Oranje geworden; en nu wilde hij zich vertoonen binnen Amsterdam, waar hij op een uitstekend onthaal kon rekenen. Te Kampen scheepte hij zich in en van daar stak hij de Zuiderzee over. Toen hij het statige Venetië van het Noorden, op tallooze boomstammen rustend en wemelend van handelsdrukte, vóór zich zag, werd hij verwelkomd door een heirleger van jachten, die hem geleidden tot binnen in de stad.

Welk een aanblik! Van het nederige roeibootje tot den zwaar beladen Oostindievaarder en het indrukwekkend linieschip, dat van het dek tot in de toppen der masten wemelde van opgetogen zeevolk - dat gansche woud van veelsoortige vaartuigen scheen met zijne vroolijke door het koeltje bewogen oranjewimpels den geliefden stadhouder een jubelend welkom toe te wuiven, terwijl de oorlogschepen hem bovendien begroetten met de oorverdoovende stemmen hunner vuurmonden. Het Damrak opvarende, bereikte men spoedig den Dam. Aan dat hoofdplein der groote koopstad bevond zich het stadhuis. Voor dat oude, toen nog niet door het latere prachtpaleis vervangen gebouw was een hoog getimmerte opgeslagen, met blauw fluweel omhangen. Zoodra prins Maurits de trappen

(1) BAUDARTIUS, X, 22-36.

van die verhevenheid had beklommen, weergalmde de lucht van het opwekkendste aller volksliederen, het *Wilhelmus van Nassouwen*; en toen die tonen zwegen, werd hij verwelkomd door burgemeesters en schepenen, alle in plechtgewaad. De eerste burgemeester hield eene bloemrijke en langwijlige redevoering en toen hij had uitgesproken, bood hij Zijne Excellentie een huldeblijk aan, bestaande in een grooten oranjeappel van massief goud⁽¹⁾.

In de nederlandsche steden was het van ouds een geliefkoosd tijdverdrijf voor den hardhandigen doch min of meer kunstlievenden kleinen burgerstand, zich te vereenigen tot letteroefeningen en declamatie in zoogenaamde Rhetorykers (later *Rederijkers*)-Kamers. Zulk eene 'Kamer' was ook de amsterdamsche vereeniging: 'In liefde bloeiende'. Deze gaf thans op eene houten stelling, tegenover die, waar Maurits zich had bevonden, een prachtige voorstelling van Jupiter, rijdende op zijn adelaar en den stadhouder begiftigende met het vorstendom Oranje - alles even keurig als mythologisch.

Aan de bovenvensters van het stadhuis zaten de prins en zijn gevolg, terwijl het plein aan hunne voeten bezaaid was met drie- à vierduizend schutters in groot uniform, met oranjejerpen om de heupen en oranjeveeren op den hoed. In het vorige jaar had de dichtelijke amsterdamsche geneesheer Samuel Coster eene nieuwe Rederijkers-Kamer opgericht, waaraan hij den naam had gegeven van 'De Akademie'. Deze veelbelovende vereeniging, waaruit later de amsterdamsche schouwburg is ontstaan, had ter eere van den stadhouder een schitterenden optocht te water gehouden, die statig de prachtige kaden der machtige koopstad langs voer. In de voorste boot zag men een beeld van twintig voet hoogte, voorstellende de Hollandsche Maagd; dan volgden de zinnebeeldige voorstellingen der zes overige provinciën. In een der vaartuigen van het feestelijk smaldeel kon men een oranjeboom vol bloesems en vruchten bewonderen, terwijl in een ander - even zonderling als akelig - een *tableau vivant* te zien was, verbeeldende het lijk van Willem de Zwijger in de armen zijner gemalin en omgeven door zijne weenende zonen en dochters - alle gedost in wit satijn.

Het was alsof Coster's Akademie zich verbeeldde dat men de algemeene vroolijkheid het best bevorderen of den stadhouder het best verwelkomen kon door akeligheden: des avonds woonde Maurits op uitnoodiging dier 'Kamer' eene voorstelling bij van Hooft's 'Geraert van Velsen', een treur-

(1) BAUDARTIUS, X, 32, 52 enz.

spel dat het vermoorden van Floris de Vijfde, graaf van Holland, tot onderwerp heeft. Wellicht had men zijne keus op dat stuk gevestigd, omdat een der hoofdaanleggers van 's graven gewelddadigen dood, Gijsbrecht van Aemstel, eenmaal heer was geweest van het toen nog onbeduidende Amsterdam⁽¹⁾.

Maurits keerde naar Den Haag terug. Vijf van de zeven provinciën waren tot zijne beschikking. Utrecht begon reeds te wankelen; en wat Holland betreft, zoo kon hij ten minste rekenen op de warme aanhankelijkheid van de handelshoofdstad van dat gewest.

Dank zij de waakzaamheid en het vertrouwen van Oldenbarnevelt had Spanje zich niet geheel kunnen meester maken van de betwiste hertogdommen. Eene vergoeding daarvoor was den Derden Filips ten deel gevallen in een onschatbaar reliek. Zegevierend schreef Zijne Majesteit aan den aartshertog Albert: 'De onderhandeling over het hoofd van den roemrijken Heilige, St. Laurens, waarnaar ik, zooals gij weet, zoo zeer verlang, is naar wensch afgeloopen.' Hij had echter het kleinood niet onvoorwaardelijk gekregen. De abt van Glamart in het hertogdom Gulik, die toen de gelukkige bezitter was van dien schat, had bedongen, dat, zoo te eeniger tijd ketters of andere vijanden de abdij mochten vernielen, Zijne Majesteit de gezamenlijke kloosterlingen zou overbrengen naar Spaansch Vlaanderen en hun dezelfde inkomsten zou verzekeren, als ze op het oogenblik genoten in het Guliksche. Graaf Herman Van den Bergh moest te dien einde een waarborg geven⁽²⁾.

Toen de lange strijd in de hertogdommen stilzwijgend door een wapenstilstand op den grondslag van het *uti possidetis* was vervangen, had de Spaansche Regeering, te midden van de voorbereidselen voor den europeeschen kruistocht tegen de ketterij, tijd genoeg om zich te vermeiden in het schouwspel der godsdienstige twisten in de 'opgestane provinciën.' Al had de Spaansche Koning het Bestand gesloten als met eene zelfstandige Republiek, hij verkoos die zelfstandigheid te beschouwen als niets meer dan een ijdel woord, dat van zelf vervallen zou zoodra hij, na het verstrijken van het Bestand, zijn souverain gezag zou hernemen over al de zeventien provinciën. Graaf Gondemar, de spaansche gezant te Londen, was natuurlijk verontwaardigd, dat de vertegenwoordiger der muitende provinciën als ambassadeur werd erkend. Hij weigerde Caron als zijn ambtgenoot te erkennen en was heftig in zijne protesten daartegen. Koning Jacobus had veel ontzag voor Filips;

(1) BAUDARTIUS, X, 32, 52 enz.

(2) Brief van Filips aan Albert van 21 Juni 1617 (HS. Belg. A.)

maar hij was toch niet zóó dwaas dat hij aan de eischen van den graaf wilde toegeven, ten koste van zijn trouwen en machtigen bondgenoot aan de overzijde van de Noordzee. Filips nu verklaarde de bewuste eischen voor volkomen overeenkomstig de instructiën van zijn gemachtigde. Het zou hem leed doen, schreef hij, als de Koning van Groot-Brittannië over deze zaak ontevreden was; hij was voornemens, zich in alle opzichten te houden aan het Bestandstractaat, waarvan Jacobus een der borgen was geweest; maar na verloop van weinige jaren zou het Bestand zijn verstreken en omdat hij dan zijne vroegere rechten over al de Zeventien Nederlanden zou hernemen, rechtvaardigde hij ten volle het gedrag van zijn ambassadeur⁽¹⁾.

Hoe meer het Bestand ten einde spoedde, des te meer genoot men in de madridsche regeeringskringen leedvermaak bij het verwarde schouwspel, dat de vrijgevochten provinciën hoe langer hoe meer opleverden. Kon men er nog aan twijfelen of die gewesten, wars van hunne zoogenaamde onafhankelijkheid, die hen in een maalstroom van ellende had gedompeld, en overtuigd van hunne onmondigheid, zich niet gelukkig zouden achten indien zij zich weder mochten werpen in de armen van hun wettigen souverain? En bovenal moesten die afvalligen hebben leeren inzien, dat hunne verfoeilijke ketterij haar verdiende loon had ontvangen, dat zich in den boezem der zoogenaamde Hervormde Kerk nieuwe ketterijen hadden ontwikkeld, welke die kerk op hare beurt diende te straffen, en dat er noch rust in deze wereld, noch zaligheid na den dood voor hen bestaan kon, indien zij niet wederkeerden in den schoot der moederkerk. Nu was het oogenblik daar, om een legioen Jezuïeten *en éclaircur* naar het Gemeenebest te sturen en den weg te banen tot de herovering van het geheel.

‘Uit de berichten, die thans vandaar komen’ - schreef Filips aan aartshertog Albert - ‘hebben wij bemerkt, dat de onlusten en geschillen ter zake van hunne sekten voortduren, en dat de bekeering van velen tot het katholieke geloof daarvan het gevolg is. Dientengevolge hebben wij er aan gedacht, of het niet raadzaam ware dat eenige vaders van de Sociëteit van Jezus heimelijk uit Rome naar Holland werden gezonden, om de bekeering van dat volk onderhanden te nemen. Alvorens een besluit te nemen, heb ik Uwe Hoogheid verslag willen doen van het beraamde. Aangenaam zoude het mij zijn, nauwkeurig te mogen weten welke geestelijken er alzoo naar Holland gaan, welke vruchten hunne bemoeiingen hebben en wat er kan gedaan worden om de voort-

(1) Langerak aan de Staten-Generaal, 11 Maart 1615 (HS. R.A.)

zetting daarvan te verzekeren. Heb de goedheid, mij daaromtrent tot in bijzonderheden in te lichten en alles te zeggen, wat Uwe Hoogheid dienaangaande mocht voor den geest komen⁽¹⁾.

De aartshertog, die de zaken in Holland meer van nabij gade sloeg, was niet zoo zeker, dat het oude geloof zulke vorderingen maakte als zijn koninklijke zwager en zij, die in zijn naam spraken, geloofden. Maar zóó veel is zeker, dat, zoo het Catholicisme al niet hard vooruitging, het niet was uit gebrek aan twisten onder de Protestanten noch aan Jezuïeten om er hun voordeel mede te doen.

‘Ik geloof niet’ - schreef Albert, als antwoord op den bovenstaanden brief - ‘en in 't algemeen wordt het niet voor zeker gehouden, dat uit de oneenigheden der Hollanders onder elkander de bekeering van sommige dier twisters tot ons gezegend katholiek geloof is voortgevloeid. Immers hunne twisten betreffen uitsluitend punten van geloofsbelijdenis in den boezem hunner eigen sekte. Wij hebben hier ten allen tijde een behoorlijk aantal geestelijken gehad, waarvan het meerendeel tot de Societëit van Jezus behoort. Zij zijn ten hoogste naarstig en vurig en de Katholieken vinden in hen zeer veel troost. Nog meer van die vaders te zenden, zou meer kwaad dan goed doen. Het zou in Holland licht worden ontdekt en dan zouden zij misschien worden verjaagd of zelfs gestraft. Daarom komt het ons beter voor, de zaken voor het oogenblik te laten zooals zij zijn⁽²⁾’.

De spaansche regeering was echter geenszins ontmoedigd maar spitste weldra op nieuw de ooren bij de zonderlinge mededeelingen, die zij ontving uit den boezem van den nederlandschen staatsraad zelve. De lezer zal zich nog wel herinneren dat genoemd lichaam zeer vijandig gezind was jegens Oldenbarnevelt en de staatkunde, onder diens leiding door de Hollandsche Staten gevolgd. Sommige leden van den Raad Van State waren heimelijk roomschgezind en nog heimelijker bereid om eene omwenteling tot stand te brengen in de regeering van hun land, welke omwenteling ten doel had, de Vereenigde Provinciën met de trouw geblevene te hereenigen maar er dan eene onafhankelijke monarchie van te maken, onder den scepter van den spaanschen kroonprins.

De grondtrekken van dit plan waren naar Spanje gezonden; en de Koning zond dat stuk in cijferschrift aan den aartshertog te Brussel, om zijn raad en medewerking te vragen.

(1) Filips III aan aartshertog Albert, 17 April 1617 (HS. Belg. A.)

(2) Aartshertog Albert aan Filips III, Mei 1617 (HS. Belg. A.)

‘Gij zult’ - schreef hij - ‘het plan zien dat zeker iemand, die vol ijver is voor het algemeene welzijn, heeft voorgesteld. Het strekt om de Nederlanders onder mijn gebied terug te brengen..... Wees zoo goed en raadpleeg graaf Frederik Van den Bergh en laat mij tot in kleine bijzonderheden in het diepste geheim weten, wat er gedacht wordt, wat er voorvalt, in welken vorm over deze zaak zou moeten onderhandeld worden en wat de beste manier is om haar aan den gang te brengen’⁽¹⁾.

Het groote gewicht van het den Spaanschen Koning schriftelijk toegezonden plan, dat hier bedoeld werd, springt in het oog. Wij zullen dat stuk thans in bijzonderheden nagaan. Het begon met Zijne Majesteit te melden dat eenige leden van den nederlandschen staatsraad van meening waren, dat, ingeval de Koning of de aartshertog vrede mocht voorstellen, dat doel thans gemakkelijker dan ooit te voren bereikt zou kunnen worden. Zij waren tot de overtuiging gekomen, dat er van Lodewijk XIII geene hulp te verwachten was, daar die vorst in zijn eigen land te veel verzwakt was door oproerige bewegingen. Evenmin kon men iets goeds hopen van Koning Jacobus. De grensprovinciën Groningen, Overijssel en Gelderland (het laatste althans voor het grootste deel), die het meest aan oorlogsgevaar lagen blootgesteld, waren geneigd tot een duurzamen vrede. Dit was ook het geval met Friesland en het Sticht. Daarenboven zouden alleen de oorlogsuitgaven voortaan meer dan driemillioen gulden per jaar verslinden. Aldus werd het volk onophoudelijk uitgezogen; en hoewel kwalijk gezinde lieden die lasten goedkeurden onder voorwendsel, dat ze dienden om de Nederlanders te bevrijden van de spaansche dwingelandij, werden ze niettemin gewraakt door de verstandigen en aanzienlijken, die zeer goed wisten dat het omgekeerde waar was. ‘Velen in den lande’ - zoo gingen die verraders voort - ‘weten hoe goed het zal zijn voor het nederlandsche volk, een souverainen vorst te hebben; en zij, die dit verlangen koesteren en in de grensstreken wonen, zijn besloten den zoon van Uwe Majesteit tot vorst te nemen.’

De voorwaarden zouden zijn, dat de prins en zijne opvolgers, die aldus de gezamenlijke Nederlanden zouden bezitten, onafhankelijke souverainen zouden zijn, in geen enkel opzicht aan de kroon van Spanje onderworpen, en dat de voornaamste waardigheden in de nieuwe monarchie zouden blijven in handen van hen, die op het oogenblik in het bezit daarvan waren.

(1) Filips III aan aartshertog Albert, 21 Juni 1617 (HS. Belg. A.)

Deze laatste voorwaarde was blijkbaar in het concept ingelascht in het belang van prins Maurits en graaf Willem Lodewijk, al is er schijn noch schaduw van bewijs dat die er van afwisten, evenmin als er de minste twijfel behoeft te zijn of beiden zouden, ware het plan hun ter oore gekomen, de schuldige bewerkers zeer streng hebben gestraft.

In het stuk, dat ons thans bezig houdt, vond men verder de bewering dat, als de Katholieken maar in iedere stad eene enkele kerk en vrije godsdienstoefening hadden, zij binnen kort de groote meerderheid zouden uitmaken. Alzoo zou de staatkundige en godsdienstige reactie zegevierend worden tot stand gebracht.

Ook werd voorgesteld dat de behandeling der zaak zou worden toevertrouwd aan den eenen of anderen voornamen grondbezitter, die, ‘onder voorwendsel van het algemeene welzijn, den volke zou aan het verstand brengen, welk een ding van belang het zou zijn, indien men van den Spaanschen Koning die gunst zou kunnen verwerven, waardoor men zich zou vrij maken van zoo vele rampen en ellende en vrijen handel zou verwerven en een eigen soeverein.’ Het zou noodig zijn dat de Koning en de aartshertog menigen brief schreven en menige belofte deden aan personen, die anders het goede werk grootelijks zouden kunnen belemmeren.

Het was een vernuftig plan, waar slechts één groote hinderpaal tegen scheen te bestaan. Het moest zorgvuldig worden verborgen gehouden voor de Staten van Holland en dus ook voor den advocaat, die de ziel van die Staten was.

‘De Staten van Holland en Zeeland’ - schreef Koning Filips - ‘zullen het plan vijandig zijn. Mochten de geheime onderhandelingen hun ter oore komen, voordat de vijf overige provinciën er hun zegel aan hebben gehecht, alsdan zou het geheele plan in duigen vallen.’

Het is mij niet bekend of er ooit in eenig ander document of boek op dit staatsstuk is gezinspeeld. Zóóveel is zeker dat het nooit wereldkundig is gemaakt maar te Brussel in de archieven van het Koninkrijk België ontcijferd voorhanden is. Dat enkele papier zou reeds voldoende zijn om de bezwalkers van Oldenbarnevelt's eer te beschamen.

En toch - in den eigen zomer dat deze kuiperijen tusschen den Spaanschen Koning en eenige van Oldenbarnevelt's bitterste vijanden waren op touw gezet, hadden de beschuldigingen, tegen hem ingebracht als ware hij door Spanje omgekocht, haar toppunt bereikt. Voordat de stadhouder zoo plotseling naar Den Briel was getrokken, ten einde dat gewichtige bolwerk aan de vrienden van den advocaat te ont-

rukken, had men zorgvuldig het gerucht uitgestrooid, dat die staatsman op het punt was om Den Briel, Vlissingen en Rammekens aan de Spanjaarden in handen te spelen. Den Briel, Vlissingen en Rammekens! Dezelfde waarborgplaatsen en sleutels van het land aan de zeezijde, die hij nog zoo kort geleden op zoo meesterlijke wijze aan de greep van den traditioneele bondgenoot had ontruk!

Men vertelde er bij, dat de Spanjaarden reeds in de Noordzee kruisten, en dat men het aan de waakzaamheid en vlugheid van Zijne Excellentie verschuldigd was, dat zij zich niet reeds hadden meester gemaakt van Den Briel, onder de leiding van Oldenbarnevelt en zijne trawanten. Volgens afspraak met dienzelfden Oldenbarnevelt was Vlissingen op een zeker punt open, opdat de Spanjaarden, die er het oog op hadden, gemakkelijk die vesting- en zeestad zouden kunnen binnenkomen⁽¹⁾. Kortom: de lucht scheen vol te zijn met wilde inblazingen; en reeds was het zoover gekomen, dat de lagere klassen in den stadhouder den redder zagen van het gemeenebest uit de klauwen van den advocaat en van Spanje, zijn bondgenoot.

De prins echter was voorzichtig genoeg om geene andere reden voor zijne handelwijs in Den Briel te geven, dan zijne begeerte om te voorkomen dat die sterkte aan Waardgelders zou gehoorzamen. De brielsche Contra-Remonstranten hadden gewild dat ‘men zien zou wie de stevigste knuisten had’; en gewis - moeilijk had men steviger exemplaren van die lichaamsdeelen kunnen vinden dan bij den overwinnaar van Turnhout en Nieuwpoort.

Behalve de Jezuïeten, die zoo handig partij wisten te trekken van de verdeeldheden der Protestanten, waren er nog andere werktuigen, waarop de spaansche regeering vertrouwde bij haar plan tot herovering van de gezamenlijke Nederlanden. In de eerste plaats wilde zij zich wreken op de provincie Holland, de aanlegster van den opstand tegen den wettigen souverain. Zij wilde dat rijke gewest tuchtigen voor zijne volharding in het verzet tegen Spanje en tevens voor den verbazenden voorspoed, die het gevolg was geweest van zijne onafhankelijkheid. Welk eene ergernis, Holland rijk en machtig te moeten zien, terwijl de trouw gebleven provinciën verkwijnen! Maar ziet: in Spanje leefde een practisch man, die met de Nederlanden, gelijk trouwens met alles, grondig bekend meende te zijn. Die man legde den Koning een prachtig plan voor om den handel en daarmee het gansche bestaan

(1) BRANDT, Hist. der Ref., II, 630 en 631. Uit gedenkschriften van J. Uytenbogaert.

van Holland te vernietigen, tot niet gering voordeel van de spaansche geldmiddelen en van de Spaansche Nederlanden.

Het spreekt van zelf, dat Filips dat veelbelovend ontwerp aan den aartshertog stuurde, opdat die vorst het rijpelijk zou overwegen en later, indien het zijne goedkeuring mocht wegdragen, voor de uitvoering het noodige zou doen.

De bewuste praktische persoon had in eene uitvoerige memorie⁽¹⁾ uiteengezet, dat de Hollanders rassche vorderingen maakten in handel, kunsten en handwerken, terwijl de trouwgebleven provinciën met even rassche schreden haar ondergang te gemoet gingen, daar zij zoo goed als geheel van de zee afgesloten en de monden van Schelde en Maas in de macht van Holland en Zeeland waren. De opgestane provinciën wisten van alle kanten zeevaarders, kooplieden en industrieelen tot zich te trekken en daardoor hadden zij de zuidelijke gewesten te gronde gericht. Ostende, Nieuwpoort, Duinkerken - die allen kwijnden weg en moesten tot een nieuw leven ontwaken.

‘Ik heb’ - ging de vernuftige schrijver voort - ‘veertig jaar lang de onderwerpen van zeevaart en koophandel grondig bestudeerd; en het is mij gelukt, eene geheime en bijkans onbeperkte kennis (dit is geene grootspraak) machtig te worden van alle bekende deelen van land en zee. Ik heb de beste boeken over aardrijkskunde en geschiedenis bestudeerd en ben niet alleen voorgelicht door mijn eigen studiën, maar ook door die van mijn overleden vader, een man van schitterend genie, grootsche opvattingen en onbezweken ijver voor den katholieken godsdienst.’

De zedige zoon van dien genialen doch helaas onbekenden vader beweerde, ter zake komende, dat het de gemakkelijkste zaak ter wereld was om den loop der Schelde in eene nieuwe bedding te leiden door middel van een kanaal door Vlaanderen naar zee. De Hollanders zouden hunne kostbare prachtstukken van havens en vestingwerken nutteloos zien worden; Spanje zou er in Vlaanderen nieuwe aanleggen, zoodoende de geheele zeevaart van zich afhankelijk maken en de Hollanders berooven van die heerschappij ter zee, die zij zoo zich trotschelijk hadden aangematigd. Dit plan was veel lichter uitvoerbaar dan de groote hoop waarschijnlijk zou onderstellen; en was het eenmaal uitgevoerd, zoo zou het handel, zeevaart en visscherij van de Hollanders vernietigen en het uitsluitend voordeel daarvan verschaffen aan de aartshertogen. Dit zou aller-

(1) Ingesloten in een brief van Filips aan den aartshertog, van 21 Juni 1617 (HS. Belg. A.)

wege zulke ellende en onlusten teweeg brengen, dat de geheele Republiek in duigen zou vallen, terwijl de godsdienstige twisten en de naijver jegens het nassausche stamhuis, dat van oogmerken verdacht werd, vijandig aan de volksvrijheid, het werk der verwoesting zouden voltooien.

‘Dan’ - ging de universeele man voort - ‘zal de nederlandsche bondsstaat, beladen met schuld en verzonken in ellende, topzwaar der aarde vallen en zich ootmoedig nederwerpen aan de voeten van het doorluchtige Huis van Oostenrijk.’

Men moest, volgens den ontwerper van dit schitterende plan, met de uitvoering niet wachten tot het einde van het Bestand. De bloote bedreiging daarmede zou reeds een billijker verdrag uitlokken; wat zou dan niet een begin van uitvoering teweeg brengen?! Voorts diende men ten spoedigste te beginnen met den aanleg van eene haven aan het noordelijk deel der vlaamsche kust.

Er was, beweerde hij, eene plaats (waar, zegt hij niet) die voor gansche vloten eene veilige toevlucht zou opleveren, buiten het bereik der Hollanders, ten allen tijde open voor den handel van en naar Engeland, Frankrijk, Spanje, Noorwegen, Zweden enz., een volkomen vrijen handel, buiten het bereik van rechten en tollén, geheven of gevorderd door het onbeschaamde gemeenebest. In tijd van oorlog zou die haven een schrik worden voor de Nederlanders, Engelschen en verdere noordsche ketters. Om den handel aan te lokken, te beschermen en op den duur te behouden, moesten er vele groote openbare werken worden gemaakt, tegelijk met prachtige straten en onneembare vestingwerken. De naam van die model-zeestad zou zijn Philippopolis. Mochten die eenvoudige ontwerpen Zijne Majesteit welgevallig zijn, zoo was de opsteller bereid om ze tot de kleinste bijzonderheden te ontvouwen.

Het antwoord van den aarsthertog is niet tot ons gekomen. Waarschijnlijk was het tamelijk ontnuchterend: de man toch, die zonder grootspraak beweerde had, zoo wat alles te weten, werd nimmer belast met de verwezenlijking van zijn grootsche ontwerpen. Het prachtige Philippopolis bleef een hersenschim, de Schelde bleef bedaard in hare oude bedding vloeien en de Nederlandsche Republiek bleef in het bezit van den ongeëvenaarden zeehandel, waarmede de opstand tegen Spanje haar had verrijkt.

Uit al de geheime plannen, waarmede wij ons hebben bezig gehouden, blijkt duidelijk genoeg hoe de vijanden van den jeugdigen staat en van het Protestantisme in het algemeen aanmoediging vonden in de jammerlijke oneenigheden der Nederlanders. Hoe kort was het niet geleden, dat de Repu-

blik, door Maurits op het slagveld en door Oldenbarnevelt in de vergaderzaal geleid, aan het hoofd stond van het groote verdedigingsheir der ketterij tegen den algemeenen kruistocht, die door Spanje en Rome was op touw gezet! En thans - nu het smeulende oorlogsvuur Bohemen begon te verwoesten - nu scheen de bloeiende bondsstaat, in plaats van het zwaard te trekken tegen den algemeenen vijand, het tegen eigen boezem te willen keeren.

De Koning van Spanje was niet de eenige man, die smachtende blikken wierp op het zich heerlijk ontwikkelende gemeenebest, dat door zijns vaders dwingelandij tot afval genoot was. Niet alleen in de Nederlanden, maar ook in Frankrijk ontbrak het niet aan streng rechtzinnige Calvinisten, die er buiten weten van den prins van Oranje op uit waren om hem de souvereiniteit over de Vereenigde Provinciën te bezorgen. Andere nederlandsche samenzweerders gingen veel verder: zij waren bereid om hun land den Koning van Frankrijk in handen te spelen, natuurlijk onder beding van groote belooningen en ambten voor zich zelve en van het onderkoningschap over wat dan de Fransche Nederlanden zou heeten voor prins Maurits.

Die plannen waren tamelijk buitensporig; maar hun bestaan alleen is reeds een bewijs, dat zij, die door godsdienstigen of staatkundigen partijhartstocht verblind zijn, maar al te dikwijls een onzaligen hang toonen naar verloochening der allereerste beginselen van vaderlandsliefde.

Wij hebben gezien, dat de Heer van Langerak destijds ambassadeur der Staten-Generaal was te Parijs. Zelden waren de vertegenwoordigers der Zeven Provinciën suffers; maar Langerak was niet veel beter dan een onnoozele. In den regel waren de nederlandsche gezanten beroemd om hunne ondervinding, diplomatische bekwaamheid, vertrouwdheid met vreemde talen, kennis van geschiedenis, letteren en volkenrecht; maar Langerak was allesbehalve geleerd en sprak zeer gebrekkig Fransch - en dat wel aan een hof, waar niemand de eenige taal die hij machtig was kon verstaan - bezat niet de minste ondervinding door vroegere ambten en kon slechts weinig persoonlijk gewicht in de schaal leggen bij het vervullen eener betrekking, waarin de vertegenwoordiger der machtige Republiek boven al zijne ambtgenooten ontzag moest hebben afgedwongen, zoowel voor zijn persoon als voor de majesteit van de regeering, die hem had afgevaardigd. In een tijdperk, waarin Frankrijk van een feitelijken meester verstoken was, had de nederlandsche ambassadeur, onder een gepast vertoon van diepen eerbied, inderdaad het oppergezag

in dat land kunnen uitoefenen, tenminste voor zoover de allergewichtigste betrekkingen tusschen beide staten er in betrokken waren. Langerak echter was louter een opvanger van oudewijvenpraatjes, een man die telkens dépêches verzond, die hij den volgenden dag in eene nieuwe dépêche moest tegenspreken⁽¹⁾. Bij voorbeeld: De Keizer van Duitschland was krankzinnig geworden; prins Maurits was in Den Haag vermoord - alsof hij dat in Parijs eerder zou weten dan de heeren in Den Haag; er was eene omwenteling voorgevallen in de koninklijke slaapkamer; de spaansche kok der jonge Koningin was uit Madrid aangekomen. Mededeelingen van zulk allooi vormden schering en inslag zijner briefwisseling⁽²⁾.

Daar staat tegenover, dat hij een braaf man was, zeer zachtzinnig, blindelings vertrouwende op Oldenbarnevelt en bijzonder aan hem gehecht, zoo lang de advocaat het roer van den staat in handen hield. Bovendien maakte zijn nieuwtjesjagen het waarschijnlijk, dat niets van eenig belang hem zou ontgaan, terwijl zijne lastgevers zelve wel konden beoordeelen, in hoever 's mans berichten aandacht of vertrouwen verdienden.

Dat was de ambassadeur, die op zekeren dag⁽³⁾ heimelijk en in cijferschrift aan Oldenbarnevelt schreef: 'Bij dezen meld ik u hoogst gewichtige zaken, waarvan gij gebruik zult maken overeenkomstig uwe hooge wijsheid en zorg voor 's lands welzijn.'

Hij verzocht, dat ook Van der Myle in het geheim zou worden genomen, opdat deze zijn schoonvader, die zoo overladen was met bezigheden, mocht behulpzaam wezen in de taak van de ontcijfering der onthullingen. Ter zake komende, schreef hij dat de heer Du Agean, lid van den franschen regeeringsraad, hem drie dagen te voren met hoogen ernst was komen mededeelen 'dat het den Koning onlangs is ter oore gekomen en dat Zijne Majesteit het authentiek weet te zijn, dat er eene heimelijke en zeer gevaarlijke samenzwering in Holland bestaat van personen, behoorende tot de Gereformeerde Religie, waarin ook anderen betrokken zijn. Die lieden houden zeer ernstige en zeer geheime gemeenschap met het onrustige deel der Contra-Remonstranten, zoowel in Frankrijk als in de Nederlanden. Onder voorwendsel van de godsdiensttwisten, of doormiddel daarvan, zoeken zij de souvereiniteit

(1) Mémoires de Du Maurier, 382.

(2) Langerak aan de Staten-Generaal, 22 Jan. 1616, 26 Oct. en 15 Dec. 1618 (HSS. R.A.)

(3) Ibid. 19 Mei 1616 (HS. R.A.)

op te dragen aan prins Maurits, niet goedkeuring van het gros der Contra-Remonstranten. Tevens is hun oogmerk de kracht der Calvinisten in Frankrijk te vergrooten, tot welk einde de hertog van Bouillon en monsieur De Châtillon met alle macht medewerken. Reeds heb ik van den heere De Châtillon vernomen dat de Contra-Remonstranten besloten hebben, eene openlijke verklaring tegen de Remonstranten uit te vaardigen, en tot eene openlijke vredebreuk zullen komen. Anderen echter stellen voor dat Koning Lodewijk zelf de gelegenheid waarneme om de souvereiniteit over de Vereenigde Provinciën voor zich te verzekeren en prins Maurits te benoemen tot Onkerkoning, hem Madame Henriette de France ten huwelijk gevende.'

Het doel van dit laatste complot zou zijn, de plannen der Contra-Remonstranten te verijdelen, daar deze bekend waren als hartstochtelijk vijandig gezind jegens Zijne Majesteit Lodewijk XIII en jegens Frankrijk in het algemeen en onophoudelijk de onderhandelingen van den gezant Du Maurier hadden gedwarsboomd. Er bestond bij de Fransche Regeering neiging om een bijzonder en plechtig gezantschap af te vaardigen naar de Staten-Generaal; doch men vreesde dat de Britsche Koning dan terstond hetzelfde zou doen, tot niet gering nadeel van de Remonstranten.

'Met monsieur "De Barneveldt" heeft men hier veel sympathie en medelijden' - schreef Langerak verder. 'Herhaaldelijk heeft de kanselier mij verzocht, u zijne zeer oprechte, en zeer hartelijke heilwensen aan te bieden, terwijl hij u aanspoort om in uwe mannelijke standvastigheid en wakkerheid te volharden.'

Voorts verzekerde hij den advocaat dat de fransche ambassadeur in Den Haag, monsieur Du Maurier, het volle vertrouwen genoot van zijne regeering en dat de Koning, al dacht hij ook aan de bemachtiging der souvereiniteit over de Nederlandsche Republiek, desniettemin zeer vriendschappelijk gezind was jegens dat land en, zoodra de vrede met Savoye zou gesloten zijn, 'iets heel goeds voor hetzelfde in den zin had.' Of nu dat 'iets heel goeds' misschien niets anders was dan genoemd plan om het te berooven van zijne onafhankelijkheid, zegt Langerak niet. Daarentegen beval hij aan, dat er nog al wat cadeautjes zouden gestuurd worden naar het fransche hof en meer bepaald aan de dames De Luynes en Du Agean. Eerstgenoemde was de vrouw van Lodewijk's gunsteling, die na Concini's dood schier met den dag in aanzien en invloed toenam. Eindelijk verzocht de gezant de beschikking over fondsen, ten einde de noodige aankopen te doen. Op die

wijze geloofde hij dat ten minste de groote achterstallige sommen der fransche subsidie ten langen leste zouden worden uitbetaald.

Drie weken later gaf Langerak op nieuw schriftelijk verslag van een gesprek met Du Agean⁽¹⁾. Die heer had hem plechtig als een volkomen zeker feit medegedeeld, dat een bevoegd Franschman uit Holland in Parijs was aangekomen, die niet alleen met hem (Du Agean) maar ook met verscheidene andere der vertrouwde leden van den franschen regeeringsraad conferenties had gehad. Die bevoegde persoon was heimelijk belast met het overbrengen der boodschap, dat, naar de meening der samenzweerders, ten gevolge van de godsdiensttwisten in de Vereenigde Provinciën het oogenblik daar was om het geheele land aan den Koning van Frankrijk te onderwerpen. Dit zou zeer gemakkelijk in zijn werk gaan, mits Koning Lodewijk de Contra-Remonstranten een weinig begunstigde en Zijne Excellentie prins Maurits verzekerde van ‘volkomen en levenslange autoriteit in het gouvernement, te gelijk met andere compensatiën.’

Dit voorstel was volgens Du Agean verworpen door den regeeringsraad, met de verklaring dat men zich niet wilde mengen in de nederlandsche partijtwisten maar dat men volgaarne met de Staten-Generaal wilde medewerken om de moeilijkheden en geschillen in de Vereenigde Provinciën te beslissen.

‘Dit alles’ - schreef Langerak ten slotte - ‘schrijf ik u onbewimpeld juist zooals het mij is medegedeeld. Al mijne antwoorden waren overeenkomstig met mijn plicht en in dier voege, als dienen kon om de ware intentiën zoowel der samenzweerders als der Fransche Regeering te ontdekken.’

Op Oldenbarnevelt maakten deze openbaringen geen diepen indruk. Hij was een veel te ervaren staatsman om er aan te twijfelen dat in tijden, waarin partijhartstocht een land in rep en roer brengt, het nooit ontbreekt aan liefhebbers van visschen in troebel water en dat zulke lieden er nooit bezwaar in vinden om hun vaderland aan een buitenlandschen monarch te verkoopen, mits zij er behoorlijke schadeloosstelling voor kunnen naasten.

Maar al werd hij door prins Maurits voor een loontrekker van Spanje uitgemaakt, hij was er ver van af dat hij den stadhouder zou verdenken van betrokken te zijn in de grove en plumpe knoeierij, die Du Agean had geopenbaard of verdicht. Dat Zijne Excellentie hoogst eerzuchtig was, betwij-

(1) Langerak aan Oldenbarnevelt, 12 Juni 1618 (HS. R.A.)

felde hij niet; maar even stellig hield hij zich overtuigd dat des Zwijgers zoon geen hooge macht te danken zou willen hebben aan zulke schandelijke middelen. In vertrouwen, meldde hij het van Langerak gehoorde aan sommige leden der Staten van Holland. Ware de prins van medeplichtigheid beschuldigd geweest, dan zou Oldenbarnevelt het hem evenzeer hebben medegedeeld. Een en ander, oordeelde hij, bracht zijn plicht mede. Desniettemin kwam de zaak den prins ter oore en verhoogde diens verbittering tegen den advocaat, alsof Oldenbarnevelt verantwoordelijk ware voor eene samenspanning (aangenomen dat die werkelijk bestond), die door 's mans bittere vijanden was gesmeed. Maurits schreef [NB. aan wie?] een brief, waarin hij gewaagde van Langerak's onthullingen - een brief die vrij wat ongerustheid wekte bij dien dignitaris. Deze gaf de vrees te kennen, dat zijne brieven onderschept waren, en stelde den advocaat voor om in het vervolg zijne dépêches door een bijzonderen courier te verzenden. Oldenbarnevelt achtte dit onnoodig, behalve wanneer het bijzonder gewichtige zaken gold die veel spoed vorderden.

‘Het schrijven van Z. Exc.’ - schreef hij aan den ambassadeur -⁽¹⁾ ‘is (mijns oordeels) gefundeert, dat eenige gecommiteerden tot dese Vergaderinge, aen welke ick in secreet openinge van den inhoud van denselven brief hebbe gedaen, de saecke nyet terecht verstaen of gerapporteert hebben. Want Uw schryven houdt nyet, dat Syne Exc. yet soude begeeren of voorhebben in de saecke, maer dat geseyt wordt dat de Contra-remonstranten sulck voornemen souden hebben. Ick soude 'tselve wel selfs vertoont hebben, maer vond nyet goet Du Agean daerin bekent te maeken, om redenen. Ick can nyet quaet vinden dat UEd. aan Syne Exc. schrijft 't geen U geseit is, maer of oorbaer is uw autheur te noemen vind ik bedenkelijk. In allen gevalle dient die daerop geconsulteert. Wy syn in eene vreemde wereld: men weet nyet wie te betrouwen.’

Hij droeg Langerak op, een onderzoek in te stellen naar de gronden, waarop de beweringen van Du Agean berustten. Veel meer echter gaf hij om de bevestiging der welgezindheid van de Fransche Regeering, die hij evenmin als den stadhouder verdacht hield van de hand te hebben in de bewuste aanslagen op de onafhankelijkheid van de Republiek. Hij vertrouwde en had reden om te vertrouwen op haar goede diensten in het belang der gematigdheid en verzoening. Dienaangaande

(1) Brief van 2 Juni 1618 (HS. R.A.)

schreef hij in den aangehaalden brief: ‘Wy syn noch nyet gebrocht totte notelycke en gewenschte eenicheyt, maer despereren daervan oock nyet, hopende dat Syner Majesteits goede vermaningen deur den heere du Maurier in 't generaal en particulier gedaen.... en 'tgeen vorder van Syne Co. affectie tot onsen beste verwacht wordt, daertoe veel goets sal doen. Gelooft dat alle vromen sulcke goede offitiën seer aengenaem syn.... Myn vertrouwen is dat God de Heer eene goede uytcompste verleenen, en dese Landen van onheijlen bewaren sal.’

De dames-cadeautjes keurde hij goed, indien werkelijk de betaling der achterstallen daardoor kon worden bevorderd. Ten slotte gaf hij zijne hoop op de toekomst te kennen en zijn vertrouwen op de rechtvaardigheid zijner zaak en de zuiverheid van zijn geweten. ‘Aerssen maeckt stoutelyck den haen; maer de waarheyt sal wel de overhant winnen.’

Zeventiende hoofdstuk

Bezending uit Utrecht naar Maurits. - De utrechtsche kermis. - Maurits en de gemachtigden van de Staten-Generaal te Utrecht. - Ogle weigert ongehoorzaam te zijn aan de Staten. - Maurits dankt de Waardgelders af. - De prins benoemt veertig utrechtsche regeeringsleden. - De Staten-Generaal bevelen de afdanking der Waardgelders.

De zomer van 1618 was daar - een zomer die rijk zou zijn aan de gewichtigste gebeurtenissen. De lindebloesems geurden in de schaduwrijke dreven van de kleine, maar landelijk schoone hoofdplaats van het nederlandsche gemeenebest. De verjaardag van den slag bij Nieuwpoort (2 Juli) verscheen en verdween en de stadhouder zou zorgen dat in dit jaar zijn staatkundige veldtocht even zegevierend zou wezen als de gedenkwaardige campagne van achttien jaar geleden.

De hondsdagen waren op het punt om hun verzengenden invloed te doen gevoelen; maar de hitte van den godsdienstigstaatkundigen partijstrijd had reeds vroeger de gemoederen in vuur en vlam gezet, ofschoon ook die hitte haar toppunt nog niet had bereikt.

In Utrecht zond de partij, die den stadhouder ontzien en, zoo mogelijk, een vergelijk tot stand brengen wilde, eene deputatie naar Den Haag, met uitdrukkelijken doch geheimen last om met den prins eene bijeenkomst te houden. Zij bestond uit acht leden, waaronder Gilles Van Ledenberg, die met twee anderen zijn intrek nam ten huize van Daniel Tresel, eersten klerk van de Staten Generaal.

Oldenbarnevelt en de voornaamsten zijner vrienden, van het geheime doel dezer bezending onderricht en besloten om haar daarin te dwarsboomen, wist te bewerken dat er ten huize van genoemden klerk eene bijeenkomst gehouden werd

van de utrechtſche heeren met Grotius, Hoogerbeets, De Haan en De Lange.

De eerste woordvoerder was Grotius. Maurits had de Staten van Holland beſchuldigd van rebellie en de uitſtekende pensionaris van Rotterdam wierp nu de aantijging van muiterij, ongehoorzaamheid en onrustſtoken terug op hen, die onder het mom van godsdienſtijver hun beſt deden om inbreuk te maken op de ſouvereiniteit der gewetſelijke Staten, de wetten en privilegiën der provincie Holland en het gezag der ſtedelijke overheden. Om te voorkomen dat dit alles met voeten werd getreden, hadden vele ſteden haar toevlucht genomen tot de werving van Waardgelders, waardoor werkelijk oproerige bewegingen waren in toom gehouden, zooals gebleken was te Leiden, te Haarlem en in andere ſteden. De Staten van Utrecht hadden op gelijke wijs voor het behoud van orde en ruſt gezorgd. Maar de onrustſtokers en kwalijkgezinden hadden ſteeds getracht, deze heilzame maatregelen tegen te werken en eene algemeene afdanking van die troepen door te drijven. Daartegen nu behoorde men zich met moed en beleid te verzetten. Het gold hier den hoekſteen der provinciale ſouvereiniteit, tot wier handhaving de openbare middelen behoorden te worden aangewend. Wat baatte het, den vijand over de grenzen te jagen, als men niet eenmaal veilig was achter zijn eigen drempel? Met ſmart hadden Grotius en de zijnen beſpeurd dat Utrecht bedacht was op de afdanking der Waardgelders, waarom hij met al de welsprekendheid die hem ten dienſte ſtond tegen dien noodlottigen ſtap waarschuwde.⁽¹⁾

De utrechtſche afgevaardigden antwoordden door een beroep op den zwaren geldelijken laſt, dien het onderhoud der Waardgelders het Sticht oplegde. Tevens beklagden zij zich dat ze op geen bijſtand van de provincie Holland konden rekenen, terwijl zij blootgeſteld waren aan onverhoedsche aanvallen van verſchillende zijden. De Staten-Generaal hadden niet alleen ſchriftelijk maar bovendien door middel van eene bezending op de afdanking der Waardgelders aangedrongen. De ſtadhouder verheelde zijn misnoegen niet. In Holland ſtonden de zaken geheel anders; maar in Utrecht vonden de Staten het noodig, van twee kwaden het minſte te kiezen. Daarom hadden zij hunnen gemachtigden opgedragen, den prins te verzoeken om het vreemde krijgsvolk uit hunne hoofdstad te verwijderen en in plaats daarvan de oude compagnieën inlandsche ſoldaten te ſturen, die dan in ſoldij zouden ſtaan van

(1) WAGENAAR, X, 209-217. VAN DER KEMP, IV, 79. BAUDARTIUS, X, 50, enz.

het Sticht. Op die voorwaarden zouden de Staten van Utrecht de Waardgelders afdanken.

Op deze redeneeringen antwoordde Grotius door nieuwe waarschuwingen tegen gemeenschap met den stadhouder. Hij gaf te kennen, dat de inlandsche troepen, waarop de utrechtsche heeren wilden vertrouwen, wel eens op een verkeerden weg konden zijn gebracht; en hij vleide hen met de hoop, dat zij wellicht zouden gebaat worden door zekere financiële maatregelen, waarvan men in Holland zwanger ging.

De slotsom der bijeenkomst was, dat de Utrechters besloten, nog eenige dagen te wachten eer zij het doel hunner komst aan den stadhouder bloot zouden leggen. Intusschen maakte Ledenberg een kort verslag op van wat er met Grotius en de zijnen besproken was, welk stuk men den Utrechtschen Staten heimelijk wilde voorleggen. De hollandsche heeren hoopten, de stichtsche afgevaardigden te hebben overtuigd van de noodzakelijkheid om de Waardgelders te handhaven.

Nu namen de Staten van Holland eene plechtige resolutie aan, waarbij werd verklaard dat de Waardgelders dienden om de orde in de steden te handhaven en verkrachting der wetten te voorkomen. Kon dit doel op andere wijze worden bereikt en toonde de stadhouder zich bereid om garnizoenen, die, als bestaande uit vreemde huurlingen, geen vertrouwen verdienden, zoowel in Holland als in Utrecht te vervangen door compagnieën van inlandsch krijgsvolk, dan zou men het wellicht kunnen eens worden over de afdanking der Waardgelders.

Aan het hoofd van dertig afgevaardigden uit de edelen en steden der provincie Holland maakte Oldenbarnevelt zijne opwachting bij prins Maurits om hem het besluit der Staten mede te deelen⁽¹⁾. Het antwoord was koud en onvoldoende, hoewel het schijnt dat Zijne Excellentie door twintig compagnieën inlandsche troepen zoowel Holland als Utrecht zou hebben bevredigd.

Ledenberg en de zijnen verlieten Den Haag zonder hunne boodschap aan den prins te hebben overgebracht. Kort daarop benoemden de Staten-Generaal eene commissie, die, met den stadhouder aan het hoofd, naar Utrecht zou gaan. De Staten van Holland volgden dit voorbeeld: hier was Grotius de leider der commissie.

Den 25sten Juli kwamen Grotius en Hoogerbeets met nog twee afgevaardigden te Utrecht aan, waar zij werden ontvan-

(1) WAGENAAR, X, 218. Resol. van Holl., 11 en 12 Juli 1618, bl. 181-185. Grotius, Verantwoord. C. 19, 255.

gen door Gillis Van Ledenberg, secretaris der Utrechtsche Staten. Ledenberg was een schoon man van hooge gestalte, kaalhoofdig en met vriendelijke gelaatstrekken. Heen en weer trekkend als onderhandelaar tusschen twee souvereine vergaderingen, dacht hij zeker weinig dat dit hem later als hoogverraad zou worden toegerekend. Toch had hij het ergste kunnen vreezen, had hij geweten dat Maurits er achter zou komen dat hij het geweest was, die er zijne medecommissarissen van weerhouden had, volgens hunne instructie met den stadhouder te onderhandelen.

Terstond werden Grotius en de zijnen door Ledenberg aan de Utrechtsche Staten voorgesteld.

Terwijl deze voorname personen aldus plechtig en heimelijk raad hielden, vertoonde zich een nog grooter persoon op het tooneel.

De stadhouder kwam te Utrecht, aan het hoofd van de bezending der Staten-Generaal.

Zoo begonnen dan de draden van het staatkundig drama zich te ontwarren; en het stond te vreezen, dat het drama zou eindigen als een treurspel.

Intusschen zag het er geenszins treurig uit in de grijze bisschopsstad. In alle duitsche of nederlandsche streken vond men weinige steden, zoo sierlijk en indrukwekkend als Utrecht. Gelegen aan het nietige overschot der aloude Rijnbedding, waar die kwijnend heensluipt naar den Oceaan, omkranst door schoone tuinen en keurige boomgaarden, doorsneden door grachten, waar tal van bruggen de trotsche kaden aan wederzijden verbinden, prijkende met den zwaren, statigen domtoren, die zich tot eene duizelingwekkende hoogte verhief naast het grootste en een der prachtigste van alle nederlandsche kerkgebouwen⁽¹⁾, was Utrecht nog ten volle den roem waardig, die het omstraalde als den zetel van Willebrordus, die acht eeuwen vroeger den Friezen het Evangelie had verkondigd en de eerste geweest was van die lange reeks van krijgshaftige, ontembare bisschoppen, die eeuw op eeuw het bezit der omliggende gronden en moerassen aan andere vorsten, zelfs aan keizers en koningen, hadden betwist.

Nog een andere roem verheerlijkte de bisschopsstad. Daar was het, dat negenendertig jaar geleden de Unie van Utrecht was gesloten. In de toen binnen Utrecht geteekende Artikelen van Unie kwamen de contracteerende provinciën overeen om ten eeuwig en dage vereenigd te blijven, alsof zij gezamenlijk

(1) In 1674 werd het schip der kerk door een storm vernield. Alleen het koor is overgebleven en in onze dagen gerestaureerd.
(Vert.)

slechts ééne provincie vormden; om slechts met algemeen goedvinden oorlog of vrede te maken, terwijl in minder gewichtige zaken de meerderheid zou beslissen; om Roomschen en Protestanten zonder onderscheid tot de Unie toe te laten, mits zij aan de Artikelen van Unie gehoorzaamden en zich als goede patriotten gedroegen - terwijl tevens uitdrukkelijk verklaard werd, dat geen der provinciën zich met eene andere provincie en geen der steden zich met eene andere stad zou bemoeien op het stuk van den godsdienst⁽¹⁾.

Aan dat onvergetelijk verdrag, zoo uitstekend voor die tijden om zijne onbekrompenheid in het godsdienstige zoowel als in het staatkundige, was Utrecht den eernaam verschuldigd van de *Wieg der Vrijheid*.

Zou het dien eernaam ook nu blijven verdienen? Op het oogenblik, dat ons thans bezig houdt, was de massa der bevolking betrekkelijk onverschillig omtrent de vreeselijke geschilpunten, wier beslissing met rassche schreden in aantocht was. Het was utrechttsche kermis; en schier de geheele bevolking vierde feest⁽²⁾. Van alle kanten hadden rondreizende kooplieden hunne waren daarheen gebracht - juweelen en aardewerk, linten en kant, ploegen en spaden, wagens en paarden, koeien en schapen, boter en kaas, snaphanen en pistolen - kortom, alles wat in de eerste maanden voor stad en omstreken noodig, nuttig of aangenaam kon zijn. Door de gansche stad heen lagen al die koopwaren uitgestald, hetzij in kramen, hetzij op den grond. Geheel Utrecht scheen herschapen in een reusachtigen bazar. De boerinnen uit den omtrek, met haar gouden of zilveren hoofdtooi en de huurwaarde eener flinke pachthoeve aan de ooren en om den hals in den vorm van ringen en ketens, en de stevige boeren, waarvan menigeen zijn 'roer' had gebruikt in den grooten oorlog, die reeds woedde toen zijn vader nog een kind was - allen zwierden door de straten en genoten de zegeningen van den vrede. Muzikanten en dansers, wafel en poffertjeskramen, tooneelvertooningen, rarekieken, goochelaars, kwakzalvers - al die bestanddeelen eener kermis, sinds eeuwen die nog door eeuwen zouden gevolgd worden, verlevendigden thans Willebrord's alouden zetel. Aan de muren van openbare gebouwen waren de nieuwste plakكاتen en tegenplakكاتen bevestigd, waarin eensdeels de Staten-Generaal en anderdeels de Staten van Utrecht

(1) 'De Opkomst der Nederlandsche Republiek', III, 181-183, en de daar aangehaalde autoriteiten.

(2) VAN DER KEMP, IV, 81. Getuigenis van Koningsvrij, in de HSS. Verz van Voorst, mij welwillend door den heer Van Deventer medegedeeld.

het zwaarwichtige onderwerp behandelden van godsdienstige scheuring en oproerige bewegingen. Voor de winkelvensters en op de boekenstalletjes van contra-remonstrantsche kooplieden, wier moed toenam naarmate die der Utrechtsche Staten verflauwde, zag men de nieuwste spotprenten en spotverzen op Oldenbarnevelt. Op een dier prenten werd hij voorgesteld, met Grotius, Hoogerbeets en anderen aan een tafel gezeten, al redeneerende over de Nationale Synode; maar lichtte men een klep op, dan veranderde het hoofd van den advocaat in dat van Alva en werden zijne metgezellen herschapen in kardinalen en spaansche priesters, gezamenlijk den beruchten Bloedraad vormende, terwijl men op den achtergrond geheele rijen van protestantsche martelaars aan de galg of op den brandstapel zag. Eene andere plaat vertoonde prins Maurits en de Staten-Generaal, bezig met de voornaamste staatslieden van het gemeenebest in eene geweldige zeef te schudden, waar de gehate advocaat en zijne vrienden met het hoofd naar beneden doorheen rolden. Eene derde caricatuur verbeeldde eene rij droevig afdruipe henen, nat geworden door den als een stortbui voorgestelden toorn van den stadhouder, terwijl het opschrift '*Arme haenen*' eene zoutelooze verdraaing was van *Arminianen*. Weer eene andere spotprent gaf den Paus en den Koning van Spanje te zien, bezig met duizenden dukaten uit een gouden blaasbalg te doen neerkomen in den schoot van den advocaat, die ze in zijn ambtstabbaard opving. Ten slotte noem ik hier als voorbeeld eene afbeelding van wagenvrachten vol Arminianen, op weg naar Rome, terwijl in het verschiet Satan hen opwachtte, om hun eene 'warmen' welkomstgroet te brengen.

Te midden van het kermisgewoel gingen patrouilles Waardgelders op en neer - den ijzeren stormhoed op het hoofd en de hellebaard in de vuist. Met barsche woorden beteugelden zij menige onrustige volksbeweging van zulken aard, als zij verplicht waren te onderdrukken; maar of zij ook buiten dienst in den regel zoo vijandig waren jegens de uitspattingen der volksmenigte - dat is eene andere vraag. Immers, hoewel zij wisten dat de Staten van Holland, die zich hadden aansprakelijk gesteld voor de betaling der vreemde troepen, toen te Utrecht in garnizoen, hen machtigden om geene bevelen te gehoorzamen behalve die der plaatselijke overheden - toch werd het voor de Waardgelders meer en meer een bedenkelijk vraagstuk of hunne eigene soldij wel volkomen veilig was; en deze onzekerheid maakte hen vatbaar voor de atmosfeer van Contra-Remonstrantisme, die van lieverlede de geheele Republiek doordrong. Nog bedenkelijker was de vraag, of de

weerstand dien zij den geduchten stadhouder konden bieden, wiens naam een tooverwoord was voor ieder soldatenhart, ook ver buiten zijn vaderland - of zulk een weerstand niet gelijk stond met het afweren van een lanssteek met een riet. De bejaarde aanvoerder der Utrechtschen Waardgelders, kapitein Harteveld, had den utrechtsche vrienden van Oldenbarnevelt in vertrouwen medegedeeld, dat hij zijn zwaard niet wilde trekken tegen prins Maurits en de Staten-Generaal. 'Wie vergt dat dan van u?' was de vraag van sommigen; maar Ledenberg had niet geaarzeld, hem een lafaard te noemen. Over die beleediging zwoer kapitein Harteveld zich te zullen wreken⁽¹⁾.

Zoo stonden de zaken, toen op een drukken kermisavond de stadhouder met zijne medegemachtigden de stad Utrecht binnenreed. Er was een oogenblik spraak van geweest om de stadspoorten voor de commissie te sluiten, maar dat denkbeeld had men spoedig opgegeven.

'Gij hadt zulk een gast niet op uw kermis verwacht' - zei Maurits tot de stedelijke overheden, met een spotlach, die zeggen wilde: 'En wat zegt gij er nu wel van, dat ik zoo hier ben gekomen?'

Intusschen hielden Gotius en zijne mede-afgevaardigden geheime bijeenkomsten met de Staten van Utrecht. Door een voorloopigen maatregel was sir John Ogle, bevelhebber der vreemde troepen in Utrecht, gewaarschuwd dat hij, die betaald werd door de provincie Holland, aan haar gehoorzaamheid schuldig was. Ook was hem te kennen gegeven dat de wacht aan de Witte-Vrouwenpoort zou worden verdubbeld en dat er posten zouden worden uitgezet op de rivier de Lek boven en beneden Vreeswijk, om te verhinderen dat ander krijgsvolk door de Staten-Generaal bij overrompeling de stad zou worden binnengesmokkeld.

Reeds een jaar te voren waren, gelijk wij gezien hebben, deze voorzorgen Ledenberg door Oldenbarnevelt aan de hand gedaan.

Sir John Ogle echter had ronduit geweigerd, om in verzet te komen tegen den stadhouder en de Staten-Generaal, in wie hij zijne wettige meesters erkende; en hij had Ledenberg en de zijnen gewaarschuwd voor den gevaarlijken weg, dien zij hadden ingeslagen. Dit had groote verontwaardiging gewekt bij de utrechtsche heeren en hunne vrienden, de gemachtigden uit Holland.

In zijne rede tot de Staten van Utrecht weidde Grotius

(1) WAGENAAR, X, 234, 199.

uit over de mogelijkheid, dat de stadhouder geweld zou gebruiken; en sommige leden der vergadering waren het met hem eens, dat Maurits de poorten, zoo hij die gesloten vond, waarschijnlijk met geweld zou openbreken. Toen De Groot later werd hardgefallen over die krasse taal, antwoordde hij dat echte Hollanders geen hovelingen zijn maar alles bij zijn waren naam plegen te noemen⁽¹⁾.

In sterke bewoordingen schetste hij het leedwezen der Staten van Holland over het voornemen der utrechtische Staten, om de Waardgelders af te danken, hoewel die wettig waren aangeworven ingevolge het bij artikel I der Unie van Utrecht aan elke provincie toegekend recht om zichzelf en hare wetten te verdedigen.

Den volgenden dag werden er bijeenkomsten gehouden tusschen Maurits⁽²⁾ en de Staten van Utrecht en tusschen hem en de afgevaardigden uit Holland. Bedaard eischte de prins[†] het afdanken der Waardgelders en het bijeenroepen van de Nationale Synode. De hollandsche heeren daarentegen wilden eerst de personen en rechten der magistratuur bevestigd zien. †26 Juli 1618

‘De overheden’ - antwoordde Maurits - ‘moeten beschermd worden; maar wij dienen eerst te weten, hoe zij regeeren zullen. Men heeft getracht, vijf valsche punten in den godsdienst te dringen. Men heeft getracht, mij uit het stadhouderschap en zelfs uit het land te jagen. Maar ik heb mijne maatregelen genomen. Ik weet volmaakt goed wat mij te doen staat. Vijf provinciën heb ik op mijne zijde en zes hollandsche steden zullen afgevaardigden naar Utrecht zenden om mij hier te rugsteunen.’

De hollandsche heeren betuigden dat er, voor zoover hun bekend was, geen plan hoegenaamd bestond om zijne prinselijke waardigheid of zijn persoon aan te tasten. Allen waren bereid om zijn rang en de door hem bewezen diensten met alle in hun macht staande middelen te huldigen. Maar het was wenschelijk, de hangende geschillen niet door geweld, maar in der minne te beslechten.

De stadhouder antwoordde door op nieuw aan te dringen op het bijeenroepen der Nationale Synode. ‘Wat de Waardgelders betreft’ - ging hij voort - ‘die zijn erger dan spaansche forten. Zij moeten weg.’

(1) VAN DER KEMP, IV, 81. WAGENAAR, X, 222. BAUDARTIUS, X, 56-59. Verantwoording, C. XIX, 277.

(2) De gemachtigden der Staten-Generaal, die Maurits vergezelden, waren: Voogd uit Gelderland, Manmaker uit Zeeland en Thoe Schwarzenberg en Hohenlansberg uit Friesland.

Na eenige verdere redekavelingen in dien geest werd hij driftiger.

‘Alles’ - riep hij - ‘is de schuld van den advocaat.’

Bedaard antwoordde Grotius:

‘Al was Oldenbarnevelt dood, toch zouden wij allen ons verplicht rekenen om de wetten te handhaven. Het schijnt, dat men onze provincie veracht en haar ondergeschikt wil maken aan de overige gewesten.’

‘Contrarie!’ - riep de prins - ‘Juist Oldenbarnevelt wil de Hollandsche Staten tot Staten-Generaal maken.’⁽¹⁾

Een maand of drie te voren waren er vrij wat bierhuispraatjes gehouden door zekeren pochhans Van Ostrum, betreffende de noodzakelijkheid om den stadhouder in toom te houden. ‘Mocht de prins’ - zoo had die held van de kan verkondigd - ‘zich onderstaan om de handen te slaan aan de eene of andere stad van Holland of Utrecht, dan is er afgesproken om een duizend of tien soldaten op geschikte punten te posteerden. Dan zullen we tot Zijne Excellentie zeggen: “Als je ons niet met rust laat, dan maken we een schikking met aartshertog Albert en zweren hem gehoorzaamheid.” We kunnen met hem een verdrag maken, dat ons godsdienstvrijheid geeft en ons voor alle mogelijke onderdrukking behoedt. Ik zeg dit niet op eigen gezag; maar ik heb het van zeer hoog geplaatste personen met voldoende zekerheid vernomen.’⁽²⁾

Dit gezwets was den stadhouder ter oore gekomen.

Kon hij nog overtuigender bewijs verlangen van Oldenbarnevelt's onwankelbaar besluit om het Gemeenebest aan den aartshertog te verkoopen en hemzelve het land uit te jagen? Had mijnheer Van Ostrum het niet plechtig in de herberg verzekerd? Weliswaar had hij geene namen genoemd; maar hij kon met de uitdrukking ‘zeer hoog geplaatste personen’ onmogelijk iemand anders hebben bedoeld dan den advocaat van Holland.

Drie dagen na zijne laatste conferentie met Hugo de Groot en de zijnen gaf Maurits bevel, dat den volgenden morgen om half vier met stille trom eene belangrijke troepen-verzameling zoude plaats hebben. Ongeveer duizend man voetvolk⁺ kwamen dientengevolge onder de wapens. Het waren compagnieën uit Arnhem onder Ernst van Nassau, uit Vianen onder Brederode en uit de gewone bezetting. In alle stilte kwamen die manschappen bijeen op de Neude, een langwerpige, onregelmatig marktplein, waar verscheidene

⁺31 Juli 1618

(1) R. BRANDT, *Leven van De GROOT*, 126 (uit eigenhandige aantekeningen).

(2) WAGENAAR, X, 261, 262. VAN DER KEMP, IV, 83, 84.

straten op uitloopen. Te paard en door zijn staf omstuwd verscheen daar, met het aanbreken van den dag, prins Maurits. Door de eerste stralen van het zonlicht verguld zag de schoone toren van de Cathedraal neder op het belangwekkende schouwspel in zijne nabijheid.

Al de toegangen tot de Neude waren op last van den stadhouder afgezet en de straten die er op uitkomen door kanonnen bestreken. Vlak bij het plein had eene compagnie Waardgelders post gevat. Bedaard reed Maurits naar die lieden toe en beval hun, de wapens neer te leggen. Zonder morren gehoorzaamden zij. Daarop ontbood hij al de overige compagnieën Waardgelders op de Neude. Deze lieten niet lang op zich wachten; en nauwelijks waren de eerste morgenuren verstreken, of al de Waardgelders, bijna duizend in getal, hadden de wapens nedergelegd aan de voeten van den stadhouder⁽¹⁾.

De snaphanen en hellebaarden werden in sierlijken tropeeën op de Neude opgestapeld en prins Maurits reed naar zijn logis om te ontbijten. Er was nu voor altijd een eind gekomen aan die lastige huurlingen. De weinige tegenstand, dien Utrecht aan 's prinsen gezag had geboden, werd nergens anders beproefd.

Dagen lang had men angstig gefluisterd van een bloedbad, van oproer en van plundering. Niets van dat alles werd bewaarheid. Ook hier toonde Maurits zich een volmaakt legerhoofd. Zoo bewonderenswaardig had hij zijne maatregelen genomen, dat geen enkel schot gelost, geen enkele slag toegebracht werd en geen enkel burger in zijne vreedzame sluimering werd gestoord. Toen de Utrechters hunne slaapmutsen hadden afgezet, vernamen ze dat de vreeselijke weerwolf was verdwenen, die hun zoo menig benauwd oogenblik had berokkend. De Waardgelders behoorden tot de geschiedenis en bij hun verdwijnen had geen haan gekraaid.

Charterboeken, Dertien Artikelen, redevoeringen van Hugo De Groot, kroegpraatjes van Van Ostrum, provinciale en stedelijke rechten - door dat alles had de krijgshaftige stadhouder, met de oranjepluimen op den hoed en het zwaard van Nieuwpoort aan de zijde, zich even gemakkelijk heengeslagen als door het kermisvolk, dat de straten van Utrecht versperde op den avond van zijn komst.

Ledenberg en andere invloedrijke leden der utrechtsche Staten hadden 's nachts de vlucht genomen. Ook Grotius en zijne medecommissarissen vertrokken na een paar dagen in

(1) BAUDART.; X, 50-59. VAN REES EN BRILL, 329 enz. WAGENAAR, X, 232, 233.

allerijl. Toen zij in de morgenschemering per as de stad verlieten,⁺ ontmoetten zij de afgevaardigden der zes hollandsche oppositiesteden, die juist in hunne koets uit ^{+4 Aug. 1618} Den Haag aankwamen. Had Grotius een uur langer getoefd, dan was hij reeds toen met de zijnen in den kerker geworpen.

Vier dagen later verscheen de stadhouder aan het hoofd van zijne lijfswacht op het stadhuis. Zijne hellebaardiers stapten de breede pui op, om zijne aankomst te verkondigen aan de vergaderde vroedschap. Zoodra hij voor de heeren verschenen was, gaf hij zijn voornemen te kennen het geheele collegie te veranderen. Daartoe verlangde hij, dat de veertig leden hun eigen namen en die van veertig andere personen zouden opgeven. Dit geschiedde; Maurits voegde er twintig namen bij en uit de aldus bijeengebrachte lijst van honderd kandidaten koos hij veertig regeeringsleden in zijn geest. Het zal wel niet noodig zijn te verzekeren, dat er slechts weinige der oude leden in de nieuwe vroedschap werden opgenomen, en dat die enkelen met hart en ziel gehecht waren aan de Staten-Generaal, den stadhouder en de Nationale Synode. Verder kondigde hij aan, dat de nieuwe vroedschap levenslang haar ambt zou behouden, terwijl vroeger dat college elk jaar was vernieuwd. Eindelijk werd de domkerk aan de Contra-Remonstranten gegeven⁽¹⁾.

Spoedig werd diezelfde kunstbewerking ook op de overige weerspannige steden in Holland en Utrecht toegepast. De stadhouder was meer dan eens beschuldigd van naar de souvereiteit der Vereenigde Provinciën te staan; en een van zijne grieven tegen den advocaat van Holland was, dat deze de prinses-douairière, Louise de Coligny, had verzocht haar stiefzoon tegen de gevaren van zulk eene eerezucht te waarschuwen. Maar zoolang een enkel persoon, met het zwaard in de vuist, een zoo onbeperkt gezag kon uitoefenen over het geheele raderwerk der provinciale en stedelijke regeeringen - zoolang kwam het er weinig op aan, of die persoon den titel voerde van Koning of Keizer, Doge of Stadhouder. Feitelijk was hij, ten minste voor het oogenblik, soeverein, al had hij de beleefdheid om de Staten-Generaal als sovereynen te erkennen.

Nog geen drie weken later werd er door de Staten-Generaal⁺ een besluit uitgevaardigd, waarbij de Waardgelders werden opgeheven - een bijkans overtollig ^{+21 Aug. 1618} besluit daar die huurtroepen zoo goed als opgehouden hadden te bestaan en er niemand was die de afdanking zou kunnen

(1) Ibid. VAN DER KEMP, IV, 85-88. BRANDT, II, 826-836.

beletten. Zelfs Grotius beval nu berusting aan; en Oldenbarnevelt kon niet langer eene geheele natie bezielen.

De uitnoodigingen om ter Nationale Synode te Dordrecht bijeen te komen waren intusschen verzonden. De Staten van Holland hadden de kennisgeving ongeopend teruggestuurd en beschouwden het als een onverantwoordelijke inbreuk op hunne rechten, dat eene kerkvergadering, waar de groote meerderheid uit hun midden zich tegen verklaard had, nu zou worden bijeengeroepen in eene stad op hun eigen grondgebied. Maar dit was geschied vóór de afdanking der Waardgelders en de algemeene verandering der stedelijke regeeringen.

Ernstige beraadslagingen werden nu gehouden over de mogelijkheid om nog een vergelijk te treffen en om de beslissing der aanstaande Synode als niet verbindend te beschouwen zonder provinciale bekrachtiging⁽¹⁾. Reeds meende Oldenbarnevelt op het punt te zijn van te slagen, toen de overleggingen van hem en zijne vrienden werden afgebroken door eene onverwachte gebeurtenis.

(1) BRANDT, II, 841. UYTENB. 1204. WAGENAAR, X, 240, enz. Ook heb ik in het Haagsche Rijksarchief een groot aantal handschriften gelezen, vooral het pak AA, 61, reeds vroeger aangehaald, waarin o.a. al de tusschen de utrechtsche heeren en de gemachtigden der Staten Generaal gewisselde stukken. Ook de reeds vermelde papieren, mij door de heeren De Jonge en Van Deventer verschaft, hebben mij menige belangrijke bijzonderheid doen kennen.

Achttiende hoofdstuk

Bijeenkomst van Maurits en Oldenbarnevelt. - De advocaat, gewaarschuwd voor het hem dreigend gevaar; weigert Den Haag te verlaten. - Gevangenneming van Oldenbarnevelt, De Groot en Hoogerbeets. - De Staten-Generaal nemen de verantwoordelijkheid daarvan op zich in een 'biljet.' - De Staten van Holland protesteeren. - Brief van den advocaat aan zijn gezin. - Audiëntie van Boissise. - Aerssen's onruststoken. - Het fransche gezantschap springt in de bres voor Oldenbarnevelt. - Koning Jacobus verzet zich daartegen. - Langerak verlaat de zijde van den advocaat. - Nieuwe veranderingen in het regeeringspersoneel der steden. - Dankbetuiging van de Hollandsche Staten.

Oldenbarnevelt had alles gedaan wat hij voor zijn plicht hield. Thans, nu hij al zijne pogingen had zien schipbreuk lijden, was hij bereid om zich in het onvermijdelijke te schikken. De brieven, waarin hij, hetzij ambtshalve, hetzij in vertrouwen, over de laatste gebeurtenissen sprak, ademen noch wraakzucht, noch drift. Zoo schreef hij b.v. aan Caron:⁽¹⁾ 'Ick sende U de leste verclaeringe by Myne heeren van Hollant gedaen op't convoceren van een Synode Nationael, oock wat Dordrecht en de andere vyf steeden daerjgens hebben overgelevert. Op gisteren is begonst het punct van de Waertgelders te casseren. Op huyden wort begraven het ligchaem van den Heere van Kenenburch.'

Het was niet mogelijk kalmer te schrijven. De Waardgelders waren afgedankt, Utrecht was door kracht van wapens in de macht zijner vijanden gebracht, de Nationale Synode doorge-

(1) Brief van 8 Juli 1618 (HS. R.A.)

dreven; ook op andere steden dan Utrecht was Maurits van plan, hetzelfde zuiveringsproces toe te passen - en toch ging Oldenbarnevelt voort met het prediken van gematigdheid en eerbied voor de wet. Zelfs nu nog was hij wel ontmoedigd, maar niet wanhopig, en maakte hij zich gereed om de Nationale Synode zooveel mogelijk ten goede te leiden.

Op dit beslissend oogenblik wenschte hij eene bijeenkomst onder vier oogen te hebben met den prins, ten einde, zoo mogelijk, eenig middel te beramen om de algemeene spanning te doen bedaren en eene verzoening tot stand te brengen. In nog wel donkerder tijdsgewrichten had hij Maurits en diens onvergetelijken vader ter zijde gestaan. Die beiden hadden in alle hachlijke omstandigheden zijn bijstand ingeroepen en nimmer hadden zij zijn moed zien wankelen of zijn kalm oordeel hem zien begeven. 'Hij is niet alleen een vriend, maar een vader voor het stamhuis van Nassau' - dat had de stadhouder van de advocaat getuigd in een brief aan de weduwe van Willem de Zwijger. Onvatbaar voor eene gedachte, die in strijd zou zijn met zijne vaderlandsliefde, bezielde door een oprecht verlangen om rampen te voorkomen en de gematigdheid te bevorderen, zag Oldenbarnevelt geene reden hoegenaamd, waarom hij niet, ondanks alles wat gezegd en gedaan was, nogmaals onder vier oogen met den prins zoude spreken. Te dien einde hield hij een gesprek met den frieschen stadhouder, Willem Lodewijk van Nassau, die hem altijd had in eere gehouden, al was hij ook een vurige Contra-Remonstrant. Willem Lodewijk was een der uitstekendste mannen van zijn tijd, zoowel in krijgszaken als in wetenschappelijke ontwikkeling, zoowel in administratieve bekwaamheid als in aangeboren menschlievendheid, en, in een geslacht dat om zijne heldeneigenschappen en heldenfeiten wellicht het beroemdste was van het toenmalige Europa en voor bijna geen enkelen Nassau onderdeed. Hij was klein, maar deftig, ja schier plechtig, in zijne manier van doen. Schreef hij aan iemand, die in rang beneden hem stond, dan was zijn stijl bijna als die van een koning, doordrongen van de vormelijkheid der hoven van dien tijd.

Zoo was de man, tot wien Oldenbarnevelt zich thans wendde, om door zijne tusschenkomst een gehoor te verkrijgen bij den anderen stadhouder. Willem Lodewijk was met de voorgestelde bijeenkomst ingenomen, al had hij weinig hoop op den goeden uitslag. Hij kende zijn neef te goed, om niet te beseffen hoe hevig diens verbittering was tegen de remonstrantsche partij in het algemeen en tegen Oldenbarnevelt in het bijzonder. Toch bezorgde hij den advocaat spoedig het verlangde gehoor.

‘Edele, gestrengde, zeer geëerde, hooggeleerde en discrete, bijzonder goede vriend!’ - schreef hij aan Oldenbarnevelt⁽¹⁾ - ‘Wij hebben met Zijne Excellentie gesproken over de raadzaamheid van hetgeen gij ons dezen voormiddag hebt verzocht. Wij bevinden echter dat Zijne Excellentie niet te bewegen is om eenigen anderen maatregel voor te staan dan de Nationale Synode, die hij persoonlijk heeft voorgesteld aan al de provinciën, tot wier bevordering hij zooveel moeite gedaan heeft, en die bereids door de Staten-Generaal is uitgeschreven.

“Wij zullen zien op wanneer Zijne Excellentie de bijeenkomst zal bepalen; en voor zooverre het aan ons ligt, kunt gij op onze goede diensten rekenen. Wij konden niet eerder antwoorden, daar het fransche gezantschap dezen voormiddag een gehoor bij ons had, en wij eerst in den namiddag Zijne Excellentie konden bezoeken. Uwe Edelheid goeden avond wenschende, blijven wij Uw zeer goede vriend.”

“Wij hebben” - schreef hij des anderen daags⁽²⁾ - Zijne Excellentie verwittigd, dat gij genegen waart om met hem in overleg te treden ter zake van eene schikking der godsdienstige moeilijkheden en het afdanken der Waardgelders. Hij antwoordde, dat hij geenerlei verandering kon aannemen in de zaak der Nationale Synode, maar desniettemin tot uwe beschikking zoude zijn, wanneer het Uwe Edelheid ook mocht behagen tot hem te komen.’⁽³⁾

Twee dagen later⁽⁴⁾ maakte Oldenbarnevelt zijne opwachting in de apartementen van prins Maurits. De twee groote mannen, op wie het staatsgebouw zoo lang had gerust, stonden nogmaals tegenover elkander.

De advocaat, met langen, grijzen baard en hoogernstige blauwe oogen, verbleekt door ziekte en zorg, hoog van gestalte, maar door de jaren gebogen, leunde op zijn stok en was gehuld in een zwart fluweelen mantel - een indrukwekkende figuur; en tegenover hem de blozende, bloedrijke stadhouder, in een bruin wambuis met kaplaarzen van rood marokijn, smalle ringkraag en groven, maar met een diamanten snoer prijken den vilten hoed, de hand om het gevest van zijn degen geslagen, de oogen toornig en dreigend - het ware toonbeeld van den hooggeboren, geene tegenspraak

(1) Brief van 4/14 Aug. 1618. (HS. R.A.)

(2) Brief van 5/15 Aug. 1618. (HS. R.A.)

(3) Nergens vind ik eenige toespeling op deze brieven van graaf Willem Lodewijk. De geleerde Groen van Prinsterer deelt ze niet mede; en, voor zoover ik weet, zijn zij nimmer uitgegeven. Daar zij niet lang zijn, laat ik ze in hun geheel volgen in het Aanhangsel.

(4) 17 Augustus 1618.

duldenden veldheer - zóó stond dat mannenpaar tegenover elkander: oude vrienden, thans door een onoverkomelijken afgrond gescheiden.

Oldenbarnevelt trachtte den prins te overtuigen, dat aan de handelingen te Utrecht, die gegrond waren op streng vasthouden aan de provinciale wetten en herkomsten, geen gebrek aan den hem verschuldigden eerbied noch inbreuk op zijne constitutioneele rechten had ten grondslag gelegen, en dat, wat den spreker persoonlijk betrof, de gehechtheid, die hij zijn leven lang den huize van Nassau had toegedragen in het minst niet was veranderd. Nogmaals betoogde hij dat die Nationale Synode onwettig was en rechtstreeks er toe leiden moest om de overheden aan de geestelijkheid te onderwerpen - een toestand die, achtentwintig jaren geleden, het land op den rand van zijn ondergang en den prins zoowel als den advocaat bijna tot gevangenschap in een vreemd Koninkrijk had gevoerd.

Barsch en kortaf antwoordde Maurits, dat de Nationale Synode eene uitgemaakte zaak was, dat hij nimmer de stelling, die hij in deze had ingenomen wilde verlaten, en dat hij dit ook niet zou kunnen doen, zonder het land en zijn eigen goeden naam tekort te doen. Hij gaf zijne hooge ontevredenheid te kennen over den eed, dien men den Waardgelders had afgevorderd. Hij beweerde dat die eed in strijd was met het gezag en den eerbied, die hem toekwamen, en dat er *per indirectum* misbruik van kon worden gemaakt tot onderdrukking van hen, wier geloof hij gezworen had te zullen beschermen. Onheilspellend werd de uitdrukking van zijn gelaat, toen hij op de utrechtsche handelingen kwam. Hij beschouwde die als eene samenzwering tegen zijn eigen persoon en tegen de wettige instellingen van het gemeenebest.

Te vergeefs putte Oldenbarnevelt zich uit in die redeneerkracht, die hem gedurende eene lange reeks van jaren had in staat gesteld om vorsten en volken te leiden. Machteloos stuitte zijn welsprekendheid af op het ijzeren pantser van des stadhouders stilzwijgendheid. Maurits had nu eenmaal gezegd waar het op stond; en verder moest zijn gewoon uittartend zwijgen de plaats innemen van argumenten.

De uitslag der bijeenkomst rechtvaardigde de geringe hoop van graaf Willem Lodewijk. De prins van Oranje scheidde van den advocaat, om hem op deze aarde nooit meer te ontmoeten⁽¹⁾.

- (1) Noch in Oldenbarnevelt's papieren, noch in boeken van zijne tijdgenooten, vind ik toespelingen op deze bijeenkomst. De beide brieven van Willem Lodewijk bewijzen dat zij moet hebben plaats gehad; en Ouvré (bl. 284), die uit Du Maurier's onuitgegeven dépêches put, maakt er kortelijk melding van, karakteriseert de gehouden gesprekken en geeft er de dagteekening van op. Van mijn vasten regel in dit ééne geval afwijkende, heb ik het gewaagd in algemeene trekken den loop te schetsen van een onderhoud, waarvan geen verslag tot ons gekomen is. Uit de beide brieven van Willem Lodewijk blijkt wat Maurits hem gezegd had en van zins was aan Oldenbarnevelt te zeggen. Diezelfde woorden heb ik gebezigd; en ik geloof dat het aan geen redelijken twijfel onderhevig is, of de prins heeft zich werkelijk in dien geest uitgelaten.

Weinige dagen later schreef Oldenbarnevelt aan Caron:⁽¹⁾.

‘UEd. sal ontwyfflelyck hebben verstaen, wat hier en tot Utrecht is gepasseert. Men moet Godt den Heere bidden, dat alles tot syns naems eere en der Landen beste mach gedijen. Men wil met het Synode Nationael deur, en die van Utrecht hebben mit dese veranderinge daerin geconsenteert. Ick hope dat, volgende Uw schrijven, Syne Majesteit geleerde en vredelievende personagien sal doen comen, en aen deselve goede last ten instructie geven, om de saeke tot christelycke eenicheyt, accomodatie en liefde te helpen brengen, daerby Syne Majesteit en dese Landen best gedient sullen wesen.’

Is dat de taal van een samenzweerder en landverrader? Geen enkel woord ademt verwijt, verbittering of wanhoop. Waren die regelen op effect berekend, ten einde de denkwijz van het publiek gunstig voor den schrijver te stemmen? Immers neen, want de brief was niet voor openbaarheid bestemd, maar slechts voor den vriend aan wien hij gericht was en voor den Koning, bij wien Caron de Staten-Generaal vertegenwoordigde. Ook was het geenszins eene officieele depêche, maar slechts eene vertrouwelijke ontboezeming aan een beproefden persoonlijken en staatkundigen makker. Tot op dezen dag is zij onuitgegeven en misschien een paar eeuwen lang ongelezen gebleven.

In het verdere gedeelte van den brief weidt hij uit over hetgeen volgens hem de nederlandsche wetten bepaalden over de gehoorzaamheid van het krijgsvolk. Waarschijnlijk was er in de gansche Republiek geen bevoegder beoordeelaar van zulke vraagstukken dan hij; en hoe gebrekkig, ja in theorie ongerijmd, zulk een stelsel ook was, de Provinciën waren er wel bij gevaren gedurende den reuzenstrijd met Spanje. Wilde men een beter stelsel invoeren, dan was in ieder geval ruw geweld niet de ware manier, vooral niet bij een zoo aan de wet gehecht en zoo behoudend volk als de Nederlanders.

‘Men sal aldaer’ - ging hij voort - ‘apparentelyck geadviseert hebben, dat Myneheeren van Hollant aen het volck van oorloge op haere betalinge staende tot Utrecht yet dat onbehoorlyck is soude hebben aengeschreven, of aengeseit

(1) Brief van 18 Aug. 1618 (HS. R.A.)

deur hare gecommiteerden. De waarheit is, dat de Heeren van Hollant, verstaende dat seer gehaest werde om Syne Exc. en eenige uyte andere Provincien nae Utrecht te senden, terwyl die van Utrecht nae haere provincie waren gegaan om van de swaricheyden rapport te doen, en naerder laste gecrygen, en die van Hollant versochten dat men hunne wedercompste soude afwachten en dat de vergaderinge van Hollandt mochte compleet wesen, en dat 'tselve afgeslagen werde, - soo hebben de presenten van de vergaderinge van Hollandt overmits de saeke geen uytstel mochte lijden, eenigen gedeputeert nae Utrecht, om de Heeren Staten ende Regeerders van de stadt aldaer te onderrichten van het gepasseerde, en alle goede offitien aantebieden.

‘(Zij zonden) brieven aen Syne Exc., om deselve te bewegen tot accommodatie, sonder extremiteyten te gebruyken jegens de Resolutie van de Heeren Staten van Utrecht, die Syne Exc. beloofd had te achtervolgen, en deur alle oversten en volck van oorloge te doen onderhouden; en, soo Syne Exc. daerin swaricheyt soude maeken, aan deselve te verclaren dat sy in sulcken gevalle last hadden aen de oversten en capiteynen opte Hollantsche betalinge staende te vermanen, dat sy by eede verplicht waren, aen de Heeren Staten van Hollant als hare betaalsheeren gehouw en getrouw te wesen en insgelycx de provincie en steeden daerin sy gebruykt worden, sonder jegens hare resolutien te mogen doen, maer deselve te helpen voorstaen en naecomen. Als de eedt van Syne Exc. en van het volck van oorloge opte betalinge van Hollant staende wel verstaen worde, syn sy daartoe onwederspreekelyck gehouden.’

Nu lijdt het geen twijfel of een hedendaagsch krijgskundige zou laag neerzien op een stelsel van quota's, waardoor elke provincie gehoorzaamheid kan vorderen van de troepen, die zij betaalde, in een leger dat dan toch een leger was van het geheele gemeenebest. Maar dat was het onvermijdelijk gevolg van het consequent doorgevoerde recht der Provinciale Staten; en van het oogenblik af dat de Nederlanders waren opgestaan tegen Spanje, was dat bij hen theorie en practijk geweest. Het was ongerijmd te beweren, dat de wijze waarop de Waardgelders waren in dienst genomen nieuw was. Neen! dat lieden, die om geene wetten zich bekreunden, en niets van de historische ontwikkeling der nederlandsche provincien afwisten, nu schreeuwden over *nieuwigheid*, was alleen omdat hun de groote bezwaren van het stelsel in het oog vielen, nu het tegen henzelfen werd gekeerd.

Maar op een groot en weldadig beginsel grondde zich de

handelwijze van den advocaat. Dat beginsel was zijn onwrikbaar besluit om het burgerlijk gezag in vredestijd te doen zegevieren over wapengeweld. Hoe kon anders eene gezonde regeering houdbaar zijn? Had hij zich ten allen tijde verzet tegen de onderwerping der overheden aan eene heerschzuchtige geestelijkheid of een toomeloos gepeupel, met dezelfde volharding en dezelfde overtuiging verdedigde hij nu ook het burgerlijk gezag tegen de overmacht van het zwaard. Maurits had niet het minste recht om gehoorzaamheid te eischen van alle gewapenden, die in dienst waren van het gemeenebest - vooral niet in vredestijd. Hij was bij eede verplicht om te gehoorzamen aan de Staten der vijf provinciën, waarvan hij stadhouder was; en in Friesland en Groningen had hij geen gezag hoegenaamd.

En toch - Oldenbarnevelt's beroep op de wet en zijn eisch dat zoowel de stadhouder als de troepen aan hun eed zouden gehouden worden, werden hem aangerekend als misdaad. Hij had, zeide men, een nieuwen eed verzonnen en het was hem te doen om het gezag van den stadhouder te verkleinen. Hoe onrechtvaardig die beschuldigingen ook waren, eenmaal zouden zij met doodelijk gevolg tegen hem worden aangevoerd.

In den laatst-aangehaalden brief schreef hij: 'Wij leven in een werelt dat alles ten quaetste wort geduyd..... Myne swackheyt continueert en wort deur dese afflictie vermeerderd, Ick stelle myn betrouwen op Godt den Heere en myn oprecht gemoet voor het Lant, Syne Exc. ende Religie, daerin ick verhope deur Godes genade ten uystersten te continueren.'

Op een warmen namiddag (28 Augustus) zat Oldenbarnevelt in een priëel van zijn tuin. Daar naderde de raadsheer Berkhout met een vriend. Eene korte samenspraak volgde, waarin Berkhout den advocaat ernstig waarschuwde dat hem gevaar dreigde - dat er zelfs een gerucht liep alsof hij gearresteerd zou worden.

'Ja!' - was het hoogernstig antwoord. - 'Er zijn slechte menschen in het spel.'

Een oogenblik later nam hij beleefd den hoed af, en zeide: 'Heeren! ik dank u voor de waarschuwing'⁽¹⁾.

Daar hij overtuigd was, nooit de grenzen eener geoorloofde partijworsteling te hebben overschreden, kwam ook nimmer de gedachte bij hem op, dat hij zich in veiligheid stellen moest door de vlucht. Weinige weken te voren had men hem met aandrang geraten om te doen, zooals hijzelf en Maurits hadden gedaan, toen zij veilig wilden zijn voor de kunstnarigen

(1) WAGENAAR, X, 240, enz.

van Leycester - namelijk eene toevlucht te zoeken in de eene of andere sterke stad, die zijne zaak met hart en ziel was toegedaan. Maar hij had geweigerd dien raad op te volgen. 'Neen!' - had hij gezegd - 'in Den Haag wil ik den uitslag van deze verwikkelingen afwachten. Daar is mijn thuis en daar heb ik getrouwelijk de heeren Staten gediend. Liever wensch ik om der wille van het Vaderland te lijden, wat het God behagen zal mij te zenden, dan dat eenige stad door mijn toedoen in moeilijkheden zou geraken'⁽¹⁾.

Daags na het bezoek van Berkhout, des morgens om zeven uur, kwam Uytenbogaert bij den advocaat. Hij wenschte hem⁺ te raadplegen over een papier betreffende de Synode, dat hij door hem wilde doen voorleggen aan de Staten van Holland. De ^{+22 Aug. 1618} predikant vond zijn vriend niet, als naar gewoonte, druk bezig aan zijn schrijftafel: Oldenbarnevelt had zijn stoel weggeschoven van de met boeken en papieren overladen tafel en zat, met zijn rug tegen de leuning, in gedachten verdiept. Zijn anders zoo kalm gelaat had nu eene uitdrukking als dat van een getergden leeuw.

Uytenbogaert deed zijn best om hem aan zijne sombere gedachten te ontrukken door hem te wijzen op de tallooze voorbeelden, in alle landen en tijden, van vaderlandslievende staatslieden, die voor hunne trouwe diensten slechts ondankbaarheid hadden geoogst.

Toen hij kort daarop afscheid nam, had hij een voorgevoel van naderend onheil, dat hij tevergeefs trachtte te bannen⁽²⁾.

Twee uur later reed Oldenbarnevelt in zijne koets naar de zitting der Staten van Holland. De vergaderplaats van deze zoowel als van de Algemeene Staten was gelegen aan het door poorten afgesloten plein, dat men Het Binnenhof noemt, en waar ook het grijze gebouw verrijst, dat eenmaal het verblijf was van de soevereine graven van Holland. Het kwartier van den stadhouder vormde het Zuidwestelijk gedeelte der lange reeks van gebouwen, die het Binnenhof omgeven. Op zijn weg naar de vergaderzaal der Staten van Holland moest Oldenbarnevelt het verblijf van prins Maurits voorbijrijden. Daar gekomen, werd hij staande gehouden door een kamerheer van den stadhouder, die hem aanzeide dat Zijne Excellentie hem verlangde te spreken. Hij volgde den kamerheer en wilde naar het vertrek gaan, waar zulke bijeenkomsten gehouden plachten te worden. Maar nauwelijks had hij in de voorhal den voet gezet, of luitenant Nythof, van 's prinsen lijfwacht, trad op

(1) BRANDT, Hist. der Ref. II. 841.

(2) UYTENB. bl. 1204.

hem toe en deelde hem mede, dat hij in last had den advocaat uit naam van de Staten-Generaal te arresteeren. Tevergeefs verzocht de aldus toegesprokene om bij den prins te worden toegelaten: dit werd hem uitdrukkelijk geweigerd. Aan weerstand van den tweeënzeventigjarigen, door ouderdom gebogen en op zijn stok leunenden grijsaard viel niet te denken. Hij hield zich goed en toonde zelfs geneigdheid om een praatje te maken. Zonder omslag werd hij weggevoerd en in een vertrek van 's prinsen paleis opgesloten⁽¹⁾,

Weinige oogenblikken later werd De Groot op weg naar de Staten-Generaal op dezelfde wijs uitgenoodigd om bij den prins te komen, met wien, heette het, de advocaat juist 'in besogne' was. Nauwelijks had hij de trap bestegen, of hij werd gevangen genomen door kapitein Van der Meulen, uit naam van de Staten-Generaal, en weggevoerd naar een vertrek, waar hij door twee hellebaardiers werd bewaakt. Des avonds werd hij naar eene andere kamer gebracht, waar de vensterluiken met ijzeren bouten waren afgesloten, en waar hij drie etmalen moest blijven. Geen wonder dat hij zeer stil en terneergeslagen was. De pensionaris van Leiden, Hoogerbeets, werd op dezelfde manier iets later op den dag gearresteerd.

Zoo waren dan de drie staatslieden - de drie overtreders, volgens hunne vijanden - zonder gerucht of rustverstoring in verzekerde bewaring gebracht; en geen van drieën wist iets van het lot der beide anderen. Doelmatiger wijze om zulke mannen te arresteeren zou men bezwaarlijk kunnen vinden. Op dergelijke manier liet Maurits den secretaris der utrechtische Staten, Gillis van Ledenberg, die in de Stichtsche Hoofdstad was teruggekeerd, in verzekerde bewaring nemen. Deze werd, na een korte gevangenschap in die stad, naar 's Gravenhage overgebracht en aldaar in het gebouw van den Hove (het Gerechtshof van Holland) ingekerkerd.⁽²⁾

Op het oogenblik dat Oldenbarnevelt gevangen werd genomen, legde zijn schoonzoon Van der Myle een bezoek af bij sir Dudley Carleton, die in den afgelopen nacht uit Engeland was teruggekeerd. Eerst uren daarna kwamen hij en de overige familieleden te weten, wat er was voorgevallen.

De ambassadeur schreef onmiddellijk aan zijn koninklijken meester, dat de bewuste arrestatiën zeer werden toegejuicht door de welgezinden, als het eenige middel dat overbleef om rust en veiligheid in het land te doen terugkeeren. 'De Arminianen daarentegen' - voegde hij er bij - 'veroordeelen

(1) Waaragt. Hist. 223 enz. WAGENAAR, X, 252-255. BAUDARTIUS, X, 50-62. Carleton's Brieven, 281.

(2) Ibid. R. BRANDT, Leven van De Groot, 135.

het gebeurde als eene uitoefening van geweld, die in een vrij gemeenebest niet te dulden is.’

Onpartijdigen moesten volgens Carleton het gebeurde als overtoollig beschouwen, nu de Synode doorgedreven en het onwettige krijgsvolk afgedankt was.

Toen hij bezig was met dezen brief te schrijven, kreeg hij een bezoek van prins Maurits en den frieschen stadhouder. De volksdrom, die, vol van het nieuws dat thans als een loopend vuurtje door Den Haag de ronde deed, achter het gevolg der beide Nassautelgen zich verdrong, verzette zich nu zoozeer tegen de stadhouderlijke lijfwacht, dat deze moeite had om de deur van den Engelschman vrij te houden.

In den loop van het onderhoud dat Carleton had met zijne hooge bezoekers, bracht hij hen op de hoogte van de verschillende beoordeelingen, die het gebeurde ten deel vielen. Maurits antwoordde dat hij de Waardgelders had afgedankt, maar dat die maatregel onvoldoende was, zoolang hij zich niet had meester gemaakt van hun kolonel en de voornaamste kapiteins - waarmede hij Oldenbarnevelt en de overige gevangenen bedoelde⁽¹⁾.

Toen de tijding van het gevangennemen van den advocaat tot zijn gezin was doorgedrongen, werden zijn bejaarde echtgenoot en zijn verder gezin met smart en verontwaardiging vervuld. Zijn oudste zoon Willem, meestal naar zijne heerlijkheid Groeneveld geheeten, en de beide schoonzons, Veenhuyzen, president van den Hoogen Raad, en Van der Myle verzochten en verkregen nog vóór den avond gehoor bij den stadhouder.

Met aandrang verzochten zij dat de advocaat, uit aanmerking van zijn gevorderden leeftijd, zou worden gevangen gehouden in zijn eigen huis, mits onder behoorlijken borgtocht.

Aanvankelijk ontving de prins hen beleefd. ‘Het is’ - zeide hij - ‘het werk van de Staten-Generaal. Uwen vader zal evenmin leed geschieden als mij zelven.

Veenhuyzen wilde Oldenbarnevelt's gedrag in de zaak van de Kloosterkerk verdedigen; maar nauwelijks was het woord *Kloosterkerk* van zijne lippen gevloeid, of de prins viel hem woedend in de rede, schreeuwende: ‘Wie een woord durft spreken tegen de Kloosterkerk, dien zullen zijne voeten niet van deze plaats dragen’⁽²⁾.

In het algemeen had het drietal zeer weinig reden om over

(1) Carleton's Brieven, 281.

(2) BRANDT, Hist. der Ref. II, 842. Hij haalt het Dagboek aan van Uytenbogaert, op 29 Augustus 1618, opgeteekend uit den mond van Van der Myle. Zie echter VAN DER KEMP, IV, 94 en 284.

deze audientie voldaan te zijn. Nauwelijks hadden zij het paleis verlaten, of de heeren van Asperen en Schagen, leden der Hollandsche Ridderschap en warme aanhangers van den advocaat, die hunne opneming in dat hooge lichaam had bewerkt, baanden zich met geweld een weg tot binnen het stadhoudelijk kwartier en drongen door tot de deur van het vertrek, waar Oldenbarnevelt gevangen zat. Mogen wij Carleton gelooven, dan waren zij beneveld door wijn en woedend en riepen zij luidkeels om de bevrijding van den advocaat. Maurits hoorde misbaar in den gang en kwam uit zijn kabinet; op zijn bevel werden de twee indringers ontwapend en gevangen gezet. Zij werden echter nog vóór den nacht losgelaten⁽¹⁾.

Kort daarop nam Van der Myle de vlucht naar Parijs, waar hij de regeering ten gunste van zijn schoonvader trachtte te bewerken. Daar hij lid van de Staatsraad en van de Hollandsche Ridderschap was, werd zijn overhaast vertrek zonder verkregen verlof als een gewichtig vergrijp beschouwd door de bovendrijvende partij. Ook Uytenbogaert zocht een goed heenkomen, evenals Taurinus, de schrijver van het vroeger besproken pamflet tegen Carleton en zijn meester, Van Moersbergen uit Utrecht en vele anderen, die in meerdere of mindere mate in de laatste verwickelingen betrokken waren⁽²⁾.

Toen ter vergadering van de Hollandsche Staten de gevangenneming van Oldenbarnevelt werd aangekondigd, heerschte er een plechtig stilzwijgen. De meerderheid zat daar, als door den donder getroffen. Ten laatste sprak de heer van Mathenesse: ‘Men heeft ons beroofd van ons hoofd, onze tong en onze hand, voortaan kunnen wij niets meer dan stilzitten en toezien.’

Thans namen de Staten-Generaal de verantwoordelijkheid op zich voor de arrestatiën, waartoe acht personen, die zich ‘Staten Generaal’ noemden, den vorigen dag bij ‘Secrete Resolutie’ machtiging hadden gegeven. Den 29sten dan werd een ‘Biljet,’ zooals het genoemd werd, voorgelezen in de vergadering der Staten-Generaal en goedgekeurd, waarop gelast werd het te laten drukken en alom te verspreiden. Het droeg datum noch handteekening. Het luidde als volgt:

‘Alzoo bij de verandering, geschied binnen de stad Utrecht, en anderszins, bij order van de Hooge en Mogende Heeren Staten-Generaal der Vereenigde Nederlanden, door Z. Exc.

(1) BRANDT, *ibid.* VAN DER KEMP, IV, 90. Carleton's Brieven, 279.

(2) Carleton's Brieven, 279. WAGENAAR, X, 259.

en H.H. Mog. Gecommitteerden, hem bijgevoegd, ontdekt zijn verscheidene zaken, daarvan voor dezen groot achterdenken is geweest, strekkende tot groot nadeel ende prejudicie van de Provinciën in 't generaal en van elke provincie in 't particulier, niet zonder apparent gevaar ende perikel van den staat van 't land, en dat daardoor niet alleen de voorz. stad Utrecht, maar ook verscheidene andere steden van de Vereenigde Provinciën zouden hebben gevallen in een bloedbad, en dat voor de meeste beleiders daarvan gehouden worden Meesters Johan Van Oldenbarnevelt, advocaat van Holland, Rombout Hoogerbeets en Hugo De Groot, gelijk daarvan hierna nader verkonding en verklaring zal worden gedaan, - zoo hebben de H. en Mog. Heeren Staten-Generaal (om deze ende gelijke inconvenienten voortekomen, den staat van 't land te stellen in verzekering, en de burgerij van de steden wederom te brengen in eene burgerlijke eenigheid ende vriendschap, gelijk voor dezen) goedgevonden en geresolveert, de voorz. drie personen te verzekeren, om die uit derzelver hechtenisse hare actiën en beleidingen te doen verantwoorden naar behooren.⁽¹⁾

Nog dien eigen dag protesteerden de hollandsche gemachtigden ter Staten-Generaal tegen de arrestatiën. Zij gaven hunne buitengewone verbazing te kennen over zulke handelingen, buiten hunne voorkennis, met aanmatiging eener rechtsbevoegdheid, die hun alleen toekwam. Zij verklaarden hunne 'committenten' te zullen vragen om nadere instructiën in deze.⁽²⁾

Werkelijk legden zij onmiddellijk den staat van zaken bloot aan de Staten van Holland, die in hetzelfde gebouw vergaderd waren. Nauwelijks echter hadden zij zich van die taak gekweten, of eene commissie van vijf leden uit de Staten-Generaal verscheen in de zaal om de arrestatiën te rechtvaardigen. Zoodra de woordvoerder van die commissie had uitgesproken, vertrok het vijftal weder en nu barstte er een hevige woordenwisseling uit, waarin natuurlijk Amsterdam en de vijf andere oppositiesteden partij kozen voor den stadhouder en de Staten-Generaal. Ten laatste besloot de meerderheid eene commissie te zenden naar den stadhouder, om zich over het voorgevallene te beklagen. De zes oppositiesteden zonden van hun kant insgelijks eene commissie naar den prins, maar deze moest hem geluk wenschen met zijn krachtdadig handelen.

(1) VAN DER KEMP, IV. 281. BRANDT, *Historie der Regtspleging*, 2.

(2) BRANDT, *Hist. der Reform.* II, 842, 843, 845.

Zijn antwoord kwam in hoofdzaak hierop neer, dat hij het gebeurde op rekening stelde van de Staten-Generaal, van wie men mocht aannemen dat zij niet zonder voldoende reden zoo hadden gehandeld. Wat de wetten en rechtspleging van Holland betrof, daaromtrent wilde hij zelf geen redetwist beginnen; maar de Staten van Holland zouden wel weten, hoe zij zich over die zaak moesten verstaan met de Staten-Generaal.

Des anderen daags besloten de Staten van Holland de zaak voorloopig te laten rusten. Weldra zouden geweldige veranderingen in de stadsbesturen een geheel anderen geest brengen in dat lichaam, dat tot dusver de onwrikbare voorvechter was geweest van provinciale en municipale rechten!

Middelerwijl zat Oldenbarnevelt, streng bewaakt, in het paleis van den stadhouder, terwijl de Republiek en allengs geheel Europa weergalmden van het bericht van zijn val - een donderslag voor de vrienden van godsdienstvrijheid, een straal van hoop voor de orthodoxen⁽¹⁾.

Op nieuw regende het pamfletten en libellen. De familieleden van den gevallen staatsman konden zich nauwelijks op straat vertoonen, of zij werden door het janhagel gehoond of moesten het aanhooren dat al de haagsche liedjeszangers de gemeenste rijmen tegen den advocaat en de zijnen uitbulderden - rijmen, waarin de vrouwelijke eer evenmin gespaard bleef als de grijsheid. Het ongeteekende plakkaat der Staten-Generaal, met zijne geheimzinnige toespelingen op vreeselijke ontdekkingen en voorgespiegelde openbaringen, de vernuftige schotschriften, de giftige lasteringen, spotprenten en spotliedjes - dat alles had zijn werk verricht. Met open mond staarde men elkander aan, als men op straat hoorde verkondigen, hoe de advocaat jaar in jaar uit een huurling was geweest van Spanje, dat hem had omgekocht om het Bestand door te drijven en de Westindische Compagnie den nekslag te geven - voorts hoe zijne zakken en koffers overliepen van spaansche dukaten - hoe zijn complot om het geheele land te verkoopen aan den ouden dwingeland, den prins van Oranje weg te jagen en een bloedbad aan te richten in al de steden der Unie - hoe dat complot nog juist bijtijds was ontmaskerd.

En de groote massa geloofde dat alles en haatte den man, tegen wien zij nog kortgeleden hoog had opgezien, en dien zij nu wel in stukken had willen rijten. Die anders dachten waagden het niet hem te verdedigen, uit vrees dat men hen voor spaansche huurlingen zou uitkrijten. Het was een jam-

(1) BAUDARTIUS, X, 63.

merlijk schouwspel, - niet voor den eerwaardigen grijsaard, die daarginds eenzaam neerzat in zijn kerker, maar voor het land in zijn waanzin, voor de menschelijke natuur in hare vernedering. Hij, wien Willem Lodewijk van Nassau, hoezeer ook zijn tegenstander in godsdienst en staatkunde, nog zoo kort geleden een der twee pijlers genoemd had, waarop het staatsgebouw rustte⁽¹⁾ - die man lag nu in het stof neer, als een voorwerp der algemeene verguizing.

Een zijner tijdgenooten geeft daaromtrent het volgende getuigenis:

‘Velen die door hem waren bevorderd tot hooge betrekkingen en die gewoon waren hem eerbied te bewijzen als aan een God, in de hoop dat hij hen nog hooger zoude verheffen, lieten hem nu in den steek, maakten hem belachelijk en voegden zich bij den grooten hoop, om hem door het slijk te halen.’⁽²⁾

Twee dagen waren na zijne gevangenneming vervlogen, toen hij aan de zijnen den volgenden brief zond:⁽³⁾ ‘Myn seer lieve huysvrouw, kinderen, zwagers en kintskinderen, Ick weet dat gyl. bekommert syt in de swarigheden die my overkomen; maer ik bid U uwe vertroostinge te soecken by Godt den Heere Almachtig, en malcanderen te troosten. Ick weet voor Godt den Heere niet eene wettige reden tot die swarigheden gegeven te hebben, en wil met geduld van Syne goddelycke hant en van myne wettelycke overicheyt een goede uitcompste verwachten, wel wetende dat gyl. en andere myne liefhebbers, met hare gebeden en goede officien, daertoe oock alles doen wat sy kunnen. Waarmede ick U, lieve huysvrouwe, kinderen, swagers en kintskinderen, in Godes heilige bewaring bevele. Ick ben tot noch toe wel eerlyck getracteert en geaccommodeert, daervoor ik Syne Exc. bedancke.

‘Uyt myne arrestkamer, den lesten Aug. 1618.

Uw lieve man, vader, schoonvader en grootvader,
Johan van Oldenbarnevelt.’

Op den rand had hij geschreven: ‘Van daeg heb ick eerst geëischt, en eyndelick vercregen, middelen om te schryven.’

Twee weken vóór de gevangenneming, toen de algemeene spanning reeds groote rampen deed voorzien, had de buitengewone ambassadeur van Frankrijk, De Boissise, een gehoor bij de Staten-Generaal. In zijne, door Brandt in haar geheel opgegeven rede, begon hij met uit te weiden over het misnoegen

(1) WAGENAAR, X, 244. UYTENB. Leven, X, 157.

(2) BAUDARTIUS, *ibid.*

(3) Waaragt. Hist. van Oldenb., blz. 297.

van zijn koninklijken meester over de twisten, die de Vereenigde Provinciën verscheurden. Daarna smeekte hij de Heeren Staten, eendracht en vrede te handhaven, als de hoeksteen van den Nederlandschen Staat, 'welke het hoofd tegenwoordig zoo hoog verheft, dat hij de machtigste en alleroudste republieken gelijk is of te boven gaat, zijnde tot die hoogheid en heerlijkheid in zoo korten tijd niet opgeklommen, dan door de eendracht en goede correspondentie van uwe provinciën, door de kloekmoedigheid van Zijne Excellentie en door uwen wijzen raad, en zijnde in dit alles ondersteund door den bijstand van onzen grooten Koning Hendrik en voortgezet door den Koning, mijnen meester.'

Iets verder zeide hij:

'De Koning, mijn meester, kent de oorzaak uwer verdeeldheden niet. Gij hebt hem daar niets van geopenbaard.....

De waarschijnlijkste oorzaak van dit kwaad is de verscheidenheid van gevoelen, geboren uit de scholen en van daar in 't openbaar gebracht, aangaande een punt van godgeleerdheid, dat sedert lang geoordeeld is zoo hoog en onbegrijpelijk te zijn, dat men daaromtrent geen beter raad zou kunnen geven, dan te volgen hetgeen Gods woord ons leert aangaande Gods verborgenheden - te weten daarin gematigd te zijn en niet te trachten naar wat Hij voor ons heeft willen verborgen houden achter den sluier van aanbidding en eerbied. Het is eene verstandige onwetendheid, zich te onthouden van wat het God behaagd heeft voor ons te verbergen; want Hij openbaart ons zoo veel van Zijne oordeelen als Hij weet dat tot onze zaligheid noodig is. Hij roept ons niet tot het zalige leven door moeilijke spitsvondige vraagpunten.'

Verder spoorde hij de Heeren aan tot verzoening en schikking en schetste hij de betreurenswaardige gevolgen van hunne oneenigheden met het buitenland. 'Wat geeft gijlieden uwen vijandigen naburen een stof tot vreugde! Hoe zullen ze u beschimpen! Welk eene hoop geeft gij hun om zich op u te wreken zonder eenig gevaar voor zichzelf! Komt! Doet hnnne blijdschap in droefheid verkeeren! Verbindt u op nieuw! Verdubbelt en versterkt de banden van uw verbond! Legt den naijver af, waardoor een ieder uwer zijne meening ingang tracht te doen vinden'⁽¹⁾.

Nog veel meer sprak hij in denzelfden geest van wijze gematigdheid, maar tevergeefs! Evengoed had hij naar het naburige zeestrand kunnen gaan, om gematigdheid te prediken aan de opgeruide baren! De storm van hartstocht en vooroor-

(1) BRANDT, Hist. der Ref. II, 821 enz.

deel woedde met alle macht en daarvoor moest alles bukken. Toch was de rede van Boissise, evenals de toespraken van menig ander fransch gezant in Den Haag, even waardig als verstandig. Oldenbarnevelt was waarschijnlijk niet vreemd aan deze redevoering. Evenals hij eenmaal de brieven had in de pen gegeven, die Koning Jacobus had onderteekend en later met alle geweld wou verloochenen, had ook de overheerschende geest van den advocaat de buigzame en beminnelijke gemoederen der koninklijke gemachtigden volkomen doen overeenstemmen met zijne staatkunde. Hunne instructiën waren in den regel zijn werk geweest; maar aan zulke overwinningen was nu voor goed een eind gekomen. Carleton was uit Engeland teruggekeerd, waar hij zich overtuigd had dat zijn meester den advocaat van Holland haatte, zooals godgeleerden haten, die in hunne redetwisten overwonnen zijn, en dwingelanden, die in hunne heerschzuchtige oogmerken zijn gefnuikt. Welk een invloed is er niet op het lot van dezen staatsman uitgeoefend door de fransch-spaansche huwelijken, de predikatiën van Koning Jacobus bij monde van Carleton en den onderlingen naijver van Engeland en Frankrijk?!

Maar Oldenbarnevelt was nu een gevangene; het was alsof de aarde zich reeds over hem had gesloten. Toch werd zijn gemis levendig gevoeld, niet alleen in de Staten van Holland, maar ook in de Staten-Generaal. Des te gemakkelijker konden beide lichamen worden bewerkt door den bekwamen, voorzichtigen en vastberaden stadhouder.

De gevangenneming der vier staatslieden werd medegedeeld aan de Koningen van Frankrijk en Groot-Brittannië en aan den Keurvorst van De Paltz, in een gelijkluidenden brief van de Staten-Generaal. Het verdient de aandacht dat bij deze gelegenheid het centrale regeeringslichaam gewaagde van bevel en lastgeving aan den prins van Oranje, over wien men zou zeggen dat dien Staten geen gezag toekwam, terwijl aan den anderen kant Maurits vaak verontwaardiging had aan den dag gelegd, wanneer de Staten der vijf provinciën, wier stadhouder hij was, en waaraan hij gehoorzaamheid had gezworen, zich hadden verstout om hem bevelen te geven.

De bewuste kennisgeving luidt als volgt:⁽¹⁾

‘Sedert de verandering in de regeering der stad Utrecht, op onzen last door den prins van Oranje en eenige gemachtigden van ons bewerkstelligd, zijn er vele zaken en praktijken ontdekt, waaromtrent wij vroeger eenig wantrouwen en twijfel-

(1) Missive aan den Koning van Frankrijk. (HS. R.A.)

achtige kennis hadden, strekkende tot groote rustverstoring, niet alleen van het Sticht, maar ook van verscheidene andere gewesten, en waaruit groote bloedstorting had kunnen voortkomen. De zorg, die wij schuldig zijn aan de handhaving der eendracht en de veiligheid van den staat, heeft ons gerechte aanleiding gegeven om ons meester te maken van de personen van Meesters Johan van Oldenbarnevelt, Rombout Hoogerbeets en Hugo de Groot, gehouden wordende voor de hoofdaanleggers dezer gevaarlijke praktijken, tot fnuiking en voorkoming van allen verderen voortgang van deze en andere kuiperijen, die dezen staat sinds verscheidene jaren hebben verontrust, ondanks al de zorgen en ijver, door ons aangewend om dezelve te doen ophouden door matiging en zachtheid. Vermits deze gewichtige daad, noodzakelijk voor het behoud van ons gezag en van den openbaren vrede, op verschillende wijzen kan worden uitgelegd, zoo hebben wij goedgevonden Uwe Majesteit een getrouw verslag te geven; en diensvolgens, naarmate wij deze zaak verder zullen doorgronden, zullen wij Uwe Majesteit meerdere inlichtingen daaromtrent geven.'

In Frankrijk, waar de advocaat geëerd en bemind was, bracht de tijding in regeeringskringen diepe droefheid te weeg. Slechts enkele weken te voren had de Fransche Regeering, gelijk wij gezien hebben, in den persoon des heeren De Boissise een buitengewonen ambassadeur naar de Staten-Generaal afgevaardigd, ten einde den gezant, Du Maurier, behulpzaam te zijn in zijne pogingen om eene verzoening tot stand te brengen. Beider pogingen waren oprecht en aanhoudend, maar werden met gelijke volharding tegengewerkt door François Aerssen, wiens doel was eene verkoeling, ja des noods een vredebreuk tusschen Frankrijk en de Republiek te doen ontstaan, omdat Frankrijk bevriend was met den man, dien hij boven allen haatte, en wiens ondergang hij gezworen had.

Tusschen Aerssen en Van der Myle was dezen zomer een hevige persoonlijke twist ontstaan, en dat wel op een niet zeer fatsoenlijken toon.⁽¹⁾ Die twist had betrekking op de terugroeping van Aerssen uit zijn post als ambassadeur te Parijs, van welke zaak de lezer vroeger genoeg heeft vernomen. Door het bekendmaken van de geheime brieven der Koningin-Moeder en van hare raadslieden had Van der Myle onwederlegbaar bewezen, dat Aerssen teruggeroepen was op uitdrukkelijk verlangen van de Fransche Regeering, en dat deze bepaald geweigerd had hem te ontvangen, als hij ooit terugkwam in

(1) Stukken over den twist tusschen Aerssen en Van der Myle, anno 1618 (HS. R.A., AA., 22, Loket-kastje Nr. 1.)

de fransche hoofdstad. De bittere woorden, over deze zaak tusschen Aerssen en Van der Myle gewisseld, voerden ten laatste tot eene uitdaging om op de grens der Republiek een tweegevecht te houden. Hiervan kwam echter niets.⁽¹⁾ Bij dit een en ander had Aerssen ruimschoots gebruik gemaakt van de gelegenheid om zijne woede te koelen aan zijn vroeger en beschermer, Van der Myle's schoonvader.

Vier dagen na de arrestatie van Oldenbarnevelt bracht hij de geheele zaak voor de Staten-Generaal; en het was niet twijfelachtig, met welk doel hij het oude geschil met Frankrijk na den dood van Hendrik IV en de zaak der spaansche huwelijken oprakelde.⁽²⁾

De fransche gezanten waren woedend. De Boissise was niet alleen gekomen om Oldenbarnevelt steun te geven, maar ook om de Staten-Generaal te verzekeren van het vurig verlangen der Fransche Regeering om de innigst mogelijke betrekkingen met die hooge vergadering te onderhouden.⁽³⁾ De contra-remonstrantsche partij had er op aangedrongen, dat afgevaardigden van de protestantsche kerken in Frankrijk zouden deelnemen aan de Nationale Synode, en de Fransche Koning had zich daartoe niet ongezind getoond, waarover de katholieke mogendheden hem zeer hard waren gevallen. De pausselijke Nuntius, de spaansche ambassadeur en de gemachtigde van aartshertog Albert hadden veel misbaar gemaakt aan het Fransche Hof ter zake van de zending van Boissise. Met klem van redenen hadden die heeren betoogd, dat Koning Lodewijk Spanje, Rome en de geheele Katholieke Kerk door deze zending voor het hoofd stiet, en dat zijn plicht medebracht zich niet in te laten met gindsche ketters, die met elkander overhoop lagen ter wille van duistere punten in hun ketterschen godsdienst - zóó zelfs dat zij het op elkanders ondergang toeleghen.

Toch was aan het Fransche Hof de staatkundige hemel helder genoeg, totdat de handelingen van Aerssen daar een storm kwamen verwekken. Een bijzonder koerier kwam, door Boissise gezonden, te Parijs; en hoewel het Zondag was, kwam onmiddellijk de geheele regeeringsraad bijeen. Het antwoord, dat de Staten-Generaal hadden gegeven op Boissise's verzoeg in de zaak van Aerssen, vond de raad eene zóó zware beleediging voor den Koning, dat het diplomatiek verkeer onverwijld zou zijn afgebroken, indien niet overwegende rede-

(1) Extracten uit de Registers der Resol. van de Staten, betreffende de Waardgelders, enz. 1617-1619.

(2) Aerssen aan de Staten-Generaal, 2 Sept. 1618 (HS. R.A.)

(3) Langerak aan de Staten-Generaal, 22 Juli 1618 (HS. R.A.)

nen dit hadden verhinderd.⁽¹⁾ De vriendschap had plaats gemaakt voor hevige verbittering. Op zware straffen verbood de Koning, dat iemand hoegenaamd van zijne onderdanen deel zou nemen aan de Dordtsche Synode, ofschoon de koninklijke toestemming tot die deelneming reeds zoo goed als gegeven was. De regeeringsraad beklagde zich, dat men in de Vereenigde Provinciën geen recht deed wedervaren aan de Fransche Natie, dat invloedrijke personen daar openlijk minachting toonden voor het bondgenootschap met Frankrijk, terwijl zij dat land brandmerkten als ‘gespanjolieerd’ en verklaarden dat al de leden van den franschen regeeringsraad geregeld door Spanje werden bezoldigd, met het uitdrukkelijke doel om de burgerwisten in de Zeven Provinciën levendig te houden.

Aerssen had openlijk en officieel gezegd, dat de meerderheid der fransche regeeringsleden na den dood van Hendrik IV verklaard had dat de kroon afhankelijk was van den Paus, en dat de spaansche huwelijken waren gesloten onder uitdrukkelijke voorwaarde dat Frankrijk zou afzien van het bondgenootschap, ja van alle vriendschappelijke betrekkingen met de Nederlandsche Republiek.

Ziedaar de eerste vruchten tegenover het buitenland, die het gevolg waren van Oldenbarnevelt's val of liever van Aerssen's overwinning. Hij toch was het die hier eigenlijk de overwinnaar was, en evengoed had hij den stadhouder overwonnen als den advocaat. Hij was het die partij zou trekken van de vervreemding tusschen de Nederlandsche Republiek en haren machtigen bondgenoot, op een oogenblik waarop dat groote Koninkrijk eindelijk uit de nietigheid der laatste jaren tot een nieuw staatkundig leven begon te ontwaken.

Oldenbarnevelt, wiens meesterlijke staatkunde, op het voetspoor van den grooten Zwijger, door alle moeilijkheden heen steeds hartelijke vriendschapsbetrekkingen tusschen de twee landen had weten te handhaven, had reeds vóór Richelieu begrepen dat eene duurzame vereeniging van Frankrijk met Spanje en de Katholieke Ligue onnatuurlijk was en onmogelijk.

Intusschen zat Oldenbarnevelt in zijn eenzamen kerker, zonder te weten wat er werd afgehandeld op dat groote staatstooneel, waar hij zoolang de eerste rol had gespeeld, en waar thans kleingeestige kuiperijen den loop der gebeurtenissen poogden te beheerschen.

Aerssen had vast besloten al het mogelijke te doen om terug

(1) Langerak aan de Staten-Generaal, 26 Oct. 1618 (HS. R.A.)

te keeren naar Parijs, waar zijn bediening hem, naar hij meende, zeer ten onrechte was ontnomen. Om zich onmisbaar te maken, was hij begonnen met zich voorloopig te doen vreezen door Lodewijk's gouvernement. Later zou er nog heel wat anders te doen zijn, voordat hij zich kon meester maken van den begeerden prijs!

Zoo was dan juist het oogenblik, toen Frankrijk het meest geneigd was tot nauwe aansluiting aan den nederlandschen vrijstaat, angebroken om die mogendheid eene zware beleediging aan te doen. Het Twaalfjarig Bestand liep allengs ten einde; de betrekkingen tusschen Frankrijk en Spanje waren koeler dan ooit; en de vriendschap van Lodewijk's gouvernement verdiende dus meer dan ooit door de Nederlanders te worden gewaardeerd.

Doch er was meer. De Koning van Groot-Brittannië legde het er meer en meer op toe om zijne betrekkingen met Spanje inniger te maken; en zijn bondgenootschap kreeg daarom voor de Republiek hoe langer hoe minder waarde. Het visioen van eene spaansche bruid voor zijn eenigen zoon was voor zijne opgewekte verbeelding levendiger dan ooit geworden - zóó zelfs dat hij reeds in den aanvang van het jaar, alleen om den spaanschen gezant, graaf Gondemar, te believeen, eene beleediging had aangedaan aan den franschen ambassadeur.

Den 15^{den} Januari 1618 had de prins van Wales een prachtig *bal masqué* ten hove gegeven, waarop wel de vertegenwoordiger van Zijne Katholieke, maar niet die van Zijne Allerchristelijkste Majesteit was uitgenoodigd. De la Boderie was hierover even gramstorig als verbaasd; want hij had - om met Caron te spreken - 'veel debvoir gedaen om genoyt te werden.'⁽¹⁾ Hij beklagde zich bij den nederlandschen ambassadeur en andere ambtgenooten over den hoon, dien men hem had aangedaan, en overstelpte die heeren met een stortvloed van wraak en boosheid ademende woorden. Men herinnerde hem dat hij in het afgeloopen jaar was genoodigd op een feest, terwijl Gondemar toen was voorbijgegaan. Men bracht hem onder het oog dat Koning Jacobus voor zijne laatste handelwijs - om weder met Caron te spreken - 'goede redenen meende te hebben, doordien het huwelijk met de dochter van Spagne nu in treinne is, ende dat den ambassadeur [Gondemar] 's Princen [van Wales] dispositie soude connen mercken ende daervan in Spagnen beter rapport

(1) Caron aan de Staten-Generaal, 31 Januari 1618. (HS. R.A.)

senden.’ Maar het mocht niet baten. De la Boderie wilde zich niet laten troosten en hield vol dat men het recht niet had om den franschen gezant bij zulke gelegenheden te laten thuisblijven. Hij zond zijn secretaris naar Parijs, om bij Koning Lodewijk te klagen, dat Zijner Majesteits ambassadeur te Londen niet geteld werd, terwijl Gondemar met gunstbewijzen werd overladen. De secretaris kwam terug met instructiën voor De la Boderie, die inhielden dat hij terstond moest huiswaarts keeren; en hij ging heen. Caron, die hem even voor zijn vertrek zag, schreef dat dit vertrek ongetwijfeld de oude ijverzucht tusschen de beide gouvernementen zou doen toenemen.

Lang duurde de spanning, door dit voorval teweeg gebracht; en het deed den spaanschen invloed, door de spaansche huwelijken in Frankrijk opgewekt, zeer aanmerkelijk dalen. In den loop van den herfst werd door den secretaris De Puysieux, op 's Konings bevel, aan al de spaansche onderdanen, die zich ophielden aan het Fransche Hof, last gegeven om te vertrekken. Al de ‘spaansche heeren en dames, groot en klein,’ die de Koningin hadden vergezeld uit Madrid, waren in deze uitbanning begrepen, met uitzondering van slechts vier personen: Harer Majesteit's biechtvader, lijfarts, lijfapotheker en kok.

De schoone jonge Koningin vond dit allesbehalve aardig en stortte bittere tranen. Geen wonder! want daar zij geene andere taal verstond dan Spaansch, voelde zij zich aan het vreemde hof eenzaam en verlaten. Zij vond echter, naar men zeide, eenigen troost in de belofte dat haar koninklijke gemaal voortaan hare sponde zou deelen. Het scheen dat Zijne Majesteit zich eindelijk te binnen bracht dat hij een getrouwd man was!⁽¹⁾

De fransche ambassadeurs in Den Haag putten zich uit in pogingen om voor de gevangen staatslieden, zoowel onder de hand als ambtshalve, in de bres te springen. Maar het was een ondankbare taak. Nu de groote man en de voornaamste zijner jongeren en aanhangers van het staatstoonel waren verdwenen, was er een wedstrijd in schaamteloos laster ontstaan, die nauwelijks zijn wedergade heeft in de staatkundige geschiedenis der wereld.

Het was alsof een heerleger van schadelijk en walgelijk onge-

(1) Langerak aan de Staten-Generaal, 26 Oct. 1618 (HS. R.A.): ‘Waerover Haere Majesteit seer bedroeft synde ende bitterlyck schreyende, daarna wederom een weynig vertroost is door de hope ende beloftenisse, soo men secht, van dat de Coninck nu by haer slapen soude.’

dierte te voorschijn kroop uit den afgrond, waarin de groote staatsman scheen verdwenen te zijn. En het waren niet alleen naamlooze of geringe lasteraars, die thans zegevierend hun gif over hem uitbraakten. Neen! hooggeplaatste mannen, wier beschermer hij was geweest, die voor hem in het stof hadden gekropen, die door hem groot en rijk waren geworden - diezelfde mannen juichten thans over zijn ondergang, of zorgden voor het minst met angstige haast dat ze in dien ondergang niet zouden worden meegesleept. Niemand hunner, voor zoover ze noch gevlucht noch ingekerkerd waren, bleef den gevallen trouw. Zelfs de groote veldheer, die thans in de Republiek alvermogend was, vergat wie hem eerbiedig maar krachtvol in een allerhachelijkst tijdsgewricht van de Leidsche Hoogeschool had afgenomen, om hem te verheffen tot de hoogste waardigheid in den lande - vergat wie zijne eerste wankelende schreden als stadhouder door zijn genie en door zijne rijke ervaring had voorgelicht. En thans - nu de veelbelovende jongeling zelf een man van rijke ervaring was geworden - thans gaf hij zich gewillig over aan de staatkundige voogdij van een Aerssen! Stap voor stap hebben wij den advocaat van Holland in zijne geheimste gedachten nagegaan, zooals die zich openbaren in zijne vertrouwde brieven; en zodoende hebben wij den lezer in staat gesteld om te beoordeelen hoe nietswaardig de aantijging was, die den onverzoenlijken vijand van Spanje in den heimelijken vriend van die mogendheid herschiep. Toch zal ons nu weder blijken dat de achterklap niet zonder invloed was gebleven op prins Maurits.

Eene maand na de gevangenneming vertelde Z. Exc. aan de fransche ambassadeurs, dat Oldenbarnevelt sedert de onderhandelingen over het Bestand er op uit was geweest om de Vereenigde Provinciën, en meer bepaald Holland, zoo al niet onder de rechtstreeksche heerschappij van Spanje, dan toch onder eene soort van spaansche voogdij te brengen⁽¹⁾. Zijn heimelijk plan was volgens den prins geweest, een duurzamen vrede met Spanje te verzekeren door schatting te betalen aan die mogendheid; en dat schandelijk streven had den stadhouder zoozeer van hem vervreemd, dat hij (Maurits) alle mogelijke middelen had beproefd om Oldenbarnevelt's macht te verminderen, ja, zoo mogelijk, geheel en al te doen verdwijnen. In verscheidene steden had de advocaat doen uitstrooien, dat Zijne Excellentie zich meester wilde maken van de souverei-

(1) Dépêches van Boissise en Du Maurier, van 27 Sept. 1618, in het werk van OUVRE, bl. 289.

niteit, door de godsdienstige twisten te misbruiken om het volk door verdeeldheid te verzwakken.

Voor al deze beschuldigingen bestond geen zweem van bewijs en men heeft zich nooit de moeite gegeven om er naar te zoeken. Overigens zou het voorgewende uitstrooisel omtrent 's prinsen bedoelingen maar al te veel waarheid hebben bevat. Maar voor het oog der wereld bleef hij nog altijd de trouwe dienaar der Staten-Generaal, ofschoon die heeren noch in theorie, noch in praktijk, ooit zijne meesters zijn geweest.

Van dag tot dag klom de verontwaardiging tegelijk met de ontmoediging der fransche gezanten. Het was duidelijk dat Aerssen, hun verklaarde vijand, de nieuwe staatkunde van het gemeenebest naar zijne hand zette. Niet alleen was er voor Boissise en Du Maurier geene voldoening te krijgen, wanneer zij zich beklagden over de beleedigende wijze, waarop Aerssen moord en brand geschreeuwd had over zijne schier vergeten grieven tegen de Koningin-Moeder en hen die haar hadden ter zijde gestaan in het regentschap; maar beiden werden ook telkens afgewezen wanneer zij, overeenkomstig hunne instructiën, de goede diensten van hun souverein aanboden ten gunste van den man, die ten allen tijde de standvastige vriend van Frankrijk was geweest.

Men verbeelde zich echter niet dat de stadhouder onverschillig was voor eene goede verstandhouding met Frankrijk. Integendeel - om zijne genegenheid voor de fransche hulptroepen in de Republiek en voor hun Koning te bewijzen, beriep hij zich tegenover de beide ambassadeurs op hun landgenoot, den veldheer De Châtillon, die over het genoemde hulpleger jaren lang bevel had gevoerd.

‘Ik zou wonderen doen’ - zeide Maurits hun eens - ‘indien uw Koning te land en ter zee aan Spanje den oorlog wilde verklaren.’

‘Die zaak is nog niet rijp’ - antwoordde Boissise. ‘Ook is de liefde van Uwe Excellentie voor Frankrijk in den laatsten tijd juist niet in het oog vallend geweest.’

‘Oldenbarnevelt’ - hernam de prins - ‘heeft mij persoonlijk beleedigd. Hij heeft er zich op beroemd dat hij mij uit het land zou jagen, even als Leycester. Hij wordt beschuldigd van het land in rep en roer te hebben willen brengen, om het zich op nieuw te doen krommen onder het juk van Spanje. Het recht moet zijn loop hebben. Alleen de Staten-Generaal hebben over deze zaak te oordeelen. Tot dat lichaam moet gij u dus wenden.’

‘De Staten-Generaal’ - was het antwoord - ‘zullen de voorlichting van Uwe Excellentie verlangen.’

Hierop antwoordde Maurits niet. Hij bleef koel en onwrikbaar en de audientie liep hiermede af⁽¹⁾.

De fransche ambassadeurs lieten zich echter niet afschrikken. Zij gingen voort met in de bres te springen voor de gevangenen, zoowel door zich openlijk te wenden tot de Staten Generaal⁽²⁾, als door officieuze bemoeiingen bij den stadhouder en zijne invloedrijke vrienden. Krachtens het nauwe bondgenootschap en de onderlinge waarborgen, die tusschen de wederzijdsche gouvernementen bestonden, maakten zij aanspraak op de aanneming hunner goede diensten. Zij drongen aan op een geregeld rechtsgeding volgens de wetten van het land, dat is te zeggen bij het Hof van Holland, dat hier de eenige wettige vierschaar was. Met een beroep op de uitstekende diensten van den advocaat en op zijne onwankelbare vriendschap voor Frankrijk, verzocht Koning Lodewijk vergiffenis of het bewijs van de misdaden, die hem werden ten laste gelegd. Voorts klaagde Z.M. bij monde zijner ambassadeurs, dat men zoo weinig werk maakte van zijne raadgevingen en van zijne vriendschap. ‘Vroeger’ - deed hij den Staten-Generaal verwijten - ‘hebt gijlieden in tijd van nood altijd bereidwillige hulp bij ons gevonden’⁽³⁾.

‘Dat discours’ - sprak Maurits tot Châtillon - ‘komt voort uit kwade intentie.’

Zoo waren dan de gevangen staatslieden uit het gezicht verdwenen en hadden hunne vijanden vrij spel. Toch hoorde men nog niets van officieele beschuldigingen.

‘Niets’ - schreef Du Maurier - ‘wordt door het gerecht tegen hen ingebracht; en toch spreekt men steeds vrijpostiger. In afwachting van hunne veroordeeling is het *parti pris* hen te hoonen’⁽⁴⁾.

In hunne ijverige bemoeiingen ten gunste van den advocaat werden de fransche ambassadeurs onophoudelijk tegengewerkt door den Koning van Groot-Brittannië en zijn vertegenwoordiger in Den Haag. Jacobus werd daarbij niet alleen gedreven door haat tegen Oldenbarnevelt, maar ook door zijne begeerte om een witten voet te krijgen bij de Spaansche Regeering, door mede te werken tot het uit den weg ruimen van den man, die zijn geheele leven lang Spanje's bitterste vijand was geweest. Zoo koel en terugstootend als Maurits en de Staten-Generaal zich gedroegen tegenover Du Maurier

(1) Ibid., bl. 291.

(2) Proposition des Ambassadeurs de France, faite aux Etats Généraux, 28 Nov. 1618. Proposition des Ambassadeurs, 23 et 24 Mars 1619. Réponse des Etats Généraux aux Ambassadeurs, 29 Mars. 1619. (HSS. R.A.)

(3) OUVRE, bl. 295.

(4) Ibid., bl. 294. (Depêche van 24 Dec. 1618.)

en Boissise, zoo vertrouwelijk was nu hun omgang met sir Dudley Carleton⁽¹⁾.

‘Hun de weldaden van onzen Koning te herinneren’ - schreef Du Maurier - ‘is zoo goed als in den wind schermen. En dan worden zij behekst door Aerssen; en zij verbeelden zich, dat, als ze eenmaal voor weggelopen paarden hebben gespeeld, Z.M. zich later gelukkig zal rekenen hen weder te ontvangen, hen te liefkozen en, om maar genot te hebben van hunne vriendschap, hen alles wat ze hebben uitgevoerd vergeven.’

Aerssen was nu schier alvermogen. Zooeven hadden de Staten-Generaal hem twaalf duizend *Livres* in klinkende munt doen uitbetalen, op grond dat Langerak's bezoldiging hooger was dan de zijne geweest was, toen hij vroeger aan het hoofd had gestaan van hetzelfde gezantschap. Hij was kort te voren met vijf andere vrienden van den stadhouder door diens toedoen opgenomen in de Ridderschap. Dit werd als eene nieuwe beleediging, Frankrijk aangedaan, door de regeering van dat Koninkrijk opgenomen. Intusschen was daar de Koningin-Moeder uit Blois ontsnapt, waar zij sedert Concini's dood had gevangen gezeten; en nu zij op het punt stond om haar zoon, den Koning, te beoorlogen, noemde zij onder hare grieven tegen dezen ook het feit dat hij en zijne bewindslieden Oldenbarnevelt hadden begunstigd⁽²⁾.

Het was eene zonderlinge omstandigheid dat Spanje's aanbidders - zoowel Maria de Medicis en Epemon, als Jacobus en zijne hovelingen - zoo verbitterd waren op den man, die volgens hen de Nederlandsche Republiek aan Spanje had verkocht.

Eindelijk zeide de prins aan de fransche ambassadeurs, dat het nederlandsche volk hunne hardnekkige tusschenkomst beschouwde als een inbreuk op de souvereiniteit der Staten⁽³⁾. ‘Niemand’ - schreef Du Maurier - ‘luistert naar ons; en het wordt hier als een schande beschouwd, als men spreekt met de fransche ambassadeurs⁽⁴⁾’.

Wel waren de tijden veranderd, sedert Hendrik IV op Oldenbarnevelt steunde en met geen van al de andere euro-

(1) Aan een spaanschen brief (Antwerpen, 29 Dec. 1618) van Emmanuel Sueyro (agent van Koning Filips in de Nederlanden) ontleen ik het volgende: ‘De Koning van Engeland, degeen op wien de Staten-Generaal thans het meest vertrouwen, dringt er op aan, dat Barnevelt worde ter dood gebracht; maar de Franschen doen hun best voor hem. Daar Maurits het met den Engelschman houdt, meent men dat binnen weinige dagen het doodvonnis over Barnevelt zal worden uitgesproken.’ (HS. Simancas).

(2) OUVRE, bl. 299.

(3) Depêches van 21 en 27 Jan. 1619 (Ouvré, 296.)

(4) Depêches van 1 en 12 Febr. 1619 (Ouvré, 298.)

peesche staatslieden raadpleegde over zijne groote plannen om de Christenheid te hervormen en den algemeenen oorlog te voorkomen, die thans, nu de groote Koning vermoord en de groote staatsdienaar ingekerkerd was, reeds was begonnen met Europa in vuur en vlam te zetten.

Intusschen deed Van der Myle te Parijs zijn uiterste best voor zijn schoonvader bij de voornaamste leden van den regeeringsraad. Langerak, die nog zoo kort geleden den advocaat als zijn zoon had beschouwd, haastte zich nu om hem te verloochen. Hij gaf op de geringe sympathie die van der Myle ten deel viel af en deed wat hij kon om er achter te komen, wat deze met de fransche bewindslieden had besproken. Hij achtte zich gelukkig aan de Staten-Generaal⁽¹⁾ te kunnen melden dat dit niets te beduiden had, dat de man den Koning niet had te zien gekregen, en dat Jeanin, de vertrouwde vriend van Oldenbarnevelt en Van der Myle, slechts een half uur met hem had gesproken en toen naar Bourgogne vertrokken was, met de belofte van bij zijne terugkomst nader van zijne warme belangstelling te doen blijken.

‘Van der Myle's komst’ - schreef Langerak - ‘bevalt mij niet; maar hem is weinig vriendschap of vertrouwen ten deel gevallen en hij is vol droefheid en vrees.’

De bemoeiingen van den gezant te Parijs bepaalden zich nu in de eerste plaats tot persoonlijke aanzoeken bij Koning Lodewijk om verlof voor bezendingen uit de protestantsche kerken van Frankrijk, om de Synode, die eerstdaags te Dordrecht zou worden gehouden, bij te wonen⁽²⁾, en in de tweede plaats tot pogingen om tegenover den stadhouder en de Staten-Generaal zich te zuiveren van de verdenking alsof hij sympathiseerde met den advocaat.

Op het eerste punt was hij niet gelukkig, daar Koning Lodewijk hem ten laatste onbewimpeld verklaarde, dat het onmogelijk kon, ter wille van zijn geweten, van zijn eerbied voor de Katholieke Kerk en om menige andere reden.

Op het tweede punt was hij zeer bij de hand. In Januari 1619 ontving hij een opontbod van de Staten-Generaal en prins Maurits om hun al de brieven te zenden, die hij ooit van Oldenbarnevelt had ontvangen. Met kruipende dienstvaardigheid deed hij wat van hem verlangd werd. Hij schreef aan den prins:⁽³⁾

‘Allerwijldluifigste, hooggeboren Prins, allergenadigste Heer!

(1) Langerak aan de Staten, 29 Oct. 1618 (HS. R.S.)

(2) Langerak aan de Staten, 22 Juli en 9 Oct. 1618, aan Koning Lodewijk, 6 en 31 Oct. 1618, aan de Staten, 26 Oct., 2 en 23 Nov. 1618 (HSS. R.A.)

(3) 29 Jan. 1619 (HS. R.A.)

Gehoorzamende aan de bevelen, welke het aan de Heeren Staten-Generaal en aan Uwe Prinselijke Genade behaagd heeft mij te doen toekomen, zend ik de brieven van den advocaat Oldenbarnevelt hiernevens terug. Indien Uwe Prinselijke Genade daar iets in vinden mocht, waaruit zoude blijken dat gezegde advocaat in mij eenig vertrouwen stelde, zoo verzoek ik Uwe Prinselijke Genade allernederigst, te willen gelooven dat ik nooit eenige affectie voor hem heb gekoesterd, tenzij alleen voor zooverre hij door 's lands regeering met vertrouwen en gezag werd vereerd en ik in hem oprechten ijver meende te bespeuren voor den dienst van Mijne Hooge en Mogende Heeren de Staten-Generaal en van Uwe Prinselijke Genade.'

Van geen ambassadeur kon grooter nederigheid worden verwacht. Zoo nadrukkelijk als de oude vriend en leerling van den grooten staatsman zijn plicht jegens den prins en de Staten erkende, zoo bereidwillig verloochende hij den gewezen beschermer, nu het scheen dat deze reddeloos verloren was.

'Het zal blijken', - ging hij voort - 'dat ik voor gezegden advocaat geen sympathie had en hem alleen kende in dienstzaken. Het groote vertrouwen dat ik in hem stelde als den eersten en oudsten raadsman van den staat, als den man, die mij zoo vertrouwelijk onderrichtte bij mijn vertrek naar Frankrijk, en die een zoo groot gezag had verworven, dat 's lands gewichtigste zaken hem waren overgelaten, was oorzaak dat ik simpelijk en oprecht aan hem alles overbriefde, wat men aan dit hof zeide.

'Hadde ik in het minst geweten of vermoed, dat hij niet was wat hij behoorde te zijn in den dienst van Mijneheeren de Staten en van Uwe Prinselijke Genade en voor de welvaart en rust der Vereenigde Provinciën, zoo hadde ik mij wel gewacht om eenige gemeenschap hoegenaamd met hem te onderhouden.'

Nu weet de lezer zeer wel, dat Oldenbarnevelt Langerak even goed als Caron voortdurend zonder omwegen had op de hoogte gehouden van hetgeen er omging in de Republiek. Wij hebben gezien hoe weinig hij voor die beiden zijne inzichten had verborgen, betreffende de Synode, de Waardgelders en de respectieve rechten der Algemeene en Gewestelijke Staten. Niet alleen had Langerak geen reden om te vermoeden dat Oldenbarnevelt 'niet was wat hij behoorde te zijn', maar hij wist zeer bepaald het tegendeel uit diezelfde zeer vertrouwelijke briefwisseling, die hij nu zoo laaghartig verloochende. In een langdurig twistgeschrijf over de rechten der verschillende staatsmachten, had de advocaat geen geheim gemaakt

van zijne denkwijls. Hetzij zijne stellingen houdbaar, hetzij ze sophistisch waren, hij was er in ieder geval ruiterslijk voor uitgekomen.

‘Wat meer zegt:’ - ging Langerak voort - ‘had ik kunnen denken dat er ooit gewicht zou worden gehecht aan wat ik indertijd schreef over de provinciale souvereiniteit, dan zoude ik niet in gebreke zijn gebleven om Uwe Genade daarvan te verwittigen.’

Dan volgden wijdloopige betuigingen van zijn ijver voor ‘den dienst, de eere, de reputatie en het contentement’ van Maurits. Hij had, beweerde hij, het niet noodig geacht Zijne Genade kennis te geven van losse en ongegronde praatjes, die den prins naaar alle gedachte verdriet of ergernis zouden hebben berokkend. Hij had echter vast besloten hem mede te deelen, wat hem te Parijs werd toegedicht, ingeval hij mocht bespeuren dat er aan die praatjes eenig geloof werd gehecht. Maar het waren slechts lasterlijke uitstrooisels en hij wist niet van wien ze kwamen.

Het scheen wel dat de man vergeten had, dat hij het verhaal van het komplot om Maurits soeverein te maken niet had doen voorkomen als een praatje, dat in Parijs van mond tot mond ging, terwijl geen sterveling er den oorsprong van kende, maar dat hij het aan Oldenbarnevelt had medegedeeld op het gezag van een fransch bewindsman, ja van den Koning zelven. ‘Zijne Majesteit weet dat het authentiek is’ - had hij in zijn brief verklaard. Die brief was plechtig geheimzinnig; en zoo moeilijk was het cijferschrift er van te ontraadselen, dat hij van dienzelfden Van der Myle, op wien hij thans zoo laag neerzag, verlangd had dat hij zijn schoonvader behulpzaam zou zijn in de ontcijfering. Wat toen eene allergewichtigste ontdekking heette, was nu plotseling veranderd in een ijdel praatje, niet waardig dat men er een oogenblik acht op sloeg.

Verder zal de lezer zich nog wel herinneren, dat Oldenbarnevelt, zonder juist veel waarde te hechten aan het vertelsel, toch duidelijk gezegd had, dat in ieder geval prins Maurits vreemd was aan die kuiperijen, en dat Langerak het best deed als hij de geheele zaak aan den stadhouder liet weten. Die raad was niet opgevolgd: Langerak had het gevaarlijke geheim in zijn boezem besloten gehouden en nu deed hij het zijne om den blaam te leggen op den man, wien hij het had geopenbaard, en die er geen geloof aan had geslagen.

Geleid door de vijanden van den advocaat, hadden de Staten-Generaal dezen winter handen vol werks, om alle moge-

lijke vertelsels en praatjes in zijn nadeel, zoowel als rechtstreeksche klachten te verzamelen, ten einde daaruit eene soort van akte van beschuldiging samen te stellen. Reeds hadden zij zijne geheele vertrouwelijke briefwisseling met Caron en Langerak opgeëischt; en den laatsten waren bovendien negen vragen gedaan, die hij ‘op zijn eere ende eet’ gelast werd te beantwoorden. Dit deed hij in een brief.

De negen vragen hadden eenvoudig ten doel er achter te komen wat Oldenbarnevelt heimelijk aan Langerak had geschreven over de Synode, de Waardgelders en de onderstelde plannen van Maurits tegen de vrijheid van zijn vaderland⁽¹⁾. De ambassadeur was gedwongen om in zijne antwoorden te erkennen dat niets door den advocaat aan hem geschreven was buiten de overgelegde brieven, waarvan de lezer de quintessens heeft leeren kennen in de gegeven aanhalingen, die wij daaruit hebben medegedeeld.

Ook legde hij de verklaring af, dat hij nimmer eenige geheime instructiën had ontvangen, tenzij men dien naam zou willen geven aan de kantteekeningen op de lijst van vragen, door hem aan Oldenbarnevelt gericht, toen hij in 1614 op het punt was om naar Parijs te vertrekken. De meeste dier kantteekeningen waren van onbeduidenden aard.

Zij waren evenwel rechtstreeks toepasselijk op het proces, dat men den advocaat wilde aandoen; en ook de brief van Langerak zal blijken van veel belang daarvoor te zijn. Trouwens, men gaf zich waarlijk moeite genoeg om zelfs maar het geringste spoor van hoogverraad te ontdekken in eene volkomen eerlijke en waardige briefwisseling. Langerak eindigde zijn brief met de plechtige verklaring, dat hij uit de brieven, die Oldenbarnevelt sedert het begin van 1614 aan hem gericht had, en die hij annex verzond, niet een enkelen had achterwege gehouden of vernietigd. ‘Nogmaals’ - zoo waren de slotwoorden - ‘beveel ik mij aan om zoo al niet gunst dan ten minste genade te verwerven, als de trouwste, gehoorzaamste en ijverigste dienaar van Hunne Hoogmogenden en van Uwe Prinselijke Genade, aan wie ik in nederig dienstbetoon eer en leven heb toegewijd. Nu en voor eeuwig ben ik de nederigste, gehoorzaamste, getrouwste dienaar van mijn allerhoogsten Heer en Prinselijkste Genade.’

De vroegere aanhanger van den eenvoudigen, van woordenpraal afkeerigen advocaat kon thans noode een voldoende aantal

(1) Poincten, waarop Zijne Excellentie, bij goetvinden van de H.M. Heeren St.- Gen., begeert dat de Heer van Langerak, ambassadeur etc., aen Zijne Excellentie zal geven contentement enz. (HS. R.A., met de antwoorden annex.)

Superlativi vinden, om te kwispelen voor den man wiens ontevredenheid diezelfde advocaat zich op den hals had gehaald!

Onmiddellijk na de gevangenneming van Oldenbarnevelt had prins Maurits zijn tocht door het land hervat, die ten doel had in de weerspannige steden de besturen ('de Wet' zeide men destijds) te veranderen. Daar de jongste gebeurtenissen algemeen het vruchteloze van verderen weerstand hadden aangetoond, was het gevolg van zijne geweldadige tusschenkomst bijkans overal hetzelfde. Een paar regimenten en een legertros van tachtig à honderd wagens volgden den prins en zijn lijfwacht (driehonderd man) door de Stadspoort. Rechtstreeks nam telkens de stoet zijn weg naar het Stadhuis. Daar gekomen stuurde Maurits eenige hellebaardiers vooruit, besteeg dan zelf de trappen en deed een oogenblik later zijne sporen klinken in de vergaderzaal van de vroedschap. Dan werden al de heeren voor den stadhouder geroepen, die hun aanzegde dat men hunne diensten niet meer noodig had, welke kennisgeving door hen met eene buiging werd beantwoord. De 'Wet' werd veranderd volgens eene lijst, door Maurits vooraf gereed gemaakt, naar opgaven van lieden, op wie hij kon vertrouwen. In enkele steden werd een zweem van weerstand geboden door burgers, die zoo maar niet in een ommezien konden besluiten om de rechten, die zij eeuwen lang hadden genoten, prijs te geven. Vooral te Hoorn was de burgerij diep verontwaardigd. Een enkel onvoorzichtig woord had in die westfriesche stad een bloedbad tengevolge kunnen hebben.

De burgemeesters verzochten den prins dringend de wet niet te veranderen. 'Dat is in strijd met onze privilegiën' - voegden zij hem toe - 'en het is onze plicht, die te handhaven. Uwe Excellentie zal zien hoe diep misnoegd de burgerij zal worden en hoeveel onrust en spanning het gevolg zal zijn. Als een regeeringslid van onze stad zich vergrepen heeft, laat hij dan in staat van beschuldiging worden gesteld, om zich te verantwoorden. Die dit niet behoorlijk kan, moet door Uwe Excellentie niet alleen afgezet, maar ook gestraft worden.'⁽¹⁾

Maar dit was kloppen aan een doovemans deur. Maurits ontbood al de regenten en dankte die af als naar gewoonte. Halvemaansgewijze werd een regiment op het plein, waar het raadhuis stond, geschaard. Toen de overheden den prins vroegen waarom zij werden afgezet, gaf hij kort en bondig ten antwoord:

(1) WAGENAAR, X, 272, enz. VAN DER KEMP, IV, 99, 100. BRANDT, Hist. der Ref., II, 853, enz. BAUDARTIUS, X, 69, enz.

‘s Lands rust eischt het. Het is noodig dat er eenparige resolutiën in Den Haag worden ingebracht. Dit kan zonder veranderingen in sommige steden niet geschieden. Ik geloof dat gijlieden het goed hebt gemeend en trouwe dienaars van het vaderland zijt geweest; maar voor ditmaal moet het zoo wezen’⁽¹⁾.

En de ‘trouwe dienaars van het vaderland’ waren afgescheept. Hoe kon men ook anders komen tot ‘eenparige resolutiën?!’ Wellicht moet het als een geluk worden beschouwd, dat de geestkracht, onbezweken moed en bedaarde standvastigheid van den stadhouder hem in staat hebben gesteld om deze plaatselijke omwentelingen zoo meesterlijk tot stand te brengen. Het is minstens twijfelachtig, of hij het recht had om aldus de stedelijke instellingen met voeten te treden; het is onbetwistbaar, dat de hooggeroemde vrijheden der Nederlandsche Republiek hersenschimmig waren; maar het is even zeker, dat, in de gegeven omstandigheden, een alledaagsch, flauwhartig of onbevoegd persoon, die hetzelfde als Maurits had willen doen, stroomen bloeds had kunnen vergieten, zonder het beoogde doel te bereiken.

Somtijds hadden deze staatsgrepen ook eene komische zijde. Daar de lijst der nieuwe regenten overhaast door de Prinsgezinden werd opgemaakt, gebeurde het nog al eens dat er onbevoegden op stonden, zoodat menig een lid van de vroedschap werd, voordat hij lid was van de burgerij. Werd dan aan Maurits gevraagd, wie toch die onbekende nieuwbenoemde zijn mocht, dan placht hij met een gullen lach te antwoorden: ‘Denk je dat ik die kerels ken’?!⁽²⁾ Zoo ging het te Medemblik en te Alkmaar, in Delft en in Den Briel. Daar en in nog vele andere steden zaaide Maurits met volle handen stedelijke regenten. Bij zijne terugkomst in Den Haag (12 Sept.) werd hem door de Ridderschap en door de meeste steden van Holland een votum van dankbetuiging gebracht voor de moeite, die hij zich getroost had bij zijne rondreis. Maar de ‘eenparigheid van resolutie’ was er nog niet, daar de ‘bolwerken van de Arminianen’ nog niet waren onderworpen.

In antwoord op het dankvotum zei de prins, dat hij, in alles wat hij gedaan had en nog van zins was te doen, oprecht 's lands rust en welvaart trachtte te bevorderen, zonder zijn persoonlijke belangen op het oog te hebben, en zonder afbreuk te doen aan het algemeene welzijn, of aan de wetten en privilegiën der steden. Ook verlangde hij dat er acte zou

(1) BRANDT, II, 856. VELIUS, Hoornsche Chronijk, 385.

(2) BRANDT, II, 853-857. VAN DER KEMP, IV, 100.

genomen worden van deze zijne verklaring, als bewijs van zijne goede bedoelingen⁽¹⁾.

Maar de beste bedoelingen kunnen in eene atmosfeer van partijzucht haar doel missen; en het zal vrij wat moeite hebben gekost het heirleger van ex-regenten, die, hoewel zij als trouwe dienaren des vaderlands erkend werden, toch waren afgezet, te overtuigen dat hunne gewelddadige uitstooting had plaats gehad zonder inbreuk te maken op hunne wetten en privilegiën.

Thans moesten de weinige steden er aan gelooven, waar de arminiaansche zuurdeesem nog niet had uitgegist.

Den 22sten October kwam de stadhouder te Leiden, ‘vergezeld’ door eene groote *suite* van kolonels, ritmeesters en kapiteins,’ na zijne lijfwacht en andere troepen ^{+22 Oct. 1618} vooruit naar de stad te hebben gezonden. Hij werd door de overheden op het Prinsenhof met den meesten eerbied ontvangen en des avonds door hen onthaald op een prachtig banket⁽²⁾.

Maar al die luister belette niet dat de veertig regenten den volgenden morgen op het stadhuis moesten komen, om te hooren dat ze voor goed naar huis konden gaan, want dat de ‘Wet zou worden verzet.’ De nieuwe vroedschap werd onmiddellijk bijeengeroepen, en wel volgens eene lijst, waar ook eenige der oude leden op werden aangetroffen.

Het grauw, meerendeels prinsgezind, maakte zich vroolijk over de aan den dijk gezette Arminianen. Bij wijze van caricatuur-lauwerkransen hingen ze gevlochten stroo aan de overblijfselen van het staketsel, dat het stadhuis omringde, en nu ontdaan was van de vermaarde ‘Oldenbarnevelt's tanden,’ die op eene openbare verkooping waren van de hand gezet⁽³⁾. Reeds hebben wij er gewag van gemaakt, dat toen in Holland in zwang was om de Arminianen te verdoopen in *Arme Hanen*. Dat scheldwoord werd nu door het leidsche janhagel velen nageschreeuwd, die eerst zoo door datzelfde gepeupel geplukt waren, dat ze die benaming in den letterlijken zin verdienden. Overigens werden de ongelukkige Arminianen ook in andere opzichten door het gansche land heen erg genoeg geplukt.

Om aan zulke straatschandalen in Leiden paal en perk te stellen, werd van de stadhuispui afgekondigd ‘dat Syne Exc., met goetvinden van den Magistraet deser stadt, allen en een iegelyken wel expresselyck doet belasten ende beveelen, sich

(1) BRANDT, II, 859 en 860. WAGENAAR, X, 271 en 272. Resol. van Holland, 12 en 19 Oct. 1618, bl. 295 en 307.

(2) BRANDT, II, 860, 861.

(3) BAUDART, X, 59.

t'onthouden van alle moedwil ende petulantie, ofte eenige ongeregeltheden binnen deser steede aen te richten, nochte iemandt te injurieren, schelden, naeroepen, of in 't minste te beschadigen.' De overtreders zouden 'sonder eenige conniventie' worden gestraft.

Uit Leiden trok Maurits naar Haarlem, waar hij eveneens handelde, en vanwaar hij naar zijne residentie terugkeerde, om bijna onmiddellijk een laatsten zuiveringstocht te ondernemen. Ditmaal gold het achtereenvolgens Rotterdam, Gouda en, om op alles de kroon te zetten, Amsterdam.

Men zou zeggen dat het onnoodig was 'de Wet te verzetten' in de groote handelshoofdstad, de woonplaats van Peter Plancius, den zetel der Westindische Compagnie, het hoofdkwartier van allen, die het vijandigst jegens den advocaat en het verkleefdst aan den stadhouder waren.

Maar al vormden deze laatsten de meerderheid in de vroedschap, die meerderheid 'was niet soo sterk, of se kon door verscheidene lichte toevallen of veranderingen te kort schieten'⁽¹⁾; waarom de prins op de gewone wijze de amsterdamsche regenten ten stadhuize ontbood en hun den zak gaf. (3 Nov.) Niemand scheen te willen protesteeren.

Dat was te veel voor den oud-burgemeester Cornelis Hooft, den grijzen vader van Pieter Hooft, een der grootste geschiedschrijvers, die ooit geleefd hebben. De vader was tweeën zeventig, de zoon zevenendertig jaren oud. Verontwaardigd over het vernederend stilzwijgen zijner ambtgenooten in de vroedschap, vroeg hij of geen hunner iets had in te brengen. Niemand had iets in te brengen.

De grijsaard, een persoonlijk vriend van Oldenbarnevelt en in het zelfde jaar geboren, stond op en richtte het woord tot den stadhouder. Hij sprak goed en onbewimpeld. De gewelddadige veranderingen in de stedelijke regeeringen noemde hij even onwettig als onnoodig. Hij herinnerde er aan, dat hij zesendertig jaren lang aan de amsterdamsche regeering had deel genomen en zich altijd had doen kennen als een warm vriend van het nassausche stamhuis. Het groot verschil van gevoelen tusschen de meerderheid en de minderheid in de amsterdamsche vroedschap belette volgens spreker niet, dat beide partijen elkander beschouwden als 'eerlijke, vrome luiden, goede patriotten en tegenstanders van Spanje.' Dat hadden 'die Heeren welke de minste stemmen hadden' dan ook verdiend; want geen hunner had ooit 'sich eenig complot

(1) BRANDT, 866.

of iets dergelijks in 't minste ondervonden, om d'anderen met slinksche middelen te verkloeken.'

Niets kon eerbiedwaardiger zijn dan het voorkomen van dezen achtbaren grijsaard, in zijn langen, zwarten tabbaard, met bontwerk omzoomd, met den hoogen ringkraag om het smalle, hoekige gelaat, en het zwart fluweelen kalotje op de kale kruin.

Maar hij vond geen sympathetisch gehoor voor zijne even gematigde als onwederlegbare bepleiting van zaken, waar in alle tijden de edelste gemoederen de meeste waarde aan hebben gehecht.

En wat antwoordde nu Maurits? Niets anders dan dit:

'Bestevaer! 't moet nu voor dees tijdt soo wesen. De noodt en dienst van 't landt vereischt het.'

En met die woorden zond hij de zesendertig leden der vroedschap naar huis. Den volgenden dag ontving hij het nieuwe bestuur, dat in zijne handen trouw aan de Staten-Generaal zwoer. Natuurlijk waren de meeste leden der oude vroedschap herbenoemd⁽¹⁾.

Nauwelijks had de wedergalm van 's prinsen tochten opgehouden door het gemeenebest te weerklinken, of de Staten van Holland, nu een geheel ander lichaam geworden, richtten een plechtig votum van dankbetuiging tot Zijne Excellentie⁺ voor alles wat hij in den laatsten tijd gedaan had. De zes oppositiesteden waren nu +16 Nov. 1618 geene minderheid meer; de lang gewenschte eenparigheid was eindelijk daar. Algemeene en Gewestelijke Staten waren nu één van zin en de Nationale Synode was tot stand gekomen; maar we mogen het minstens twijfelachtig noemen, of de opofferingen, waarop deze uitkomst was te staan gekomen en later nog te staan zou komen, wel in behoorlijke verhouding stonden tot den prijs.

(1) BRANDT, 867, 868. WAGENAAR, X, 280. VAN DER KEMP, IV, 105.

Negentiende hoofdstuk

Wrok tusschen de partijen. - Spaansche kuiperijen. Inconsequentie van Koning Jacobus. - Kerkgenootschap van Brewster en Robinson te Leiden - Besluiten tot uitwijking naar Amerika. - Robinson's afscheidsrede.

Gedurende den akeligen winter van 1618 op 1619 werden de binnenlandsche oneenigheden en dus ook de buitenlandsche kuiperijen hoe langer hoe bedenkelijker. Terwijl de man, die zoolang de staatkunde van het gemeenebest had geleid en bezielde, verborgen was voor de oogen der wereld, deed zijne afwezigheid de onlusten niet bedaren, wier afwending voortdurend zijn doel was geweest. De Gomaristen, die, zoolang zij de minderheid uitmaakten, een eer hadden gesteld in het houden van geheime bijeenkomsten, besloten nu, om hunne eigene woorden te gebruiken, Christus af te scheiden van Belial; en, prat op de behaalde overwinningen, verjoegen zij de Remonstranten uit de voornaamste kerkgebouwen. Spoedig was het voor 'die ketters' onmogelijk ergens hoegenaamd het recht te genieten van vrije godsdienstoefening. Toch gaven zij den moed niet op. De Dordtsche banbliksems waren nog niet tegen hen geslingerd; en zij waren bereid goed en bloed te offeren tot verdediging der Vijf Punten. Te Rotterdam lagen niet minder dan vijftien compagnieën in bezetting: en toch hielden meer dan duizend Remonstranten er op Kerstmis godsdienstoefening in de Beurs (bij gebrek van beter vergaderplaats) en zongen den 112^{den} Psalm in een daverend koor. Toevallig kwam juist een remonstrantsche predikant op straat voorbij. Aanstonds werd die goede man door de ongewone beursbezoekers in beslag genomen en gedwongen om voor

hen te prediken - wat hij met groote zalving deed⁽¹⁾. De stedelijke overheid, pas door Maurits 'verzet', verbood op zware straffen de herhaling van zulke tooneelen. Onwillekeurig werd men herinnerd aan de dagen van eene halve eeuw vroeger, toen de eerste aanhangers der 'nieuwe leer' in de duinen of in afgelegen vlakten bijeenkwamen, tot de tanden gewapend, en wachtposten uitzetten, die de schare waarschuwd, wanneer de justitie of de inquisitie in aantocht was om hunne gevaarlijke godsdienstoefeningen te storen.

In de kleine stad Schoonhoven zag men op een winterschen Zondag een wonderlijk schouwspel. In de plaats van een even te voren afgezetten remonstrantschen leeraar, wilden de overheden een Contra-Remonstrant met geweld toegang verschaffen tot den kansel. Maar ziet! een groot aantal vrouwen, met spinrokkens gewapend, drong het kerkgebouw binnen en verjoeg den 'indringer' met zijne helpers. Nu werd het garnizoen onder de wapens geroepen; en weldra hadden de vrouwen zich te verdedigen tegen schoutsdienaren en soldaten, die, tot stichting van de kerkgangers, op straat met de overtreedsters slaags raakten. Of de dames ook door mannen werden ondersteund, wordt niet gemeld; maar zeker is het dat de overwinning aan hare zijde bleef.

Dit zijn slechts een paar staaltjes van den heerschenden geest in de Republiek. Het krijgsumroer uit het aangrenzende Keizerrijk, waar de hoogste belangen van het Protestantisme op het spel stonden, ging hier verloren in het geschreeuw der aanhangers van voorwaardelijke of onvoorwaardelijke verdoemenis. Evenals eenmaal op het slagveld van Cannae eene aardbeving door de strijdende partijen niet werd opgemerkt, zoo had thans op het godsdienstig en staatkundig oorlogstooneel in de Vereenigde Provinciën niemand ooren voor de geheel andere beroering, die het toenmalig Europa op zijne grondvesten deed sidderen.

Van ouds was eerbied voor het gevestigde gezag een kenmerkende karaktertrek van de Nederlanders; maar nu scheen die eerbied bijkans te zijn verdwenen. Veertig jaren lang hadden zij oorlog gevoerd ter verdediging van hunne door den tijd geheiligde wetten en privilegiën en bovenal voor vrijheid van godsdienst; en nu was dat alles, waar zij zooveel voor hadden opgeofferd, door geweld van wapenen met voeten getreden. De overheid scheen voortaan vereenzelvigd

(1) Brief van Emmanuel Sueyro (Antwerpen, 14 Jan. 1619, - HS.) Simancas. Deze handschriften uit Simancas zijn den schrijver meegedeeld door den vertaler.

te zijn met het zwaard; en was het nu wel mogelijk den alouden eerbied voor de magistratuur te blijven gevoelen, wanneer men niet tevens blaakte van gomaristisch vuur?

Dat alles was koren op den molen van het spaansche gouvernement. Wij hebben gezien, met welke levendige hoop men zich te Madrid reeds twee jaar geleden had geveleid. Wij zijn getuigen geweest van de gretigheid, waarmede Filips III zich het droombeeld had voorgespiegeld van de souvereiniteit, die zijn vader verloren had, te herwinnen; en wij hebben de uitgebreide plannen bespied, die hij in verband hiermede koesterde - plannen, die hun grondslag vonden in de burgerwisten, die de eens zoo machtige Republiek in duigen dreigden te doen vallen.

De twee jaren, die sedert waren verlopen, hadden natuurlijk zijn boop doen toenemen. Door al de vrijgevochten provinciën heen breidde zich meer en meer een net uit van heimelijke verstandhouding om ze allen terug te brengen onder den scepter van Spanje. De inkerkering van den grooten loontrekker en samenzweerder, den man, die zichzelf had verkocht en op het punt was geweest om zijn land te verkoopen, had geen einde gemaakt aan de kuiperijen. En waar onderstelde men nu dat het brandpunt van al die lichtschuwe handelingen te vinden was? Nergens anders dan in den Haagschen Staatsraad, lichaam, dat ten allen tijde vol was van Oldenbarnevelt's gezworen vijanden. Wiens naam kwam het meest over de lippen der spaansche partijangers, die in deze heimelijke onderhandelingen betrokken waren? Die van Adriaan Manmaker, voorzitter van den Staatsraad, vertegenwoordiger van prins Maurits ter Staten-Generaal in 's prinsen hoedanigheid van Eersten Edele van Zeeland, woordvoerder van de commissie die, zooals wij gezien hebben, door de Algemeene Staten van Utrecht was gezonden, om de plannen van Holland's advocaat te dwarsboomen, eindelijk een der vierentwintig commissarissen, die welhaast zouden benoemd worden tot zijne rechters.

Maar al verzekerden de spaansche zendelingen den Koning, dat Manmaker en andere leden van den Staatsraad hunne toestemming hadden gegeven tot het plan om de Vereenigde Provinciën onder de spaansche heerschappij terug te brengen, daarmede is volstrekt niet gezegd, dat dit werkelijk het geval was. Mocht evenwel zulk een grond van beschuldiging tegen Oldenbarnevelt zijn opgespoord, dan kan men zich verzekerd houden dat de wereld er van zou weergalmd hebben, van toen af tot op dit oogenblik.

Het zal wel onnoodig zijn nogmaals te verzekeren dat Mau-

rits ten eenenmale vreemd was aan knoeierijen. Al moest hij zeer wel varen bij de vroeger gemelde door Du Agean geopenbaarde ontwerpen, nooit was hij als in het geheim ingewijd opgegeven. Wat de spaansche plannen betreft, daarin schijnt hij als een hinderpaal te zijn beschouwd, hoewel ook deze voor hem niet onvoordeelig beloofden te worden.

‘Wij hebben nu, hoop ik, het zoo ver gebracht dat Zijne Majesteit zal erkend worden als souverein der Vereenigde Provinciën’ - schreef Emanuel Sueyro, vertrouwd agent van Filips III in de Nederlanden, aan de regeering te Madrid.¹⁾ - ‘De Engelschen zullen er zich met alle macht tegen verzetten; maar zij kunnen niets uitrichten, tenzij door Maurits te verheffen tot souverein van Holland [hiermede bedoelde hij de *Zeven Provinciën*] en hertog van Gulik en Kleef. Maurits zal het er ook op toelleggen om meester te worden van Wezel. Het zal dus noodig zijn dat de aartshertog hem voorkome en zich verzekere van die vesting. Niet minder zal het noodig zijn dat Zijne Majesteit stappen doe bij het fransche gouvernement, om het, zoo mogelijk, over te halen om de Nederlanders te beduiden, dat het tijd is tot verlenging van het Bestand.’

Dit laatste werd kort daarop ten uitvoer gebracht. De fransche gezant te Brussel berichtte den aartshertog, dat Du Maurier last had ontvangen om de verlenging voor te stellen, en dat hij te dien einde had onderhandeld met den prins van Oranje en met de Staten-Generaal. In het eerst, zeide de gezant te Brussel, had Maurits zich daarvan afkeerig getoond; maar op de laatste conferentie hadden hij en de Staten beide geneigdheid daartoe aan den dag gelegd. De Fransche Koning verlangde nu van den aartshertog eene uitdrukkelijke verklaring, dat het spaansche gouvernement geneigd was om te onderhandelen. In dat geval zou Koning Lodewijk zich als bemiddelaar aanbieden en zijn best doen om een gunstigen uitslag te verkrijgen.⁽²⁾

Maar het was de bedoeling niet van de nederlandsche samenzweerders, dat het Bestand zou worden verlengd. Integendeel: de onderhandelingen daaromtrent moesten slechts dienen om gelegenheid te geven tot volledige ontwikkeling van hun komplot. In den zooeven aangehaalden brief van Sueyro lezen wij:

‘De Staten, en meer bepaald die van Zeeland, zullen ant-

1) Brief van 21 Jan. 1619 (HS. Simancas.)

(2) Aartshertog Albert aan Filips III, 5 April 1619 (HS. Belg. A.)

woorden, dat zij niet langer gediend zijn van het Bestand, en dat zij de voorkeur geven aan het hervatten van den oorlog. Zij wenschen schepen te zenden naar de kust van Vlaanderen; maar hiertegen verzet zich de provincie Holland, om Frankrijk te believen. Zoo zullen dan de Zeeuwen de eersten zijn, om te zeggen dat de Republiek moet terugkeeren onder de heerschappij van Zijne Majesteit. *Dit heeft hun president, Manmaker, gezworen.* De Staten van Overijssel zullen insgelijks de hand leenen aan deze zaak, omdat, zij naar zij beweren, de eersten zullen zijn die onder den oorlog zullen lijden. Aldus zullen wij ons voornemen zeer gemakkelijk kunnen uitvoeren. Zijn wij den Zeeuwen ter wille in hunne eischen ten opzichte der zeevaart, zoo zullen zij althans zich plaatsen onder het gezag van Zijne Majesteit. Dan zal niet alleen Overijssel, maar ook Friesland volgen.'

Het is zeer opmerkelijk dat, in dit complot om de Republiek te verkoopen aan Spanje, juist die provinciën en die staatslieden schijnen betrokken te zijn geweest, die het vijandigst gezind waren jegens Oldenbarnevelt. Van Utrecht was geene sprake en in Holland was de hoop slechts gevestigd op die plaatsen, waar de haat tegen den advocaat het diepst was geworteld.

'Onder ons gezegd,' - ging Sueyro voort - 'wij hebben er tien in de regeering van Holland die het plan steunen; maar wij moeten ons niet verraden, uit vrees dat het ons gaan mocht als Barnevelt.'

Hij voegde er bij dat de tijd tot handelen nog niet was gekomen en dat, indien men met de beweging een aanvang maakte vóór het einde der Synode, 'de Gomaristen zouden zeggen dat zij verraden waren. Hij smeekte het gouvernement te Madrid de geheele zaak vooralsnog geheim te houden, omdat 'prins Maurits en de Gomaristen 's lands krachten tot hunne beschikking hadden.' Mocht de bom te vroeg barsten, dan vreesde hij dat Maurits, met hulp van Engeland, aan het hoofd van de Gomaristen en van het leger, zich zou verheffen tot souverein van Holland en hertog van Gulik en Kleef; terwijl hij (Sueyro) en de overige samenzweerdere den kerker van Oldenbarnevelt zouden moeten deelen, omdat zij hadden willen bewerken, wat de advocaat altijd had willen verhinderen.

De woorden en denkbeelden van een man als Jacobus I zouden ons weinig kunnen schelen, als hij geen Koning van Groot-Brittannië was geweest. Maar hij was nu eenmaal een hoofdpersoon in het treurige drama, dat gedurende het tijdperk van het Twaalfjarig Bestand speelde. Zijne woorden hadden

een rechtstreekschen invlped op groote gebeurtenissen. Hij was een geleerde, terwijl zijne zedelijke toestand hem buiten staat stelde om over eenige levensquaestie hoegenaamd gezond te denken, te voelen of te handelen. Was er iets op de wereld dat hij vurig haatte, dan was dat het Calvinisme. Was er één woord dat hij boven alle andere uitdrukkingen geschikt vond om toe te passen op een verworpeling, dan was dat het woord *Puritein*. In dat woord lag volgens hem omverwerping van ieder gevestigd gezag in Kerk en Staat, omwenteling, regeeringloosheid. ‘Er zijn graden in den hemel’ - placht hij te zeggen - ‘en er zijn graden in de hel: dus moet er ook geen gelijkheid bestaan op aarde.’

Reeds in 1610 had hij den schotschen Calvinisten verboden, hunne gewone Synode te houden, en verguisde hen en hun geloof hartstochtelijk; hij verklaarde dat zij geen ander doel hadden ‘dan Koningen en Prinsen te berooven van hunne heerschappij en de gansche wereld te brengen onder eene soort van volksregeering, waar iedereen baas zou zijn.’⁽¹⁾

Toen de hertog van Paltz-Neuburg roomsch werd en daardoor Spanje en den Keizer in het betwiste gebied versterkte, nam Koning Jacobus de gelegenheid waar om den gemachtigde van aartshertog Albert te Londen, den raadsheer Boissetot, de verzekering te geven van zijne warme sympathie voor het Catholicisme. ‘Ze zeggen,’ - riep hij uit - ‘dat ik de grootste ketter van de wereld ben; en toch zal ik nooit ontkennen, dat de ware kerk die van Rome is, hoe die ook verbasterd zij.’ Verder gaf hij zijn geloof te kennen in de transsubstantiatie en zijne verwondering dat de Roomschen den kelk niet voor het bloed van Christus hielden. De engelsche bisschoppen, beweerde hij, hadden hunne wijding van den Paus, door tusschenkomst van de bisschoppen uit den tijd van Maria Tudor⁽²⁾.

Gelijk Filips II en Ferdinand II beiden gezworen hadden dat zij liever wilden regeeren in eene wildernis dan een enkelen ketter te dulden in hunne staten, zoo had Jacobus gezegd dat hij liever als kluizenaar zijn leven wilde slijten in een eenzaam woud, dan Koning zijn van een volk, zooals die hoop Puriteinen die in het Huis der Gemeenten den boventoon voerde⁽³⁾.

De bevolking der Vereenigde Provinciën haatte hij dubbel, omdat zij bestond uit Puriteinen en tevens uit rebellen. Kort

(1) Lois de Groote, gemachtigde van den aartshertog aan het Engelsche Hof, aan den aartshertog, 14 Oct. 1610. (Négot d'Anglet. - HS. Belg. A.)

(2) Boissetot aan Albert, 10 Juli 1614 (HS. Belg. A.)

(3) Hallam, Const. Hist. I, 408-424. Bancroft, Hist. of the Un. States, I, 298.

na zijn troonsbestijging verkondigde hij, dat hun opstand tegen Spanje, die reeds zijn leven lang had geduurd, en waarvan hij het einde niet dacht te zullen beleven, begonnen was met smeekschriften om godsdienstvrijheid. 'Mijne moeder en ik' - zoo liet hij zich uit - 'zijn van onze prilste jeugd af vervolgd door een puriteinschen duivel, die, naar ik vrees, mij niet vóór mijn dood met rust zal laten. Al moest het mij mijne kroon kosten, ik wil die booze geesten fnuiken'⁽¹⁾. Was het niet een wonderlijke gril van het noodlot, dat aan dien hater van de opgestane provinciën en van het Calvinisme de beslissing werd opgedragen over twistpunten tusschen de puriteinsche en de tegenovergestelde richting in de Nederlandsche Hervormde Kerk? En was het nog niet wonderlijker, dat hij met vuur partij koos voor de Nederlandsche Puriteinen?

Oldenbarnevelt, die, zooals wij in verscheidene aanhalingen uit zijne brieven hebben gezien, het woord *Puriteinen* meermalen gebruikte, was den Nederlandschen Puriteinen vijandig, omdat zij het meer dan eens hadden toegelegd op omverwerping der regeering onder het masker van den godsdienst, vooral tijdens het gedenkwaardige bewind van Leicester.

Het aanstoken van zulke godsdienstige complotten tegen de overheid noemde hij wel eens *Vlaandriizeeren*, naar aanleiding van de afkomst der voornaamste stokebranden in de leicestersche onlusten. Maar zijn hoofddoel was en bleef schikkingen tot stand te brengen en eendracht tusschen de Protestanten onderling te verkrijgen, met toekenning van het recht om in kerkelijke zaken te beslissen uitsluitend aan de Staten der afzonderlijke provinciën.

Jacobus nu had een middel gevonden om zijne inconsequentie weg te cijferen. Hij had ontdekt dat het Puritanisme in Engeland en het Puritanisme aan de overzijde der Noordzee even weinig met elkander uitstaande hadden als woorden, die, hoewel met dezelfde letters gespeld, een hemelsbreed verschil in beteekenis hebben (Anagrammen). Sir Dudley Carleton had die gelijkenis uitgevonden; maar geen sterveling behalve Jacobus was er door overtuigd⁽²⁾. Het Engelsche Puritanisme 'ontkende het recht van menschenkomst in godsdienstige zaken.' Evenzoo loochende het Nederlandsche Puritanisme het recht van de wettige regeering om haar gezag in godsdienstige zaken te laten gelden. Daarin lag de voornaamste bron van twist tusschen de Nederlandsche Protestanten. In

(1) Peck's *Desiderata Curiosa*, Lib V, p. 44, aangehaald in Deane's uitstekende uitgaaf van het lang verloren geachte werk '*History of Plymouth Plantation*' door den gouverneur Bradford.

(2) BELKNAP, ROBINSON, p. 278 (ed. 1841.)

Engeland was het vraagstuk zeer bondig ten nadeele van de Puriteinen beslist, door middel van gewapende sheriffs- en bisschops-dienaren en door opsluiting in den kerker.

Niet alleen de staatkundige richting, maar ook de godsdienstige geloofsbelijdenis en gebruiken waren bij de Puriteinen dezelfde als bij de Contra-Remonstranten, die door den Engelschen Koning krachtig waren bijgestaan in het behalen hunner groote overwinning. Het bewijs dier volkomen overeenstemming lag voor de hand. Er woonden namelijk te Leiden Engelsche Puriteinen, die eene onafhankelijke gemeente vormden, waaraan zijzelf den naam gaven van Congregatiekerk. Het aantal bedroeg een goede driehonderd en de tijd van hun verblijf te Leiden komt vrij nauwkeurig overeen met dien van het Twaalfjarig Bestand. Zij hadden den engelschen bodem niet verlaten dan na vruchteloos bij de regeering te hebben aangedrongen op de afschaffing van een aantal overblijfsels van roomsche gebruiken in de Anglikaansche Kerk. Die steenen des aanstoots en daarbij de geheele hiërarchie wisten zij dat niet bestonden in de Hervormde Kerken van Frankrijk, Zwitserland en de Zeven Provinciën, waar de eeredienst naar hunne overtuiging veel nader kwam aan de oorspronkelijke door de apostelen ingestelde wijze van godsdienstoefening⁽¹⁾. De geloofsbelijdenis der Nederlandsche Hervormden namen zij aan als de ware.

Niet zonder geldige redenen waren zij uitgeweken naar de Vereenigde Provinciën. In de eerste jaren der regeering van Koning Jacobus waren deze Dissenters gewoon geweest hunne godsdienstoefeningen te houden in het slot Scrooby (graafschap Nottingham), dat eenmaal aan den aartsbisschop van York, maar toen aan William Brewster toebehoorde. Brewster was een bemiddeld man, die te Cambridge met vrucht gestudeerd had en onder de regeering van Elizabeth in dienst was geweest van den staatssecretaris William Davison. Hij schijnt een vertrouwd geheimschrijver te zijn geweest van dien voortreffelijken en ongelukkigen staatsman, die hem in zaken van gewicht boven elk ander verkoos. Davison beschouwde hem meer als een zoon dan als een dienaar en hij toonde daarvoor zijne dankbaarheid door zijn meester menigen gewichtigen dienst te bewijzen, toen deze daaraan groote behoefte had. Sedert lang echter had hij alle betrekking tot 's lands aangelegenheden laten varen. Hij leefde stil, studeerde veel en wijdde zijn leven verder aan godsdienstige overpeinzingen, ter bevordering der belangen van het ware geloof, en aan

(1) VAN METEREN, boek XXV, fol. 490.

eene weldadigheid, die somtijds de grenzen van zijn vermogen overschreed⁽¹⁾.

De herder van deze gemeente was John Robinson, een man die te Cambridge gepromoveerd was en in het graafschap Norfolk eene goede predikantsplaats in de Anglikaansche Kerk had bezeten. Hij was geleerd en welsprekend en had een verheven geest; maar wat beteekenden die goede hoedanigheden, nu zij in het bezit waren van een Puritein, 'een oproermaker'? Brewster en Robinson werden natuurlijk sedert hunne afscheiding van de Staatskerk dag en nacht beloerd, getergd, vervolgd. Nu eens werd er iemand van hunne gemeente in den kerker geworpen, dan weer een in 'den Stok' gezet; anderen werden beroofd van hun bestaan, uitgehongerd, het land uitgezet of vogelvrij verklaard. In hun vaderland was het voor hen niet langer te houden. Een paar jaar hielden ze het nog uit: toen besloten zij zich te gaan vestigen in Holland, waar zij tenminste veiligheid en verdraagzaamheid hoopten te vinden.

Maar het bleek even moeilijk voor hen te zijn het land te verlaten als er te blijven. Als misdadigers, die hunne gerechte straf poogden te ontgaan, werden ze nagezeten door ruitery, met 'bijlen en snaphanen en andere wapens.' Als zij op het punt waren om zich in te schepen, werden ze vaak gegrepen, door dievenleiders mishandeld en geplukt, als wilde beesten voor gapend landvolk tentoongesteld; vrouwen en kinderen werden behandeld als waren het dronken vagebonden; wie voor den rechter werden gebracht, werden ingekerkerd. Brewster en zes andere voorname heeren werden zóó streng gevangen gehouden, dat het hun, na menige vruchteloze poging, eerst na twee jaar gelukte te ontsnappen en behouden te Amsterdam aan te komen. Daar bleven zij een jaar tot zij verhuisden naar Leiden, volgens hen 'eene schoone en aangename stad, die bevallig gelegen was.'⁽²⁾

Zij vestigden zich binnen Leiden in het jaar, waarin Arminius onder den steenen vloer der St. Pieterskerk aldaar werd begraven, en waarin het Twaalfjarig Bestand werd onderteekend. Het was eene buitengewoon rustige en broederlijke gemeente. Hun leeraar, die uitblonk door zachtaardigheid en takt om met zijne kudde om te gaan, wist al hunne geschillen op vriendschappelijke wijze bij te leggen; zoodat dan ook de stedelijke overheden hem als een toonbeeld aan anderen

(1) BRADFORD, als boven, 409.

(2) BRADFORD, 13.

plachten voor te houden. Zoo werd eens aan eene waalsche gemeente, waarin vele lastige en onrustige leden waren, door de leidsche overheden toegevoegd: ‘De Engelschen hebben tien jaar in ons midden gewoond, en nog nooit is er eenige klacht over hen bij ons ingekomen; maar gijlieden hebt onophoudelijk twist.’

Velen van hen waren arm, daar het hun moeilijk viel hun brood te winnen in een vreemd land, waar zij de taal niet verstonden, waar zeden en gewoonten van de hunne verschilden, en waar zij zich gedwongen zagen om nieuwe broodwinningen te zoeken, daar de meesten landbouwer waren geweest. Toch waren ze zóó bekend om hunne eerlijkheid, dat bakkers, vleeschhouwers en andere neringdoenden zonder aarzelen crediet verleenden aan de armste lieden, wanneer het vast stond, dat ze behoorden tot de Engelsche Puriteinen⁽¹⁾. Brewster, die door zijne milddadigheid en den onbekrompen bijstand, dien hij zijn benarden broederen verleend had, bijna tot den bedelstaf was gebracht, won zijn brood door les te geven in het Engelsch, waarvan hij de eerste spraakleer naar latijnsch model samenstelde. Ook stichtte hij eene drukkerij waar menig philosophisch werk het licht zag, dat in Engeland verboden was - eene handelwijs die Carleton's gramschap zoozeer gaande maakte, dat die ambassadeur zijn uiterste best deed om hem achter slot te krijgen⁽²⁾.

Het was niet voor het eerst dat deze eenvoudige, innig vrome Engelschman, die thans den middelbaren leeftijd achter den rug had, de Vereenigde Provinciën bezocht. Meer dan vijftientig jaren vroeger had hij als particulier secretaris Davison vergezeld op zijne beroemde zending naar de Staten-Generaal. Toen de sleutels van Vlissingen, eene der waarborgsteden, aan Davison werden ter hand gesteld, vertrouwde hij die toe aan Brewster, die met die sleutels onder zijn hoofdkussen sliep. De gouden ketting, die Davison van de Zeeuwsche Staten ten geschenke ontving bij het verlaten van het land, werd insgelijks aan den jeugdigen secretaris in bewaring gegeven, met last om het kleinood om den hals te laten hangen, totdat zij voor de Koningin zouden verschijnen⁽³⁾. Zoo was hij dan als jonkman welgesteld en in aanzien geweest, de vertrouwde van een groot staatsman en aan het hof niet onbekend. Op die jeugd was een rijpe leeftijd gevolgd van

(1) BHADFORD, 20.

(2) Ibid. en Carleton's Brieven.

(3) BRADFORD, 408-412.

afzondering, ingespannen nadenken en armoede. Geen sterveling zou in later tijd van hem hebben gehoord, indien zijn loopbaan een einde had genomen tegelijk met zijn ambtelijken werkkring. Meer dan twee eeuwen zijn sedert zijn dood vervlogen en de naam van den vogelvrij verklaarden Puritein van Scrooby in Leiden is nog altijd aan miljoenen van het angelsaksische ras bekend.

Niet al deze Engelschen waren arm. Er waren er onder, die huizen van waarde bewoonden en het burgerrecht van de stad hadden verworven. Robinson woonde met drie zijner collega's in een zeer goed huis, dat zij gezamenlijk hadden gekocht voor de toen aanzienlijke som van achtduizend gulden. In den tuin van dat gebouw deden zij langzamerhand eenentwintig kleinere woningen zetten ten behoeve van de minder bedeelde broederen⁽¹⁾.

Robinson zelf werd door de Leidsche Hoogeschool *honoris causa* tot *Doctor* bevorderd. Gedurende zijn lang verblijf in Holland hield hij zich ijverig bezig met de zedelijke en ook met de stoffelijke belangen zijner kudde; en daarenboven schreef hij een aantal geleerde werken. De oorspronkelijk zeer kleine maar door herhaalde verhuizingen uit Engeland van lieverlede grooter geworden gemeente sleet menig jaar van ongestoorde rust. Niet langer werden hunne voetstappen beloerd door trawanten van kerkvoogden of politie; niet langer liepen zij ieder oogenblik gevaar om voor den rechter gesleurd te worden; niet langer werden ze in kerkerholen geworpen of door gewapende ruiters vervolgd. Zij gaven niemand aanstoot en werden dus door een ieder geëerbiedigd. 'Zeer groot' - zegt hun geschiedschrijver en overheidspersoon - 'was hunne oprechtheid en onderlinge welwillendheid, daar zij het oorspronkelijk model der Apostolische Kerk dichter bij kwamen, dan met eenige andere kerkgemeente van den lateren tijd het geval is geweest.'

Hier voorzeker had men Engelsche Puriteinen, die meer dan iemand anders ter wereld bevoegd waren om te beoordeelen of zij al dan niet verschilden van de Puriteinen in de Nederlanden. Sympathiseerden zij dan met die partij in Holland, die Jacobus zoo vurig verlangde te verpletteren, de gehate Arminianen? Hadden zij een afkeer van die Contra-Remonstranten, die de troetelkinderen waren van den Koning en zijn ambassadeur, en die door Oldenbarnevelt werden uitgemaakt voor Dubbele Puriteinen en Vlaandriizeerders?

(1) De Eerw. H.M. Dexter deelde mij welwillend deze bijzonderheid mede.

Voor zich zelven en zijne Congregatiekerk moge Robinson hier antwoorden:

‘Voor God en de mensen’ - zegt hij in zijne latijnsche *Apologia* - ‘verklaren wij, dat wij op het stuk der geloofsbelijdenis zóó volkomen met de nederlandsche Hervormde Kerk overeenstemmen, dat wij bereid zijn om al de artikelen van haar catechismus te onderschrijven. Die Hervormde Kerk erkennen wij als de ware en echte; en daarmede houden wij, zooveel als ons mogelijk is, gemeenschap. Diegenen onder ons, die de hollandsche taal machtig zijn, nemen deel aan de godsdienstoefening onder hunne predikanten. Het Heilig Avondmaal dienen wij toe aan de Hervormden die wij kennen en die aan onze godsdienstoefeningen deelnemen’⁽¹⁾.

Toen de twist tusschen de Arminianen en hunne tegenstanders aan de Leidsche Hoogeschool hevig begon te worden, werd Robinson, om met zijn vriend Bradford te spreken, ‘geducht voor de Arminianen, die den geheelen staat en vooral de stad Leiden zoo geweldig teisterden.’

Toen de arminiaansche godgeleerde Episcopius, hoogleeraar te Leiden, verscheidene stellingen openbaar maakte, tot wier bestrijding hij de geheele wereld uitdaagde, oordeelde men dat ‘niemand geschikter was om tegen hem in het strijdperk te treden dan Robinson.’ De rechtzinnige hoogleeraar Polyander drong er bij den Engelschen Puritein met zóó veel kracht op aan, dat hij eene lans zou breken voor de Contra-Remonstranten, dat hij eindelijk toegaf en den uitdager, met paard en al, in drie achtereenvolgende ontmoetingen overhoop wierp. Zóó ten minste luidde het verhaal van zijn vriend en bewonderaar Bradford⁽²⁾. ‘De Heer hielp hem zoozeer in het ver-

(1) Neal's *Puritans*, II, 49 (8⁰). BELKNAP, 277.

(2) BRADFORD, 20, 21.

Tevergeefs heb ik zoowel in handschriften als in boeken gezocht naar bevestiging dezer disputatie of naar eenige toespeling daarop. In Van Limborch's *Leven van Simon Episcopius*, eene halve eeuw na diens dood uitgegeven, komt veel voor over Polyander, maar niets van openbare disputatie, hetzij tusschen hem en Episcopius, hetzij tusschen dezen en Robinson. Daarentegen vinden wij er (bl. 67, 68) een uitvoerig verslag van eene avondpartij, op 22 Mei (Pinkster) 1616 te Leiden gehouden, waar Episcopius, Polyander en vele andere godgeleerden tegenwoordig waren. Toen daar het gesprek gekomen was op Luther en de redenen waarom zijne leer zooveel bijval gevonden had, noemde Episcopius onder de hoofdoorzaken de halsstarrigheid van den Paus en zijn volgelingen in het weigeren van elke inwilliging en, in de tweede plaats, de geestdrift, door Luther's openbaar gemaakte stellingen in het leven geroepen.

Polyander begon daarop te mompelen: ‘Die nieuwigheden in onze kerk willen invoeren, zijn schurken en schoeljes - ja, een troep schobbejakken.’ Toen hij een oogenblik later die beleedigende woorden luidkeels herhaalde, riep Episcopius: ‘Waartoe, collega, woorden te gebruiken die alleen kunnen dienen om te beleedigen en te verbitteren?’

‘Wat ik gezegd heb, houd ik vol!’ - bulderde Polyander. ‘Wie nieuwigheden zoeken zijn schurken en schobbejakken.’

De overige feestgenooten, voor zoover zij strijdlustig waren, schaarden zich, naar mate van hunne denkwijze op het stuk der praedestinatie, aan de zijde van Episcopius of aan die van Polyander; en het scheen, dat een vuistgevecht aan den scherpzinnigen woordenstrijd en het lustig rondgaan van den rijnwijn een eind zou maken. Gelukkig mochten eindelijk de vredelievenden onder de aanwezigen er in slagen om de kalmte te herstellen; en het Pinkster-souper liep betrekkelijk rustig af.

De naam van Robinson komt niet voor onder de deelnemers aan die avondpartij.

dedigen der waarheid en het verslaan van zijn tegenstander, dat hij dezen in dit groote en openbare dispuut tot een blijkbaar *non plus* noodzaakte. En datzelfde deed hij een tweede en een derde maal bij soortgelijke gelegenheden.' - Zoo schrijft Bradford. Hij voegt er bij, dat indien men niet gevreesd had aanstoot te geven aan de Britsche Regeering, de hoogeschool den kampioen met belooningen en eerbewijzen zou hebben overladen.

Die lang uitgediende redetwist is voor ons alleen in zoover van belang dat er een helder licht door wordt geworpen op zaken die ons thans bezighouden. Van den vulkaan zelven, die eenmaal zoo veel verwoesting teweeg bracht, en waarin een machtige vrijstaat bijkans werd verzwolgen, is weinig meer dan asch en vuil overgebleven. Het verledene werd er door verduisterd en geschokt: laten wij die uitgebluschte brandstof zoo weinig mogelijk oprakelen!

Tot omstreeks het einde van het Twaalfjarig Bestand bleef de engelsche Puriteinen-gemeente binnen Leiden, welvarend, ordelijk, geacht en gelukkig. Zij was getuige van de vreeselijke gebeurtenissen, die de Republiek beroerden; maar zijzelve bleef daar geheel buiten en ieder liet haar met rust. Welken indruk die onlusten op haar maakten, daarvan schijnt helaas niets bekend te zijn; ja van haar geheele verblijf in Holland schijnt in de nederlandsche oorkonden geen spoor te zijn overgebleven.

De Engelschen leefden zoo goed zij konden van weven, spinnen, boekdrukken en wat dies meer zij; zij leenden geld op onderpand, bouwden huizen, maakten testamenten, enz.; en de geboorten, sterfgevallen en huwelijken, die onder hen plaats hadden, werden in de stedelijke registers opgeteekend.

Eindelijk besloten zij de Nederlanden te verlaten. Het kan zijn dat de oplossing van het vraagstuk der verhouding tusschen Kerk en Staat in die gewesten hen heeft aangemoedigd om eene nog vollediger theocratie te stichten, wanneer zij een plek gronds konden vinden, waar de proefneming kon geschieden zonder gevaarlijke worsteling met eerwaardige instellingen en heilige rechten. Het kan ook zijn dat zij werden afgeschrikt door de buitensporigheden, waartoe hunne nederlandsche

geloofsgenooten zich door staatkundige en godsdienstige partijzucht lieten vervoeren. Wat daarvan zijn moge, hun besluit om naar verre streken te verhuizen stond vast. Evenwel zou de meerderheid voorloopig in Holland blijven, totdat eenigen den weg gebaad of, om hunne eigene woorden te gebruiken, ‘de steenen om den voet op te zetten gelegd’ zouden hebben⁽¹⁾.

Eerst hadden zij gedacht aan de landen tusschen de keerkringen, daartoe opgewekt door de kort te voren verschenen dichterlijke beschrijving van Guyana door sir Walter Raleigh. Dat plan was echter spoedig opgegeven. Toen hadden zij onderhandelingen geopend met prins Maurits en de Staten-Generaal door tusschenkomst van eenige amsterdamsche groothandelaars. Zij hadden namelijk aanzoek gedaan om in het kort te voren gestichte Nieuw-Amsterdam [New-York] te worden toegelaten, in welk geval zij op zich namen, mits onder bescherming van het Nederlandsche Gemeenebest, het omliggende land te koloniseeren. Dat verzoek was echter afgeslagen⁽²⁾. Daarop vestigden zij hun aandacht weder op hun ouden meester en hun geboortegrond. De Virginia-Compagnie verzochten zij om een ‘landpatent’ en die maatschappij achtte zich gelukkig hun verzoek in te willigen. Den Koning verzochten zij om vrije godsdienstoefening in de wildernissen, waar zij zich wilden vestigen. Dat verlov wenschten zij met 's Konings grootzegel er aan te bekomen; maar natuurlijk werd hun dit geweigerd. Er werd echter vrij duidelijk te verstaan gegeven, dat Zijne Majesteit hen met rust zou laten, wanneer zij zich vreedzaam gedroegen. Zoo besloten zij dan zonder het verlangde grootzegel te gaan; want hunne overheid merkte zeer terecht op: ‘Mocht er een plan bestaan om ulieden kwaad te doen, dan zou een

- (1) Tevergeefs heb ik in het Nederlandsch Rijks-Archief gezocht naar berichten omtrent de ‘Congregatiekerk.’ Ik zal wel niet behoeven te zeggen, dat ik met buitengewone vreugde zelfs maar het geringste spoor daarvan zou ontdekt en in deze bladzijden aan de vergetelheid ontrukkt hebben. De berichten van Bradford, met de uitstekende noten en inleiding van Deane, de verhandelingen van den Eerw. Jos. Hunter, van wijlen George Summer, broeder van den beroemden Senator, en van H.C. Murphy en de werken van Belknap, Morton, Prince en anderen, om niet te spreken van de nasporingen der groote nationale geschiedschrijvers Bancroft en Palfrey - dat alles is hoogst belangwekkend, maar bevredigt onze weetgierigheid slechts ten deele. Vooral is het ons eene ware tantalus-beproeving in Bradford (p. 19) te lezen van ‘de velerlei lotgevallen die hun overkwamen terwijl zij in Holland woonden, en die op zichzelf reeds een boek zoude verdienen te vullen.’ Intusschen zullen alle vrienden van Nieuw-Engeland met belangstelling hooren wat de navorschingen van den Eerw. H.M. Dexter in Holland en vooral te Leiden hebben uitgewerkt. Die heer heeft zich gewijd aan de taak om het leven der pelgrims in Holland uit het stof der eeuwen op te delven; en hij doet dat met een ijver en eene volharding die ons de ontdekking waarborgen van alles wat er nog van te ontdekken valt.
- (2) BRODHEAD, *History of New York*, 123-126.

zegel u toch niet helpen, al was het zoo groot als een huis'⁽¹⁾.

Toen de kleinste helft der gemeente gereed was om Leiden voor eeuwig te verlaten, hield Robinson, die met de overigen voorloopig zou achterblijven, eene afscheidsrede, die in verhevenheid van geest en breedheid van opvatting in dat tijdperk van onverdraagzaamheid ternauwernood hare wedergade bezit. Hij drukte den vertrekkenden op het hart, dat de bijbelkritiek, wel verre van verdwenen te zijn, nu eerst begonnen was zich te ontwikkelen - dat het menschelijk geweten te teeder van natuur was om voor eeuwig den dwang te kunnen dulden van formuleren, hoe vernuftig en doordacht die ook mochten zijn - dat de kerkhervorming, die eene eeuw te voren een aanvang had genomen, nog geenszins volmaakt was - dat de Schepper waarschijnlijk nog niet al zijne openbaringen aan de menschheid had volbracht.

'Wat mij betreft,' - ging hij voort - 'ik kan niet genoeg mijn leedwezen uitdrukken over den toestand der protestantsche kerkgenootschappen, die tot een bepaald punt van godsdienstige ontwikkeling zijn gekomen en nu ook niet verder willen gaan. De Lutherschen kunnen er niet toe gebracht worden om een stap verder te gaan dan Luther. Welk gedeelte ook van Zijn Heiligen Wil de Godheid moge geopenbaard hebben aan Calvinus, zij willen liever sterven dan zoo iets aannemen. Aan den anderen kant ziet gij hoe de Calvinisten zich vastklampen aan het standpunt, waarop zij zijn achtergelaten door dien groeten man Gods, die echter niet alles heeft kunnen doorgronden.

'Dat is zeer betreurenswaardig. Al waren de eerste Hervormers schitterende lichten, toch konden zij niet indringen in den geheelen raad Gods. Leefden zij nog, zij zouden even bereid zijn om nieuw licht in zich op te nemen als zij waren om dat vroegere te ontvangen. Ik smEEK u, broeders, u te herinneren dat het een artikel is van uwe geloofsbelijdenis, dat gij bereid moet zijn om iedere waarheid geloovig aan te nemen die u zal worden bekend gemaakt uit het geschreven Woord Gods. Echter moet ik u waarschuwen om voorzichtig te zijn met hetgeen u voorkomt waar te zijn. Onderzoekt het, overweegt het en vergelijkt het met andere plaatsen uit de geopenbaarde Waarheid, voordat gij het aanneemt. Want het is niet mogelijk dat de Christenheid, die eerst zoo kort geleden zich aan eene zoo dikke duisternis heeft

(1) BRADFORD, 20.

ontworsteld, plotseling tot volmaaktheid zou geraken'⁽¹⁾.

Gulden woorden, waardig om gegrift te worden in de eerste kerk die de vertrekkenden zouden oprichten in de Nieuwe Wereld. Eerst na eeuwen zouden zij vruchten dragen! Had niet reeds vroeger de gehoonde en miskende Grotius gezegd: 'Zoo de boomen die wij planten *ons* geen lommer geven, zullen zij toch onze nakomelingschap beschutten'?'⁽²⁾

Wij mogen echter onze bevreemding niet verzwijgen, dat de man, die in zijne afscheidsrede zulke verlichte woorden uitte, dezelfde is die nog zoo kort geleden als de kampioen bij uitnemendheid van de Contra-Remonstranten was opgetreden en zich zoo geducht had gemaakt bij de volgelingen van den zachtzinnigen en verdraagzamen Arminius⁽³⁾.

De kleinste helft der Engelsche Puriteinen van de leidsche gemeente scheepte zich in te Delfshaven, waarbij het met Robinson achterblijvend gedeelte tegenwoordig was. Het afscheid was roerend, zóó zelfs dat menige toevallig daar zijnde Hollander zijne tranen niet kon weerhouden.

Knielende op het verdek van de *Mayflower* ['Meibloem'], het kleine engelsche koopvaardijship, dat de vertrekkenden zou overbrengen naar Noord-Amerika, riep Robinson den zegen des Allerhoogsten in over de hachelijke onderneming. Wie had kunnen denken, dat het vertrek van die handvol nederige uitgewekenen een gewichtig keerpunt zou vormen in de wereldgeschiedenis? Toch werden zij de stichters van Nieuw-Engeland, ja van de reuzenrepubliek, die thans zoo machtig is en zoo duurzaam, omdat zij gegrondvest werd op eene grootsche gedachte.

(1) BELKNAP: *Robinson*.

(2) Grot. Epist. p. 7 en 15. OUVR□.

(3) Ook in den vorm van een brief wendde Robinson zich tot het vertrekkende gedeelte zijner kudde. Dit merkwaardige stuk ademt ook in het staatkundige een zóó treffenden geest van gezond verstand, dat ik mij niet kon weerhouden er het volgende uit mede te deelen: 'Gijlieden zult een staatslichaam vormen; gij zult in eigen boezem uw burgerlijk bestuur moeten vinden; en gij hebt onder u geene personen, die boven de overigen staan. Laat derhalve uwe wijsheid en godsvrucht blijken, niet alleen in het kiezen van mannen, die het algemeene welzijn liefhebben en bevorderen, maar ook *daarin* dat gij hun alle eer en gehoorzaamheid bewijst in hun wettigen werkkring. Let niet op de alledaagschheid van hun uiterlijk, maar op het voorschrift om uwe overheden onderdanig te zijn, dat God u voor uw welzijn heeft gegeven. Weest niet gelijk de dwaze menigte, die meer eer bewijst aan prachtige kleedij dan aan menselijke deugden of goddelijke verordeningen. Neen! Gij weet het, dat zelfs in de geringste personen het wettig gezag eerbiedwaardig is, omdat gij daarin de vertegenwoordiging moet zien van de macht en heerschappij des Heeren. En dien plicht zult gij ongetwijfeld des te bereidwilliger vervullen, daar gij, althans in den eersten tijd, slechts diegenen tot bestuurders zult hebben, die gij zelven daarvoor zult kiezen.'

Kon Grotius of Oldenbarnevelt gezonder taal hebben gesproken over de rechten en plichten van overheid en onderhoorigen? Woorden als deze strekken den beroemden geestelijke meer tot eer dan de driftige woordenvloed, dien hij, om Polyander te believen, op Episcopus uitstortte, en waarvan geen spoor schijnt te zijn overgebleven.

Niet om stoffelijke welvaart, niet om hunne maatschappelijke stelling te verbeteren, gingen die pioniers der beschaving eene onbekende toekomst tegemoet. Evemin hadden zij met hedendaagsche landverhuizers gemeen, dat zij eene overbevolkte streek verlieten voor een grooten, geregeld bestuurden staat, waar verarmde, maar werkzame menschen bijna zeker waren van een bestaan te zullen vinden. Neen! onder hen was niemand geheel arm: de meesten waren tamelijk welgesteld en enkelen zelfs mannen van aanzien en geleerdheid. En weinige jaren later zouden zij worden gevolgd door een veel talrijker gezelschap, waaronder velen van hooge geboorte, voortreffelijke opvoeding en met aanzienlijk grondbezit - allen bereid om hunne goederen te gelde te maken en te storten in eene gemeenschappelijke kas, niet als de grondslag van eene veelbelovende speculatie, maar om te dienen als hoeksteen voor eene kerkgemeente naar hun hart.

Wat doet het er toe, of wij voor hunne kerkelijke richting veel of weinig sympathie hebben? Het zij ons genoeg, dat de hoogste ontwikkeling der westersche beschaving het gevolg is geweest van het onbetwistbare feit, dat de eerste kolonisatie in Nieuw-Engeland het werk was van zelfopofferende, krachtige en vrome mannen, die er op uit waren om het Evangelie van Christus te verspreiden in afgelegen woestenijen, te midden van wilde dieren, nog wilder menschen en onbeschrijfelijke moeielijkheden en gevaren. Al was hunne staatsregeling voorloopig eene theocratie, het gevolg was de bereiking van het groote doel der kerkhervorming, volkomen godsdienstvrijheid. Vrijheid en gelijkheid in het burgerlijke en staatkundige moeten vanzelf volgen.

Twee en een halve eeuw zijn vervlogen en er zijn thans bijna tachtigmillioen engelschsprekende menschen aan weerskanten van den Atlantischen Oceaan, vrij gelijk verdeeld tusschen het Vereenigde Koninkrijk en de Vereenigde Staten. Voor al die millioenen is het vertrek der Engelsche Puriteinen uit de Hollandsche Academiestad een feit van groote beteekenis.

Het is dus, zooals een uitstekend amerikaansch staatsman⁽¹⁾ terecht opmerkte, zeer eigenaardig en gepast, dat men, zoowel in de zalen van het Britsche Parlement als

(1) R.C. Winthrop, in zijne welsprekende rede te Plymouth [in den Staat Massachusetts] gehouden, toen het twee en eene halve eeuw geleden was, dat de pelgrims uit Leiden daar waren geland. (Boston, 1871.)

in die van het Congres der Vereenigde Staten, schoone schilderijen vindt, die het vertrek uit Delfshaven voorstellen op het oogenblik dat Robinson op het verdek zijn afscheidszegen schenkt aan een handvol engelsche ballingen. Bewondering voor al wat grootsch en heldhaftig was, is een der vele onvergankelijke schakels in de keten, die de twee groote en schier niet gescheiden natiën verbindt.

Keeren wij thans terug naar den eenzamen kerker van Oldenbarnevelt!

Twintigste hoofdstuk

Oldenbarnevelt's gevangenschap. - Ledenberg's verhoor en dood. - Remonstrantie van Boissise. - Aerssen's opneming in de Ridderschap. - Rechtsgeding van den advocaat. - Zijne verdediging. - Uitschrijving van een algemeenen vastendag. - Du Maurier's rede voor de Staten-Generaal. - Oldenbarnevelt's vonnis. - Hij bereidt zich tot den dood. - Hij begeeft zich naar het schavot.

Weinige dagen na de vangenneming, was de advocaat van het vertrek in het stadhoudelijk paleis, waar hij aanvankelijk was opgesloten, naar een ander verblijf overgebracht.

Eene gevangenis was het niet. Er bestaat nog heden een gebouw van twee verdiepingen, toen niet lang geleden opgetrokken tegen een zijgevel van het oude kasteel der graven van Holland op het Binnenhof. Op de eerste der verdiepingen vond men eene uitgestrekte zaal, die diende voor een der voornaamste gerechtshoven. De verdieping daarboven was verdeeld in drie vertrekken met een smallen gang er naast. Een van die drie, aan de Noordoostzijde, was bestemd voor de rechters, wanneer de staatsgevangenen moesten worden verhoord. In de volgende kamer zat Hugo de Groot gevangen; en in de derde Oldenbarnevelt. In een aangrenzenden toren voerde een smalle wenteltrap naar genoemden gang en zoo naar de vertrekken der gevangenen. Rombout Hoogerbeets was in een ander gebouw opgesloten.

Toen de advocaat, gebogen door de jaren en een leven van onafgebroken arbeid, leunende op zijn stok, voor het eerst de kamer betrad, die voor hem was aangewezen, hijgde hij van de inspanning, die het beklimmen der nauwe en steile trap hem had gekost, en sprak hij:

‘Dit is de kamer van den admiraal van Arragon.’

En zoo was het. Achttien jaar geleden was door den overwinnaar van Nieuwpoort dit verblijf aangewezen aan den voornaamsten der krijgsgevangenen, die hem in dien overgetelijken veldslag waren in handen gevallen; en nu werd de man, die destijds de beste raadsman van dien overwinnaar was geweest, in datzelfde vertrek gevangen gezet, als het slachtoffer eener reeks van minder edele overwinningen, die Maurits thans had weten te behalen.

Het was een vertrek van middelmatige grootte, omstreeks vijftientig voet in het vierkant, met een hooge, gewelfde zoldering en voldoende ameublement. Beneden deze kamer en overal langs het Binnenhof was het tooneel van de onwaardeerbare diensten, die hij zijn leven lang aan zijn vaderland had bewezen. Juist er tegenover waren de vensters van de schoone ‘Treves-kamer,’ met haar prachtig snijwerk en verguldsel, hare beelden en schilderijen. Daar was het dat hij met de vertegenwoordigers van al de groote mogendheden der Christenheid onderhandeld had over het wijzvermaarde verdrag dat voorloopig een einde had gemaakt aan den veertigjarigen oorlog; daar was hij gewoon geweest schier dagelijks de gemachtigden te ontvangen zoowel van de grootste souvereynen als van de onbeduidendste landen van Europa en Azië, die allen steeds verlangend hadden uitgezien naar zijne goedkeuring en zijne ondersteuning. Iets verder lag de vergaderzaal der Algemeene Staten, waar sinds jaren de gewichtigste aangelegenheden van het gemeenebest en sommige der gewichtigste van Europa waren behandeld, en waar hij zóó onmisbaar was geweest, dat, om met een tijdgenoot, die geenszins zijn vriend was te spreken, ‘letterlijk niets kon worden uitgericht in zijne afwezigheid, daar alle groote zaken uitsluitend in overleg met hem werden behandeld.’⁽¹⁾

De gevangenkamer werd verlicht door twee sombere vensters, met tal van ijzeren tralies voorzien, en zag uit op eene onregelmatige massa van gebouwen en schoorsteenen, terwijl op zeer geringen afstand, maar verborgen voor het gezicht, Oldenbarnevelt's eigen woonhuis verrees, aan het einde van den Kneuterdijk - dat liefelijk verblijf met zijn schaduwrijken tuin, waar thans zijne bejaarde echtgenoot en hare kinderen in diepen rouw neerzaten.

Een enkele trouwe dienaar, Jan Franken genaamd, was bij hem toegelaten en een schildwacht stond dag en nacht

(1) BAUDARTIUS, X, 52.

voor zijne deur. Zijne papieren had men hem ontnomen en in den eersten tijd gaf men hem zelfs geen schrijfgereedschap.

Met de buitenwereld had hij zeer weinig gemeenschap - zoo zelfs, dat de tijding van 's prinses Wetverzetten niet doordrong in zijne eenzaamheid. Zijne vrouw mocht hem ooft uit haar tuin sturen; en zoo ontving hij op zekeren dag een mandje met fijne saffraanperen. Toen hij eene daarvan doorsneed, vond hij daarbinnen een stuk van een ganzenpen, waar een strookje zeer dun papier in stak, met buitengewoon kleine letters beschreven. Daar men zich in het Latijn korter dan in eenige andere taal kan uitdrukken, was het briefje in die taal geschreven. Het luidde als volgt:

‘Vertrouw niet op de Staten van Holland; want de Prins heeft in vele steden de wet verzet. Carleton is uw vriend niet.’

Maar nu wilde het toeval dat de sergeant van de wacht, alvorens die peren binnen te brengen, er twee van in zijn zak had gestoken en die te huis aan zijne vrouw gaf. Nu schijnt dezelfde latijnsche waarschuwing voorzichtigheidshalve in meer dan eene peer te hebben gezeten. De sergeant vond ook zulk een briefje en gaf dit aan; en van dat oogenblik af werd dat vernuftige middel van gemeenschap onmogelijk gemaakt⁽¹⁾.

Ledenberg, de secretaris der Utrechtsche Staten, die in de eerste dagen van September naar Den Haag was overgebracht, was de eerste der gevangenen, die aan een verhoor werd onderworpen. Aanvankelijk was hij zeer ternedergeslagen en men zegt dat hij klagend uitriep: ‘Barnevelt! Barnevelt! waar hebt ge ons toe gebracht!’⁽²⁾

Hij bekende dat de Utrechtsche Waardgelders in dienst waren genomen op een wenk van de utrechtsche afgevaardigden in Den Haag, met voorkennis van Oldenbarnevelt en ten gevolge eener resolutie van de Staten, om plaatselijke onlusten te voorkomen. Hij zeide dat de advocaat in de vorige Lentemaand geraden had den prins te verzoeken om niet naar Utrecht te gaan - dat de boodschap aan Zijne Excellentie betreffende de afdanking der Waardgelders op aandringen van gemachtigden uit de Hollandsche Staten onbepaald was uitgesteld - dat die gemachtigden ongenoodigd te Utrecht waren gekomen - dat die heeren het mogelijk hadden geacht alles in Utrecht in goede orde te houden, als men slechts het door Holland betaalde garnizoen aldaar tevreden stelde, en als de Staten van Utrecht hetzelfde deden met de door hen betaalde Waardgelders; want zij geloofden niet dat

(1) WAGENAAR, X, 287. BAUDART., X, 70.

(2) BAUDART., X, 64.

Zijne Excellentie troepen van buiten in de stad zou brengen. Van een nieuwen eed, van het garnizoen te vorderen, zeide Ledenberg niets te weten. Daarentegen bevestigde hij dat Oldenbarnevelt tijdens zijn verblijf te Utrecht de Staten had aangespoord om hunne rechten en vrijheden te handhaven, terwijl hij hun voorhield dat het recht om in hunne provincie over Synode en Waardgelders te beslissen niemand anders dan hun toekwam. Ten slotte ontkende hij te weten wie de schrijver was van het pamflet tegen Carleton en Koning Jacobus: alleen wist hij, wat de mensen daaromtrent vertelden⁽¹⁾.

Nu kon men waarlijk niet beweren, dat al deze verklaringen te zamen eene bekentenis inhielden van onvergefelijke misdaden, door Ledenberg bedreven. Evenmin kon men er eene beschuldiging van hoogverraad tegen Oldenbarnevelt op gronden. De slotsom scheen dan ook aan Ledenberg's rechters verre van voldoende; en men begreep dat er dwang noodig zou zijn om meer afdoende bekentenissen te krijgen. Luitenant Nythoff vertelde aan Grotius, dat Ledenberg niet alleen met de pijnbank was bedreigd, maar dat de beul hem zelfs werkelijk gepijnigd had. Dit werd echter tegengesproken door de rechters van instructie, die met het verhoor belast waren.⁽²⁾

Dit voorloopig onderzoek vond plaats op den 27sten September. Na afloop daarvan bad Ledenberg lang en vurig. Daarop stelde hij een franschen brief ter hand aan zijn zoon Joost, een knaap van achttien jaren, die geen Fransch verstond.

In den tweeden nacht daarna om twee uur hoorde Joost zijn vader een diepen kermenden kreet slaken. Hij schrikte⁺ hevig, tastte in den donker, totdat hij zijns vaders bed had gevonden, en greep zijn arm die buiten het bed hing en ijskoud bleek te zijn. Hij sprak hem toe, maar ontving geen antwoord. Nu riep hij om hulp; de wacht kwam binnen met lantarens en men ontdekte dat Ledenberg zich met een pennemes in de onderbuik twee doodelijke wonden had toegebracht en zich daarop den strot had doorgesneden met een tafelmes, dat hij eenige dagen geleden had verborgen onder eenige papieren.

⁺29 Sept. 1618

Later opende Joost den hem door zijn vader gegeven franschen brief; de inhoud luidde als volgt:

‘Ik weet dat men in mijn persoon een voorbeeld wil stellen, dat men mij wil doen getuigen tegen mijne beste vrienden, dat men mij wil pijnigen om mij, naar het heet, van tegen-

(1) WAGENAAR, X, 289 enz.

(2) BAUDART., X, 56.

strijdigheden en leugens te overtuigen en dan een onteerend vonnis op nietigheden te doen rusten; want er moeten redenen worden opgegeven, om mijne gevangenschap te rechtvaardigen. Om dat alles te voorkomen, wil ik mij tot God begeven langs den kortsten weg. Tegen een doode kan geen vonnis van verbeurdverklaring worden uitgesproken. Gedaan 17^{den} Sept. [O.S.] 1618⁽¹⁾.

De familie van den ongelukkigen staatsman verzocht om zijn lijk, ten einde het betamelijk te begraven. Het verzoek werd niet ingewilligd. Het schijnt dat men niet van zijn dood overtuigd was; althans men besloot hem, als het kon, boven aarde te houden, tot hij veroordeeld en gestraft zou kunnen worden⁽²⁾. Men zou wel eens willen zien, of het zoo gemakkelijk was het gezag van de Staten-Generaal, de Synode en den stadhouder te trotseeren, en of de 'kortste weg om naar God te gaan' het geraamte van een verrader aan schande en zijn eigendom aan verbeurdverklaring zou kunnen onttrekken.

De fransche ambassadeurs, die vóór het gevangennemen van Oldenbarnevelt onvermoeid waren geweest in hunne pogingen tot bevordering der eendracht, hielden nu met alle macht het schild van huns Konings vriendschap voor den grooten staatsman en zijne lotgenooten.

'Het is met het diepste leedwezen' - sprak Boissise tot de Staten-Generaal - 'dat ik getuige ben geweest van de jongste ergerlijke ongeregeldheden. Vooral ben ik van ganscher harte bedroefd over de gevangenschap van den heere Barnevelt, die door zijn discreet en wijs beheer gedurende de laatste dertig jaren zoozeer de harten der naburige souvereinen, en vooral dat van mijn koninklijken meester, heeft tot zich getrokken, dat ik, nu ik de pen moet opnemen om hem van deze zaak te onderrichten, in groote verlegenheid verkeer, daar ik vrees òf U Hoogmogende òf den heere Barnevelt te verongelijken... Mijne Heeren! geeft toch acht op den toestand waarin gij en uwe landgenooten u bevindt. Er smeult eene groote misnoegdheid onder uwe medeburgers. Tot dusver is eendracht de hoofdbron geweest van uwe kracht ... Slechts weinige dagen is het geleden dat een openbaar staatsstuk werd uitgevaardigd, waarin getuigenis werd afgelegd van Oldenbarnevelt's trouw: is het dan mogelijk dat gij in een zóó kort tijdsverloop zoudt hebben ontdekt dat gij u bedrogen hadt? Uit naam van mijn Koning bezweer ik u: verbant allen

(1) WAGENAAR, X, 292. BEANDT, II, 875.

(2) BRANDT, II, 875. BAUDART. als boven.

hartstocht, velt een onpartijdig oordeel over de gevangenen en zeg mij zonder omwegen, wat ik den Koning moet schrijven. Zulke tegenstrijdige lezingen worden omtrent deze zaak gegeven, dat ik u dringend verzoek mij de waarheid toe te vertrouwen. De verstandigsten in den lande laten zich zóó sterk hierover uit, dat het mij geenszins zou verwonderen wanneer de Koning, mijn meester, mij bevel gaf om den heere Barnevelt onder zijne bescherming te stellen... Ernstig smee ik u dat gij in uwe wijsheid geen aanstoot moogt geven aan de naburige souvereinen, vooral niet aan den mijnen, die van harte wenscht uwe waardigheid en uwe belangen te handhaven en u de bewijzen te geven van zijne vriendschap.^{ⁱ(1)}

Die taal was even krachtig als onbewimpeld; maar de ambassadeur vergat dat het Frankrijk van heden het Frankrijk van gisteren niet was, dat het eigenlijk eene groote dwaasheid was den nietigen Lodewijk XIII voor te stellen als den grooten raadsman en beschermer van het gemeenebest, en dat, hoe verscheurd ook de Nederlandsche Unie zijn mocht door de jongste beroeringen, haar toestand krachtig en rustig mocht heeten, vergeleken bij de ontbinding en hulpeloosheid van het nog zoo kort geleden machtige Frankrijk! Geen wonder dus, dat de ambassadeur bijzonder weinig gevolg zag van zijne welsprekendheid.

Op den 12^{den} December verscheen hij op nieuw voor de⁺ Staten-Generaal, maar nu met den gewonen ambassadeur, Du Maurier. Beiden drongen aan op eene spoedige en onpartijdige behandeling van de zaak der staatsgevangenen. Hadden zij zich werkelijk schuldig gemaakt aan hoogverraad, dan verdienden zij ongetwijfeld gestraft te worden; maar de gezanten waarschuwden de vergadering zeer nadrukkelijk tegen het gevaar om hoogverraad aan de beschuldigten ten laste te leggen en om handelingen, die in een tijd van overspanning en partijgeest waren ingegeven, te verwarren met hoogverraad. +12 Dec. 1618

‘Barnevelt,’ - zeiden zij - ‘heeft niet alleen het gemeenebest, maar ook alle souvereinen en gemeenebesten van Europa tot getuigen van zijne onwaardeerbare en veeljarige diensten. Het valt ons bijzonder zwaar te gelooven, dat hij het gemunt had op den ondergang van datzelfde vaderland, waarvoor wij allen weten dat hij al zijne krachten en vermogens veil had.’

Dat zoo vreeselijke aantijgingen thans gerechtelijk moesten

(1) BRANDT, II, 876.

worden onderzocht, gaven zij toe. ‘Te dien einde’ - spraken zij - ‘behoort gij hem rechters te geven, die evenmin verdacht zijn als bevooroordeeld, en die vonnis zullen vellen overeenkomstig de wetten van uw land en eerst na wettig overtuigend bewijs

....

‘Zoodoende zult gij de gansche wereld toonen dat gij waardig zijt dit gemeenebest te besturen, tot welks regeering gij door God geroepen zijt.’

Wilden de Staten een andere gedragslijn volgen, zoo waarschuwden de gezanten hen dat de Koning dit als eene zware beleediging, hem aangedaan, zou beschouwen, daar hij er een bewijs in zou zien, dat zij zijne raadgevingen en zijne vriendschap niet op prijs stelden⁽¹⁾.

Den 19^{den} December antwoordden de Staten-Generaal. Zij verzekerden Lodewijk's vertegenwoordigers, dat het uitstel van het rechtsgeding slechts diende om het bestaan der groote samenzwering des te beter te bewijzen, en dat ‘dit vertoeven den criminelen tot geen naedeel soude strekken, soo sy een goedt gevoelen hadden van haere onnoselheit.’ Zij beloofden, dat de uitspraak in dezen volkomen voldoening zou geven aan hunne bondgenooten en meer bijzonder aan den Koning van Frankrijk, van wien zij in dat geheele uitvoerige stuk met schijnbaar diepen eerbied spraken. Maar zij ontveinsden toch hun vertrouwen niet, ‘dat Syne Majesteit uyt insicht van d'uytkomste nyet geraeden sal vinden de importune en ongefondeerde sollicitatien van eenige particuliere schuldigen ofte van haere fauteurs te stellen boven de generale interesten van de waardigheid en de versekertheit deser Republyke.’⁽²⁾

Op dienzelfden dag schreven de Staten-Generaal aan Koning Lodewijk een brief, vol van allerbeleefdste algemeenheden. Ook in dat stuk gaven zij hunne overtuiging te kennen dat Zijne Majesteit over hunne handelingen volkomen tevreden zou zijn.

Het zooeven besproken antwoord aan de ambassadeurs gaf niet veel hoop aan de vrienden der gevangenen. Onheilspellend was daarin vooral het veelvuldig gebruik van het woord *conspiratie* en het voorkomen van uitdrukkingen als ‘ambitieuze en factieuze geesten’, ‘auteurs en patronen der factie’, ‘lieden, die naer nieuwigheit staen door de veranderinge van de religie, van de justitie, van de fundamentale wetten en van alle d'ordren der politie.’

Om aan Grotius en Hoogerbeets dezen staat van zaken mede

(1) BRANDT, II, 963-965.

(2) BRANDT, II, 965, enz.

te deelen, werd een vernuftig middel uitgedacht door den leidschen geleerde, die op dat oogenblik bezig was de latijnsche verzen van Janus Secudus, een haagsch dichter uit den tijd van Karel V, uit te geven.

In de drukproeven werden eenige versregels weggelaten en vervangen door andere regels, die de inlichtingen bevatten, voor Grotius en Hoogerbeets bestemd, aan wie de drukproeven geregeld schijnen toegezonden te zijn. De bladzijde, die de aldus veranderde regels inhield was aan de tegenoverstaande op zoodanige wijze vastgehecht, dat, wanneer men het vel druks opensneed, die twee bladzijden aan elkander bleven vastzitten. De versregels kwamen op het volgende neer:

‘Oldenbarnevelt's verhooren gaan langzaam; maar de verontwaardiging van Koning Lodewijk geeft goede hoop. Zijne gezanten zijn geheel gestemd voor de gevangenen en zij weten, dat er spoedig recht zal geschieden. Den 15^{den} Januari zullen de Staten van Holland bijeenkomen en dan zal er zeker eene beslissing genomen worden omtrent de rechters. Hier te Leiden worden de predikanten geminacht en is men zeer oorlogzuchtig. Het onlangs te Rotterdam voorgevallen tumult kan goede gevolgen hebben.’

De scherpzinnige Grotius merkte de kunstgreep dadelijk op, las de op zoo zonderlinge manier verkregen tijdingen en trok er partij van om meer te weten te komen⁽¹⁾.

Hoogerbeets legde de drukproeven ter zijde, daar de haagsche dichter hem in de gegeven omstandigheden weinig belang inboezemde. Maar er werd zooveel moeite gedaan om zijne aandacht te vestigen op die proeven, dat de gevangenbewaarders lont roken; en de kunstgreep werd ontdekt, eer de leidsche pensionaris er partij van had kunnen trekken.

De voorloopige verhooren van Oldenbarnevelt, Grotius en Hoogerbeets hadden plaats in de maanden November en December.

Wij hebben gezien, hoe doortastend Maurits was te werk gegaan bij de verandering der stedelijke regeeringen. Dientengevolge waren ook de afgevaardigden der ‘weerspannige’ steden door ‘welgezinden’ vervangen. Toch was de samenstelling der Staten van Holland nog niet geheel naar den zin van den stadhouder. De Ridderschap, klein in getal, maar zeer machtig, stemde altijd in belangrijke zaken het eerst; en de meerderheid van dat aanzienlijke lichaam was nog steeds op de zijde van Oldenbarnevelt. Zijn beide schoonzonen hadden er zitting in. Sedert lang geloofde Maurits dat die

(1) WAGENAAR, X, 245, 246, 304, 305,

ridderschap hem persoonlijk vijandig was. Hij wist, dat kort te voren een plan had bestaan, om zijn jeugdigen halven broeder, Frederik Hendrik, in dat college zitting te geven, in diens hoedanigheid van heer van Naaldwijk, eene heerlijkheid, die hij gekocht had van de graven van Aremborg, en waaraan de erfelijke waardigheid van opper-stalmeester der souverainen van Holland verbonden was. Die souverainen waren van ouds de graven; maar nu de souveriniteit was overgegaan op de Staten, mocht het ambt van opper-stalmeester, dat men had laten voortduren, met volle recht eene *sinecure* heeten. Maar er was niet veel noodig om de ijverzucht van prins Maurits op te wekken, vooral wanneer het plan de goedkeuring wegdroeg van den advocaat. Hij zette zich in het hoofd, dat in de verkiezing van Frederik Hendrik tot lid der Hollandsche Ridderschap de bedoeling lag opgesloten om hem ten koste van den ouderen broeder te verheffen. Of het met het genoemde plan ernst was, weten wij niet; maar zeker is het dat er niets van is gekomen, hoewel 's prinsen wrok bleef bestaan.

Thans liet hij den hollandschen edelen weten, dat zij François Aerssen, die onlangs de heerlijkheid Sommelsdijk had gekocht, en Daniel de Hartaing, heer van Marquette [bij Beverwijk], in de ridderschap moesten opnemen. Door toevoeging van Aerssen en den niet minder aan Maurits gehechten heer van Marquette meende de stadhouder dat hij de weerspannige meerderheid van de ridderschap wel onder den duim zou krijgen. Jammer maar dat de beide kandidaten niet verkiesbaar waren, daar de wet vorderde dat men in Holland geboren en van een oud hollandsch geslacht moest zijn. Deze beide vereischten misten beiden. Maar de prins, die nog pas al de steden, waar men hem dorst weerstreven, naar zijne hand had gezet, was de man niet om zich te laten weerhouden door eene beuzeling als de statuten der Hollandsche Ridderschap. Evenals tegen 'Bestevaer' Hooft, zeide hij ook nu weer, dat het voor dezen keer zoo wezen moest: later zou zoo iets misschien nooit meer te pas komen. De twist eindigde zooals men verwachten kon, waar de eene partij het zwaard in de vuist had en de andere aan eene met groen laken bekleede tafel gezeten was. Sommelsdijk en Marquette namen aan die groene tafel zitting.

Terwijl de stadhouder de niet-verkiesbaarheid aldus met voeten trad, gaf hij haar toe in beginsel - een nietsbeteekenende inwilliging. De opneming der beide prinsgezinde kandidaten geschiedde echter niet zonder protest. In het besluit tot opneming stond in hoofdzaak het volgende:

‘Alhoewel de beide voornoemde heeren niet bevoegd zijn⁺ om in onze ridderschap te worden opgenomen, daar zij niet wettig verkiesbaar zijn, zoo besluiten wij toch, [†]21 Jan, 1619 in aanmerking nemende het verlangen des prinsen van Oranje, hen toe te laten; maar wij belooven elkander op ons ridderwoord, dat wij in het vervolg altijd de voorrechten van onzen stand, die thans geschonden worden, zullen handhaven, en nooit meer toelaten dat daar rechtstreeks of zijdelings inbreuk op worde gemaakt.’⁽¹⁾

Terwijl de voorbereidende werkzaamheden voor de groote rechtsgedingen tegen de staatsgevangenen werden voortgezet, werd in een met die gevangenen bevriend lichaam toegang gegeven aan Aerssen, den gewetenloozen intrigant, den onverzoenlijken vijand van den advocaat en zijn geheele geslacht, den schrijver van menig giftig pamflet dat veel had bijgedragen om den grooten staatsman te verguizen, aan wien hij zooveel verschuldigd was, dat hij nu met den zwartsten ondank vergold.

Intusschen was de Nationale Synode te Dordrecht bijeengekomen. De groote Jan Bogerman, met zijn schoon maar vinnig gelaat, dat deed denken aan dat van een roofvogel, en met een overvloed van bruin krullend baardhaar, neerhangende tot op zijn middel, had den voorzittersstoel ingenomen. Met de Arminianen werden korte wetten gemaakt. Zij en hunne Vijf Punten werden spoedig uit het heiligdom gestooten.

Zonder tegenspraak werd er uitgemaakt, dat meer dan één vorm van godsvereering in een en hetzelfde land in strijd was met Gods woord, en dat er voortaan in de Nederlandsche Unie geen andere godsdienst zou worden toegelaten dan die van Calvyn.

Het was dus eene besliste zaak dat één gedeelte van het menschdom door de Godheid opzettelijk was geschapen om in alle eeuwigheid verdoemd en een ander gedeelte om in alle eeuwigheid zalig te zijn. Maar dit geschiedverhaal heeft met die ‘onfeilbare’ vierschaar niet veel anders te maken dan voor zoover zij invoed uitoefende op het lot van Oldenbarnevelt. Met een vernuftig woordenspel zeide men dat de dortsche beslissingen (*canones*) waarschijnlijk het hoofd van den advocaat zouden afschieten.⁽²⁾ De zittingen der Synode vielen samen met het rechtsgeding van Oldenbarnevelt; en de besluiten van beide vergaderingen konden vooruit berekend worden. Het groote tweegevecht tusschen Kerk en Staat was

(1) WAGENAAR, X, 232-239.

(2) Du Maurier

reeds beslist, zoodra de groote veldheer zijn zwaard had geworpen in de schaal van de Kerk.

Met voordacht had men met het vonnis der staatsgevangenen gewacht, totdat de arbeid der Synode zijne voltooiing zou zijn genaderd. Men begreep, dat de veroordeeling der Arminiaansche leerstellingen hand aan hand moest gaan met de veroordeeling der arminiaansche staatslieden.

Den 23sten April 1619 werden de *canones* door al de leden der Synode onderteekend⁽¹⁾. De Arminianen werden daarbij verklaard voor ketters, scheurmakers, verspreiders van valsche leerstellingen, onbevoegd om eenige geestelijke of akademische betrekking te bekleeden⁽²⁾. Niemand mocht voortaan kinderen onderwijzen, voorlezingen houden voor jongelieden of prediken voor menschen van rijpen leeftijd, tenzij dat hij zich verklaarde voor de leerstellingen der onveranderlijke, rechtzinnige, gereformeerde kerk. Eene week na de onderteekening der *canones* werden de nederlandsche geloofsbelijdenis en de Heidelbergsche Catechismus onfeilbaar verklaard. In geen van die beiden zou ooit eenige verandering mogelijk zijn. School en kansel waren onwrikbaar vastgenageld aan de ‘eenig ware religie.’

Den 6^{den} Mei was Dordrecht het tooneel van een groot feest ter eere van de sluiting der zittingen van de Synode⁽³⁾. De uitkomsten van hare overwegingen, benevens ellenlange latijnsche toespraken en gebeden door Bogerman verheugden de gemoederen der groote samengestroomde menigte, die buitendien werd opgevroolijkt door het vernemen, dat èn de Belijdenis èn de Cathechismus den toets van velerlei aanmerkingen hadden doorgestaan en daar geen haarbreed bij verloren hadden. Ook vergat de redenaar niet, dank te betuigen ‘aan den edelen Koning van Groot-Brittannië, door wiens godvruchtigen ijver, vurige sympathie en echt koninklijken arbeid God zoo menigmaal de moede Synode te midden van haar zwoegen had gelaafd’⁽⁴⁾.

Niet minder dan honderdtachtig zittingen had de Synode

(1) VAN REES EN BRILL, 193-195.

(2) CARLETON, bl. 361.

(3) Ibid.

(4) VAN REES EN BRILL, 198. Acta Syn. Nat. 363-371. BRANDT, III, 599-603.

Zes jaar later (5 Juli 1625) werden al de handelingen der Synode, met de onderteekeningen van al de leden er aan gehecht, in een koffer gelegd, voorzien van acht sloten. De daarin passende sleutels werden respectievelijk aan de Staten-Generaal en aan de Staten van elke der zeven provinciën toevertrouwd. De koffer moest in bewaring blijven bij de Staten-Generaal en om de drie jaren worden geopend, ten einde den inhoud voor wormen te behoeden. In Mei 1794 rapporteerde eene commissie, benoemd om den koffer te onderzoeken, dat zij geene sporen van wormen noch eenig ander gebrek hadden gevonden. De acht sloten werden toen weer dicht gemaakt en de sleutels aan den griffier Fagel ter hand gesteld. Zie ‘Extract uit het Register der Resol. van de Staten-Generaal.’ (HS. Extr. Boek De Jonge.)

gehouden (van 13 Nov. 1618 tot 30 Mei 1619)⁽¹⁾. Daar al hare handelingen in tal van kronieken zijn geboekt, achten wij het niet noodig er verder gewag van te maken.

Intusschen bleven Oldenbarnevelt, Grotius en Hoogerbeets in gevangenschap.

Op den 7^{den} Maart begon het rechtsgeding van den advocaat. Sinds den 28sten Augustus van het vorige jaar was hij in hechtenis geweest. Bijna zeven maanden lang was hij beroofd van alle gemeenschap met de buitenwereld, uitgezonderd de enkele schrale berichtjes, die hij door middel van een pen, in een peer verborgen, en andere kleine kunstgrepen ontving. De man, die eene der gewichtigste republieken op aarde een menschenleeftijd lang had geregeerd, die zoo vele jaren de voornaamste draden der staatkunde van Europa had in handen gehad - die man was nu bijna zeven maanden lang onbekend gelaten zelfs met alledaagsche voorvallen. Gedurende de heete dagen, die onmiddellijk op zijne vangenneming volgden, en gedurende den langen, echt hollandschen winter, vol nevelen, sneeuw en ijs daarna, had hij daar gezeten op die sombere zolderkamer, waar men hem gebracht had, na zijne voorloopige gevangenschap in het paleis van den stadhouder.

Er was in die kamer niets dat afschuw wekte en evenmin sprak er bijzondere wreedheid uit de wijze, waarop men hem behandelde. Hij was niet geboeid en zat evenmin op water en brood. Hij werd niet op de pijnbank gebracht, noch er mede bedreigd. Zijn vertrek was wel niet fraai, maar toch ruim genoeg en van eenige meubels voorzien; en hij werd bediend door zijn trouwen Jan Franken. Dag en nacht liep een schildwacht in den nauwen gang voor zijne deur op en neder. In de lente drongen de tonen van den nachtegaal van het eilandje in den naburigen vijver tot in zijn kerker door. Om hem dat liefelijk geluid des te beter te doen genieten, opende Jan Franken eens een der beide tralievensters. Toevallig kwam juist op het Binnenhof een ander bediende van den advocaat voorbij, met wien Franken een groet wisselde. Dit trok de aandacht der bewakers; en onmiddellijk werden timmerlieden ontboden, om de vensters met planken dicht te spijkeren. Na zeer ernstige vertoogen en beloften van den gevangene werd evenwel dit voornemen om hem zijn licht te betimmeren opgegeven²⁾.

De hulp van een rechtsgeleerde, een secretaris of een

(1) WAGENAAR, X, 312, 329.

2) Leven en Sterven van Oldenbarnevelt, 178.

zaakwaarnemer werd hem niet toegestaan. Zoo was hij dan aan zichzelf overgelaten bij de voorbereiding zijner verdediging. Lijdend, niet alleen door de zwakheid des ouderdoms, maar ook aan andere lichaamsgebreken, moest hij in zijn somberen kerker antwoorden op een wonderlijk samenraapsel van beschuldigingen. Te dien einde moest hij zich gedurig beroepen op de wetten, privilegiën en usantiën van Holland, op het romeinsche recht en op duizend kleine bijzonderheden, waaraan de geschiedenis der Vereenigde Provinciën in de laatste jaren zoo rijk was geweest⁽¹⁾.

Wel had men onmogelijk iemand kunnen vinden, die meer dan Oldenbarnevelt vertrouwd was met de theorie zoowel als met de practijk der wet; en wat 's lands geschiedenis in de laatste jaren betreft, daarvan was hijzelf de hoofdpersoon. Toch was het een geducht nadeel voor hem, dag aan dag te moeten verschijnen voor twee dozijn vijandige rechters, die op hun gemak gezeten waren aan eene groote tafel, vol papieren, omringd door klerken, met zakken vol documenten, en met een groeten voorraad boeken, waar zij hunne autoriteiten en antecedenten in hadden aangeteekend - dat was een geducht nadeel voor den grijzen beschuldigde, wien geene andere hulpmiddelen ten dienste stonden dan zijn brein. Dag aan dag werd hij, onderweg telkens rustend de nauwe torentrap af naar de vroeger vermelde gerechtszaal vlak beneden hem geleid. Daar hield de straks te noemen 'speciale commissie,' die hem moest vonnissen, hare zittingen.

Aanvankelijk had er bij de rechters neiging bestaan om hem als een misdadiger te behandelen, door hem staande te laten antwoorden op de hem gedane vragen. Toen echter de geduchte grijsaard voor het eerst de zaal binnentrad, leunende op zijn stok, en de rechters met zijn gewonen bevelenden blik aanzag - toen krompen zij weg voor die oogen. Onwillekeurig stonden verscheidene op, om hem te begroeten en voor hem plaats te maken aan den haard, waaraan dien wintermorgen verscheidene rechters zich stonden te warmen. Van dat oogenblik af kreeg hij altijd een stoel; en dan luisterde hij naar de bestudeerde reeks van vragen, die men had gereed gemaakt om hem in het nauw te brengen. Al zijne antwoorden waren *ex tempore*.

Bijna zeven maanden lang had hij gevangen gezeten zonder iets van beschuldiging te hooren. Dit was op zich zelf reeds eene ruwe schending van 's lands wetten; want in de oude

(1) WAGENAAR, X, 342, Waaragt. Hist., 235, enz.

charters van Holland (o.a. in een van 1346) vinden wij de bepaling, dat binnen zes weken na de gevangenneming de acte van beschuldiging moest worden voorgelegd, terwijl in het tegenovergestelde geval vrijlating moest plaats hebben⁽¹⁾. Maar de gevangenneming zelf was reeds zulk een onbeschaamde wetschennis, dat men in het rechtsgeding ternauwernood eerbied voor de wet kon verwachten. Oldenbarnevelt was de hoofddienaar der Staten van Holland; hij was onder de bijzondere bescherming van die provincie gesteld; hij was in geen enkel opzicht onderworpen aan de Staten-Generaal; hij was bij de gevangenneming op weg om zijne ambtsplichten te vervullen. Hij was dus driewerf onschendbaar. De plaats, waar hij verraderlijk werd gegrepen, was in het Heilige der Heiligen van Hollands openbare gebouwen. De Staten-Generaal hadden daar weliswaar ook hunne vergaderplaats, maar alleen als gasten. Van rechtsgebied der Staten-Generaal was op het Haagsche Binnenhof geen spraak. Ook bij de arrestatie waren alle wettelijke vormen over het hoofd gezien; en daar zij in vreedstijd had plaats gegrepen, kon men niet eens het voorwendsel aanvoeren van kriegsrecht. Namens den hoogsten militairen bevelhebber werd Hollands hoogste burgerlijke ambtenaar tot een conferentie uitgenoodigd: hij liep in den val en werd door wapengeweld van zijne vrijheid beroofd.

Eindelijk zette men de kroon op de vele onwettigheden en onrechtvaardigheden door de benoeming der 'speciale commissie,' aan welke het rechtsgeding van den advocaat werd opgedragen. Deze commissie werd samengesteld uit vierentwintig leden - twaalf uit Holland en twee uit elk der overige gewesten⁽²⁾. Deze schijn van eerbied voor de provincie Holland was bespottelijk. De wet *de non evocando* (volgens welke die van Holland het recht hadden om alleen voor rechters uit die provincie te verschijnen) moest volkomen worden geëerbiedigd, of in het geheel niet. In het laatste geval kwam het er bitter weinig op aan, of, en zoo ja hoeveel, rechters uit Holland er bij waren. Buitendien was het een logenachtig voorgeven, dat de meerderheid van de commissieleden uit Holland genomen was. Het Openbaar Ministerie werd waargenomen door drie Fiscalen, Leeuwen uit Utrecht, Sylla uit Gelderland en Antonie Duijck uit Holland. Deze

(1) GROTIUS, Verantw., 139.

(2) WAGENAAR, X, 340, enz.

De namen der rechters (die uit Holland voorop) waren, Van Essen, De Voogd, Kromhout, Junius, Kouwenburg van Belois, Rosa, Van Zwieten, Muis van Holy, Arend Meinardszoon, Van Zanten, Van Broekhoven, Reinier Pauw, Schagen, Bruinink, Manmaker, Schotte, Ploos, Salmius, Van den Sande, Aitsma, Sloot, Van Hemert, Schaffer en Gockinga.

laatste was algemeen bekend als een doodvijand van den advocaat; hij zou later diens ambt overnemen. Evengoed had men het Fiscaalschap kunnen opdragen aan Aerssen.

De speciale Commissie was van het standpunt der prinsgezinden gezien eene noodzakelijkheid, omdat er geen enkel gerechtshof ressorteerde onder de Staten-Generaal. Dat lichaam miste het recht om zich met bijzondere personen in te laten. het mocht slechts onderhandelen met de soevereine provincie: waartoe de bijzondere persoon behoorde, en, zoo het dien schuldig achtte, verzoeken om zijne bestraffing. Een hof van appel voor de geheele Unie ontbrak. Alleen voor een middel om twisten tusschen de leden der Unie, zoo mogelijk, bij te leggen, was gezorgd.

Was er in dit gewichtige rechtsgeding één schuldige, dan waren het de Staten van Holland. Noch de advocaat, noch zijne beide lotgenooten hadden ooit in eene enkele der geïncrimineerde handelingen anders gedaan dan op last of met goedvinden van dat soevereine lichaam. Aangenomen dat die Staten onbetwistbaar schuldig waren aan de zwaarste vergrijpen tegen de Generaliteit, dan konden zij toch niet daarvoor terechtstaan, daar zij zelve soevereine rechten bezaten en de eene soverein den anderen niet voor zijne vierschaar kan dagen. De onderdaan kan in zijn eigen land door geen ander soverein worden gevonnisd, dan den zijnen. En zoo behoorden de drie staatsgevangenen voor geen enkel gerechtshof te komen dan overeenkomstig de wetten van Holland.

De Speciale Commissie was een samenraapsel. Er waren onder hare leden erkende persoonlijke vijanden van den advocaat, b.v. Pauw en Muis. Velen waren er onder hen, die niet het minste berip hadden van rechtsgeleerdheid. Sommigen kenden geen woord Latijn; en toch was een groot gedeelte van de wetten in die taal geschreven.

Voor zulk een rechtbank werd Neerlands eerste burger, Europa's eerste staatsman, dag aan dag bijna drie maanden lang gevoerd - telkens moest hij uit de akelige kamer, waar hij opgesloten zat, afdalen naar de gezellige zaal, die voor zijne rechters keurig was ingericht.

In plaats van getuigen, verdedigers en verdere vereischten voor eene onpartijdige rechtspleging in beschaafde landen, zou men bijna kunnen zeggen, dat er niets anders in die zaal tegenwoordig was dan een bevooroordeelde en partijdige troep gezworenen die recht moesten spreken, zonder rechter om hen te leiden, noch advocaat om de getuigenissen in verband te brengen met de schuld van den terechtstaande. Het geding

was niets anders dan eene onafzienbare reeks verhooren, over een veertigjarig tijdperk, zonder eenig onderling verband, nu eens voorwaarts, dan weder achterwaarts, zonder eenig ander doel dan om den gevangene in verwarring te brengen en daardoor zichzelf te doen tegenspreken.

Het was een terugstootend schouwspel, dien hoop pygmaeen zich te zien inspannen, om den reus ter aarde te werpen en te knevelen.

Oldenbarnevelt kreeg niet eens iets te hooren, wat naar een akte van beschuldiging zweemde. Toen hij om eene lijst der tegen hem ingebrachte punten van beschuldiging vroeg, werd hem die geweigerd. Ja, het gebruik van schrijfgereedschap werd hem ontzegd en al zijne boeken en papieren werden hem ontnomen⁽¹⁾.

Niet alleen mocht hij geen enkel advocaat raadplegen, maar zelfs geen enkelen vriend. Slechts uit zijn eigen brein moest hij die overstelpende menigte historische feiten halen, waarover men hem ondervroeg, en die zich uitstreckte over een langer tijdperk, dan het leven van menig een onder zijne rechters. En het gold niet alleen de feiten als zoodanig, maar nog meer de daaruit af te leiden gevolgtrekkingen. Voor dat alles was hij aan zich zelve overgelaten; en toch was hij er volkomen tegen opgewassen. Wel gelukkig mochten de rechters zich noemen, dat zij, alvorens hunne werkzaamheden te beginnen, gezworen hadden nimmer te zullen bekend maken, wat er in de gerechtszaal omging. Alles zou ten eeuwig en dage een diep geheim moeten blijven. Was het anders geweest - had het publiek destijds kennis gekregen van hetgeen eerst meer dan twee eeuwen later is aan den gekomen, was zelfs maar een klein gedeelte uitgelekt van de kalme en strenge welsprekendheid, waarmede Oldenbarnevelt zijne verdediging uitte, had men ontdekt hoe beuzelachtig en onedel de aanvallen waren geweest - dan zouden tot de straatsteenen toe er door bewogen zijn tot opstand. Hoe vreeselijk de groote staatsman mocht zijn zwart gemaakt door stelselmatigen laster, er leefde nog rechtvaardigheid en dankbaarheid genoeg in de harten der Nederlanders, om iets anders dan afschuw te voelen voor de dwingelandij, waarvan hun grootste medeburger het slachtoffer was geworden, en voor de schande,

(1) Meer dan eens verzocht hij zijne rechters om schrijfgereedschap; maar dit werd halsstarrig geweigerd. Zie zijn brief aan de Staten van Holland (voorjaar van 1619), aangehaald in 'Leven en sterven van Oldenb.', blz. 237.

Men vond echter een middel om hem heimelijk schrijfgereedschap in zijn kerker te doen toekomen, waarschijnlijk met oogluiking van kapitein Van der Meulen. (Ibid. 227.)

die er door gebracht werd over eene natie, beroemd om haar gehechtheid aan hare wetten en vrijheden.

Was de staatsregeling der Vereenigde Provinciën ellendig, het was niet de schuld van Oldenbarnevelt. Zijn eed noodzaakte hem 's lands wetten en instellingen te handhaven, niet er veranderingen in voor te stellen. Eenige nietige souvereiniteiten, zooals die vroeger in geheel Europa te vinden waren, eene menigte bloeiende steden die hun kleinen dwingelanden een berg van vrijheden en voorrechten hadden afgeperst of afgekocht - al die steden en al die gewesten later zonder samensmelting onderworpen aan eene en dezelfde buitenlandsche dynastie, die allen hadden ten laatste die vreemde overheersching afgeworpen en zich te midden van een vreeselijken oorlog bij verdrag verbonden om elkander bij te staan, als vormden zij te zamen slechts ééne provincie, maar alleen voor zoover de gemeenschappelijke verdediging betrof tegen den gemeenschappelijken vijand.

Van gemeenschappelijke staatsregeling of wetgeving was geen sprake geweest. Het nationaliteitsbegrip is eene uitvinding van later tijd; en voor eene gezonde staatsregeling der Unie was het nog te vroeg. De Unie van Utrecht was niet alleen tusschen provinciën gesloten: reeds in het eerste artikel lezen wij dat ook afzonderlijke steden daaraan op eigen gezag deel hebben genomen, b.v. Antwerpen, Gent en Brugge, waar de groote meerderheid der bevolking katholiek was, en die later weer onder de spaansche heerschappij zijn gebracht.

En, als was men nog niet zeker genoeg van elkanders onafhankelijkheid - de Unie van Utrecht bepaalde er zich niet toe om in het algemeen aan iedere provincie alle bevoegdheden voor te behouden, die niet volstrekt noodig waren voor den gemeenschappelijken oorlog; maar zij bepaalde bij Artikel Dertien, dat Holland en Zeeland 'het stuk van den godsdienst' naar eigen goedvinden zouden regelen, terwijl de overige provinciën zouden vasthouden aan den 'Religie-vrede' (gelijke rechten voor Katholieken en Protestanten), of wel zoodanige andere bepalingen maken als het best met de belangen der ingezetenen strookten. Uitdrukkelijk werd er bijgevoegd, dat in kerkelijke zaken geene der provinciën zich met eene der overige zou mogen bemoeien, en dat ieder bijzonder persoon in de geheele Unie gewetensvrijheid zou hebben, zoo dat niemand ter zake van zijn geloof zou worden lastig gevallen of er naar gevraagd. Ook verklaarde men dat de roomsche godsdienst geen hinderpaal voor toetreding tot de Unie zou zijn, ingeval men zich verbond om zich aan de bepalingen van het verdrag te houden en zich als goede patriotten te

gedragen. Kon het duidelijker gezegd worden, dat de centrale regeering evenmin wenschte als het recht had om zich de kerkelijke zaken der afzonderlijke provinciën en steden aan te trekken? Eene Unie, die zoowel aan Roomschen als aan Protestanten veroorloofde zich te verbinden tegen den algemeenen vijand - zou die ooit aanspraak mogen maken op het recht om betwiste punten in een protestansch kerkgenootschap te doen uitmaken?

En wat het zuiver staatkundige gedeelte betreft van de instellingen der Vereenigde Provinciën al was daarin zeer veel onhandelbaars, ja gedrochtelijks, en al waren die gebreken door de jongste gebeurtenissen zeer duidelijk aan den dag gekomen, moest men dan nog, om die instellingen te verbeteren, zich vergrijpen aan den man, die ze veertig jaren lang overeenkomstig zijn eed met onovertroffen bekwaamheid en zelfopofferende trouw had gehandhaafd?

Uit eenige nietige feodale staatjes was een groot gemeenebest ontstaan, als een eik in een rotsspleet, krom en wanstaltig, maar krachtig en wijd vertakt. Doortastende hervormingen schenen gevaarlijk; en een schier vreesachtig vasthouden aan het bestaande was bij de regeerders in zulk een stormachtig tijdperk vergeefelijk.

Daarenboven werd de onbeholpenheid, die het noodzakelijk gevolg was van zulke instellingen, grootendeels verholpen door het feitelijk overwicht der provincie Holland. Twee derden van de gemeenschappelijke krachten en opbrengsten der zeven gewesten waren in Holland alleen vereenigd; en men kon dus de verlangde eenheid meerendeels verkregen achten door het opgaan der zes overige Unie-leden in dat eene. Toch was juist hierin eene der hoofdoorzaken gelegen van den tegenwoordigen burgertwist.

Het zou eene even ondankbare als vervelende taak zijn, al de vragen en antwoorden mee te deelen, die het geheele rechtsgeding van den advocaat uitmaken. Zijne verdediging was zijne geheele geschiedenis; en die heb ik in de voorafgaande bladzijden trachten te schetsen. Een groot gedeelte van de beschuldigingen was ontleend aan zijne briefwisseling; en om die reden heb ik zoo talrijke aanhalingen daaruit medegedeeld. Geen sterveling mocht die brieven lezen behalve de rechters, de fiskalen en de Staten-Generaal, zoodat het gemakkelijk viel, waar men het noodig achtte, een valsche kleur aan den inhoud te geven. Eerst in de allerlaatste jaren heeft men die brieven ontcijferd en tot heden zijn alleen de oudste uitgegeven.

Uit de chaotische menigte van oorkonden, die behoorde tot

het rechtsgeding, kan men eenige algemeene trekken afleiden, die den aard van de tegen hem gerichte aanvallen kenschetsen⁽¹⁾ Hij werd b.v. beschuldigd van te hebben toegelaten dat Arminius nieuwigheden deed insluipen in de Leidsche Hoogeschool, en de benoeming van Vorstius in de hand te hebben gewerkt. Hij had zich verzet tegen de Nationale Synode. Hij had concepten gemaakt, om door Koning Jacobus te worden ondertekend, waarin verdraagzaamheid in zake de praedestinatie werd aanbevolen. Hij was de bewerker der beruchte Scherpe Resolutie. Hij had de zaak der Waardgelders op zijn geweten; hij had altijd beweerd dat die troepen en de geregelde bezettingen gehoorzaamheid schuldig waren aan de Staten der provincie en de overheid der stad, waar zij in dienst waren, en die hen betaalde. Hij had een boodschapper naar Leiden gestuurd, om de regenten dier stad te waarschuwen voor de komst van den stadhouder. Hij had al de handelingen te Utrecht aangeraden. Aan den secretaris der Utrechtsche Staten had hij geschreven, dat men in de poorten aan de Lek wacht moest houden en dat zijn brief terstond na de lezing moest worden verbrand. Hij had geschenken aangenomen van vreemde souvereinen. Hij had een blaam geworpen op den goeden naam van den stadhouder, door bij verschillende gelegenheden te verkondigen, dat Zijne Excellentie naar de souvereiniteit stond. Hij had over die zaak eene briefwisseling in cijferschrift gehouden met nederlandsche ambassadeurs in het buitenland. Hij had den Koning van Groot-Brittannië beleedigd, door bij Zijne Majesteit aan te dringen op meerdere brieven in den geest van die welke deze in 1613 had geschreven, en waarin gematigdheid werd aanbevolen. Hij had den schrijver ongestraft gelaten van een libel, waarin eene redevoering van den ambassadeur Carleton over den hekel was gehaald, en een smet was geworpen op de Orde van den Kouseband. Hij had zich verzet tegen de Westindische Compagnie. Hij had eens (vele jaren geleden) aan Nikolaas van Berk gezegd, dat de Republiek maar weer onder regeering van Spanje moest komen. In het algemeen hadden zijne onderhandelingen gediend om den staat in bloed te doen waden.

(1) 'Intendit van Oldenbarnevelt. Feyten, die bij de drye fiscaels, bij de H.M.H. St. Gl. Gecommitteert tot het instrueren van de saecken der gevangenen ingestelt zijn, tot laste van Mr. Jan van Oldenbarnevelt, gevangene.' (HS. R.A.) Dit handschrift bevat 136 bladzijden en 215 artikels. Het vormt den grondslag van de 'Sententie', later door de rechters uitgesproken.

Ons verhaal van het rechtsgeding is ontleend aan eerstgenoemd stuk, aan de *Verhooren*, in 1850 door het Historisch Genootschap te Utrecht in het licht gegeven, aan de 'Verantwoording' van Hugo de Groot en eindelijk aan de 'Historie van de Regtspleging' door G. BRANDT.

Tevergeefs echter zoekt men naar de beschuldiging, van door den vijand te zijn omgekocht of strafbare gemeenschap met hem te hebben onderhouden, of van eenige andere daad, die den naam van hoogverraad verdiende.

Zijne brieven aan Caron, Aerssen en Langerak waren alle doorsnuffeld; maar de uitkomst was schraal geweest, ondanks de microscopische zifterij, waarmede men naar sporen van vergif gezocht had.

Maar het belangrijkste onderzoek naar het verleden van den advocaat had men te danken aan den griffier Cornelis Aerssen, vader van het nieuwe lid der Ridderschap, en aan den zoo even genoemden Nicolaas van Berk, de burgemeester van Utrecht. Die beide heeren gingen met hunne vertelseltjes, buurpraatjes en uitvindsels terug tot de geheime voorloopige onderhandelingen over het Twaalfjarig Bestand.

Cornelis Aerssen had destijds een kostbaren diamant aangenomen, alsmede een wissel van Spinola op den amsterdamschen koopman Hendrik Beekman, ten bedrage van tachtigduizend dukaten. Die waren hem ter hand gesteld door Pater Neyen, geheim agent van de Spaansche Regeering, bij wijze van vooruitbetaling zijner aanstaande diensten in het belang van het Bestand. De griffier had een en ander onder zich gehouden, maar prins Maurits en den advocaat van de zaak verwittigd. De diamant en de wissel werden later in handen gesteld van den thesaurier der Staten-Generaal, Joris de Bie, nadat de vergadering behoorlijk was in kennis gesteld van den geheelen loop dezer zaak⁽¹⁾.

Het klinkt zeer vreemd, dat deze knoeierij - die toch in ieder geval het karakter van Aerssen Senior in een ongunstig daglicht stelde en hem dwong om zich, zoo goed hij kon, tegen het schandaal dat er van gemaakt werd te verdedigen - dat diezelfde knoeierij vele jaren later een wapen zou opleveren tegen Hollands advocaat. En toch was het zoo.

Krauwel, een bloedverwant van Aerssen, door wiens tusschenkomst Pater Neyen bij den griffier was toegelaten, had dezen medegedeeld, dat de monnik hem een anderen wissel van Spinola had getoond, ten bedrage van honderdduizend dukaten, die bestemd was voor een aanzienlijker persoon dan Aerssen. Wie dat was, wist Krauwel niet te zeggen, evenmin als hij wist of die onbekende het geld had aangenomen. Hij had echter zijne verbazing te kennen gegeven, dat voorname regeeringsleden - 'ja zelfs oude en erkende geuzen' -

(1) WAGENAAR, IX, 271, 272, VAN METEREN, XXIX, B., 545, 546, GROTIUS Hist., XVI, 518.

zich lieten omkoopen door den vijand. Twee zulke personen had hij met name vermeld - een burgemeester van Delft en een van Haarlem. Aerssen Senior legde de getuigenis af, dat hij destijds Oldenbarnevelt van het gehoorde had verwittigd, en dat deze toen gezegd had: 'Wees maar gerust, ik zal zorgen dat de zaak onderzocht wordt.' Voorts dat hij eenige dagen later op Aerssen's vraag had geantwoord, dat hij onderzoek had gedaan en had bevonden dat er wat van aan was⁽¹⁾.

Zou men het gelooven, dat dit verhaal thans als bewijs moest dienen dat Oldenbarnevelt zich had laten omkoopen? De waarheid is dat Aerssen, op aandringen van Maurits en den advocaat, de bewuste geschenken had afgegeven aan de Staten-Generaal. Maar de Staten-Generaal konden den diamant niet dragen, noch den wissel te gelde te maken; en het ware dus oneindig beter geweest dat de griffier er zijne vingers niet mee had bezoedeld. En hoe toonde hij er nu aan Oldenbarnevelt zijne dankbaarheid voor, dat deze hem voor schande had helpen behoeden en later zijn zoon François eene schitterende diplomatieke loopbaan had verschaft? Door te insinueeren, dat de advocaat de persoon was die toen dat apocryphe geschenk van honderdduizend dukaten had ontvangen.

Meer op den man af was het getuigenis van Van Berk.

Op den 24sten December 1618 verklaarde deze burgemeester aan de rechters, dat Oldenbarnevelt hem eens gezegd had, dat de godsdienstige geschilpunten niet van dien aard waren of zij konden gemakkelijk worden bijgelegd, waarop hij hem gevraagd had, of het niet beter zou zijn, weder te komen onder de regeering van den Spaanschen Koning. Ook had hij bij die gelegenheid gewezen op de grootmoedigheid van Filips II jegens hen die hem aan den portugeeschen troon hadden geholpen. Van Berk wist echter niet te zeggen, wanneer de advocaat zich aldus had uitgelaten. Alleen herinnerde hij zich, dat het gesprek had plaatsgehad in het toenmalige huis van Oldenbarnevelt op het Spui in Den Haag en dat hij eerst in de zaal naast het voorhuis en daarna door den advocaat zelven een klein trapje af in het onderhuis gevoerd was. Nu was Oldenbarnevelt in het jaar 1611 van het Spui verhuisd naar het eind van den Kneuterdijk; zoodat die fraaie geschiedenis minstens acht jaar tevoren gebeurd zou moeten zijn. Om den schijn te vermijden van den gevangene te willen hardvallen, verklaarde Van Berk, dat de advocaat hem toen welis-

(1) Getuigenis van den griffier Aerssen, bij WAGENAAR, X, 349.

waar had willen omkopen, maar later nooit meer daarop was teruggekomen, noch ooit in dergelijken geest meer met hem had gesproken. Evenmin waren hem (Van Berk) ooit meer aanbiedingen van Spanje of de aartshertogen door andere kanalen geworden.

Wij zullen den ongelukkigen staatsman niet volgen in al de fragmentarische en onregelmatige punten van verdediging, waarmede hij genoodzaakt was de van den hak op den tak springende aanvallen van rechters en fiskalen te beantwoorden. Als men hem daar met het grootste gemak zag rondwaren door bijna eene halve eeuw van Europa's geschiedenis of de oude wetten en gebruiken van zijn vaderland hoorde uitleggen met een nauwkeurigheid, gestaafd door voorbeelden die zijn groot geheugen bewezen - dan scheen hij eerder een wijsgeer te zijn, die een aantal leerlingen onderrichtte, dan een beschuldigde, die zich verdedigde tegenover zijne rechters. Soms verhief zich de grijsaard van zijn gewonen eenvoud tot eene van verontwaardiging trillende welsprekendheid, die in de harten van duizende hoorders weerklink had kunnen vinden. Als een ingekerkerde leeuw kon hij dan soms het vlamvend oog richten op zijne kwelduivels, die, zoo lang hij een vrij man was, voor hem waren teruggedeinsd en nu zijne stem poogden te smoren door hem luidkeels in de rede te vallen, te bedreigen, of met onwaardige kreten te overstelpen⁽¹⁾.

Van het begin tot het einde van het rechtsgeding hield hij vol, dat de vierschaar waarvoor hij terecht stond onwettig was. Krachtens de Unie van Utrecht hadden de Staten-Generaal geen macht over hem, beweerde hij terecht. Noch met zijn persoon, noch met zijne handelingen mochten zij zich inlaten⁽²⁾. Had men hem het gebruik van schrijfgereedschap gegund, hij zou een plechtig protest hebben geschreven tegen de benoeming der Speciale Commissie.

Iedereen, zeide hij, wist, dat hij op den dag zijner gevangenneming noch door een eed noch op andere wijze verbonden was aan de Staten-Generaal. Hij was welbekend als ingezetene van Den Haag en burger van Holland, waar hij een aanzienlijk grondeigenaar was en verscheidene belang-

(1) '..... dat sy haar niet gedragen als commissarissen, maar als formele partye, met interromperen, kryten ende roepen, sodat wij niet vryelick en konden spreken, ende meer andere vijandelycke acten. 't Welck ooc d'oorzaak is geweest, waarom sy haar daarna geschaamt hebben

enz. - Hugo de Groot, Verantw. XIII, 141.

'..... ende somtijds recipitantelyck, dikwijls geturbeert, ende door de vragen gemoveert, altemels geïnterrompeert, oock met refuys van mijne allegatien te laten opteyckenen.' - Brief van Oldenbarnevelt aan de Staten van Holland, geschreven in zijn kerker (Mei 1619), maar nimmer voltooid. Zie 'Leven en Sterven' ib., 238.

(2) Verhooren van Oldenbarnevelt, 183-210.

rijke ambten in dienst der provincie had bekleed. Door afkomst en ambtsbetrekking was hij onderworpen aan het oppergezag der Staten van Holland, het gewest dat nu reeds veertig jaren lang een zelfstandig gemeenebest was en dat aan al de vereischten der souvereiniteit voldeed, en geen ander opperheer erkende dan God Almachtig.

Hij was aan geene andere rechtspraak onderworpen dan aan die van de Hollandsche Staten en hunne gewone rechters. Niet alleen deze Staten, maar ook de prins van Oranje als hun dienaar, de Ridderschap van Holland, de rechtbanken, vroedschappen en alle overige ambtenaren en collegiën dier provincie waren door hunne eeden verplicht hem in zijn recht te handhaven.

Deze stelling staafe hij door eene reeks van argumenten, aan de wet en aan de geschiedenis ontleend. Na vervolgens herinnerd te hebben, hoe vaak hij zeer tegen zijn zin bijkans gedwongen was geworden om zijne ambten te blijven bekleeden, gaf hij eene waardige schets van zijn vroeger leven. Van de dagen zijner jeugd af, toen hij op eigen kosten als vrijwilliger had medegeholpen om Haarlem en Leiden tegen den Spanjaard te verdedigen, tot op den tijd van zijne gevangenneming, gedurende eene onafgebroken reeks van eervolle en hoogst belangrijke diensten, had hij steeds de wetten en vrijheden van het vaderland en zijne eigen eer smetteloos gehandhaafd.

Dat hij thans, in zijn tweeënzeventigste jaar, met schending van wetten en privilegiën, door onwettige middelen voor onbekende rechters werd gesleept, was niet alleen voor hemzelven een hoogst bedenkelijke zaak, maar ook voor de Staten van Holland, ja voor die van al de overige provinciën. Het onwaardeerbare recht *de non evocando* was altijd aan al de zeven gewesten dierbaar geweest en evenzeer aan al de steden. Het was het ingrijpendste van alle privilegiën, die de Nederlanders bezaten.

Toen de Koning van Spanje in 1567 en later buitengewone rechtsplegingen instelde, toen, zoo betoogde Oldenbarnevelt, was het een onloochenbaar feit, dat, op het plechtig beklag der Staten-Generaal, alle vorsten, edelen en burgers, ook in het buitenland, de inbreuken op bezworen rechten als de hoofdreden van den opstand tegen Spanje en dien opstand daardoor als volkomen gewettigd beschouwden.

Toch was de Spaansche Koning zonder twijfel de geboren en erkende souverein van elke provincie, terwijl de Algemeene Staten slechts eene vergadering uitmaakten van afgevaardigden uit nauw verbonden, maar niet vereenigde landen -

eene vergadering, die in geen enkel opzicht souverain was. Het was, zeide hij, iets ondenkbaars, dat de Staten van elke bijzondere provincie hun gansche gezag zouden overbrengen op eene commissie als die, waar hij thans voor te recht stond. Gesteld eens - en bij de Unie van Utrecht werd die mogelijkheid voorzien - dat er een algemeene bond van Frankrijk, Groot-Brittannië en de Vereenigde Provinciën werd gevormd: kon men dan grooter ongerijmdheid bedenken dan dat een administratief lichaam, uitsluitend ten behoeve van dien bond in het leven geroepen, bevoegd zou wezen om binnen elk der drie deelhebbende landen souverainiteitsrechten uit te oefenen?

Het was volgens den advocaat aan de geheele wereld bekend, dat, toen men onderhandelde over het opdragen van de souverainiteit der Republiek aan Frankrijk of Engeland, van al de provinciale Staten bepaalde en volledige volmacht werd verlangd en door die alle werd gegeven. Had nu de souverainiteit bij de Staten-Generaal berust, zoo hadden dezen die voor zichzelf moeten behouden, of haar vrijwillig aan de bijzondere gewesten moeten overdragen. Zelfs in gewone omstandigheden moesten de afgevaardigden ter Staten-Generaal, voor dat zij over eene zaak van gewicht hunne stemmen uitbrachten; telkens 'ruggespraak houden met hare committenten.'

Aangaande het recht van zelfverdediging zeide hij, dat de Staten der provinciën en de regenten der steden zonder eenigen twijfel ten volle bevoegd waren om een gedeelte hunner eigene onderhoorigen te wapenen, ofwel bezoldigde troepen in dienst te nemen. De graven van Holland en de bisschoppen van Utrecht hadden immers dat recht eeuwen lang bezeten en toegepast; en moest het dan niet noodzakelijk worden toegekend aan de Staten, die in beide gewesten de souverainiteit dier voormalige beheerschers hadden overgenomen? Uit de voorraadschuren zijner herinnering putte hij eene menigte voorbeelden⁽¹⁾ van troepenwerving door afzonderlijke provinciën, ja door afzonderlijke steden in al de zeven gewesten, van de afzwering der spaansche heerschappij tot het tegenwoordige oogenblik. Zoowel onder Anjou, Matthias en Leicester, als onder de tegenwoordige regeering, was het eene onveranderlijke gewoonte geweest, op deze wijs, niet alleen te land, maar ook op zee en stroom, zich te beveiligen tegen roovers, muiters, onruststokers en wat dies

(1) Verhooren, 193-196.

meer zij⁽¹⁾. De onsterfelijke Willem de Zwijger had dit bij menige gedenkwaardige gelegenheid gedaan; ja, die gewoonte was zóó algemeen bekend, dat de aldus aangeworven soldaten met verschillende bijnamen in de verschillende provinciën en steden plachten genoemd te worden.

Dat de centrale regeering het recht niet had om zich te bemoeien met godsdienstzaken, achtte de beschuldigde schier boven alle bewijs verheven. Trouwens, zijn hoofdbezwaar was dat zijne rechters een staatkundig en gerechtelijk stelsel als uitgangspunt namen, dat slechts in hunne verbeelding ooit had bestaan. De geheimzinnigheid, die de handelingen van die rechters tot op den allerlaatsten tijd heeft omsluierd, en de geneigdheid van de menschen om in afgedane zaken te berusten - daarin alleen kunnen wij den sleutel vinden tot de anders onverklaarbare onverschilligheid van het publiek. De lezing der artikelen van de Utrechtsche Unie is voldoende om te bewijzen dat Oldenbarnevelt die grondwet nooit geschonden had. Konden de Staten-Generaal met mogelijkheid aan de Hervormde Kerk leerstukken of formulieren voorschrijven, terwijl aan uitsluitend katholieke provinciën en steden, wilden zij tot de Unie van Utrecht toetreden, volledige godsdienstvrijheid werd gewaarborgd?⁽²⁾.

Hij herinnerde zijn rechters aan het feit, dat, toen voor dertig jaren het utrechtsche stadhouderschap aan den tegenwoordigen prins van Oranje was opgedragen, de Staten van die provincie zich nogmaals plechtig de beschikking over godsdienstige zaken hadden voorbehouden, en dat Maurits gezworen had die beschikking te zullen eerbiedigen en doen handhaven.

Vijf jaren later had de prins persoonlijk aan eene bezending uit Brabant verzekerd, dat de Staten van elke afzonderlijke provincie souverein waren in godsdienstzaken, en dat geene inmenging van andere gewesten op dat punt mogelijk was. In 1602 hadden de Staten-Generaal brieven gericht aan de Staten der provinciën, die aan de aartshertogen gehoorzaamden. In die brieven hadden zij die Staten aangespoord om de Spanjaarden te verdrijven en zich aan te sluiten bij de Noordelijke Nederlanden. Wel nu! die aansporing ging gepaard met de verzekering, dat zij den godsdienst geheel naar eigen goedvinden konden regelen, en dat men niet dulden zou dat iemand anders zich daarmee zou bemoeien.

Wij zullen den advocaat niet volgen in zijne uitvoerige be-

(1) Verhooren, 207.

(2) Verhooren, 43, 196.

schouwingen over de praedestinatie. Hij behandelde die zaak van de dagen des Heiligen Augustinus tot op dat oogenblik en toonde daarbij eene grondige kennis van een onderwerp, dat toen meer dan eenig ander aan de orde van den dag was en de hoofdbron was waaruit de vreeselijke stuiptrekkingen, die de Vereenigde Provinciën op hare grondvesten deden sidderen, waren voortgevloeid. Met afgrijzen wenden wij ons daarvan af en wij vergenoegen ons met de herinnering dat de vervolgde staatsman ten allen tijde verzoening en christelijke liefde had gepredikt tusschen lidmaten der Hervormde Kerk, wien het onmogelijk was van hetzelfde gevoelen te zijn betreffende een der diepzinnigste vraagstukken, die ooit uit het brein van casuïsten zijn voortgekomen.

Hij zeide, dat hij zich sinds eene halve eeuw altijd zooveel hij kon tegen gewetensdwang had verzet. Daarom had hij indertijd den Koning van Groot-Brittannië de vermaarde brieven in de pen gegeven, die de Staten-Generaal aanspoorden tot verdraagzaamheid en onthouding van redetwisten over duistere vraagstukken, die voor de eeuwige zaligheid onnoodig waren. Beza noch Calvyn zou, geloofde hij, op zulke punten zich tegen vrijheid van gevoelen hebben verzet. Hij voor zich was overtuigd dat wij zalig zouden worden door Gods onverdiende genade en de vrijmaking van zonde door den Heiland, dat een iegelijk, die zijn geheele leven door aan dat geloof vast hield, eeuwig zalig zou worden, en dat zijne kinderen, wanneer die vóór de jaren van onderscheid mochten sterven, niet voor de hel waren bestemd, maar voor den Hemel. Sinds eene halve eeuw was hij ongeschokt gebleven in zijn geloof, dat de zoendood van Christus meer vermocht tot 's menschen zaligheid, dan Gods toorn of Eva's zonde tot zijn verdoemenis⁽¹⁾. Persoonlijke twisten tusschen de geestelijken had hij, zooveel in hem was, altijd trachten te beslechten; hij had zich even onpartijdig getoond jegens de Gomaristen als jegens de Arminianen. Met den raadsheer Kromhout was hij het reeds zoo goed als eens geworden over de vreedzame inruiming der Kloosterkerk, toen drie dagen later het gebouw met geweld vermeesterd werd door de Contra-Remonstranten.

Toen een der rechters hem vroeg, hoe hij op verdraagzaamheid kon hopen tusschen twee partijen, die elkanders leerstellingen verfoeiden en elkander vergeleken bij Turken en duivelsdienaars, antwoordde hij, dat hij die wederzijdsche

(1) Verhooren, 36, 68.

verguizingen altijd had verafschuwd, er zich met alle macht tegen verzet had en dat hij zulke lasteraars gaarne door het burgerlijk gezag zou hebben doen straffen of op andere wijs onschadelijk maken, maar de ongunstige tijdsomstandigheden, en vooral de hartstochtelijke verbittering, die allerwege heerschte, hadden hem in dat goede voornemen verhinderd.

Door meer dan één rechter werd hij dikwijls hardgevalen om zijn oneerbiedig gedrag jegens den Koning van Groot-Brittannië en men vroeg hem, waarom Zijne Majesteit niet even goed recht had om den raad van 1617 te geven als dien van 1613; hij onthield zich dan even zorgvuldig als in al zijne brieven van elken zweem van oneerbiedigheid ten opzichte van de geweldige inconsequentie van Jacobus, of de vijandige gezindheid, die hij persoonlijk van diens ambassadeur had moeten ondervinden. Altijd, verklaarde hij, had hij zich bepaald tot de hoop dat de Koning zijne vroegere raadgevingen niet zou verloochenen; maar nooit was het bij hem opgekomen, Zijne Majesteit het recht te betwisten om van gevoelens te veranderen, evenmin als te twijfelen aan de goede trouw, waarmede hij zijne latere brieven had opgesteld. Hij had er naar gestreefd om de twee verschillende stelsels door Koning Jacobus aanbevolen tot een harmonisch geheel te doen samensmelten.

Het groote doel, dat hij altijd voor oogen had, was vrede en eendracht in het land te handhaven, wat de plicht was van ieder overheidspersoon, vooral in tijden als de tegenwoordige. Het was hem altijd een raadsel geweest, waarom het dulden van de Vijf Punten een gevaar zou opleveren voor den Hervormden Godsdienst. Hij dacht integendeel dat het die kerk zou versterken, door vele Lutheranen, Doopsgezinden en zelfs Katholieken binnen haar gebied te lokken. Altijd had hij zich verzet tegen het gedwongen aannemen van bijzondere gevoelens der godgeleerden. Hij vond het verschil van gevoelens in zake de praedestinatatie voor geen tiende part zoo gewichtig als het recht van het burgerlijk gezag om wetten en bepalingen te maken tot regeling van de kerkelijke aangelegenheden.

Het hoofdbolwerk van 's lands onafhankelijkheid zag hij in de Gereformeerde Kerk; en zijn streven was altijd geweest, dat bolwerk te versterken door het verhinderen eener noodeloze scheuring, die tot verderf daarvan zou kunnen strekken. Ook waren vele eigendomsquaesties in deze zaak betrokken - de kerkgebouwen en kerkgoederen, het eigendom der voormalige graven van Holland en der Staten als hunne opvolgers - de Staten altijd bekleed met het *jus patronatus* over de Kerk, welk voorrecht in den laatsten tijd zoo ruw was overtreden - enz. enz.

Toen hem gevraagd werd of hij niet gezegd had, dat de Staten-Generaal nooit konden bedoeld hebben oorlog te voeren ten behoeve van een enkel kerkgenootschap, antwoordde hij, dat hij, toen zekere predikanten hem wilden beduiden, dat de oorlog met Spanje uitsluitend in het belang van hun geloof werd gevoerd, had gezegd, dat zijns inziens de krijg was ondernomen tot de handhaving van 's lands wetten en vrijheden en tegen de onderdrukking der ingezetenen, dat die gezochte vrijheid in de eerste plaats bestond in echt christelijken geest en vrijheid van geweten, en dat hij nooit had gehoord en nooit zou gelooven, dat de oorlog gevoerd werd om het gevoelen van den eenen godgeleerde over een duister punt te doen zegevieren boven dat van een zijner ambtgenooten. Goede burgers van het gemeenebest hadden immers evenveel recht om te zweren bij Melanchthon als bij Calvyn; en hadden niet de eerste proclamatiën betreffende den oorlog met Spanje uitdrukkelijk bekend gemaakt dat die ondernomen was ter wille van gewetensvrijheid?

Toen hem gevraagd werd, of hij niet bij de onderhandelingen over het Bestand beloofd had de zaken in dier voege te zullen schikken, dat de Roomschegezinden mettertijd vrije godsdienstoefening zouden verkrijgen, antwoordde hij, dat dit laster was en niet was overeen te brengen met de proclamatie tegen de Jezuïeten, die hij eenige jaren na het sluiten van den wapenstilstand had opgesteld. Toen indertijd de president Jeanin namens den Koning van Frankrijk op vrije godsdienstoefening voor de Papisten had aangedrongen⁽¹⁾, was het voornamelijk door toedoen van den beschuldigde geweest, dat Jeanin's woorden geheim waren gehouden; terwijl zelfs de afgevaardigden der provinciën er nooit afschriften van hadden ontvangen⁽²⁾.

Dit klinkt vreemd uit den mond van een man, die in den loop van datzelfde rechtsgeding herhaaldelijk had verklaard, dat onder de meest vaderlandslievende Nederlanders vele aanhangers der oude Kerk waren - van een man die niet moede werd te strijden tegen dwang in het godsdienstige. Maar dat vonden zijne rechters en zijne tijdgenooten niet. Volgens hem was de Kerk aan het burgerlijk bestuur van iedere provincie onderworpen. Meer dan eens hadden de Staten-Generaal de katholieke Nederlanders tot deelneming aan de Unie uitgenoodigd en beloofd dat zij in hun godsdienst volkomen vrij zouden zijn; maar in Holland, waar Oldenbarnevelt wist,

(1) JEANIN, *Négotiations*, II, 589-597.

(2) *Verhooren*, 67.

dat in geen geval vrijheid van godsdienstoefening aan de Katholieken zou worden toegestaan in eene der zes overige provinciën, waar hij niet het minste gezag had - den Roomschegezinden vrije beschikking over eigen kerkgebouwen voor te spiegelen, zou in strijd geweest zijn met zijn beginsel van provinciale souvereiniteit. Wel was hij een gezworen vijand van dwang in godsdienstzaken; met hand en tand zou hij zich hebben verzet tegen schending van domicilie, om huiselijke godsvereering te beletten, of om onderzoek te doen naar iemands godsdienstige overtuiging; evenmin zou hij ooit lijdelijk zijn gebleven, als men de Roomschen gedwongen had om naar protestantsche kerken te gaan; maar niets van dat alles geschiedde. Geen enkel Katholiek werd vervolgd om zijn godsdienst. Vergeleken met de meeste andere landen, was dit een goed teeken van vooruitgang: men was op den goeden weg naar gelijkheid van alle godsdiensten voor de wet, iets waar toen nog niemand aan dacht en dat tegenwoordig nog slechts in weinige landen van Europa bestaat. Maar het is eene ontegenzeggelijke waarheid, dat de wereldgeschiedenis niet vele mannen kan aanwijzen, wier leven en sterven tot bevordering van dien zegen zóóveel heeft bijgedragen als Oldenbarnevelt.

Daarenboven was godsdienstige gelijkheid toen nog te gewaagd. Zoolang er geen scheiding had plaatsgehad tusschen Kerk en Staat, was het voor de handhaving van het Protestantisme bepaald noodig, dat de Staat over de Kerk het oppergezag uitoefende. Had men den Katholieken destijds godsdienstige gelijkheid toegestaan, van lieverlede zouden zij waarschijnlijk de Protestanten op den achtergrond hebben gedrongen en de Roomsche Kerk over den Staat hebben doen triomfeeren; en wat zou er dan overgebleven zijn van de vruchten der nu reeds veertigjarige worsteling met Spanje? Het zou weinig menschenkennis verraden, als men niet geloofde dat iedere vonk van godsdienstvrijheid, misschien reeds spoedig, in de Nederlanden zou zijn uitgedoofd. Een waarschuwend voorbeeld vond men in den toestand van Europa. De groote kruistocht van Keizer Ferdinand en zijne bondgenooten tegen de verdeelde, wankelende scharen der Protestanten was juist begonnen. 'Liever eene wildernis beheerschen dan een enkelen ketter!' was de oorlogskreet van den Keizer. De Koning van Spanje hoopte zijne heerschappij over de gezamenlijke Nederlanden te kunnen uitbreiden, en zond daartoe een heirleger Jezuïeten over. Men had hem dus in de hand gewerkt door den Papisten gelijkstelling met de Protestanten toe te staan. Even goed had men hem Gulik en vestingen in de hertogdommen kunnen overgeven. In de afgelopen eeuw

waren er zooveel slachtoffers levend begraven of verbrand, dat men zich nu niet meer moest wagen aan de kans op nieuwe wraakoefeningen der Jezuïeten.

Wat de Synode betrof, rechtvaardigde Oldenbarnevelt zich door te wijzen op het meergemelde Dertiende Artikel der Unie. In 1583⁽¹⁾ was er eene poging gedaan om die beroemde bepaling aan te vullen met eene belofte van uitsluitende handhaving der Hervormde Kerk; maar daar was niets van gekomen. Hij achtte het beneden zich, vele woorden te gebruiken om te bewijzen, dat een bondstaat, die Katholieken met vrije godsdienstoefening als leden toeliet, geen recht had om aan de Hervormde Kerk bepaalde leerstukken voor te schrijven. De eed van stadhouder en overheden in Holland om de ‘Gereformeerde Religie’ te handhaven was ingesteld voordat die ongelukkige twist over de praedestinatie was begonnen; en het was louter aanmatiging van de Contra-Remonstranten, zich het uitsluitend recht op den naam van Hervormden toe te kennen.

Ten allen tijde had hij zijn uiterste best gedaan om die onzalige twisten tot bedaren te brengen, terwijl hij onwankelbaar vasthield aan de wetten, die hij gezworen had te zullen handhaven. Daarom had hij zich voor eene provinciale kerkvergadering verklaard, waartoe godgeleerden uit naburige landen vriendschappelijk zouden hebben medegewerkt; maar tegen de zoogenaamde Nationale Synode had hij zich verzet, tenzij dat al de Zeven Provinciën daaromtrent eenstemmig waren geweest. Anders zag hij daarin eene openlijke schending van de Unie van Utrecht en van gewetensvrijheid. Hij erkende, dat hijzelf een protest had opgesteld van wege Holland, Utrecht en Overijssel, tegen het besluit tot bijeenroeping der Nationale Synode, daar deze eene schending der Unie was en daarom van nul en geener waarde. Als de oudste der aanwezige leden had hij het protest gedicteerd, terwijl Hugo De Groot als jongste lid de functiën van secretaris had waargenomen. Indien de Nationale Synode wettig bijeengeroepen was, zou hij die hebben ondersteund; maar voor zijn persoon had hij de voorkeur gegeven aan eene soort van Oecumenisch Concilie van Protestanten, eene kerkvergadering, waartoe, onder het gezag van alle zeven de provinciën, afgevaardigden van alle Protestantsche Kerken in Europa zouden zijn uitgenoodigd.

Betreffende het werven van soldaten door de Staten eener provincie, tot verzekering van rust in de steden, merkte hij

(1) GROTIUS, Verantw., 19, 20.

op, dat dit eene zeer gewone zaak was, waarin slechts onbekendheid met wet en geschiedenis eene nieuwigheid kon doen zien. Tijdelijk een voldoende aantal soldaten te huren, beschouwde hij als een beter middel om den vrede te handhaven dan een gedeelte der stedelingen tegen de overigen te wapenen, wanneer staatkundige en godsdienstige partijzucht de gemoederen doet gisten. Zijne ondervinding had hem geleerd, dat de wederzijdsche haat der stedelingen, wanneer die op laatstgenoemde wijze levendig wordt gehouden, duurzamer en verderfelijker werd dan de ergernis, die het gevolg was van het onderdrukken van ongeregelheden door vreemde gewapenden.

Niet alleen het recht, maar ook een der voornaamste plichten was het van het burgerlijk gezag, te zorgen voor de rust, het eigendomsrecht en de persoonlijke veiligheid der burgerij. Sinds eene halve eeuw had de advocaat zich altijd gehouden aan de stelling, dat het vrij wat beter is door de overheid geregeerd te worden, dan door het gepeupel. Altijd had hij volgehouden, dat de ongelukkigste, schandelijkste en verderfelijkste toestand, waarin het land zou kunnen geraken, was, dat de overheid zou moeten zwichten voor het stadsgemeen en daarvan wetten aannemen⁽¹⁾.

Er was goede reden geweest om te gelooven, dat de fransche garnizoenen, zoowel als een gedeelte der overige troepen, niet geheel vertrouwd konden worden, in geval van ernstige ongeregelheden; men had hier en daar onder de hand vernomen, dat men gevaar liep om door buitenlanders, die met misnoegde heethoofden binnen de muren heulden, te worden overvallen. In menige groote stad was het burgerlijk gezag met voeten getreden en had het grauw den schepter gezwaaid. Was niet nog zeer kort geleden in de grootste stad der Zeven Provinciën het huis van een der aanzienlijkste burgers belegerd, stormenderhand ingenomen en geplunderd en de vrouw des huizes, eene even deugdzame als aanzienlijke vrouw, als een wild dier door een dommen volkshoop nagezeten, met steenen geworpen, met de grofste scheldwoorden overladen en slechts door toeval voor gewelddadigen dood behoed, terwijl eene menigte kerkgangers bedaard stond toe te kijken? Dat voorbeeld en zoo vele andere in verschillende belangrijke steden waren voldoende redenen voor de autoriteiten om op hunne hoede te zijn.

Hij ontkende dat hij te Utrecht, in gesprekken met Ledenberg of anderen, het daar voorgevallene aangeraden of ook ter spraak gebracht zou hebben; maar hij had zijne goedkeuring

(1) Verhooren, 10.

niet onthouden aan de volmaakt wettige maatregelen, die men had genomen in het belang van orde en veiligheid. Hij was een geboren Stichtenaar en stelde daarom veel belang in het welzijn van die provincie. Bovendien hadden er van ouds innige vriendschapsbanden bestaan tusschen Holland en het Sticht, Het ware hem ondragelijk geweest de heerlijke bisschopsstad in de macht te zien van een dom en verdierlijk janhagel, dat godsdienstige vraagstukken, waar het niets van begreep, als voorwendsel zou gebruiken om de eigendommen te plunderen en zich te vergrijpen aan vreedzame medeburgers, omdat die beter waren gehuisvest dan het geringe volk.

Wel verre van de hand te hebben gehad in de utrechtsche maatregelen, had hij integendeel in eene bijeenkomst met prins Maurits en graaf Willem Lodewijk op den 13^{den} Juli, ten aanhoore van bijna dertig leden der Staten-Generaal, een plan uitgelegd om de Waardgelders af te danken en te vervangen door inlandsche troepen, die op de gebruikelijke wijze gehoorzaamheid zouden zweren aan de wetten der Unie. De bezending uit de Staten van Holland had geen instructiën ontvangen om machtiging te geven tot het gebruiken van de door Holland betaalde troepen. Alleen moesten zij den Stadhouder verzoeken, dat die troepen niet tegen den zin van de Utrechtsche Staten zouden worden gebruikt, daar zij bij eede verbonden waren om die Staten te gehoorzamen, zoolang zij binnen Utrecht in bezetting lagen.

Niemand kon beter dan hij beoordeelen, of de zoogenaamde nieuwe krijgseed werkelijk eene nieuwigheid was. Immers hijzelf had dertig jaar geleden het formulier voor dien eed opgesteld, op last der Staten-Generaal, door welk lichaam die eed toen voor het eerst werd verordend⁽¹⁾. Van dat oogenblik af had hij nooit hooren zeggen, dat die eed iets hoegenaamd rechtvaardigde dat in strijd was met de Unie van Utrecht; en noch de Hollandsche noch de Utrechtsche Staten hadden in het formulier ook maar het geringste veranderd⁽²⁾. De Utrechtsche Staten hadden in hunne provincie de souvereiniteit; en in vreedstijd hadden noch de Staten-Generaal noch de stadhouder zonder hunne goedkeuring het recht om aan de troepen in hun gebied bevelen te geven. De stadhouder had zelfs uitdruk-

(1) Verhooren. 205, 206.

(2) GROTIUS (Verantw. 113 en 116) zegt:

‘Dat het vreemd voorkomt dat er verschillende eeden zijn voor soldaten in eene en dezelfde provincie, spruit voort uit onbekendheid met onzen regeeringsvorm en onze wetten. Officieren en soldaten hebben dubbele verplichtingen: 1o. ter zake van hunne betrekking jegens de Geueraliteit en 2o. ter zake van het grondgebied waar zij liggen, jegens de overheden van dat gebied.’

kelijk gezworen, dat hij de wetten der provincie zou gehoorzamen.

Daar hem gevraagd werd, waarom hij aan Ledenberg dat waarschuwend briefje geschreven had, en waarom hij zoo op verbranding daarvan in het *postscriptum* had aangedrongen, antwoordde hij, dat hij niet inzag dat het verkeerd was eene stad van zooveel belang als Utrecht te waarschuwen, om in deze onrustige dagen op hare hoede te zijn tegen ongeregelde en plotselinge aanvallen van buiten, zooals haar voorheen dikwijls waren overkomen. Nopens het *postscriptum* verklaarde hij, daar bij geen lid was van het bestuur der provincie, niet gaarne een geschreven bewijs te hebben willen achterlaten, dat hij 'te bemoeiziek *in aliena republica*' was geweest, hoewel dat toch, meende hij, moeilijk als een zwaar vergrijp kon worden aangemerkt.

Tegen de beschuldiging, dat hij prins Maurits het streven naar souvereiniteit zou hebben ten laste gelegd, had hij veel in te brengen. Nooit had hij zoo iets van den prins beweerd; maar wel had hij overtuigende bewijzen, dat menigeen, vooral onder de Contra-Remonstranten, de souvereiniteit over de Vereenigde Provinciën aan den stadhouder zou willen opdragen. Den prins zelven had hij in dit opzicht nooit verdacht gemaakt; ja zelfs het plan had hij eigenlijk niet eens bestreden. Alleen had hij den wensch te kennen gegeven, dat zulke ontwerpen in behoorlijken vorm, op wettige wijs en met open vizier zouden worden behandeld. Na de jammerlijke vermoordding van prins Willem van Oranje had hij zelfs sommigen stadsbesturen aangeraden, de onderhandelingen over de opdracht der grafelijkheid van Holland aan Prins Willem, door zijn plotselingen dood afgebroken, ten gunste van Maurits, 'ten spijt van den Spanjaard,' te hervatten⁽¹⁾. Nog niet lang geleden had hij Grotius verzocht, de te Rotterdam berustende papieren op te zoeken, ten einde die te raadplegen.

Later werd hem ook gevraagd, of niet volgens Buzenval, den vorigen franschen ambassadeur, prins Maurits verklaard had, dat hij zich liever van den top van den haagschen toren zou willen afwerpen dan de souvereiniteit te aanvaarden. Oldenbarnevelt antwoordde, dat de prins er volgens Buzenval bijgevoegd had: 'onder de voorwaarden die mijn vader waren opgelegd' Deze clause gaf een geheel andere beteekenis aan die weigering van den stadhouder, zoodat men in de oorkonden diende te zoeken naar de beperkingen, die aan

(1) Verhooren, 32, 169.

de opdracht der grafelijkheid waren verbonden geweest.

Drie jaren lang was het op verschillende wijzen gebleken, dat eene partij den regeeringsvorm wenschte te veranderen, maar dat de prins in zulke kuiperijen betrokken zou zijn, had hij nimmer gehoord. In naamlooze schotschriften en kroegpraatjes waren menigmaal Contra-Remonstranten door lieden van hunne eigen geloofsrichting bestempeld met namen als *prinsengeuzen* en dergelijke⁽¹⁾. Uit vreemde landen had hij onder de hand vernomen, dat de contra-remonstrantsche partij den prins de souvereiniteit wilde opdragen. Dit had hij in 1616 aan de edelen en steden van Holland medegedeeld, waarbij hij als zijne overtuiging had te kennen gegeven, dat onder die godsdienstige twisten een staatkundig doel schulde. Hij had er op aangedrongen dat de zaak rijpelijk zou worden overwogen, op de wijze die het land het best diende. Hiermede werd niet anders bedoeld dan dat er, mocht eene verandering in den regeeringsvorm wenschelijk worden geacht, geschikte middelen moesten gebruikt worden om dien ommekeer zonder schokken te verkrijgen. Hij had eenvoudig de gezindheden van hen met wie hij sprak willen polsen; en van dat oogenblik af had hij verscheidene malen, zoo mondeling als schriftelijk, zelfs nog in April laatstleden, Zijne Excellentie verzekerd, dat hij altijd zijn trouwe dienaar was geweest en dit tot zijn dood wenschte te blijven, waarom hij hoopte dat Zijne Excellentie hem zijne wenschen en bedoelingen zou doen kennen.

Later had hij openlijk aan de Staten van Holland voorgesteld, dat zij na rijp beraad onbewimpeld zouden verklaren, of zij wijziging van den regeeringsvorm noodig vonden en, zoo ja, voor welke veranderingen zij dan waren. Hij had bij die gelegenheid Hunnen Hoogmogenden verzekerd, dat zij, welke ook hunne beslissing zijn mocht, in ieder geval konden rekenen op zijne belangelooze medewerking; maar dat hij uit hetgeen de stadhouder hem in 1617 had te verstaan gegeven moest opmaken, dat deze niet geneigd was om de souvereiniteit te aanvaarden, in welke opvatting hij door eene uitdrukkelijke verklaring van graaf Willem Lodewijk bevestigd was.

Dat er onder de Contra-Remonstranten heimelijk zoodanige voornemens werden gekoesterd, daarvan had hij o.a. nog in het afgelopen jaar (1618) uit Frankrijk bericht ontvangen. Kort geleden waren zekere vertrouwden van den prins bij hem geweest, om over die zaak te raadplegen. Aan die heeren

(1) Verhooren, 166.

had hij zich bereid verklaard om, indien Zijne Excellentie na eerst zijne meening, zoowel in het belang van den prins als in dat van de Republiek, aangehoord en overwogen te hebben, hem zijn verlangen zou te kennen geven dat dienaangaande een voorstel aan de Staten van Holland gedaan zou worden, dit met ernst, ijver en liefde te doen. Hij had er echter bijgevoegd, dat, mochten de Staten van een ander gevoelen zijn, de prins het hem niet euvel moest duiden dat hij zijn ontslag nemen en het land verlaten zou. Van ganscher harte wenschte hij, dat Zijne Excellentie hem ruiterslijk den juisten aard zijner gevoelens betreffende deze zaak zou openbaren.

Hij erkende ten volle, dat hij een geheimen brief van Langerak had ontvangen, die hem berichtte dat een man van aanzien in Frankrijk kennis droeg van het plan der Contra-Remonstranten om, zoodra zij de overmacht hadden, prins Maurits soeverein te maken. Hij had daarover geraadpleegd met Grotius en andere afgevaardigden, opdat, als men algemeen daartoe genegen mocht blijken te zijn, die zaak wettig en zonder rustverstoring haar beslag kon krijgen. Zoodoende zou men en het land en den prins op de beste wijze dienen.

Daar hem gevraagd werd waarom hij den brief van Langerak niet rechtstreeks aan den stadhouder had voorgelezen, antwoordde hij, dat hij bemerkt had dat Maurits hem zeer ongaarne over de soevereiniteitsquaestie hoorde spreken, en dat er bovendien in den brief een geheel ander plan voorkwam, dat naar zijn meening eerst rijpelijk door de Staten behoorde te worden overwogen.

Naar dat andere plan vroegen de rechters hem niet; maar wij hebben gezien dat het bestond in de opdracht van de soevereiniteit over de Zeven Provinciën aan den Franschen Koning. Ook zal de lezer zich nog wel herinneren, dat Oldenbarnevelt den gezant Langerak had geraden om de geheele zaak aan prins Maurits mede te deelen.

Verder zeide de beschuldigde, dat zijne besprekingen met leden der Staten van Holland niet gestrekt hadden om den prins in discrediet te brengen of de plannen tot zijne verheffing tegen te werken. Integendeel, hij had met afgevaardigden uit prinsgezinde steden, als Amsterdam, Dordrecht, Enkhuizen, over de zaak gesproken en hun verklaard dat, als zijzelven daartoe een voorstel bij de Staten wilden indienen, hij zijn best zou doen om het te ondersteunen en de wenschen van Zijne Excellentie tegemoet te komen.

Niet licht had een staatsman, in de plaats van Oldenbarnevelt, zich zóó onberispelijk kunnen kwijten van zijne plich-

ten jegens den stadhouder en jegens het land. Het was de plicht van den advocaat, de bestaande staatsregeling en wetten te eerbiedigen, zoolang zij onveranderd bleven. Mocht het blijken dat 's lands wettige vertegenwoordigers verandering wenschten, zoo was hij bereid om openlijk en langs den wettigen weg behulpzaam te zijn tot verbetering. Wenschte Maurits persoonlijk het initiatief te nemen, Oldenbarnevelt zou gaarne uit 's prinsen naam het noodige aan de Staten voorstellen, maar in geval van mislukking behield hij zich voor, zijn post en zijn land vaarwel te zeggen. Al stond Zijne Excellentie geheel buiten de plannen tot zijne verheffing, zooals de advocaat geloofde, die plannen bestonden bij de hem vijandige partij, wat hij kon bewijzen. Aan de leiders van die partij had hij daarom trachten te betoonen, dat de zaak openlijk moest worden behandeld, waartoe hij van zijn kant zijn ondersteuning beloofde.

Dat was zijn antwoord op de beschuldiging, dat hij laaghartig genoeg was geweest om den prins valsch en heimelijk het staan naar de souvereiniteit te laste te leggen!⁽¹⁾

Onder de samengeraapte beschuldigingen was er ook eene die de Westindische Compagnie betrof. Men vroeg hem, waarom hij zijne medewerking had geweigerd aan hen, die hem zoo dikwijls over die veelbelovende onderneming hadden onderhouden⁽²⁾.

Hij antwoordde dat het van ouds de meening der Staten

(1) Verhooren, 102.

In den loop der verhooren gaf men zich veel moeite om den beschuldigde de bekentenis af te persen, dat hij gewichtige tijdingen voor den stadhouder had verborgen gehouden. Zoo vroeg men hem o.a., waarom hij in de geheime instructiën aan Langerak dezen uitdrukkelijk had gewaarschuwd om zeer voorzichtig te zijn in zijne mededeelingen aan den prins. Die geheime instructiën heb ik in de Haagsche Archieven gevonden. Zij hebben den vorm van vraag en antwoord. De vragen zijn van Langerak, die toen (1614) op het punt stond om zijn gezantschapspost in Parijs te gaan aanvaarden. Sommige vragen verraden iets kinderachtig onnoozels. De antwoorden zijn door Oldenbarnevelt eigenhandig als randschrift er bij gevoegd. Het volgende is alles wat op den prins betrekking heeft:

‘Over welke zaken mag ik in den regel aan Zijne Excellentie schrijven?’

Antwoord: ‘Over alle groote en belangrijke zaken.’

Moeilijk kan men hieruit hoogverraad afleiden.

Eene andere vraag was: ‘Zou het voor mij niet raadzaam wezen, door middel van mijn secretaris van de secretarissen der voornaamste heeren aan het hof onder de hand geheimen te weten te komen, maar zelf niets te openbaren, en daaromtrent aan niemand anders te schrijven, dan aan den heere Van Oldenbarnevelt?’

Antwoord: ‘Gij moet in zulke zaken met discretie, behoedzaamheid en doorzicht te werk gaan. Ik zal Mijneheeren de Staten om orders vragen, of gij over zulke dingen in publieke of private brieven hebt te schrijven; en dienovereenkomstig zal ik u adviseeren.’

Zie daar alles! Het geheele stuk draagt tot opschrift: ‘Vraechstukken ende poincten, by my ingestelt ende bij den adv. Oldenbarnevelt geappostilleerd, tot myner onderrichtinge ende instructie voor mijn vertreck naar Vrancryck in 1614.’ Ondertekend: ‘G. van Boetselaer van Asperen’ [en Langerak]. (HS. R.A.)

Dit stuk was den 29sten Januari aan prins Maurits toegezonden, tegelijk met de antwoorden op de punten, door Langerak in zijn vroeger aangehaalden brief vermeld.

(2) Verhooren, 72.

van Holland was geweest, evenals de zijne, dat bepaalde concessiën aan bijzondere personen voor handel en scheepvaart nadeelig waren voor de welvaart van het land. Altijd had hij een afkeer gehad van monopolies, daar ze in strijd waren met die vrijheid van scheepvaart, die allen menschen gemeen behoorde te zijn. Toch had hij zich in de jaren 1596 en 1597 veel moeite gegeven om handel en scheepvaart op Oost-Indië te bestudeeren, en wel op zeer verschillende punten, als; de volken, waarmede men in die verre landen te doen had, den aard der te verhandelen koopwaren, de tegenkating, die de nederlandsche handel daar waarschijnlijk zou ontmoeten bij Spanjaards en Portugeezen en de noodzakelijkheid om de koopvaardijschepen, die men derwaarts wilde zenden, te doen vergezeld gaan van oorlogsbodems. Hij was tot de slotsom gekomen, dat in dit bijzondere geval de behartiging van zoo vele uiteenloopende zorgen het best kon worden opgedragen aan eene maatschappij, mits ééne groote en algemeene. Hij toonde aan, hoe hij met verbazend veel moeite de ineensmelting der kleine handelslichamen tot de groote Oostindische Compagnie had doorgedreven, en welke groote voordeelen, ook zijdelings daar zij de Nederlanders op zee geducht maakte, daaruit waren voortgevloeid. De admiraal van Arragon, die in den slag van Nieuwpoort krijgsgevangen was gemaakt, had hem verklaard, dat de vereeniging der kleine handelmaatschappijen tot eene enkele groote voor Spanje en Portugal een even geduchte slag was geweest als de Unie van Utrecht. Maar met de *Westindische* Compagnie was het geheel anders gesteld. Haar eenig doel, voor zoover hij wist, was geweest oorlogschepen uit te rusten, niet om handel te drijven, maar om in Amerika buit te behalen op spaansche koopvaardijschepen of op de spaansche zilvervloot. Zoo lang men tegen Spanje oorlog voerde, was dit een veelbelovend krijgsplan geweest en daarom had hij het destijds ook in de hand gewerkt. Maar daar dat doel tijdens het Bestand toch niet bereikbaar was, zag hij niet in, hoe de vorming eener Westindische Compagnie tot 's lands welzijn zou kunnen dienen. Hij was integendeel overtuigd, dat men zoodoende de Spanjaards zou uittarten tot hervatting der vijandelijkheden; en dat achtte hij vooralsnog in geenen deele wenschelijk.

Van zijn standpunt is er tegen die redeneeringen niet veel in te brengen, maar des te meer van dat der hedendaagsche staathuishoudkunde. Nochthans is het niet weinig zonderling, dat Oldenbarnevelt's rechters er aanleiding in zagen tot crimineele vervolging. Het was ongetwijfeld eene teleurstelling

voor de bevorderaars der Compagnie (wier hoofdpersoon een bankroetier was) toen zij geene concessie kregen; maar was de weigering daarom hoogverraad? Toch lijdt het geen twijfel, of die weigering was eene der hoofdaanleidingen, waarom Amsterdam, de zetel der Compagnie, hem een onverzoenlijken haat toedroeg. Dat hij niet geloofde aan de eeuwige verdoemenis van pasgeboren kinderen, was in de oogen der contra-remonstrantsche groothandelaars al erg genoeg; maar dat hij een prachtig ontwerp tot plundering van den vijand in vreedestijd poogde te verijdeljen - dat was voor hen een onvergeeflijke misdaad.

Het geduld, waarmede de eerwaardige staatsman zich onderwierp aan de schimpscheuten, domme of beleedigende vragen en rumoermakende stoornis van de zijde zijner rechters, was niet minder opmerkelijk dan zijn groot geheugen, dat hem in staat stelde om dag aan dag, alleen, zonder hulp van boeken, schrifturen of vriendenraad, de geschiedenis van veertig jaren in alle richtingen te doorkruisen en 's lands wetten te verklaren op eene wijze, die zelfs dan meesterlijk zou mogen heeten, wanneer hij al de hulpbronnen, die hij miste, tot zijne beschikking had gehad.

Slechts wanneer geniepige vragen tot hem werden gericht, die de strekking hadden om hem omkoopbaarheid of verradelijke briefwisseling met den vijand aan te wrijven, slechts dan begaf hem wel eens dat schier bovenmenschenlijke geduld.

Zoo werd hem b.v. gevraagd naar betalingen, door hem gedaan aan zekeren Van der Veecken, en wel in spaansch geld. Aanvankelijk gaf hij kortaf ten antwoord, dat zijne geldzaken met dien man over een tijdperk van twintig à dertig jaren en vele honderdduizenden gulden liepen, welke gelden voortsproten uit koop en verkoop van landerijen, landbouw-ondernemingen op zijne goederen, besparingen op zijne jaarwedden enz. Met geen mogelijkheid kon hij zich de bijzonderheden herinneren van iedere betaling, door hem aan Van der Veecken gedaan.

Maar toen borst hij plotseling uit in een storm van verontwaardiging. Hij kon, zeide hij, uit deze vragen bespeuren dat zijne vijanden, niet tevreden met zijn hart door hunne logentaal te hebben gewond, nu besloten waren het te breken. Dat, bad hij, mocht God Almachtig verhoeden, de God die rechtvaardig zou oordeelen tusschen hem en zijne vervolgers.

Ook werden er toespelingen gemaakt op het onzinnige, maar nu reeds tamelijk versleten vertelseltje van zekere slede vol dukaten, die, toen de spaansche gemachtigden na het sluiten van het Bestand Den Haag verlieten, heel toevallig

voor Oldenbarnevelt's deur was blijven staan, waarna men er mede naar den betaalmeester Spronssen was gegaan, om de uitgaven van de spaansche onderhandelaars (voor logies, fourrages, enz.) te verrekenen. Dat ijdele staaltje van kwaadsprekendheid ging hij met walging voorbij; hij verzekerde plechtig, dat hij in zijn gansche leven zelfs niet de waarde van een duit had ontvangen van den vijand of van iemand die met den vijand in betrekking stond - uitgezonderd alleen de belooningen, die volgens onveranderlijke gewoonte door de hooge contractanten bij het sluiten van het Bestand aan de wederzijdsche onderhandelaars openlijk waren toegekend. Zelfs die belooningen had Oldenbarnevelt gewild dat de onderhandelaars der Republiek niet zouden aannemen, maar in de schatkist zouden storten. Hij was toen door zijne ambtgenooten overstemd geworden; maar dat iemand ter wereld, die gezond verstand had en niet door hartstocht verblind was, zich in het hoofd kon zetten, dat hij, beschuldigde, wiens geheele leven een onafgebroken strijd tegen Spanje was geweest, ongeoorloofde betrekkingen zou hebben onderhouden met diezelfde mogendheid - dat was hem een raadsel. Zijne bitterste vijanden konden niet loochenen, dat hij een van de eersten was geweest, die de wapenen hadden opgevat tegen Spanje's dwingelandij, en dat hij zijn geheele leven door geen oogenblik in de verdediging van 's lands vrijheden had gearzeld. En nogmaals wierp hij een blik terug op zijn leven.

Van zijne jeugd af openden zijne vaderlandslievende handelingen eene onoverkomelijke kloof tusschen Spanje en hem. Eene halve eeuw geleden was hij een der pleitbezorgers geweest, die in den Hove van Holland er toe hadden medegewerkt om den hertog van Alva tot een onderdrukker des volks te doen verklaren, en die den prins van Oranje als wettigen bestuurder van Holland hadden trouw gezworen. In dat zelfde jaar was hij een van hen geweest, die bijeenkomsten ter bevordering van de nieuwe leer hadden voorgestaan en bijgewoond. Hij had zoowel door eigen bijdragen als door opwekking van anderen krachtig medegewerkt tot het bijeenbrengen van een fonds voor de nationale verdediging in de eerste jaren der omwenteling. Hij had in menigen bloedigen slag medegevochten en was gedurig belast geweest met zendingen naar de vereenigingsplaatsen van Spanje's bestrijders. Hij was de eerste geweest die het denkbeeld had opgevat van de Utrechtsche Unie en de eerste, die het voorstel had gedaan om de Nederlanden onafhankelijk te verklaren en den Spaanschen Koning af te zweren. Hij had krachtig medegewerkt om Willem van Oranje tot stadhouder te doen

verheffen. Van de zestig die deze onvergetelijke oorkonde hadden onderteeekend, waren behalve hem nog maar twee personen in het leven. Later had hij al het mogelijke gedaan om aan 's prinsens zoon de hooge waardigheden te doen toekennen, waarvan sluipmoord den vader had beroofd. Ook had hij een werkzaam aandeel genomen aan de gezantschappen naar Frankrijk en Engeland, waarvan onwaardeerbare hulp voor de worstelende provinciën het gevolg was geweest.

En zoo ontrolde hij een vluchtig maar treffend tafereel van de wording der Republiek, die zooveel aan hem verschuldigd was. Toen Hendrik IV op het laatst der vorige eeuw vrede gesloten had met Spanje, was hij als buitengewoon ambassadeur naar dien monarch gezonden en had hij hem overgehaald om, ten spijt van het met den vijand gesloten verdrag, heimelijk zijn bondgenootschap met de Staten-Generaal voort te zetten en hun eene aanzienlijke subsidie te beloven, aan welke toezegging met de meeste nauwgezetheid werd voldaan. Bij deze gelegenheid beloofde hem Hendrik, die voor verschillende hem door den beschuldigde ambtshalve en op volkomen wettige manier bewezen diensten zijn schuldenaar was, zich, zoodra zijne geldmiddelen het zouden gedoogen, van die schuld te zullen kwijten, afgescheiden van de gewone diplomatieke belooning, die hij openlijk met zijn ambtgenoot, Justinus van Nassau, ontving. Van deze belofte, twaalf jaar later vervuld, was eene der ongerijmde beschuldigingen van omkoopning tegen hem het gevolg. Voorts was hij een der onderhandelaars geweest over het Bestand en had hij er veel toe bijgedragen dat Spanje tegen wil en dank de opgestane provinciën als vrije Staten had behandeld. Hij had ook de vereeniging der Protestansche Duitsche Vorsten en hun verbond met Frankrijk en de Vereenigde Provinciën bevorderd en zodoende de plannen van Spanje en de Ligue gedwarsboomd. Zijn werk was het plan geweest, waardoor de vereenigde krachten van Frankrijk, Engeland en het protestantsche gedeelte van Duitschland zich in het bezit hadden gesteld van het betwiste land en den westelijken oever van den Rijn. Hij had zich verzet tegen alle planen om de Staten-Generaal tot het prijsgeven der door hen bezette punten in de hertogdommen te dwingen. Eindelijk was hij een der hoofdbewerkeren geweest van de Oostindische Compagnie, een handelslichaam, waarvan deskundige Spanjaarden zelfs erkenden dat het hun even veel afbreuk had gedaan als de Unie van Utrecht.

Met verachting wierp hij de bespottelijke aantijging van zich, dat hij den utrechtischen burgemeester Van Berk langs een geheim trapje in zijn huis zou hebben gebracht naar eene

plaats waar hij van terugkeer tot Spanje zou hebben gesproken. Altijd, betuigde hij, had hij het bourgondische, spaansche en oostenrijksche stamhuis verafschuwde; en schier zijn geheele leven had hij gewijd aan openlijke bestrijding van dat overmachtige geslacht. Afgescheiden van beschouwingen van verhevener aard, zouden zijne persoonlijke belangen zich gebiedend verzetten tegen elke toenadering tot Spanje. Immers, behalve zijne daden, waar hij reeds van had gewaagd, had hij op zijn minst een dozijn op zichzelf staande feiten op zijn geweten, waarvan elk op zichzelf reeds door het Oostenrijksche Huis als hoogverraad zou worden gebrandmerkt; en zulke dingen, - dit had hij reeds in zijne vroege jeugd geleerd - vergeet een monarch nooit. Kortom, de praatjes van Van Berk droegen den onmiskenbaren stempel van persoonlijke vijandschap en waren geene omstandige wederlegging waard.

De onwettige samenstelling der vierschaar, die hem zou vonnissen, was hem eene vreeselijke ergeris. Vruchteloos bleven al zijne protesten; maar nu drong hij er met kracht op aan, dat althans diegenen onder zijne rechters mochten worden gewraakt, die zich door woorden en daden zijne persoonlijke vijanden hadden getoond, zooals hij door onderwederlegbare bewijzen kon staven. Hij eischte, dat het Hof van Holland of de Hooge Raad of beide te zamen over dat punt zouden beslissen. Zijne persoonlijke vijanden, verklaarde hij, waren allen, die gezegd hadden dat hij met Spanje of de aartshertogen in ongeoorloofde betrekking had gestaan, of zich door geschenken en beloften had laten overhalen om iets ten nadeele der Republiek te doen of te laten. Zulke praatjes noemde hij schandelijke en tastbare logens, de verspreiders ervan hardnekkige lasteraars; en hij was bereid om dat op alle geschikte manieren vol te houden, tot verdediging van de waarheid en van zijne eer. God Almachtig riep hij tot getuige, dat hij in de godsdiensttwisten uitsluitend gehandeld had in het belang van de versterking der Hervormde Kerk en van de veiligheid van steden en gewesten. Zijn eenig verlangen was daarbij geweest, dat in zake de praedestinatie de gewetens van vele duizenden gerust gesteld mochten worden, en dat christelijke liefde paal en perk zou stellen aan alle buitensporigheden.

Uit dat alles, zeide hij, konden zijne rechters, de Staten-Generaal, de prins, kortom iedereen in den lande zonneklaar zien, dat hij nog dezelfde was als in het begin van den oorlog, dezelfde die hij sedert altijd gebleven was en met Gods hulp tot zijn dood toe blijven zou.

Daar de handelingen van het rechtsgeding zorgvuldig werden geheim gehouden, waren er natuurlijk allerlei vaak tegenstrijdige geruchten in omloop betreffende het waarschijnlijke eindvonnis. Het meeste geloof vond de meening, dat de gevangene zou worden vrijgesproken van de zwaarste beschuldigingen en dat hij hoogstens zou worden afgezet en onbevoegd verklaard om voortaan het land te dienen. De zegepraal der Contra-Remonstranten en de verandering in de stedelijke besturen schenen de blijvende staatkundige ongenade van den advocaat zoo goed als zeker te maken.

Het vrij algemeen verspreide geloof dat het daarbij blijven zou werd voor het eerst geschokt door eene Proclamatie van de Staten-Generaal, waarbij eene openlijke en algemeene vasten- en boetedag werd uitgeschreven tegen den 17^{den} April.

In die proclamatie werd verkondigd, dat Kerk en Staat verscheidene jaren lang in groot gevaar waren gebracht door zekere lieden wien het slechts om bevordering hunner bijzondere belangen te doen was, maar dat zij gered waren door de bijeenroeping der Nationale Synode - dat een wettig vonnis weldra zou worden geveld over hen die het gemeenebest in rep en roer hadden gebracht - dat dientengevolge rust en orde waarschijnlijk zouden wederkeeren - en dat men nu verplicht was God te danken voor deze uitkomst en Hem te bidden dat Hij de booze raadslagen en listen van de vijanden dezer gewesten zou verijdelen.

Aan al de staatsgevangenen werd gevraagd, of zij wenschten deel te nemen aan de plechtigheid; maar de aanleiding tot den biddag werd hun verzwegen. Hoewel de drie staatslieden geenerlei gemeenschap hadden met elkander, kozen alle denzelfden Psalm, den 7^{den}. Dat verheven lied zong het drietal op den biddag, ieder met zijn dienaar en zijn bewaker⁽¹⁾.

Van dat oogenblik af begreep Oldenbarnevelt, dat zijn vonnis waarschijnlijk zeer streng zou zijn.

Een aantal geestelijken weigerde of maakte bezwaar om zich aan de bewuste proclamatie te houden. Daarentegen vonden anderen er een welkome aanleiding in om ellenlange sermoenen te houden, strekkende om God te danken, dat Hij de raadslagen der snoode zelfzucht had gefnuikt en het land voor het bloedbad, waar sommigen het in hadden willen dompelen, had behoed.

De onheilspellende bewoordingen der proclamatie joegen Oldenbarnelt's vrienden schrik aan. De onvermoeide Du Maurier

(1) CARLETON, 358. VAN REES EN BRILL, III, 192.

meende zich naar aanleiding daarvan nogmaals te moeten wenden tot de Staten-Generaal. De Boissise was eenige weken geleden naar Frankrijk teruggekeerd, toen hij tot de overtuiging⁺ gekomen was, dat een land, door eigen partijtwisten verscheurd en schier geheel en al machteloos gemaakt, niet licht een gunstigen invloed zou uitoefenen op het lot van den gevangen staatsman. De Staten-Generaal hadden hem duidelijk te kennen gegeven, dat zij zijn eeuwigdurend tusschen beiden komen, zijne zich telkens herhalende aanbevelingen van goedertierenheid hartelijk moede waren - kortom, dat Lodewijk XIII zich niet moest verbeelden dat hij de gelijke was van Hendrik IV.⁽¹⁾ +23 Maart 1619

Du Maurier evenwel werd den 1sten Mei in de vergaderzaal der Staten-Generaal toegelaten. Daar hield hij, in tegenwoordigheid van den prins, eene krachtige rede, waarin hij betoogde, dat de drie gevangenen moesten worden losgelaten, tenzij dat men hen kon overtuigen van hoogverraad, en dat de Staten-Generaal evenveel moesten overhebben voor zijn koninklijken meester als zij altijd hadden overgehad voor Elizabeth van Engeland. Ook deed hij een persoonlijk beroep op prins Maurits, wien hij trachtte aan te wijzen, hoe zijn roem er door zou vermeederen, als hij thans eene den vorst waardige edelmoedigheid toonde jegens hen, door wie hij zich persoonlijk beleedigd achtte.

Maar het mocht niet baten. De welsprekendheid van den wakkeren ambassadeur stuitte af op het pantser der partijzucht.

Het gezin van den voornaamsten beschuldigde was intusschen door de proclamatie nog niet tot wanhoop gebracht. Vrouw en kinderen vertrouwden op de onschuld van den grooten staatsman, wiens hoogste doel zij wisten dat altijd de bevordering geweest was van den roem en het welzijn des vaderlands. Daarom wachtten zij met geduldig vertrouwen op zijne zegevierende verlossing uit zijne lange en onrechtvaardige gevangenschap.

Op dienzelfden 1sten Mei dat Du Maurier in 's lands hoogste vergadering voor doove ooren predikte, werd, naar overoud gebruik, aan het begin van het Voorhout, tegenover het huis van Oldenbarnevelt, een Meiboom opgericht⁽²⁾. Bij die gelegenheid was dat huis als naar gewoonte versierd met kransen van lentebloemen en slingers van dennenloof. Deze demonstratie, als het werkelijk eene demonstratie was, wekte den toorn en geenszins het medelijden op van den hardvoch-

(1) WAGENAAR, X, 356, 357, 358.

(2) GROEN VAN PRINSTERER, *Archives de la Maison d' Orange*, 2de serie, II, 567, 568.

tigen stadhouder, die van meening was, dat de bejaarde vrouwe en hare kinderen vrij wat beter hadden gedaan met in zak en asch te zitten in dat huis der rouwe, dan hem te tarten door zulke openlijke bewijzen van blijde verwachting.

Eene laatste en krachtige poging om het dreigende noodlot van Oldenbarnevelt's hoofd af te wenden werd nu door den frieschen stadhouder gewaagd. Graaf Willem Lodewijk, hoe warm ook in zijne contra-remonstrantsche gevoelens, had een te edel hart en te veel eerbied voor den advocaat, om niet innig met hem begaan te zijn. Nu was men algemeen van gevoelen, dat, indien zijne vrienden of betrekkingen om vergiffenis wilden smeeken, zelfs een doodvonnis, als dat mocht worden uitgesproken, niet zou worden voltrokken. Maurits zou tevreden zijn met de bekentenis van schuld, die in zoodanige vernedering lag opgesloten. Op dat terecht algemeen heerschend geloof bouwde Willem Lodewijk zijn plan.

Hij ontbood den Fiskaal Duyck en vroeg hem of er geen middel was om den man te redden, die zoo hoog bejaard was en den lande zoo vele uitstekende diensten had bewezen. Na lang over en weer spreken werd overeengekomen, dat de fiskaal zich daartoe tot den prins zou wenden⁽¹⁾. Duyck ging en had met Maurits eene langdurig onderhoud, onmiddellijk gevolgd door een gesprek van beide met Willem Lodewijk, waarbij het drietal drie uren lang in 's prinsen schrijf kabinet bleef opgesloten. De slotsom was, dat Willem Lodewijk op zich nam om, schijnbaar uit eigen beweging, zich te wenden tot prinses Louise, weduwe van Willem den Zwijger, en haar te overreden om een der kinderen van Oldenbarnevelt te ontbieden en, zoo mogelijk, tot vergiffenis vragen te nopen. Toen de stadhouder van Friesland en Groningen zich van die taak had gekweten, vroeg de prinses hem, of Maurits den van haar verlangden stap wel zou goedkeuren. Hierop gaf Willem Lodewijk een ontwijkend antwoord en op zijne dringende vertoogen ontving hij van de prinses de verlangde belofte.

Nu volgde er eene bijeenkomst tusschen de prinses-douairière en de vrouw van Groenevelt, echtgenoot van Oldenbarnevelt's oudsten zoon. Die dame werd dringend verzocht om zich met de overige kinderen van den advocaat om vergiffenis te wenden tot de Staten-Generaal, maar het te doen voorkomen als handelde zij uit eigen beweging, en vooral niets te laten uitlekken van het tegenwoordige gesprek.

De vrouwe van Groenevelt raadpleegde de overige familieleden en enkele vrienden. Een paar dagen later meldde zij

(1) BRANDT, Regtspl. f. 166, 167.

zich weder bij de prinses aan en berichtte haar, dat zij met de overigen had gesproken en dat allen zich tegen het pardonvragen hadden verklaard. ‘Geen stap’ - verklaarde zij - ‘willen wij in dien geest doen, al moest het hem zijn hoofd kosten.’

Louise de Coligny bracht dit antwoord over aan Willem Lodewijk; en beiden waren er zóó van ontdaan, dat zij besloten Den Haag te verlaten.⁽¹⁾

Er ligt in de stoïsche vastberadenheid van Oldenbarnevelt's gezin iets bijna bovenmenselijks. Toch was die in overeenstemming met het hooghartig volkskarakter der Nederlanders en lijdt het geen twijfel, of de advocaat zou, als hij geraadpleegd was, nadrukkelijk dezelfde gedragslijn hebben voorgeschreven. Veel liever wilde hij sterven, dan leven met eene, zij het dan ook zijdelingsche, bekentenis van wat hij niet misdreven had. Het verlies van zijne eer ware voor zijne vijanden een oneindig schitterender triomf geweest dan het verlies van zijn leven.

Reeds vroeger had de familie van den grooten gevangene aan zijne rechters drie documenten ingediend, waarin uitvoerig met vele voorbeelden en wetsaanhalingen werd betoogd, dat het geheele zoogenaamde rechtsgeding onwettig en de beklaagde onschuldig was. Maar van die vertoogen was niet de minste notitie genomen⁽²⁾.

Eindelijk werd het vonnis uitgesproken. Met vernuftige onbeschaamdheid werd Oldenbarnevelt's verdediging door zijne rechters *bekentenis* gedoopt en als ‘*confessie*’ in de processtukken geregistreerd. En die zoogenaamde bekentenis had volgens het vonnis te meer waarde, omdat zij door pijnbank noch ketenen was afgeperst.

‘Nademaal’ - zoo ongeveer luidde het vonnis - ‘de gevangene Johan van Oldenbarnevelt, zonder op de pijnbank te zijn gesteld, en zonder in de boeien te zijn geslagen, bekend heeft, dat hij den godsdienst gestoord, de Kerk Gods grootelijks afbreuk gedaan en verderfelijke staatsregelen in practijk gebracht heeft, niet alleen persoonlijk, maar ook bij monde van medeplichtigen hardnekkig volhoudende, dat iedere provincie recht heeft de godsdienstige aangelegenheden binnen haar eigen gebied naar eigen goedvinden te regelen, en dat geene der overige provinciën zich daarmede mocht be-

(1) BRANDT, Regtspl., 166, 167.

(2) WAGENAAR, als boven. De drie documenten zijn in hun geheel te vinden in de ‘Waaragtige Historie,’ 310 enz.

moeien' - om die redenen en eene menigte andere verdiende hij gestraft te worden⁽¹⁾.

De voornaamste dier overige redenen, in de 'sententie' vermeld, zijn de volgende:

Door zijne ophitsing hadden drie provinciën tegen de Nationale Synode geprotesteerd. Hij had de heilzame raadgevingen van vele vorsten en aanzienlijken in den wind geslagen. Den Koning van Groot-Brittannië had hij brieven ontlokt, die zijne eigene denkbeelden uitdrukten: de concepten daarvan had hij zelf gesteld, later nagezien aan Caron teruggestuurd; en, toen de Koning de brieven had onderteekend en aan de Staten-Generaal geadresseerd, ze aan dat lichaam ter hand gesteld, zonder er bij te zeggen hoe zij in de wereld gekomen waren.

Later had hij getracht den Koning tot het schrijven van meer brieven in dien geest over te halen; en toen hem dit mislukte, had hij Zijne Majesteit belasterd door hem als een der bewerkers van de onlusten in de Republiek voor te stellen. Verder had hij kettersche godgeleerden tot kerkelijke bedieningen doen benoemen en had hij in het staatkundige die soort van lieden gebruikt, van wie hij het meest kon verwachten als werktuigen voor zijne oogmerken. Hij had niet belet dat op menige plaats 'die van de ware religie' waren vervolgd; en hij had hen in een hatelijk daglicht gesteld door hen Puriteinen, Vlaandriseerders en wat dies meer zij te noemen, niettegenstaande de Vereenigde Provinciën bij verschillende gelegenheden verklaard hadden, goed en bloed te zullen veil hebben om de Gereformeerde Religie uitsluitend te handhaven, en daarin geenerlei verandering te gedoogen. Aan sommige dier plechtige overeenkomsten had de beschuldigde persoonlijk deelgenomen.

Om gevolg te kunnen geven aan wat hij in zijn schild voerde, had hij op den 4^{den} Augustus 1617 de Scherpe Resolutie opgesteld en doorgedreven, waardoor de loop van het recht was verkracht geworden. Hij had de overheden tot ongehoorzaamheid opgehitst en hun den raad gegeven om zich met nieuw geworven troepen te versterken. Hij had gemaakt dat den soldaten nieuwe eeden werden afgevorderd, waarbij hun de bevoegdheid werd toegekend om gehoorzaamheid te weigeren aan de Staten-Generaal en Zijne Excellentie den prins van Oranje. Het voorgevallene te Utrecht was voornamelijk zijn werk geweest. Toen men vernomen had dat de prins te Utrecht komen zou, hadden de Staten aldaar,

(1) 'Sententie, uitghesprooken ende ghepronuncieert over Johan van Oldenbarnevelt,' een aanhangsel tot de *Verhooren*, 317 enz.

met voorkennis van den beklaagde, Zijne Excellentie schriftelijk verzocht om van dat voornemen af te zien. Aan Ledenberg had Oldenbarnevelt geschreven, dat men goed de wacht moest houden aan de poorten der stad en op de rivier de Lek - na lezing moest Ledenberg dat briefje verbranden. Hij had zich bemoeid met de afdanking der Utrechtsche Waardgelders, zeggende, dat die afdanking zonder toestemming der Staten van dat gewest eene daad van geweld was, die gewelddadig verzet zou rechtvaardigen.

Hoewel die Staten commissarissen naar Den Haag hadden gezonden, om met den prins maatregelen te beramen, had de beschuldigde hun geraden, hunne instructiën achter te houden, tot dat zijn eigen plan betreffende de afdanking ten uitvoer zou zijn gelegd. In eene geheime bijeenkomst van Grotius, Hoogerbeets en andere medeplichtigen met de utrechtsche commissarissen was beslist geworden, dat die raad zou worden gevolgd, waarna Oldenbarnevelt hen had aangespoord om zich te blijven verzetten tegen de Nationale Synode.

Voorts had hij Zijne Excellentie den prins van Oranje trachten te belasten door de bewering dat deze naar de souvereiniteit der Provinciën stond. Dienaangaande had hij brieven in cijferschrift uit het buitenland ontvangen. Ook had hij op eigen gezag zeker voorgesteld bondgenootschap van het hoogste gewicht voor de Republiek afgeslagen.⁽¹⁾ Eindelijk had hij van vreemde vorsten groote geldsommen en andere geschenken aangenomen. Door al deze praktijken had hij bijna de stad Utrecht in een bloedbad gedompeld en het geheele land en den persoon van Zijne Excellentie aan het grootste gevaar blootgesteld.

- (1) Ik ben overtuigd dat deze geheimzinnige woorden betrekking hebben op het gesprek tusschen Jacobus en Caron op het laatst van het jaar 1615. Het memorandum van 15 April 1619, door dien ambassadeur ten behoeve van Oldenbarnevelt's rechters opgezonden, geeft den korten inhoud van den brief, waarin hij destijds aan den beschuldigde verslag had gegeven van dat gesprek, benevens een paar regels, die de voorzichtigheid van het antwoord van den advocaat kenschetsen.

In het geleerde en met de meeste zorg bewerkte Vervolg op Arend's Geschiedenis des Vaderlands, door prof. O. van Rees en Dr. W.G. Brill, (III, stuk 3, bl. 228, Noot) wordt de meening geuit, dat de bewuste woorden van het vonnis op een verbond slaan, dat tusschen de Republiek en de fransche prinses tegen de Koningin-Moeder was voorgesteld. Maar men lette slechts op de duidelijke woorden van Caron, waar hij schrijft, dat Jacobus hem gezegd had 'dat het nu goet ware, als H.H.M. de Gen. Staten alhier wilden senden eenighe commissarissen, omme met haer een nieuw tractaet te maken ende te handelen van alle voorvallende saken die daer dagelick in questie vielen tusschen hare ondersaten ende onse landen,' 'omme alsoo een vaster unie ende accord te maken ende elcanderen heter te verstaen, waertoe sy verclaerde wel geneghen te wesen, want seyde sy, indien wy ons tsamen wel uniëren ende met malcanderen connen verstaen, wy en hebben nyemant naest God te vresen, hoe machtig die oick soudon connen wesen.' (HS. R.A.)

Die woorden van Jacobus waren juist geschikt om aanleiding te geven tot de bewuste beschuldiging, hoe onredelijk die ook zij. Immers, 's Konings woorden waren niets meer dan de uitdrukking eener opwelling van het oogenblik: van een voorstel tot een offensief verbond is nooit ernstig sprake geweest.

Ziedaar de hoofdpunten van het vonnis, door herhalingen en ergerlijke breedsprakigheid tot bijna veertig bladzijden uitgesponnen.

De lezer zal door Oldenbarnevelt's antwoorden wel tot de overtuiging gekomen zijn, dat al de eenigszins gewichtige daden, die hij volgens de 'sententie' bekend zou hebben, integendeel door hem òf met verontwaardiging waren geloochend, òf zegevierend gerechtvaardigd.

Evenzeer verdient het opmerking, dat hij niet werd veroordeeld voor majesteitsschennis, hoogverraad, opstand of eenig ander bepaald vergrijp. De Speciale Commissie waagde zich niet aan de bewering dat de Staten-Generaal souverain waren, of dat de centrale regeering het recht had om godsdienstige leerstukken aan al de Vereenigde Provinciën voor te schrijven. Evenmin durfden zij den gevangene te laste leggen dat hij ongeoorloofde betrekkingen had onderhouden met den vijand of zich door dezen had laten omkopen.

In het geheele vonnis was geen zweem van bewijs, slechts hier en daar eene enkele bewering, maar des te meer insinuatie.

Maar laten wij eens voor een oogenblik aannemen, dat al de beschuldigingen door bekentenissen of bewijzen waren gestaafd: wat ware dan de natuurlijke loop der zaak geweest? Hoe behoorde men te handelen met een staatsman, die ruim veertig jaren lang met algemeene goedkeuring - of althans berusting trouw was gebleven aan dezelfde beginselen, die hem in den aanvang zijner staatkundige loopbaan tot richtsnoer hadden gestrekt maar thans, naar men beweerde, niet langer door de groote meerderheid der natie werden gedeeld? Zouden zijne rechters hem een eervol ontslag geven uit de hooge betrekkingen die hij zoo menigmaal vrijwillig had willen nederleggen? Zouden zij beseffen, dat zij, nu zij hem schuldig hadden bevonden aan rustverstoring door volharding bij zijne theorieën, hem voor eeuwig onschadelijk konden maken door hem onbevoegd te verklaren om ooit meer eenig ambt te bekleeden?

Hoe geheel anders was de slotsom der Speciale Commissie! Op den eindeloozen considerans volgden deze beslissende woorden:

'Daarom veroordeelen de rechters, uit naam van de Heeren Staten-Generaal, den gevangene om te worden geëxecuteerd met den zwaarde, dat er de dood op volgt; en al zijne bezittingen worden verbeurd verklaard.'

De uitvoering van dit vonnis zou plaatshebben, zoodra het den veroordeelde zou zijn voorgelezen.

Na den 1sten Mei was Oldenbarnevelt niet meer voor zijne rechters verschenen. In het geheel was hij ongeveer zestig malen verhoord.

In de eerste dagen van Mei werd Jan Franken, zijn dienaar, ongeduldig. ‘Ge moet niet ongeduldig zijn,’ zeide zijn meester tot hem. - ‘De tijd lijkt ons zooveel langer, omdat wij geen nieuws meer van daarbuiten hooren, maar het zal schielijk afloopen. Aan dat uitstellen moet een eind komen.

Op Zaterdag, den 11^{den} Mei, werd hem aangezegd, dat het vonnis gereed was, en dat weldra de afkondiging zou geschieden.

‘Ze zijn vreeselijk op mij gebeten’ - sprak Oldenbarnevelt bij het naar bed gaan. - ‘Ik heb niets goeds van hen te wachten.’ Des anderen daags was hij, in zijn spaanschen armstoel gezeten, lang bezig met het samennaaien en verbergen van zijne papieren, waaronder een lang verhaal van zijne verhooren⁽¹⁾. ‘Ik verwed er honderd gulden onder’ - zeide kapitein Van der Meulen tot Jan Franken - ‘dat ge aanstaanden Donderdag niet meer hier zult zijn.’

De trouwe dienaar was boven de wolken. Hoe weinig begreep hij de bedoeling!

Zoo werd het op dien Zondag (12 Mei) half zes na den middag. De gevangene zat te schrijven; hij herdacht de geschiedenis van zijn leven en trachtte een zweem van orde te brengen in de verwarde massa vragen, die men tot hem had gericht, om uit een en ander een afdoende zelfverdediging samen te stellen. In ieder billijk of zelfs maar fatsoenlijk rechtsgeding zou men aan de eerste rechtsgeleerden van het land de taak hebben opgedragen, met de noodige stukken voor zich, de feiten ten behoeve van den beschuldigde te onderzoeken en in verband te brengen met 's lands wetten en rechten, met de bevoegdheid om getuigen te confronteeren, hunne verklaringen in onderling verband te brengen en met den gevangene zoo vaak zij wilden te raadplegen. Hier echter kwam alles neder op zijne eigen schouders - wat des te zwaarder last was, daar hij gebukt ging onder zijn ouderdom, zijne lichaamskwalen en de uitputting, die een natuurlijk gevolg was van zijn langdurige opsluiting en verhooren. Zonder boeken, zonder aantekeningen, ja zelfs zonder afschrift van de tegen hem ingebrachte beschuldigingen, was hij genoodzaakt zijne verdediging op te stellen, om vervolgens, geholpen door zijn trouwen Jan Franken, zijn hand-

(1) Leven en sterven, 22.

schrift achter het behangsel te verbergen of te laten naaien in de zitting van zijne leunstoel, uit vrees dat men het hem zoude ontnemen, op bevel van zijne rechters die juist beneden hem zaten.

Terwijl hij aldus verdiept was in voorbereidingen voor zijne eerstvolgende ontmoeting met zijne rechters, werd de deur geopend en traden er drie mannen binnen. Het waren de fiskalen Sylla en Van Leeuwen en de provoost-maarschalk Karel de Nys. Jan Franken kreeg bevel om de kamer te verlaten⁽¹⁾.

De advocaat had zich op het hoeren van voetstappen in zijn kleedkamertje teruggetrokken; maar nauwelijks was het drietal binnengetreden, of hij kwam weder te voorschijn, en wel in zijn langen, met bontwerk omzoomden tabbaard gehuld. Hij groette hen vriendelijk en bleef staan, met de handen op den rug van zijn stoel. Van Leeuwen vroeg hem, of hij niet liever wilde gaan zitten, daar zij eene gewichtige mededeeling van zijne rechters overbrachten. Hij antwoordde ontkennend. Daarop berichtte Van Leeuwen, dat hij den volgenden dag voor zijne rechters moest verschijnen, om zijn doodvonnis te hooren voorlezen.

‘Mijn doodvonnis!’ - riep hij driemaal uit, zonder zijne houding in het minst te veranderen en eer verbaasd dan verschrikt. - ‘Dat had ik nooit gedacht! Ik hield het er voor, dat zij mij nog gelegenheid zouden geven om mijne verdediging voor te dragen. Ik had reeds veranderingen in mijne vroegere opgaven beraamd, daar ik sommige dingen minder juist heb gezegd, toen ik buiten mij zelven was van toorn.’

Toen hij daarop gewaagde van zijne veeljarige diensten, zeide Van Leeuwen dat hij daarmede zeer wel bekend was, hij voegde er bij:

‘Het doet mij leed dat Uwe Edelheid mij deze boodschap kwalijk neemt.’

‘U’ - antwoordde Oldenbarnevelt - ‘neem ik het niet kwalijk; maar zij daar,’ hij bedoelde zijne rechters, ‘mogen het verantwoorden voor God! Moet men zoo te werk gaan met een goed patriot? Geef me schrijfgereedschap, dat ik een afscheidsbrief aan mijne vrouw kan schrijven!’

‘Ik zal’ - antwoordde Van Leeuwen - ‘verlof vragen aan de rechters. Ik geloof niet dat het verzoek van Uwe Edelheid geweigerd zal worden.’

Van Leeuwen verwijderde zich; en de advocaat wendde zich tot den anderen fiscaal met den uitroep:

(1) Waaragtige Hist., 399 enz.

‘O, Sylla, Sylla! als uw vader eens beleefd had, dat men u tot *zulke* dingen gebruikt!’ Sylla zweeg⁽¹⁾.

Van Leeuwen kwam terug met het gevraagde verlof, hem door De Voogt, president der Speciale Commissie, verleend. Pen, inkt en papier werden gebracht; en de gevangene ging bedaard zitten schrijven, zonder ook maar het geringste spoor van ontsteltenis op zijn gelaat of in zijne bewegingen.

Terwijl hij schreef, zeide Sylla op een toon van gezag:

‘Uwe Edelheid neme zich in acht om geene dingen te schrijven die oorzaak konden zijn dat uw brief niet bezorgd werd.’

De advocaat hield op met schrijven, zette zijn bril af, zag den spreker aan en zeide zeer bedaard:

‘Wel, Sylla! wilt ge mij in mijne laatste oogenblikken de wet stellen in wat ik mijne vrouw moet schrijven?’

Toen hij geen antwoord kreeg, voegde hij er met een flauwen glimlach bij:

‘Nu, wat verwacht men dan van mij?’

‘Wij hebben’ - sprak toen Van Leeuwen - ‘geen last om u de wet te stellen. Uwe Edelheid kan schrijven wat u behaagt.’

Nog was zijn brief niet geëindigd, toen een nieuwe bezoeker binnentrad. Het was Antonie Walaeus, predikant te Middelburg en een der leden van de Dordtsche Synode - een geleerd en beminnelijk man, dien de Staten-Generaal hadden afgezonden, om Oldenbarnevelt in zijne laatste oogenblikken ter zijde te staan⁽²⁾. Deze voorkeur was hij niet onwaardig.

De gevangene kende hem niet en vroeg hem naar de reden zijner komst.

‘Ik ben hier niet zonder lastgeving’ - was het antwoord. ‘Ik kom om Uwe Edelheid in deze treurige oogenblikken te vertroosten.’ - ‘Ik ben een man’ - antwoordde de veroordeelde - ‘die niet voor niets tot hooge jaren is gekomen. Ik weet mijzelf te troosten. Nu moet ik schrijven en heb ik andere dingen te doen.’

Walaeus zeide dat hij zou heengaan en, zoodra het Zijne Edelheid gelegen kwam, terugkeeren. ‘Zooals ge verkiest’ antwoordde Oldenbarnevelt, bedaard voortschrijvende.

Toen de brief voltooid was, werd hij aan de rechters ter inzage overhandigd. Dezen deden hem onmiddellijk naar het huis van den gevangene brengen. De inhoud was als volgt:

(1) Waaragt. Hist., 401.

(2) WAGENAAR, X, 360.

‘Seer lieve beminde huysvrouwe, kinderen, swagers en kintskinderen, Ick groete U allen te samen vriendelyck. Ick ontfanghe op deze ure eene seer beswaerde en droevige tydinge, dat ick, oude man, voor al myne diensten, het vaderlandt zooveel jaren altyts wel en getrouwelyck gedaen hebbende, (naedat ick Syne Princ. Exc. met oprechte affectie sooveel jaren by alle mogelycke goede offitien, sooveel myne ampten, diensten en beroepinge hebben toegelaten, ootmoedige diensten hebbe gedaan, vele luyden van alle soorten vrientschap bewesen en niemant by myn weten verongelykt hebbende), my moet prepareren om op morgen te sterven. Ick trooste my in Godt den Heere, die een kenner der harten is, en die alle menschen oordeelen sal. Ick bidde U te samen, van gelycken te willen doen.

Ick heb Myneheeren de Staten van Hollant en Westvrieslant, de Edelen en Steeden van dien, oprechtelyck, vromelyck en getrouwelyck gedient, insgelycks de Heeren Staten van Utrecht, als hooge overigheyt van myn vaderlandt, op haer versoeck, oprechtelyck en getrouwelyck geraeden om haer te bevryden van alle oproerte der gemeente en bloedstorting, daarmede sy over lange gedreicht syn geweest. Deselve insichten heb ick gehadt voor de Steeden van Hollant, opdat een iegelyck beschermt en niemant beschadigt soude worden.

Leeft met malcanderen in liefde en vrede. Bidt voor my aan Godt den Heer Almachtich, die ons allen in syne heylige bewaringe genadelyck bewaren sal.

Uyt myne kamer der droefenisse, den 12 Mey 1619.

Uwe seer lieve man, vader, schoonvader en grootvader,

JOHAN VAN OLDENBARNEVELT.’

Het is vreemd, dat de rechters hebben toegelaten, dat een zoo treffend eenvoudig en duidelijk voor zichzelf sprekend schrijven werd bezorgd aan zijn adres. De grondslag zijner veroordeeling moest voor de oogen van het publiek te vinden zijn in zijne zoogenaamde bekentenissen; en in dit stuk, geschreven onder den eersten indruk van het vernemen der over hem uitgesproken doodstraf, had hij met kernachtige korthed opnieuw zijne volledige onschuld betuigd.

Nauwelijks was de toestemming om den brief te doen bezorgen ontvangen, of Walaeus keerde terug. De advocaat verontschuldigde zich over zijn gebrek aan beleefdheid bij hunne eerste ontmoeting. Hij zeide dat hij het zeer druk had gehad, en dat hij Z. Weleerw. niet kende, hoewel hij vaak van hem had hoeren spreken. Hem zoowel als den provoost

verzocht hij deel te nemen aan zijn avondmaal, dat kort daarna werd opgedragen.

Hij at met zijn gewonen eetlust, praatte opgeruimd over verschillende onderwerpen en ledigde op de gezondheid zijner beide gasten zijn glas bier. Dat hij ditmaal bier dronk, was eene uitzondering: anders dronk hij wijn. Na het avondmaal ging hij naar zijne kleine voorkamer, riep zijn dienaar en vroeg hem hoe hij het zoo lang gemaakt had. Nu had Jan Franken juist met onuitsprekelijke droefheid de tijding van het doodvonnis vernomen van twee soldaten der wacht, door de rechters gezonden om den gevangene nog beter te bewaken. Maar de dienaar was in de practijk een even groot stoïcijn als zijn meester. Zonder uiterlijke en overtollige blijken van smart had hij eenvoudig den kapitein der wacht, Van der Meulen, gesmeekt, te trachten om van de rechters gedaan te krijgen, dat hij tot het laatste oogenblik bij zijn meester zou mogen blijven. Intusschen had men hem uitdrukkelijk gelast niets in het geheim tot den advocaat te zeggen, evenmin als deze tot hem zoo spreken mocht, dat niemand anders het zou kunnen hooren⁽¹⁾.

Toen de advocaat in zijn voorkamertje kwam en de beide soldaten had gezien, zeide hij, terwijl hij over zijne schouders naar de krijgsknechten keek, tot Jan Franken; ‘Stil! Spreek zacht! Dat is al te wreed.’

Jan zeide hem toen, dat er niet mocht worden gefluisterd, en dat de soldaten bevel hadden gekregen om scherp toe te zien dat geen woord tusschen hen beiden werd gewisseld, tenzij met luider stemme.

‘Is het mogelijk’ - riep de advocaat - ‘dat men mij in mijne laatste oogenblikken wil spionneeren? Mag ik niet eens een paar woorden in vertrouwen spreken? Dat is een noodeloos blijk van wantrouwen.’

De beide bewakers verontschuldigden zich, daar zij het niet verhelpen konden dat men hun zulke strenge bevelen gegeven had.

Hij keerde terug naar zijne kamer, nam weder plaats in zijn leuningstoel en verzocht Walaeus om voor hem naar den prins te gaan. ‘Zeg aan Zijne Excellentie’ - sprak hij - ‘dat ik hem altijd met oprechte genegenheid heb gediend, voor zoover mijn plicht en beginselen het gedoogden. Mocht ik in de vervulling mijner plichten ooit iets gedaan hebben dat strijdig was met zijne wenschen en inzichten, zoo hoop

(1) Waaragt. H., 405.

ik dat hij het mij zal vergeven en dat hij mijne kinderen in gunstig aandenken zal houden.'

Het was reeds tien uur. Desniettemin ging de predikant onmiddellijk doen wat van hem verlangd werd. Hij stak het Binnenhof over; en, in het stadhouderskwartier gekomen, werd hij dadelijk bij Zijne Excellentie toegelaten.

Met tranen in de oogen hoorde Maurits de boodschap aan. Hij gaf Walaeus de verzekering, dat hij innig begaan was met het deerniswaardig lot van den advocaat. Hij had, zeide hij, van ouds veel genegenheid voor hem gehad en had hem menigmaal gewaarschuwd voor den kwaden weg, waarop hij meer en meer geraakt was. Twee dingen echter hadden vooral zijne verontwaardiging gaande gemaakt. Het eene was dat Oldenbarnevelt hem beschuldigd had van naar de souvereiniteit te staan, het andere dat hij hem te Utrecht aan zulk een groot gevaar had blootgesteld. Desniettemin vergaf hij hem alles. Wat zijne kinderen betrof: zoolang deze zich goed gedroegen konden zij rekenen op zijne gunst.

Toen Walaeus het vertrek wilde verlaten, riep de prins hem terug en vroeg hem niet zonder gejaagdheid:

'Sprak hij niet van pardon vragen?'

'Ik kan' - antwoordde de geestelijke - 'Uwe Excellentie naar waarheid zeggen dat ik hem daarop niet de minste toespeling heb hooren maken.'⁽¹⁾

Walaeus haastte zich om naar de gevangenkamer terug te keeren. Toen hij verslag deed van zijne audiëntie, aarzelde hij om van 's prinsen persoonlijke grieven te spreken; maar toen de veroordeelde er op aandrang om alles te weten, herhaalde de ander al wat Maurits gezegd had. Oldenbarnevelt sprak daarop:

'Zijne Excellentie is ten aanzien der utrecht'sche historie, vooral op één punt, misleid. Maar waar is het, dat ik vreesde voor streven van den prins naar de souvereiniteit of althans naar vermeerdering van gezag. Zoolang wij in de 17de eeuw zijn, heb ik die vrees gevoeld; en ik heb mijn best gedaan om mij daaromtrent behoorlijk te doen begrijpen.'

Walaeus was niet de eenige die deze verklaring aanhoorde. Gedurende zijne afwezigheid waren de Eerwaarde Lamotius (La Motte) en een ander haagsch predikant den gevangene komen bezoeken. Lamotius kon den advocaat niet aanzien of de tranen kwamen hem in de oogen; maar de beide anderen hielden zich bedaarder. In het gesprek poogden de drie geestelijken den grijzen staatsman troost in den godsdienst te

(1) Waaragt. H., 406.

doen vinden. Maar het is een treffend teken van zijn karakter, dat hij zelfs in deze bange ure het vreeselijk lot dat hem verbeidde nog altijd uit een staatkundig oogpunt beschouwde. De geweldige dood, dien hij zoo geheel onverwachts tegemoet ging, boezemde hem niet de minste vrees in, ja liet hem volkomen bedaard; maar hij kon zijne verontwaardiging niet verhelen over de onrechtvaardigheid en de domheid van het doodvonnis, dat hij weldra zou moeten aanhooren.

‘Ik ben volkomen bereid te sterven’ - sprak hij tot de drie geestelijken - ‘maar ik kan niet begrijpen, waarom ik moet sterven. Ik heb niets anders gedaan, dan wat overeenkomt met 's lands wetten en privilegiën, met mijn eed, mijn eer en mijn geweten. Deze rechters treden op in een tijd waarin andere grondbeginselen in den staat de overhand hebben gekregen dan die van mijne dagen. Daarom hebben ze geen recht om mij te vonnissen.’⁽¹⁾

De predikanten antwoordden dat de vierentwintig rechters, die zijne zaak hadden onderzocht, geen kinderen waren, maar gemoedelijke mannen; dat het geen kleinigheid was, een medemens ter dood te veroordeelen; en dat zij zich daarvoor zouden hebben te verantwoorden voor den Oppersten Rechter daarboven. Toen hernam Oldenbarnevelt:

‘Ik vind mijn troost in den Heere mijn God, die alle harten kent en alle menschen zal oordeelen. God is rechtvaardig.’

Er heerschte eene plechtige stilte. Weldra hervatte hij:

‘Men heeft met mij niet gehandeld, zooals men naar recht en wet met mij had moeten handelen. Men heeft mij onttrokken aan mijne eigene soevereine meesters, aan wie alleen ik verantwoording schuldig was. In hunne plaats heeft men een aantal vijanden over mij gesteld - mannen die nooit tevoren deel uitmaakten van het bestuur - meerendeels jonge lieden, die weinig beleefd en weinig gelezen hebben. Ik voor mij heb veel beleefd en veel gelezen; en daardoor weet ik dat er geen goed kan komen van zulke voorbeelden. Na mijn dood zullen ze voor het eerst leeren beseffen, wat het zegt te regeeren.

‘De vierentwintig rechters zijn bijna allen mijne persoonlijke vijanden. Wat zij mij te laste legden, heb ik alles moeten aanhooren. Tegen de onwettigheid van deze vierschaar

(1) BAUDART. XI, 55. Toen deze woorden later aan Maurits werden medegedeeld, merkte hij op, dat Oldenbarnevelt de grondbeginselen, die hij de zijne had genoemd, niet in den Staat heerschende had gevonden, maar dat hij getracht had die in te voeren, en dat de aanneming daarvan tot verderf van Kerk en Staat zou hebben gestrekt. (*Ibid.*)

heb ik vruchteloos geprotesteerd. Hunne manier van verhooren was verward en onwaardig. De handelingen tegen mij zijn veel te hard geweest. Menigmaal heb ik verzocht om de aantekeningen van de verhooren te mogen zien en daarover vrienden te raadplegen, zooals in alle landen zou geschied zijn, waar recht en wet waarborgen zijn tegen willekeur; maar het is mij telkens geweigerd. Gedurende de lange en afmattende ellende van mijne gevangenschap heb ik geen enkele maal verlof gekregen om vrouw en kinderen te zien en te spreken. Dat zijn handelingen die niet passen tegenover een man van tweeënzeventig jaar, die gedurende drieënveertig jaren zijn vaderland trouw gediend heeft. Reeds bij het beleg van Haarlem heb ik als vrijwilliger op eigen kosten de wapens gevoerd tegen de spaansche dwingelandij; en met moeite bracht ik er toen het leven af.^{'(1)}

Het was niet onnatuurlijk dat de gedachten van den bejaarden staatsman in zijne laatste uren terugkeerden tot de heldhaftige tooneelen, waar hij schier eene halve eeuw te voren een rol in gespeeld had, toen de mannen, die hem nu tot den dood van een verrader hadden gedoemd, nog niet geboren waren. Aan hem vooral waren die mannen het verschuldigd, dat zij nog een vaderland hadden om te dienen.

Zonder verbittering, maar met minachtende kalmte, brandmerkte hij tegenover zijne drie hoorders de behandeling, die hij had ondervonden, als eene schending van 's lands wetten en van alle rechtsbeginselen. De wijze, waarop hij daarover zelfs nu nog redeneerde, was even helder alsof het een vreemde betrof.

De drie geestelijken luisterden, maar waagden zich niet aan een redetwist. Zij vergenoegden zich met de opmerking, dat zij van staatkunde niet afwisten en geen last hadden om over zulke dingen met hem te spreken. Het doel hunner komst was alleen, hem tot berouw over zijne zonden op te wekken en hem de vertroosting van den godsdienst te brengen.

‘Dat weet ik zeer goed’ - antwoordde hij, ‘maar ik heb van mijn kant ook dingen te zeggen die mij op het hart liggen.’

Nu kwam het gesprek op godsdienstige onderwerpen, o.a. op de praedestinatie.

‘Op dat punt’ - sprak de advocaat - ‘ben ik altijd een ongeloovige geweest. Ik houd het er voor, dat een goed Christen moet gelooven, dat hij door Gods genade en door de verlossing van zonde door onzen verlosser Jezus Christus be-

(1) Waaragt. Hist. 408, 409.

stemd is om in de eeuwige zaligheid te deelen, en dat het geloof daaraan hem evenzeer door Gods genade geschonken wordt. Vervalt hij in groote zonden, zoo moet hij vast vertrouwen, dat God hem daarin niet zal laten volharden, maar dat hij, mits biddende om genade en oprecht berouw toonende, van den kwaden weg zal worden afgevoerd en tot aan het einde zijner dagen een goed Christen blijven zal.'

Die gevoelens, zeide hij, had hij tweeënvijftig jaren vroeger te kennen gegeven aan drie uitstekende hoogleeraren in de theologie, die hij ten volle vertrouwde; en alle drie hadden die mannen hem verzekerd, dat hij gerustelijk in dat geloof mocht volharden, zonder zich in verder onderzoek te verdiepen. 'En dat heb ik gedaan' - voegde hij er bij - 'altijd heb ik mij daaraan gehouden.'

De predikanten antwoordden, dat geloof eene gave Gods is en niet aan alle menschen gegeven, maar dat het uit den Hemel aan den mensch moest worden toebedeeld, voordat hij de eeuwige zaligheid kon deelachtig worden. De advocaat bleef het antwoord hierop niet schuldig. Hij verdedigde zijne denkwijze met zooveel kracht en zoo hoogen ernst, dat de geestelijken er diep door getroffen waren en een tijdlang zwijgend naar hem luisterden.

In den verderen loop van het gesprek vroeg hij naar de Dordtsche Synode en vernam, dat de beslissingen van de kerkvergadering nog niet waren afgekondigd, maar dat de leer der Remonstranten veroordeeld was.

'Hoe jammer!' - riep hij uit - 'Men tracht naar het oude paapsche systeem te handelen; maar dat zal nooit goedgaan: daarvoor zijn de zaken te ver gekomen. Wat de Synode betreft: als men naar Mijneheeren de Staten van Holland had geluisterd, zou er eerst eene Provinciale Synode zijn bijeengeroepen en eerst daarna eene Nationale.'

Hij hield even op, zag de drie predikanten aan en ging voort:

'Als gijlieden zachtzinniger jegens elkander waart geweest, zou het zoo ver niet gekomen zijn. Maar gij zijt te vinnig jegens elkander geweest, te zeer vervuld met bitteren partijgeest.'⁽¹⁾

Zij antwoordden dat het hun onmogelijk was, tegen hun geweten en tegen het hoogste gezag te handelen. Daarop vroegen zij hem, of er niets was dat zijn geweten verontrustte in de dingen, waarvoor hij het schavot zou moeten betreden - niets waarover hij berouw had en waarover hij Gods genade wilde inroepen. Zijn antwoord was:

(1) Waaragt. Hist. 409, 410.

‘Zooveel is zeker, dat ik nooit willens en wetens iemand hoegenaamd heb verongelijkt. Men heeft mijne brieven aan Caron doorsnuffeld - grootendeels vertrouwde ontboezemingen, jaren geleden gericht aan een ouden vriend, toen ik in nood was en behoefte gevoelde aan raad en troost. Het is hard voor mij dat men daarin reden gezocht heeft om mij te kunnen beschuldigen.’

En zoo kwam hij terug op de politiek en besprak hij de zaak van de Waardgelders en de rechten der Staten van Holland en van Utrecht, en ook de venijnige schotschriften, die zoo lang de Vereenigde Provinciën hadden overstroomd.

‘Somtijds’ - ging hij voort - ‘heb ik dingen in overijling gezegd: dat beken ik. Maar dat was onder den indruk van den stortvloed dier schandelijke pamfletten, vooral van die tegen mijne meesters, de Staten van Holland. Dat kon ik niet verdragen: van oude lieden is zoo veel geduld ook niet te vergen. Mijn geduld werd ook waarlijk genoeg op de proef gesteld door de aanvallen, die dagelijks tegen mijn persoon en mijne familie werden gericht. De tweedracht en onderlinge vijandschap in den lande hebben mij tot in het diepst van mijn hart gewond. Alle in mijne macht staande middelen heb ik aangewend, om met zachtheid eene verzoening tusschen de partijen tot stand te brengen. Altijd heb ik gevreesd, dat de algemeene vijand van onze binnenlandsche onlusten partij zou trekken om tegen ons zijn slag te slaan. Volkomen naar waarheid kan ik verklaren, dat ik van het jaar 1577 af Spanje en zijne aanhangers zoo vastberaden en volhardend heb bestreden, als iemand ter wereld, gelijk ik evenmin voor iemand heb ondergedaan in bereidvaardigheid om goed en bloed voor het vaderland op te offeren. Ja, zóó volkomen heb ik mij aan den dienst van mijn geboorteland gewijd, dat ik niet in staat ben geweest om mijne persoonlijke belangen naar eisch te behartigen.’⁽¹⁾

Zoo sprak de groote staatsman, in afzondering van de buitenwereld, in tegenwoordigheid van geestelijken voor wie hij eerbied had, en op een oogenblik, toen men meer dan ooit uit 's menschen mond de waarheid kan verwachten. En zijn geheele leven, dat op het wereldtooneel ten aanschouwe van twee menschengeslachten was doorgebracht, kon aan iederen onbevooroordeelde de waarheid zijner woorden te bewijzen.

Maar burgemeester Van Berk wist het beter. Had hij niet aan de Speciale Commissie verklaard, dat, wanneer wist hij

(1) Waaragt. Hist. 410-413.

niet meer, de advocaat het land aan Spanje had willen verkwanselen? En de oude griffier Aerssen! had die niet duidelijk te kennen gegeven, dat de gevangene honderdduizend dukaten van Spinola had ontvangen, tot belooning van de diensten, door hem aan Spanje bewezen?

Het was elf uur. Oldenbarnevelt verzocht dat een der geestelijken een avondgebed zou doen. Dit geschiedde door Lamotius, waarop hij hun verzocht den volgenden morgen om drie of vier uur terug te keeren. Zij antwoordden, dat hunne instructie was hier den ganschen nacht te blijven; maar toen de gevangene hun zeide dit niet te verlangen, verwijderden zij zich.

Jan Franken hielp toen zijn meester om zich te ontkleeden en deze ging te bed. Hij nam zijn zegelring van den vinger, gaf dien aan zijn dienaar en zeide: ‘Voor mijn oudsten zoon!’

Jan Franken ging aan het hoofdeind van het ledikant zitten, in de hoop dat zijn meester tot hem zou spreken, voordat hij insliep. Maar dat mocht niet. De beide wachters schoten toe en dwongen hem om verder van zijn meester af plaats te nemen.

Een uur na middernacht bemerkte hij dat een der beide soldaten vast in slaap was, waarop hij den tweeden smeekte hem te veroorloven een paar vertrouwelijke woorden met zijn meester te wisselen. Deze, zeide hij, wilde waarschijnlijk afscheidswaarderen aan vrouw en kinderen doen toekomen; en de heer van Groenevelt, de oudste zoon, zou ongetwijfeld den soldaat, rijkelijk beloonen voor zijne inschikkelijkheid. Maar het mocht niet baten: de krijgsknecht weigerde hardnekkig aan zijne bevelen ongehoorzaam te zijn.

Het was Oldenbarnevelt onmogelijk te slapen. Na de weigering van den schildwacht verzocht hij zijn dienaar hem uit zijn gebedenboek voor te lezen. De soldaat echter liet dit niet toe, maar riep een geestelijke, Hugo Bayerus genaamd, binnen. Deze was te dien einde naar de gevangenis ontboden en las nu den gevonnisdé voor uit de ‘Vertrööstingé der Zieken.’

Telkens brak hij die lezing af door uitweidingen of vermaningen, die aanleiding gaven tot een levendig gesprek, waarin de advocaat zich met zoo veel vuur en welsprekendheid wist uit te drukken, dat de aanwezigen verstomd waren van verbazing, en de predikant een half uur lang sprakeloos voor zijne sponde zat.

‘Al waren er tien geestelijken hier geweest’ - sprak de schildwacht in den eenvoud zijns harten tot den die-

naar - 'uw meester zou tegen alle tien opgewassen zijn.'⁽¹⁾

Oldenbarnevelt vroeg Bayerus, waar het schavot zou worden opgeslagen. Het antwoord luidde:

'Aan de voorzijde van de Groote Ridderzaal, heb ik gehoord. Maar ik weet niet veel van de localiteit hier in Den Haag; ik woon hier pas kort.'

Daarop vroeg Oldenbarnevelt:

'Hebt ge ook gehoord, of Grotius en Hoogerbeets ter dood zijn veroordeeld?'

'Daar heb ik niets van gehoord' - was het antwoord⁽²⁾.

'Mochten die twee' - hernam de advocaat - 'mijn lot moeten deelen, dan zou het mij innig leed doen; zij zijn nog jong genoeg om hun vaderland groote diensten te bewijzen. De Groot, dat rijzende licht, is, hoe jong ook, een zeer geleerd en verstandig man, met hart en ziel aan zijn vaderland gehecht en altijd gereed om voor 's lands wetten en rechten in de bres te springen. Wat mij betreft, ik ben oud en afgeleefd en heb reeds meer gedaan dan mijne krachten eigenlijk toelieten. Zóó ijverig heb ik het land gediend, dat ik er mijne eigene aangelegenheden voor heb verwaarloosd. Vruchteloos had ik mijn huis bij Loosduinen laten inrichten, om mij daar te vestigen en orde op mijne zaken te stellen. Meer dan eens heb ik de Staten van Holland om mijn ontslag verzocht; maar zij wilden het mij nooit geven. Het schijnt dat de Almachtige God anders over mij had beschikt.'

Hij hield even op en zeide toen dat hij nogmaals zou beproeven om te slapen. Bayerus verwijderde zich met Jan Franken; maar de slaap ontvlood Oldenbarnevelt's legerstede. Een uur na het vertrek van Bayerus riep hij zijn dienaar terug en vroeg om zijn Fransch Psalmboek. Toen hij eenigen tijd daarin had gelezen en nog een tijd lang had stil gelegen, kwamen (nog voor half drie) de drie eerste predikanten terug. Zij vroegen hem, of hij hoopte zijn Verlosser te zullen ontmoeten, en of zijn geweten gerust was. Hij antwoordde:

'Ik heb niet geslapen maar ben volmaakt kalm. Ik ben bereid om te sterven; maar ik begrijp niet waarom. Van harte wensch ik, dat door het vergieten van mijn bloed alle tweedracht in de lande moge ophouden.'

Daarop verzocht hij hun zijne laatste groeten aan De Groot

(1) Waaragt. H. 414, 415.

(2) Ibid. WAGENAAR, X, 362.

en Hoogerbeets te willen overbrengen. Vooral sprak hij met weemoed van zijn ‘goeden Grotius.’⁽¹⁾

De geestelijken namen nu voorloopig afscheid: tusschen vijf en zes uur zouden zij terugkomen.

Eene korte poos bleef hij stil liggen, waarna hij door zijn bediende zijn hemd van voren verder open deed snijden. Toen dat gedaan was, zeide hij:

‘Jan! zult gij tot het laatste oogenblik bij mij blijven?’

‘Ja’ - antwoordde deze - ‘als de rechters het toestaan.’

‘Herinner me’ - hernam zijn meester - ‘dat ik, als de predikanten terug zijn, een van hen met dat verzoek naar de rechters zend.’

Hoewel niemand ooit een trouwer dienaar had dan Oldenbarnevelt in zijn trouwen Jan vond, was deze Hollander genoeg om ook zijne persoonlijke belangen niet uit het oog te verliezen. Hij nam deze gelegenheid waar om een wenk te geven, dat zijn heer hem ook wel in zijn testament mocht bedenken.

‘Zeg aan mijne vrouw en kinderen’ - sprak toen de advocaat - ‘dat zij zich moeten vertroosten in onderlinge liefde en eensgezindheid. Zeg hun, dat ik door Gods genade volmaakt kalm ben en hun hetzelfde toewensch. Zeg mijnen kinderen dat ik op hun liefderijk gedrag jegens hunne moeder reken, gedurende den korten tijd, dien zij waarschijnlijk nog maar te leven zal hebben. En zeg hun dan ook, dat het mijn laatste wensch is geweest, dat zij u helpen aan eene goede betrekking, het zij bij een hunner, het zij bij iemand anders.’

Voorts verzocht hij hem, aan de familie mee te deelen wat er voor weinige uren tusschen Walaëus en den stadhouder besproken was.

Franken verzocht hem daarop die lastgevingen te herhalen in tegenwoordigheid van de predikanten, of een hunner op te dragen, die in persoon aan de familie over te brengen. Dit beloofde hij te zullen doen; waarop de dankbare Jan zeide:

‘Zoolang ik leef, zal ik Uwe Edelheid in mijne gebeden gedenken.’

‘Neen, Jan!’ - was het antwoord - ‘dat is Paapsch. Als ik dood ben helpen geene gebeden mij meer. Wilt ge voor mij bidden, doe het dan terwijl ik nog leef. Voor bidden is het nu nog tijd. Voor een doode te bidden is eene dwaasheid.’⁽²⁾

De deur ging open: het was La Motte. Nu herhaalde Oldenbarnevelt zijne laatste wenschen. De leeraar antwoordde

(1) K. BRANDT, *Leven van De Groot*, 196, uit geschreven aantekeningen van Willem De Groot op de Waaragt. Hist.’

(2) Waaragt. Hist. 4-17.

niet, waarop de gevangene hem vroeg, of hij zich niet wilde belasten met de boodschap. Hij knikte zwijgend; maar nooit heeft hij zich van die taak gekweten.

Vóór vijven hoorde Jan Franken schellen in de vergaderzaal beneden de gevangenkamer. Hij deelde zijn heer mede, dat, als hij het goed verstaan had, de rechters om vijf uur zouden bijeenkomen.

‘Zoo!’ - riep de advocaat - ‘dan mag ik wel opstaan. Het schijnt, dat ze er geen gras over willen laten groeien. Geef me mijn wambuis en maar één paar kousen.’

Anders droeg hij twee of drie paar over elkander. Hij ontdeed zich van zijn borstrok en zeide, dat de zilveren doos, die in een der zakken van den borstrok zat, aan zijne vrouw moest worden overhandigd, en dat Jan het geld dat er in was mocht houden. Toen vond hij gelegenheid om hem in te fluisteren: ‘Pas goed op de papieren hier in de kamer!’ Hij meende de uitvoerige schrifturen, die hij achter het behangsel en in de zitting van zijn leuningstoel had verborgen.

Toen zijn dienaar hem kam en borstel overhandigde, sprak hij glimlachend: ‘Jan! dat is voor het laatst.’

Toen hij gekleed was, trachtte hij het zijden kalotje, dat hij onder zijn hoed placht te dragen, over zijne oogen te trekken. Hij bemerkte dat het daarvoor niet wijd genoeg was en beval Franken, zijn slaapmuts in zijn zak te steken en hem die over te reiken, zoodra hij er om zou vragen. Daarop dronk hij een half glas wijn, met een versterkend middel gekruid, zooals hij gewoon was te gebruiken.

Weldra keerden de geestelijken terug en vroegen hem, of hij geslapen had. Hij antwoordde, dat dit niet het geval was, maar dat hij zeer veel troost had geput uit vele edele gedachten, die hij in het Fransche Psalmboek had gevonden. De predikanten zeiden, dat zij veel hadden nagedacht over de schoone geloofsbelijdenis, die hij had afgelegd. Zij gaven hem hunne ingenomenheid hiermede te kennen en betuigden, dat zij dit nooit van hem gedacht hadden. Hij antwoordde, dat hij nooit een ander geloof had gehad⁽¹⁾.

Nu verzocht hij Walaëus een morgengebed te doen; en toen dit geschiedde, viel hij op zijne knieën en bad mede, maar zonder geluid te geven. Toen hij weder opstond, vroeg La Motte: ‘zegt Uwe Edelheid daarop Amen?’ Hij antwoordde:

‘Ja, Lamotius! Amen Heeft een van de broederen

(1) Waaragt. H., 418.

een gebed, om daar ginds op het laatste oogenblik ten hemel te zenden?’

La Motte zeide, dat hem die taak was opgedragen. Nu werd het een en ander uit Jesaja voorgelezen; en kort daarna ging Walaeus op Oldenbarnevelt's verzoek naar de rechters. Terugkomende sprak hij tot den gevangene:

‘Verlangt Uwe Edelheid ook om met vrouw en kinderen of vrienden te spreken?’

Het was toen zes uur. De advocaat antwoordde:

‘Neen: het is nu te laat. Het zou ons te diep aangrijpen.’

Walaeus keerde naar de rechters terug, om dat antwoord over te brengen. Die heeren maakten daarop het volgende proces-verbaal:

‘De echtgenoot en vader van de petitionnarissen, gevraagd zijnde of hij wenschte dat een of meer van hen tot hem zouden komen, verklaarde dat hem dit niet raadzaam toescheen, zeggende dat het zoowel bij hem zelve als bij hen eene al te groote emotie zoude teweegbrengen. Deze is dienende tot antwoord aan de petitionnarissen.’⁽¹⁾

Petitionnarissen? De advocaat wist daar niets van. Tot op den laatsten dag had zijn gezin op zijne vrijlating gerekend, daar het vertrouwde op de woorden van den stadhouder, waarin zij eene belofte zagen, dat hem ook verder geen leed zou geschieden. Deze tragische Meimaand hadden zij geopend met groenmaken en van dag tot dag hadden zij er zich op voorbereid om hem in triomf in te halen.

Maar de brief dien hij op den 12^{den} Mei in zijn kerker tot hen gericht had, was hun eene vreeselijke onttoovering geweest. Wij zullen het niet wagen, den schrik en de smart te schetsen, waarin de bewoners van het aanzienlijke huis werden gedompeld - van de eerwaardige vrouwe met hare kinderen en kindskinderen tot de nederigsten onder de bedienden. Die allen voelden eerbied en liefde voor den strengen staatsman, die als huisvader en als meester altijd zachtaardig en wars van trotschheid was geweest.

De drie doorwrochte vertoogen, die, door uitstekende rechtsgeleerden opgesteld, vanwege de familie aan de Speciale Commissie waren gezonden, waren onbeantwoord gebleven. En geen wonder; want niet alleen viel er bitter weinig tegen in te brengen, maar het was eens vooral besloten, dat de beschuldigde het genot van rechtskundigen bijstand zou missen.

Maar nu, in den laatsten nacht van zijn leven, was een door

(1) Ibid., 421.

al de leden der familie onderteekend verzoekschrift aan den stadhouder en aan de rechters gezonden, dat op het volgende neerkwam:

‘De diep bedroefde vrouw en kinderen van den heer van Oldenbarnevelt, de treurige tijding van zijne terechtstelling vernomen hebbende, wenden zich tot u met het nederig verzoek, dat het hun worde toegestaan, hem voor de laatste maal te mogen zien en spreken’⁽¹⁾.

Om vier uur in den morgen stelden de beide zonen dit stuk ter hand aan De Voogd, den voorzitter der vierschaar. Deze legde het den overigen rechters voor; maar de gevangene is nooit te weten gekomen, dat de zijnen als eene gunst om eene laatste ontmoeting hadden gesmeekt.

Toen Louise de Coligny laat op den avond de vreeselijke tijding hoorde, was zij hevig ontsteld. Hoe laat het ook was, de edele vorstin besloot eene uiterste poging te wagen om den man te redden, dien zij hoogachtte, - den man, op wien haar doorluchtige gemaal in zijne laatste levensjaren als op een ijzeren staf had gesteund. Zij snelde naar haar stiefzoon, maar tevergeefs: de vrouw van Willem de Zwijger had haar invloed op den prins verloren. Eerst moest zij hooren dat Maurits sliep; en toen zij tegen vier uur in den morgen zich nogmaals op het Binnenhof aanmeldde, werd zij afgescheept met de woorden, dat alle tusschenkomst overbodig was.⁽²⁾

De trouwe en volijverige Du Maurier, die reeds zich zelven had overtroffen in stappen ten behoeve van den grooten gevangene, deed nu eene laatste poging. Om vier uur in den morgen kwam men hem op zijn bed de tijding brengen van het doodvonnis; en reeds vóór vijven deed hij zijn uiterste best om te worden toegelaten in de vergaderzaal der Staten-Generaal, als vertegenwoordiger van een bevriend souverain, die het levendigste belang stelde in het welzijn der Republiek en het lot van haar grootsten staatsman. Maar zijn verzoek werd afgeslagen. Zelfs toen gaf hij den moed nog niet op: hij schreef een hoogst ernstigen en welsprekenden brief aan de Staten-Generaal, waarin hij uit naam van zijn koninklijken meester op genade aandrong. Dit schrijven had echter geenerlei gevolg. Nog heden kan men dat stuk bewonderen in het Haagsche Rijksarchief, geheel met Du Maurier's duidelijke en fraaie hand geschreven. Wij mogen zeker aannemen dat hij het in zenuwachtige haast heeft opgesteld; en

(1) Waaragt. H., 419, 420.

(2) WAGENAAR, X, 362, 363.

toch is er in het gansche uitvoerige stuk geene enkele doorhaling of verbetering te vinden⁽¹⁾.

Keeren wij terug naar den kerker van Oldenbarnevelt! Het was zeven uur geworden. Het was den gevangene niet ontgaan, dat er, naar La Motte's manier van doen te oordeelen, weinig kans bestond, dat deze zijne laatste woorden aan vrouw en kinderen zou overbrengen. Daarom zond hij thans door kapitein Van der Meulen een verzoek aan de rechters, dat het hem mocht worden veroorloofd, nog een brief aan de zijnen te schrijven. De kapitein kwam terug met het verlof, zeggende dat hij zou wachten en den brief dan medenemen om hem aan de rechters te laten lezen.

‘Zoo!’ - riep de advocaat - ‘Moeten ze dezen ook al nazien? Nu! het komt er niet op aan: het zijn maar een paar woorden in het belang van Jan.’

Bedaard ging hij zitten en schreef het volgende:⁽²⁾

‘Seer lieve huysvrouw en kinderen, het gaat met my ten eynde. Ick ben door Godes genade wel gerust; ick hope dat gyl. van gelycken sult wesen, en alles met onderlinge liefde, eenigheit en vrede helpen overwinnen, als ick op het allerhoochste, voor myne laetste bede, ben biddende. Jan Franken heeft my veel jaren en getrouwelyck gedient, oock in dese myne afflictien, en sal ten eynde toe by my blyven. Hy behoort u gerecommandeert te wesen, om hem soo by u selven als anderen te helpen.

Ick heb Syne Princelyke Excell. doen bidden, dat hy myne soonen en kinderen soude willen in syne goede gratie houden, daarop my genadelyck geantwoort is, soo lange gy wel doet, sulcx geschieden sal. Ick recommandere het u in de beste forme, en bevele u allen in Godes heylige bewaringe. Kust malcanderen en alle myne kintskinderen voor de laetste mael in mynen naem, en vaert wel.

Uyt de kamer der droefenisse, den 13 Mey 1619.

Uw seer lieve man en vader,

JOHAN VAN OLDENBARNEVELT.

PS. Wilt Jan Francken wat tot mijner gedachtenis geven.’

Voorwaar! moeilijk zou er uit eenig geschrift een kalmer,

(1) Waaragt. H., 423-426.

(2) Ibid, 428.

heldhafter of godsdienstiger geest kunnen spreken, dan in dezen brief doorstraalde, op een oogenblik, dat de menschelijke ziel meer dan ooit geneigd is om hare diepste schuilhoeken te onthullen. Wat ook Bogerman en de zijnen mochten gedacht hebben van zijne geloofsbelijdenis, zooveel is zeker, dat die hem voor 't minst drie schoone zaken had ingeprent - vergevingsgezindheid, dankbaarheid en onderworpenheid aan den wil van den Almachtige. Elke minuut van de laatste oogenblikken, die hij op aarde doorbracht, werd met argusooogen bespied; en toch - zelfs zijne felste vijanden hadden geen spoor van zwakheid, geene enkele uiting van onedele gevoelens bij hem kunnen ontdekken!

Sinds vier uur in den morgen had men de trom geroerd in de stille, maar angstig afwachtede stad; en het gedruis van krijgsvolk, dat op weg was naar het Binnenhof, was sinds lang hoorbaar tot in de gevangenkamer.

Daar trad Walaeus binnen met eene boodschap van de rechters. 'De heeren van de Commissie' - zeide hij - 'vinden dat men nu moet beginnen. Wil Uwe Edelheid zoo goed zijn om zich voor te bereiden.'

'Zeer wel' - was het antwoord - 'willen we dan maar gaan?'

Maar eerst wilde de leeraar een gebed doen en dit geschiedde. Toen dat gebed was afgelopen, reikte Oldenbarnevelt de hand aan den provoost-maarschalk en de beide soldaten, zeide hun vaarwel en klom de trap af, om, vergezeld van hen, zich naar de vergaderzaal der rechters te begeven. Maar nauwelijks was hij aan de deur verschenen of hem werd aangezegd, dat er een misverstand had plaats gehad, en dat hij nog wat moest wachten. Zoo ging hij dan nogmaals de trap op, ging nogmaals doodbedaard in zijn leuningstoel zitten en verdiepte zich nogmaals in zijn Fransch Psalmboek⁽¹⁾.

Een half uur later werd hij opnieuw ontboden en werd hij door den provoost en den kapitein Van der Meulen ten tweeden male naar beneden geleid. 'Mijnheer de provoost!' - sprak de gevangene, terwijl zij de nauwe trap afgingen - 'ik ben altijd een goed vriend voor u geweest.' 'Ja!' - antwoordde die beambte - 'dat is waar; en het doet mij leed, u in deze treurige omstandigheden te zien.'

Reeds was hij op het punt om de deur der gerechtszaal

(1) Waaragt, H., 431.

binnen te treden, toen hem werd aangezegd, dat het vonnis hem in de groote Ridderzaal zou worden voorgelezen. Dientengevolge daalden zij nog verder af, en wel langs het trapje, dat toen, zooals nog heden, den betrekkelijk nieuwen bijbouw, waar de advocaat gevangen had gezeten, met het voormalig kasteel der graven van Holland verbond. In het midden van de Ridderzaal - die uitgestrekte, eerwaardige hal, met haar hoog gewelf van cederhout, die eeuwen tevoren zoo vaak van juichtonen en feestklanken had weergalmd - zag men op dat oogenblik eene groote tafel, waaraan de leden de Speciale Commissie en de drie fiskalen gezeten waren, gehuld in hunne lange toga's en met de zwarte baretten, die bij hun ambtsgewaad behoorden, op het hoofd. De geheele zaal was met krijgsvolk afgezet; en daarachter verdrong zich eene dicht opeengepakte volksmenigte, die den ganschen nacht daar had gewacht.

Voor Oldenbarnevelt was een zetel opengehouden. Hij zette zich neder; en de klerk (griffier) der Commissie ging onmiddellijk over tot het voorlezen van het vonnis⁽¹⁾. Als het ooit een sterveling tegen de borst heeft gestuit, te moeten luisteren naar zijn eigen doodvonnis, dan voorzeker mogen wij aannemen, dat de groote staatsman in dat geval verkeerde, toen hij het ellenlange samenflansel aanhoorde, dat de klerk hem voorlas.

Onder de lezing bewoog de veroordeelde zich onrustig op zijn zetel en scheen hij herhaaldelijk op het punt om den beambte in de rede te vallen bij zinsneden, die hij buitengewoon ergerlijk vond. Toch wist hij zich, hoeveel moeite het hem ook kostte, te bedwingen; en de klerk bracht de lezing ongestoord ten einde.

Toen verhief de gevangene zijne stem en sprak:

‘In dit vonnis staan vele dingen, die men het recht niet heeft mij, als door mij erkend, toe te dichten. Ik verlang, dat van dit protest akte worde genomen.’

Bijna onmiddellijk ging hij voort:

‘Ik had ook gedacht, dat Mijneheeren de Staten-Generaal genoeg zouden hebben gehad aan mijn bloed en dat mijne vrouw en kinderen mochten behouden wat hun toebehoort. Is dat mijne belooning voor mijne drieënveertigjarige diensten?’

Toen stond de president, De Voogd, op, en riep:

‘Uwe sententie is gelezen, Voort!’

En hij wees gebiedend naar de deur, die naar de pui aan den voorgevel geleidde.

(1) Ibid., 442, enz.

Zonder een woord meer te spreken stond de grijsaard op en doorkruiste, leunende op zijn stokje, de hal, vergezeld van zijn trouwen dienaar en den provoost en door een troep soldaten omstuwd. De gapende volksmassa drong door al de deuren naar buiten - om het schouwspel te zien dat haar wachtte bij den voorgevel van het middeleeuwsche residentieslot⁽¹⁾.

(1) Waaragt. H., 432. WAGENAAR, X, 366.

Eenentwintigste hoofdstuk

Oldenbarnevelt op het schavot. - Het vonnis wordt gedrukt en naar de provinciën gezonden. - Onrechtmatigheid en Onrechtvaardigheid der handelingen.

In het schoone 's Gravenhage was destijds, evenmin als heden, ergens een merkwaardiger en schilderachtiger plek te vinden dan die, waar het aanzienlijk overschot verrijst van het aloude, door (thans verdwenen) grachten en ophaalbruggen afgesloten verblijf der voormalige graven van Holland. Het geheele terrein draagt den naam van Binnenhof en is reeds vroeger door ons beschreven. Een gedeelte der eenvoudige gebouwen van later dagteekening, die het omringden, diende den stadhouder tot paleis; en daaronder voerde (en voert nog heden) eene poort (de Stadhouderspoort) naar een ruim plein, genaamd Het Buitenhof. Aan de Noordwestzijde spiegelen zich de achtergevels van de gebouwen aan Het Binnenhof in een fraaien vijver; en langs den overkant van die ruime waterpartij loopt eene met verscheidene rijen lindeboomen belemmerde wandelplaats, De Vijverberg genaamd, en omzoomd met eene statige, evenwijdig met den vijverkant loopende huizenrij. Midden in het miniatuur-meer lacht u een eilandje toe, geheel met treurwilgen en welig struikgewas overdekt; en de hooge, zware toren van de Groote Kerk, die op eenigen afstand verrijst, ziet neder op dit liefelijk tafereel.

Het was een heerlijke Meimorgen. De witte zwanen zwommen statig heen en weder op de zilveren watervlakte, die de gebouwen van Het Binnenhof bespoelt; en in boom en struik zongen de vogeltjes zóó lustig, alsof de dageraad de voorlooper was van een zomerschen feestdag.

Maar het was niet om feest te vieren, dat de soldaten oprukten en de burgerij zich verdrong in de richting van Het

Binnenhof. Tegen vier uur waren Binnenhof en Buitenhof bezet geworden door een gedeelte van 's prinsen lijfwacht en eenige andere compagnieën, gezamenlijk ten getale van twaalfhonderd man. Midden op Het Binnenhof grijsde de sombere, verweerde voorgevel der Ridderzaal de schare tegen. Die gevel bestaat uit groote grijze baksteen, is spits van vorm en wordt door twee middeleeuwsche torentjes geflankeerd; die gevel heeft groote gothische vensters, waarvan het middelste zuiver rond en uit tal van sierlijke glasrozetten samengesteld is.

Beneden dat ronde venster bevindt zich eene groote deur, toegang gevende tot eene pui. Daar tegen aan was in den nacht het schavot opgeslagen - een lomp getimmerte van ruwe, ternauwernood aaneengehechte planken. Om het tegen gedrang te beveiligen, was het omringd door latwerk. Een hoop zand was op het schavot neergeworpen; en daarnaast zag men eene vuile kist van ongeschaafde planken, oorspronkelijk gemaakt voor een Franschman, die ter dood was veroordeeld wegens moord maar die van den stadhouder genade had gekregen. De kist werd herkend, daar zij langen tijd op de plaats van terechtstelling in Den Haag half vergeten had gestaan⁽¹⁾.

Op die kist nu zaten twee soldaten met schurkachtig uiterlijk te dobbelen, om uit te maken of God de ziel van den veroordeelde tot zich zou nemen, dan wel of de Duivel er mee zou gaan strijken⁽²⁾. Menige grap van de gemeenste soort ten koste van Oldenbarnevelt kwam over de lippen van die hazardspelers, van sommige hunner kameraden en van enkele toeschouwers. De schandelijke pamfletten, liedjes en spotprenten, die gedurende zoovele maanden op straat waren tentoongesteld of opgedreund, hadden ten laatste de gemoederen van den groeten hoop ten eenenmale vergiftigd.

Reeds bij het eerste gloren van het morgenrood had eene groote menigte nieuwsgierigen zich met geweld een weg gebaand tot in de Ridderzaal zelve, zoodat Het Binnenhof betrekkelijk ledig was geworden.

Eindelijk, om half tien, weergalmde het daarbuiten van de kren: 'Daar komt hij! Daar is hij!' Als de golven bij het ophouden der ebbe, stroomde nu het volk uit de groote zaal naar Het Binnenhof, dat plotseling door meer dan drieduizend toeschouwers was gevuld.

Ja, daar was hij, de grijze staatsman! Leunende op zijn stokje, betrad hij het vreeselijk getimmerte en sloeg hij bedaard

(1) Brief van een ooggetuige in 'Waaragt. Hist.' (432-437.)

(2) Ibid.

de oogen om zich heen. Toen wendde hij de oogen ten hemel en prevelde: ‘O God! waar kan de mensch toe komen!’ En daarbij herhaalde hij de bittere woorden: ‘Dat is dan het loon voor veertig jaren van trouwe diensten, aan den lande bewezen!’

La Motte, die hem vergezelde, sprak daarop met vuur: Het is geen tijd meer om aan zulke dingen te denken. Bereiden we ons voor op uw verschijnen voor God!’ De gevonniste zag rond en vroeg of er geen kussen of zoo iets was, om op te knielen; waarop de Provoost zeide, dat hij er een zou laten halen⁽¹⁾. Maar Oldenbarnevelt verlangde geen uitstel en knielde neder op de ruwe planken. Zijn dienaar, die hem even kalm hielp, alsof hij hem bediende bij het middagmaal, ondersteunde hem vast bij den arm. Meester en knecht, als echte stoïcijnen en echte Hollanders, vergoten geen van beiden een enkelen traan op het schavot⁽²⁾.

Lamotius deed een gebed, dat een kwartier duurde en door den advocaat geknield werd aangehoord. Toen de geestelijke het *Amen* had uitgesproken, stond Oldenbarnevelt op en zeide hij tot Jan Franken: ‘Houd hem, als het mogelijk is, op een afstand.’ Met *hem* bedoelde hij den beul, die achter op het schavot zijn lang tweehandig zwaard met de vuisten omknelde. Haastig maakte hij zelf de knopen los van zijn wambuis en de dienaar nam dat kleedingstuk van hem aan. ‘Maak voort!’ - riep hij hem toe.

‘Nu trad hij voorwaarts; en luid en krachtig klonk zijne stem, toen hij de omstanders als volgt toesprak:

Mannen! geloof niet, dat ik een landverrader ben. Ik heb altijd trouw en oprecht gehandeld als een goed patriot; en zoo sterf ik.’

Eene ademlooze stilte heerschte onder de tallooze aanwezigen.

Toen nam hij zijne muts uit de handen van Franken, trok die over de oogen en trad op den zandhoop toe, zeggende:

‘Christus zal mijn leidsman zijn. O Heer, Mijn Hemelsche Vader! ontvang mijn geest!’

Bij het nederknien wilde hij zich met den rug naar zijn huis plaatsen; maar de provoost beduidde hem, dat dit niet goed was, daar de zon hem in dat geval hinderen zou. Zoo knielde hij dan voor de laatste maal, en wel met het gelaat naar zijne woning gekeerd. Jan Franken drukte hem de hand tot afscheid en nu riep Oldenbarnevelt den scherprechter toe:

(1) Verslag in plano van de terechtstelling, den volgenden dag uitgegeven.

(2) Waaragt. H., 432.

‘Maak voort er mee! Schielijk!’

Het zwaard doorkliefde de lucht; en met een enkelen slag deed de beul het achtbaar hoofd nedervallen op den zandhoop.

Ten spijt van alle hinderpalen wisten velen der toeschouwers zich nu een weg te banen tot het schavot. Daar doopten zij hunne zakdoeken in het bloed van het slachtoffer, sneden splinters, met dat bloed doorweekt, van de planken af of grabbelden in het zand, dat er van doortrokken was. Later werd een soort van handel gedreven met die reliquieën, die bewaard werden met vreugde of met smart, als curiositeit of als herinnering aan wraak.

Het is een oud praatje, dat nog in onze dagen verteld wordt, dat de stadhouder, die uit zijne vensters met gemak het schavot kon overzien, zijn kijkglas zou hebben gericht naar de strafplaats en terstond daarop zou hebben uitgeroepen:

‘Zie me dien ouden schurk eens aan! Wat heeft hij! Of hij ook bang is voor den dood!’⁽¹⁾

Maar van dat uitgestrooide praatje is geen woord waar. Kolonel Hauterive heeft plechtig verzekerd, dat hij gedurende de gansche terechtstelling met den prins in diens kabinet heeft gezeten; dat, op last van den stadhouder, van al de vensters, die op de strafplaats uitzagen, de blinden gesloten waren; dat niemand, die zijne livrei droeg, dien ochtend het paleis mocht verlaten; dat hij in angstige spanning van tijd tot tijd berichten ontving van wat er daarbuiten omging; en dat hij, toen het hoofd van den veroordeelde was gevallen, die tijding met groote aandoening vernam⁽²⁾.

Wij moeten echter bekennen, dat de brief, dien Maurits onmiddellijk na den afloop van het treurspel aan zijn neef Willem Lodewijk schreef, volstrekt niet getuigt van diep gevoel. Hij luidt als volgt:

‘Nadat de rechters hier verscheidene dagen lang zijn bezig geweest met het vonnis van den advocaat Oldenbarnevelt, is het eindelijk gereed gekomen; en dezen morgen, omstreeks half tien, is het uitgevoerd met den zwaarde, op Het Binnenhof vóór de Ridderzaal.

De redenen, die de rechters voor hun doodvonnis hadden, zult gij vernemen uit het vonnis, dat ongetwijfeld zal gedrukt worden, en dat ik u dan zal zenden.

De vrouw van voornoemden Oldenbarnevelt heeft evenmin als zijne kinderen en vrienden ooit een smeekschrift voor zijne

(1) WAGENAAR, X, 367. BRANDT, Rechtspl. 213. Vele vliegende blaadjes en prenten van dien tijd. Vgl. Vondel's treurspel ‘Palamedes.’

(2) VAN DER KEMP, IV, 129. Da Costa, Karakter van prins Maurits, 80.

begenadiging ingediend. Integendeel hebben zij tot op het laatste oogenblik heftig geëischt, dat hem zoude recht geschieden; en dagelijks hebben zij het gerucht uitgestrooid, dat hij spoedig zou vrijkomen. Ook hebben zij op den 1sten Mei groengemaakt en andere onbeschaamde dartelheden verricht, terwijl het hun gepast had zich nederig en ootmoedig te gedragen. Dit is geene geschikte handelwijs om de rechters tot eenige gunst te bewegen, zelfs al waren zij daartoe genegen geweest.⁽¹⁾

Het vonnis werd gedrukt en naar al de provinciën verzonden. Het ging vergezeld van een document, waarin de Staten-Generaal verklaarden, dat de rechters hun een opgaaf hadden gestuurd van verscheidene niet in het vonnis vermelde punten van beschuldiging, die veel reden gaven om te vermoeden, dat de advocaat misschien wel geheuld had met den vijand. Zij hadden echter dat punt niet wettig kunnen bewijzen zonder scherpere nasporingen, die men uit aanmerking van zijne hooge jaren en om andere redenen den veroordeelde had bespaard⁽²⁾.

Laaghartiger en huichelachtiger aanhangsel tot een gewichtig staatsstuk kan men zich nauwelijks denken. De eerste staatsman der Republiek was daar juist ter dood gebracht op een samenflansel van onbewezen punten van beschuldiging, en nu insinueerde een half dozijn individu's, zich noemende 'de Staten-Generaal', dat hij geheuld had met den vijand, en dat, hadden zij hem niet genadiglijk de pijnbank bespaard (wat anders toch konden zij met 'scherpere nasporingen' bedoelen?), hij naar alle gedachten ook die zaak zou hebben bekend! Zoo werd hij nog na zijn dood belasterd door hen, die niet hadden gearzeld om hem te dooden, maar beweerden dat zij voor een nader onderzoek van zijn ondersteld hoogverraad waren teruggedeinsd.

Misschien had Grotius wel gelijk, toen hij in een zijner geschriften de meening verkondigde, dat men zich waarschijnlijk niet zou hebben onthouden van het toepassen der pijnbank op Oldenbarnevelt, als men reden had gehad om van dien dwangmaatregel eene bekentenis van hoogverraad te verwachten⁽³⁾.

Ook naar Frankrijk werd het vonnis gezonden, met de stellige verzekering, dat de advocaat schuldig was bevonden aan onvergeeflijke misdaden, die in de 'sententie' niet waren

(1) GROEN VAN PRINSTERER, Archives de la Maison d'Orange.

(2) WAGENAAR, X, 368, 369.

(3) GROTIUS, Verantw. Cap. XX, 289.

opgegeven⁽¹⁾. Tevens beklagde men zich bij de Fransche Regeering over het gedrag van Du Maurier; men zeide, daarin een zeer ongepast partijkiezen tegen de regeering van een bevrienden staat te zien. Koning Lodewijk en zijne bewindslieden waren over deze hun toegezonden stukken zeer verontwaardigd en hechtten hunne goedkeuring aan de handelingen van den ambassadeur. Jeannin en Boissise kwamen zelfs rond voor hun gevoelens uit, dat de grootste staatsman van de Vereenigde Provinciën volkomen onschuldig was geweest en het slachtoffer was geworden van zijne hevige tegenwerking der plannen van prins Maurits⁽²⁾.

Het *schuldig* was door de rechters met algemeene stemmen uitgesproken; maar drie hunner hadden zich aanvankelijk *tegen* de doodstraf en *voor* levenslange gevangenisstraf verklaard. En waarom hebben zij later berust in het opleggen der doodstraf? Omdat er geruchten liepen van plannen om prins Maurits te vermoorden! De stadhouder zelf hechtte niet de minste waarde aan deze praatjes, noch aan de vermaning der Staten-Generaal, dat hij nu meer dan anders voor zijne veiligheid moest zorgen; maar voor de drie tegenstrevenden onder de rechters van Oldenbarnevelt waren die ijdele geruchten afdoende. '*Respublica poscit exemplum*' - riep doctor Junius, een van de drie; waarop hij en de twee anderen van hun tegenstand afzagen⁽³⁾.

Een goed jaar later zat diezelfde Junius aan het middagmaal toevallig in gezelschap van een zijner vroegere medeleden in de Speciale Commissie en van den gewezen fiskaal Sylla, toen procureur-generaal te Utrecht. Bij die gelegenheid vroeg hij hen waarom toch ondersteld was geworden, dat Oldenbarnevelt met Spanje zou hebben geheuld, terwijl in het vonnis geen woord daarvan voorkwam.

Eene fraaie vraag voor een geleerden rechter, die mede uitspraak had gedaan in een der vermaardste staatsprocessen, waarvan de wereldgeschiedenis gewaagt! Toen het slachtoffer meer dan een jaar lang begraven was, wierp men die quaestie op bijwijze van tafelkout!

Nog naïever, zoo mogelijk, was het antwoord. Het luidde, dat het heulen met Spanje gemakkelijk uit het vonnis kon worden opgemaakt, daar toch een man, die de grondslagen van het gemeenebest ondermijnt, het land onverdedigbaar maakt en zodoende den vijand uitlokt om het te overvallen. En dit was het geval geweest met Oldenbarnevelt, die door zijne

(1) WAGENAAR, X, 368, 369.

(2) Ibid. Uitenbog. Leven. XV, 300, enz.

(3) VAN DER KEMP, IV, 123, 305, 306.

handelingen de Unie, den godsdienst, de geldmiddelen en de bondgenootschappen het onderste boven had gekeerd⁽¹⁾.

Welk eene redeneering! Als ieder staatsdienaar, die zijne tegenstanders beticht van alles op losse schroeven te zetten, *ipso facto* schuldig moest worden geacht aan voorbedachtelijke uitlokking van een vijandelijken inval, dan voorzeker zouden er maar weinigen zijn, die aan de straffen, op hoogverraad gesteld, zouden ontkomen.

Toch is er onder de gronden, die Oldenbarnevelt's hoogverraad moesten bewijzen, geen enkele van beter allooi te vinden!

Het hoofd en de romp van den advocaat werden met overhaasting geborgen in de kist, waarop wij de dobbelende soldaten hebben zien zitten. Voorloopig werd die in een gewelf der Hofkapel geplaatst; en later werd bij wijze van gunst aan de nagebleven betrekkingen veroorloofd, het stoffelijk overschot af te halen, ten einde het eene betamelijke rustplaats te schenken in het familiegraf te Amersfoort.

Op den dag der onthoofding werd in het Register der Staten van Holland het volgende aangeteekend:

‘Maandag 13 Mei 1619. Heden werd hier in Den Haag met den zwaarde op een daartoe op het Binnenhof voor de trappen der Groote Zaal opgeslagen schavot geëxecuteerd Meester Johan van Oldenbarnevelt, in leven ridder, Heer van Berkel, Rodenrijs enz., advocaat van Holland en Westfriesland, om redenen in de sententie en elders uitgedrukt, met confiscatie van zijne goederen, nadat hij den lande drie en dertig jaren, twee maanden en vijf dagen (sedert den 8sten Maart 1586) had gediend, - een man van groote activiteit, besogne, memorie en wijsheid, ja singulier in alles. Die staat, zie toe, dat hij niet valle! God zij zijne ziele genadig! Amen.’

Een jaar later werd door de weduwe en de kinderen van den onthoofde verzocht om van de verbeurdverklaring der goederen te worden vrijgesteld tegen betaling van een honderdtal guldens of nog minder, volgens een oud privilege der Ridderschap. Om op dit verzoekschrift te kunnen beschikken, moest worden uitgemaakt, of Oldenbarnevelt hoogverraad had gepleegd, daar in dat geval bovengenoemde afkoop niet werd toegelaten. Men begreep dus de vierschaar, die hem had gevonnisd, te moeten vragen, of hij wegens hoogverraad was veroordeeld. Ongelukkig bestond die vierschaar niet meer, ja waren sommige harer leden reeds dood. Toch werden er door de Staten-Generaal aan de nog levende Commissieleden brieven gericht, waarbij zij verzocht werden om in

(1) VAN DER KEMP, IV, 305, uit een brief van Willem de Groot.

Den Haag bijeen te komen ten einde te beslissen, of de verbeurdverklaring al of niet het gevolg was geweest van veroordeeling wegens hoogverraad. Die vergadering is nooit gehouden; maar twaalf der uitgenoodigden, waaronder enkele rechtsgeleerden, zonden geschreven antwoorden op het bewuste vraagpunt. Die antwoorden kwamen alle op het volgende neer: ‘Al wordt in het vonnis niet van hoogverraad gesproken, toch was de advocaat daaraan schuldig; want anders zouden wij zijne goederen niet hebben verbeurdverklaard.’ In een dier merkwaardige brieven werd beweerd, dat dit was ‘het einhellig (eenstemmig) gevoelen van meest alle de Heeren Rechteren.’⁽¹⁾

Wonderlijker manier om in een cirkel te redeneeren, zal men niet licht ergens vinden. Daarenboven is het niet gemakkelijk te begrijpen, met welk recht eene vierschaar, die een jaar te voren ontbonden was, nog altijd bevoegd kon worden geacht om rechterlijke beslissingen uit te spreken. Maar het feit is opmerkelijk, daar het een bewijs te meer is voor den onrechtmatigen, onverstandigen en onrechtvaardigen aard van deze wijdvermaarde handelingen.

(1) Deze brieven bevinden zich onder de handschriften, die behooren tot het rechtsgeding van Oldenbarnevelt, in het Haagsche Rijks-Archief.

Tweeëntwintigste hoofdstuk

*Men zoekt Grotius en Hoogerbeets over te halen om vergiffenis te vragen.
- Zwakheid van Grotius. - Grotius en Hoogerbeets veroordeeld tot
levenslange gevangenisstraf. - Grotius op Loevestein. - Zijne ontsnapping.
- Deventer's woede bij het vernemen daarvan.*

Twee dagen na de onthoofding van den advocaat werd Gilles van Ledenberg gevonnisd. Eene bekentenis van hoogverraad had men hem niet kunnen ontlokken, om de eenvoudige reden dat hij zich (nu reeds meer dan zeven maanden geleden) had van kant gemaakt, zooals wij gezien hebben.

Niet licht zal men het zien gebeuren, dat een gerechtshof iemand zonder hem te verhooren schuldig verklaart aan eene misdaad waar de doodstraf op gesteld is. Evenmin zal men het licht zien gebeuren, dat een doode ter dood veroordeeld wordt, ja zelfs dat het doodvonnis aan den doode wordt voltrokken. Toch was dit het geval met Ledenberg: hij werd veroordeeld om te worden opgehangen en zijne bezittingen werden verbeurdverklaard.

Zijn onbegraven lijk, in eene soort van mummie verkeerd, werd uit zijn schuilhoek voor den dag gehaald, in eene kist gesmeten, op eene horde naar het galgeveld, even buiten de stad aan den Rijswijkschen Weg, gebracht, en daar aan de galg gehangen, met verscheidene andere lijken, die daar in ketenen bengelden⁽¹⁾.

Tevergeefs had de ongelukkige dus een einde gemaakt aan zijn leven, met het doel om wat hij had te verzekeren aan zijne kinderen!

(1) WAGENAAR, X, 370 en vele anderen.

Evenals vroeger de lezing van Oldenbarnevelt's vonnis, zoo werd ook nu de lezing van dat van Ledenberg gehoord door Hugo De Groot, door het geopende venster zijner gevangenkamer, terwijl hij in bed lag⁽¹⁾. Het schavot, waarop de advocaat was ter dood gebracht, stond er nog altijd; drie scherprechters waren in de stad gebleven; en er was voor Grotius en Hoogerbeets alle reden om het lot van hun grooten vriend voor zichzelf te verwachten. Veel moeite gaf men zich om de bloedverwanten en vrienden van de pensionarissen over te halen om vergiffenis voor hen te vragen; maar dit gelukte evenmin als het gelukt was bij de bloedverwanten en vrienden van Oldenbarnevelt.

Drie van de rechters bezochten Hoogerbeets in zijne gevangenkamer en drongen er bij hem op aan, dat hij òf zelf òf door middel van anderen om vergiffenis zou smeeken. Maar hij antwoordde:

‘Als mijne vrouw en kinderen pardon voor mij vragen zal ik daartegen protesteeren. Ik heb niets gedaan, waarvoor pardon nodig zou zijn. Laat het recht zijn loop hebben! Neen, heeren! ge behoeft niet te denken, dat ik door pardon te vragen aan uwe handelingen een schijn van rechtvaardigheid wil bijzetten.’

‘Dan’ - zeiden de bezoekers bij het heengaan- ‘zal het u gaan als Oldenbarnevelt. Het schavot staat nog.’

Hij verwachtte dan ook stellig den dood; en nog vele jaren later placht hij te zeggen, dat hij uit eigen ondervinding wist, hoe het iemand te moede is, die van de gevangenis naar het schavot gaat⁽²⁾.

Toen van hoogerhand dringend aanzoek werd gedaan bij de vrouw van Hugo De Groot om voor haar man pardon te vragen, antwoordde zij stroef: ‘Dat zal ik niet doen. Heeft hij den dood verdiend, laat dan zijn hoofd vallen!’

En toch - als ooit eene vrouw haar echtgenoot lief heeft gehad, dan was het Maria van Reigersbergen, de jeugdige gade van den grooten geleerde. Later is dat schitterend gebleken.

Kort na de gevangenneming werd het gerucht verspreid, dat Grotius zich bereid had verklaard om gewichtige onthullingen te doen, indien hij eerst de verzekering van 's prinsen bescherming ontving. Dit wekte niet weinig de verontwaardiging op van zijne vrienden. Maria van Reigersbergen beweerde stoutweg, dat het gerucht onmogelijk waar kon wezen; maar

(1) K. BRANDT, *Leven van Hugo de Groot*, 195, 196.

(2) WAGENAAR, X, 369, 370. BRANDT, *Rechtspl.*, 264.

om volkomen zeker te zijn, schreef zij aan haar echtgenoot als volgt:

‘Één ding is er, waarover ik uitermate verbaasd ben. Verbeeld u! er zijn hier menschen die volhouden, dat gij zekeren heer in vertrouwen gezegd hebt, dat gij dingen van groot belang voor het vaderland wilt openbaren, maar eerst u onder de bescherming wilt stellen van Zijne Excellentie. Ik heb dit niet willen gelooven; want ik houd het voor zeker, wat ge mij reeds hebt verklaard, dat gij geene geheimen kent. Waarom zoudt gij dan de bescherming van iemand ter wereld behoeven? Niemand gelooft dat dan ook; maar ik vond het toch goed, u daarover te schrijven. Om mij in staat te stellen om het bewuste gerucht met meer gezag tegen te spreken, verzoek ik u bringer dezès eenvoudig *Ja* of *Neen* mede te geven. Studeer met kalmte, zorg voor uwe gezondheid en heb nog een dag of wat geduld; want de advocaat is nog niet gehoord.’

Het antwoord is niet tot ons gekomen; maar eene toespeling op de zaak komt voor in een onuitgegeven memorandum van De Groot, geschreven terwijl hij gevangen zat.

Zoo veel is zeker, dat de groote geleerde na zijne gevangenneming min of meer het hart in de schoenen liet zinken. Ongetwijfeld was hij niet in staat om zich te vernederen tot verraad, zelfs al ware hij - wat hij niet was - in geheimen betrokken geweest. Maar de spartaansche vastberadenheid van zijne vrouw miste hij; en hij evenaarde Oldenbarnevelt op verre na niet in heldhaftige bedaardheid. Hij helde er sterk toe over om zich uit zijn benarden toestand los te rukken door zich aan de voeten van den stadhouder te werpen. Hij was het niet eens met zijne echtgenote, dat hij 's prinsen bescherming niet noodig had. Weinige dagen na zijne gevangenneming schreef hij: ‘Ik had den kamerheer Mathieu De Cors verzocht om een gehoor bij Zijne Excellentie ten einde hem te onderhouden over zekere dingen, die ik niet gaarne aan het papier wilde toevertrouwen. Mijne bedoeling was, aan Zijne Excellentie mijne diensten aan te bieden in zijne particuliere zaken en het openbare leven geheel vaarwel te zeggen. Zoo doende hoopte ik dat de redenen voor mijne gevangenschap zouden ophouden te bestaan. Later werd hieraan de verkeerde uitlegging gegeven, dat ik groote geheimen had willen openbaren⁽¹⁾.

Later toonde hij nog grooter zwakheid. Met veel moeite had hij eindelijk van de rechters verlof gekregen om de hoofd-

(1) BRANDT, Rechtspl. (2de uitg.), II.

punten zijner verdediging op te schrijven. Daarvoor werd hem, nadat het rechtsgeding verscheidene maanden had geduurd, niet meer toegestaan dan een enkel vel papier en vier uren tijd. In dat stuk nu werd hij zijn grooten vriend min of meer ontrouw, door zonder eenige reden hoegenaamd de mogelijkheid aan te nemen, dat er waarheid stak in sommige der vuige lasteringen die tegen den advocaat waren ingebracht⁽¹⁾.

‘De vriendschap van Oldenbarnevelt’ - schreef hij - ‘had ik steeds op hoogen prijs gesteld, hopende door den omgang met een zoo wijs en ervaren man veel goeds te leeren..... Ik geloofde stellig, dat Zijne Excellentie, ondanks alle verschil van gevoelen omtrent het beleid der staatszaken, hem hield voor een trouw en oprecht dienaar van den lande..... Daarom heeft het mij verbaasd, gedurende mijne gevangenschap te vernemen, dat de heeren bewijzen in handen hadden, niet alleen van zijne verstandhouding met den vijand, maar ook daarvan dat hij zich door de Spanjaards heeft laten omkoopen.

Hij nu daarvan beschuldigd zijnde, heb ik zoo mondeling als schriftelijk alles te kennen gegeven, dat, naar ik meende, hiermede zijdelings in verband zou kunnen gebracht worden, ten einde te toonen, dat voor mij geene vriendschap zoo zwaar heeft gewogen als het behoud van 's lands vrijheid. Ik hoop dat hij zich in alles kunne rechtvaardigen ten genoegen van de heeren rechters en dat derhalve zijne handelingen, welke - ondersteld dat hij werkelijk zoodanige verstandhouding heeft gehad - toch altijd vatbaar zijn voor verkeerde uitlegging, in een anderen zin mogen worden opgevat.’

Helaas! had de advocaat, die bijna onmiddellijk na het vernemen van zijn doodvonnis had uitgeroepen: ‘En moet mijn Grotius ook sterven?’ en kort daarop: ‘Ik zou daar veel leed van hebben: hij is nog zoo jong en kan den Staat nog zoo groote diensten bewijzen’ - had de advocaat die flauwe, onedelhoedige woorden van zijn vriend kunnen lezen, zij zouden hem door de ziel hebben gevlijmd als de dolksteken van een Brutus.

Later heeft Hugo De Groot de zekerheid gekregen, dat, wel verre van bewijzen van Oldenbarnevelt's hoogverraad te hebben, de rechters in hun vonnis daarvan niet eens durfden gewagen. Vele jaren na de onthoofding ontrolde hij een tafereel van den grooten martelaar, zóó treffend als men van hem

(1) Ibid., 102.

kon verwachten⁽¹⁾; maar de uitdrukkingen van twijfel; die hij eenmaal had neergeschreven, moeten hem vervolgd hebben tot het graf.

Op den 18^{den} Mei 1619 - den 51sten verjaardag der veroordeeling van Egmond en Hoorne door den Bloedraad - werden de twee overblijvende slachtoffers ontboden, om hun vonnis aan te hooren. Toen de fiskaal Sylla vroeg in den morgen De Groot's kamer binnentrad, ten einde hem naar de rechters te geleiden, zeide hij aan den gevangene, dat hij geen last had om den aard van het vonnis mede te deelen. 'Maar' - voegde hij er bij - 'ge weet, wat den advocaat is overkomen.'

'Ik heb' - was het antwoord - 'met eigen ooren het vonnis gehoord, dat over Oldenbarnevelt en Ledenberg is uitgesproken. Wat ook mijn lot zijn moge, ik zal het weten te dragen.'⁽²⁾

Het vonnis, op dezelfde plaats en wijs voorgelezen als dat van den advocaat, veroordeelde Hoogerbeets en Hugo de Groot tot levenslange gevangenschap. De loop van beider rechtsgeding en de opsomming der punten van beschuldiging in het vonnis kwamen bijna volkomen overeen met wat wij van Oldenbarnevelt's veroordeeling hebben gezegd.

In de Ridderzaal maakte Grotius geene enkele aanmerking; maar toen hij terugkeerde naar zijne gevangenkamer, deed hij zijnen geleiders opmerken, dat men zijne erkenenis van feiten verwrongen had tot bekentenissen van misdaad, dat hij verhoord en gevonnisd was op eene wijze, die in strijd was met alle beginselen en vormen van wet en recht, en dat hij beroofd was geworden van wat zelfs de geringste misdadiger kon eischen - het recht van zelfverdediging en het onderzoek der getuigenissen. Zinspelend op de voornaamste oorzaak van al deze oneenigheden, zeide hij, dat het met den stadhouder en den advocaat even zoo gesteld was als, volgens Cato, met Caesar en Pompejus. De hoofdoorzaak der ellende was niet uitsluitend daarin gelegen dat zij vijanden waren, maar ook daarin dat zij vrienden waren geweest⁽³⁾.

In den nacht van den 5^{den} op den 6^{den} Juni werden de beide gevangenen uit Den Haag weggevoerd en overgebracht naar het kasteel Loevestein.

Deze forteres, waarnaar de geestverwanten van Oldenbarnevelt den naam ontvingen van *Loevesteinsche Factie*, was buitengewoon sterk. Natuur en kunst wedijverden om haar, naar de toenmalige begrippen van vestingbouw, zoo goed

(1) BRANDT, Rechtspl. 185.

(2) K. BRANDT, Leven, 197.

(3) Ibid. Vgl. Verantw., 163.

als onneembaar te maken. Als gevangenis mocht men haar wel de *Burcht der wanhoop* noemen. Als op de hellepoort van Dante scheen ook hier het opschrift toepasselijk; ‘Gij die hier binnentreedt, laat alle hoop varen!’

Loevestein ligt op eene spitse landtong, aan de samenvloeiing van den breeden diepen Waal en de zilveren Maas. Daar het aan de landzijde door hoge wallen en dubbele grachten verdedigd werd, was het voor een onverhoedschen aanval van gene zijde der Maas beveiligd. Het Twaalfjarig Bestand liep ten einde; men kon er dus op rekenen, dat wallen en grachten in nog beteren staat van tegenweer zouden worden gebracht, zoodat de plaats verzekerd zou zijn tegen alle strooptochten, die uit het den aartshertogen gehoorzamende Brabant konden verwacht worden. Schuin over Loevestein ligt aan den noordelijken oever der Merwede (den vereenigten stroom) de aanzienlijke vesting Gorinchem of Gorkum, terwijl genoegzaam onmiddellijk daar tegenover, aan den zuidelijken oever der Maas, het versterkte stadje Woudrichem, (Woerkum, Workum) zich in de rivier spiegelt.

Toen Grotius en Hoogerbeets de valbrug waren overgetrokken, werden zij door niet minder dan dertien deuren, ieder met ijzeren bouten en geweldige sloten verzekerd, heengeleid, totdat zij eindelijk de voor hen bestemde vertrekken hadden bereikt.

Nimmer mochten zij elkander zien of eenige gemeenschap met elkander hebben; maar de Staten-Generaal hadden genadiglijk toegestaan, dat beider vrouwen toegang zouden hebben tot het kasteel, hun eten zouden mogen koken in het gebouw en, mochten zij zich daar willen vestigen, nu en dan naar Gorkum zouden mogen oversteken, ja zelfs uitstapjes zouden mogen maken naar den Haag. Vierentwintig stuivers daags hadden de Staten toegestaan voor het onderhoud van elk der beide gevangenen met de hunnen. Daar het familie-eigendom van De Groot onmiddellijk gesequestreerd was, scheen schamele behoefte voortaan het levenslange lot te zullen zijn van dezen wereldberoemden man, die tot dusver wel eenvoudig maar toch onbekrompen had kunnen leven en eene der hoogste maatschappelijke betrekkingen had bekleed.

De kommandant van Loevestein verlangde het Grotius zoo lastig mogelijk te maken. Hij besloot, dat de familie letterlijk van de 24 stuivers zou leven. Nu was het Maria van Reigersbergen gelukt, nog bijtijds vrij aanzienlijke sommen te leenen - vooreerst om de kosten te kunnen dekken van een rechtsgeding tegen den Staat, tot opheffing van de sequestratie - en ten andere om de huishouding in de gevange-

nis op een niet te bekrompen voet in te richten, overeenkomstig de eischen van haar mans gezondheid. En zoo moest er noodzakelijk telkens botsing ontstaan tusschen haar, die het den gevangene zoo goed, en den kommandant, die het hem zoo naar mogelijk wilde maken. Het was waarlijk reeds marteling genoeg voor die deugdzaam en buitengewoon ontwikkelde vrouw, die ternauwernood haar 29ste jaar bereikt had en tot een der voornaamste geslachten van Holland behoorde, haar echtgenoot, den trots van Europa's geleerde wereld, aldus in den bloei zijner jaren levend te zien begraven. Toch moest zij zich bovendien de vernedering laten welgevalen van het mandje, waarmede zij met haar dienstmaagd te Gorkum ter markt ging, iederen keer te laten doorsnuffelen en dagelijks de kleingeestigste tegenwerking te ondervinden in de keuken, waar zij er hare eer in stelde om persoonlijk het kookken te besturen van de schrale kost, die voor haar man, haarzelve en haar vijftal kinderen bestemd was⁽¹⁾.

De kommandant van Loevestein, luitenant Prouninck, genaamd Deventer, had er zijne reden voor om zoo op de beide gevangenen verbitterd te zijn. Zijn vader was de beruchte Gerard Prouninck, eenmaal burgemeester van Utrecht en een der hoofdleiders van de leycestersche partij, toen de gouverneur-generaal zijne bekende aanslagen richtte tegen vier gewichtige steden. De zoon had gezworen al het mogelijke te zullen doen om zich te wreken op de bewerkers van den ondergang zijns vaders. Geen wonder dus, dat hij met beide handen de gelegenheid aangreep, die zich thans voor hem opdeed, om zijn wrok te koelen op een der voornaamste leden van de partij, die den gewezen burgemeester had afgezet; al was Grotius dan ook destijds den kinderschoenen nog niet ontgroeid.

Zoo moesten dan mevrouw De Groot en mevrouw Hoogerbeets keukenwerk verrichten en nu en dan de golven der Merwe trotseeren om ter markt te gaan! En het ergste was, dat zij bij hare huiselijke bezigheden een allerlastigsten dwarskijs hadden in den kommandant, die echter tevergeefs zijn best deed om Maria van Reigersbergen te doen beven voor zijn wenkbrauwfronsen.

Toen Hugo De Groot, na eene voorloopige gevangenschap van negen maanden, aldus voor zijn leven werd ingekerkerd, had hij juist den leeftijd van zesendertig jaren bereikt. Hoewel hij dus betrekkelijk jong was, had hij toch reeds een

(1) K. BRANDT, *Leven*, 211.

europeschen roem verworven door zijne geleerdheid en zijn genie. Uit een oud riddersgeslacht gesproten, had hij onder zijne voorvaders mannen die als geleerden en overheidspersonen en anderen die als krijgslieden hadden uitgeblonken.

Zijn vader en zijn grootvader hadden het zeer ver gebracht in de studie van het Latijn, Grieksch en Hebreeuwsch en beide hadden hooge betrekkingen vervuld aan de Leidsche Hoogeschool. Hugo, onder zulke opwekkende invloeden geboren en opgevoed, was bijna in zijne wieg reeds begonnen met studeeren. Hij was nauwelijks zijn achtste jaar ingetreden, toen hij reeds zeer dragelijke latijnsche verzen maakte⁽¹⁾. Op zijn elfde jaar was hij reeds student te Leiden, hoewel die akademie, te midden der oorlogsstormen gegrondvest, niet gemakkelijk met vrucht kon worden bezocht. Zij was reeds omstraald door het schitterende licht, dat verspreid werd door een Scaliger, een Junius, een Merula en zoovele anderen. Hugo De Groot telde onder zijne medestudenten een Vossius, een Scriverius, een Heinsius. De geleerde krijgsman Janus Douza, die tijdens het onvergetelijk beleg van Leiden aan het hoofd der bezetting had gestaan, hield tot hem, bij zijne opneming onder de Leidsche Muzenzonen, eene toespraak in welsprekende verzen, waarin Hugo genoemd werd:

‘Magne puer, magni dignissime cura parentis.’

Op zijn veertiende jaar werd hij candidaat in de rechtsgeleerdheid, godgeleerdheid en letteren, na strenge examens, waarbij hem ook naar wis- en sterrekunde werd gevraagd - en dat op een leeftijd, wanneer men reeds eene schitterende uitzondering maakt, indien men met vrucht de akademische lessen kan bijwonen.

Nauwelijks had hij de hoogeschool verlaten, of hij werd toegevoegd aan de zending van Oldenbarnevelt en Justinus van Nassau naar het hof van Hendrik IV. Daar trok hij de aandacht van dien vorst zoozeer tot zich, dat deze hem aan de hovelingen toonde als het ‘Hollandsche Wonder,’ hem een gouden keten schonk en hem het ridderschap aanbood, waarvoor de knaap uit familietrots schijnt te hebben bedankt. Tijdens dit verblijf in Frankrijk ontving hij, nog vóór zijn

(1) Aan BRANDT'S ‘Leven van De Groot’ blz. 6 ontleen ik het volgende staaltje van latijnsche versregels, door Hugo op zijn achtste jaar gemaakt op de inneming van Nijmegen (1591):

*‘Plaudite Mauritio Victori, quotquot adestis!
Namque is Caesaream Neomagum venit in urbem.
Vel potius Domino victori plaudite Christo!
Namque is Mauritio Neomagum tradidit urbem.’*

vijftiende jaar, van de hoogeschool te Orléans *honoris causa* den titel van doctor in de rechten, met een hoogst vereerend diploma. In Holland teruggekeerd, gaf hij het *Satyricon* uit van den weinig bekenden romeinschen dichter Martianus Capella, waar hij voortreffelijke noten aan toevoegde. Hij was toen nog geen zestien jaar oud. Kort daarop verrijkte hij de letterkunde met nog meer geleerde werken en met eenige treurspelen. Op zijn zeventiende jaar pleitte hij reeds als advocaat voor de rechterlijke colleges in Den Haag en op zijn drieëntwintigste werd hij door den stadhouder uit een lijst van drie kandidaten gekozen voor de gewichtige betrekking van fiscaal (procureur-generaal) bij het hof van Holland. Andere burgerlijke ambten, gezantschappen en wat niet al waren hem sedert achtereenvolgens opgedragen; en van dat alles had hij zich met waardigheid en glans gekweten. Zesentwintig jaren was hij oud, toen hij zijn beroemd pleidooi voor de vrijheid der zee, zijn *Mare Liberum*, in het licht gaf; en bijna onmiddellijk daarna verscheen zijn werk over de *Oudheid der Bataafsche Republiek*, dat hem in Spanje den naam verschaft van ‘*auctor damnatus*.’ Op zijn 29ste jaar legde hij de laatste hand aan zijne latijnsche geschiedenis der Nederlanden van 1550 tot 1609, een werk dat eerst na zijn dood werd uitgegeven maar sedert als klassiek gegolden heeft en nog altijd geldt.

Als pensionaris van Rotterdam, als lid van de Staten-Generaal en de Staten van Holland, als rechtsgeleerde, pleitbezorger en fiscaal, als dichter, als geschiedschrijver, als uitgever van latijnsche en grieksche auteurs, als schrijver van godgeleerde verhandelingen - in al die hoedanigheden stond hij vooraan in de rijen zijner tijdgenooten. Van zijne prille jeugd af had hij eene rol gespeeld in de geschiedenis van zijn vaderland; en, al was hij in jaren een kind in vergelijking met Oldenbarnevelt, toch had de groote staatsman voornamelijk op hem gesteund, van het eerste oogenblik af, dat hij zich op het staatstoneel had vertoond. Wel had zijne overgevoeligheid, zijne buitengewone prikkelbaarheid hem van tijd tot tijd, soms niet geheel zonder reden, de beschuldiging op den hals gehaald van onstandvastigheid of tenminste wankelmoedigheid; maar zijne bitterste vijanden hebben toch nooit hunne verdachtmakingen durven uitstrooien ten nadeele van zijn hart of van zijn karakter. Zijn groote werk *De jure belli ac pacis*, dat eenmaal eene allergewichtigste omwenteling zou veroorzaken in de geschiedenis van het volkenrecht, ja van de geheele beschaving, was nog niet geschreven; maar de bouwstoffen voor dat meesterstuk waren reeds voorhanden in de rijk bela-

den voorraadschuren van zijn geheugen en van zijne scheppingskracht.

Begaafd met ongemeene uiterlijke schoonheid, was hij evenzeer sterk gespierd en een uitstekend beoefenaar der gymnastiek. De meesterlijke portretten van Mierevelt hebben zijne trekken vereeuwigd. Hij was lang, had bruin haar en een langwerpig gezicht, met een fijnen arendsneus en doordringende donkerblauwe oogen. Dat was de geleerde staatsman, van wien het schier onmogelijk is anders dan met lof te gewagen - de man, wien de Republiek der Vereenigde Provinciën niet beter wist te gebruiken, dan door hem voor al zijn overige levensdagen in het sombere Loevestein op te sluiten. Waarlijk! het land moet zich rijk hebben geacht aan groote mannen, nu het, na de onthoofding van Oldenbarnevelt, van zich verkrijgen kon om een Grotius levend te begraven!

Zijn gedrag in den kerker was eene prachtige zedeles. Opgesloten in eene soort van kooi, bestaande uit een slaapkamertje en een studeerkabinet, was hij, zou men zeggen, geheel verstoken van gelegenheid tot lichaamsoefening, zoo noodig voor de gezondheid van het lichaam niet alleen, maar ook van den geest. Maar hij wilde luitenant Deventer het genot niet gunnen van hem neerslachtig te zien. Hij schafte zich een grooten tol aan, dien hij elken dag uren lang rondzweepte;⁽¹⁾ en, om zijn geest bezig te houden, verdiepte hij zich op nieuw in die letterkundige, rechtsgeleerde en godgeleerde studiën, waarmee hij zijne vrije uren van zijne kindsheid af placht door te brengen.

De Staten-Generaal hadden verboden zijn portret in de winkels te verkoopen. De koperen platen, waar zijne beeltenis op gegraveerd was, waren zooveel mogelijk vernietigd. De centrale regeering, en vooral de gewezen rechters, wilden dat er nooit meer aan hem gedacht zou worden. Hun streven was ijdel; want het zou tegenwoordig even moeilijk zijn, buiten Nederland een enkel beschaafd man te vinden, die den naam van Grotius niet kent, als een die bekend is met dien van zelfs maar een enkelen onder de vierentwintig rechters.

Terwijl hij gevangen zat tusschen Maas en Waal, hadden zijne vrienden hem niet vergeten. Vooral de geleerde Scriverius zond hem van tijd tot tijd brieven over letterkundige zaken, die echter aan een voorafgaande censuur waren onderworpen. Ook zond Scriverius hem vele boeken uit zijne welvoorzene bibliotheek - wat Grotius temeer op prijs stelde, daar zijne eigene boeken en papieren door de regeering

(1) H. BRANDT, *Leven*, 235.

waren gesequestreerd. Later zond hem de beroemde Orientalist Erpenius nu en dan eene groote kist met boeken, die na gebruik weder de rivier overging, om daarna, met nieuwe boeken gevuld, weder uit Gorkum haar weg te vinden naar Loevestein. Nu woonde er in Gorkum eene zuster van Erpenius, gehuwd met zekeren Daatselaar, groothandelaar in garen en band, waarin hij handel dreef op Engeland. Het huis van dezen Daatselaar werd voor de echtgenooten van Grotius en Hoogerbeets het gewone rustpunt, wanneer zij de Merwe overstaken, om in Gorkum de noodige aankopen te doen voor de schamele huishouding in het kasteel. Vandaar, dat jufvrouw Daatselaar menige doos, menig kistje en menig pakje van Loevestein naar het Noorden of omgekeerd in ontvangst nam of verzond en daarenboven zorgde voor de telkens terugkeerende boekenkist van haar broeder.⁽¹⁾

Terwijl Grotius zich allengs begon te gewennen aan zijne nieuwe levenswijs, kreeg hij aanzoek van den beroemden geleerde Vossius, destijds bestuurder van het Staten-College aan de Leidsche Hoogeschool, om de nieuwe uitgaaf van Seneca's treurspelen, waar Vossius zich toen mede bezighield, met noten te verrijken. Niet alleen werd dit verzoek door hem ingewilligd, maar hij was tegelijkertijd ook druk bezig met de spreuken, door Stobaeus uit grieksche treurspelen getrokken, in nederlandsche verzen te vertalen. Hij was altijd een vurig bewonderaar geweest van het grieksche tooneel, vooral van Euripides, uit wiens wijsgeerige en zedekundige spreuken hij in zijne afzondering van de wereld veel troost putte. Uit dezen lievelingsdichter en uit Sophocles, Menander en anderen bracht hij op Loevestein eene rijke bloemlezing bijeen, die hij in vloeiende hollandsche verzen vertaalde. Meer en meer in geestdrift voor Euripides ontstoken, leverde hij eene meesterlijke overzetting van de *Phoenissae* ('De Thebaansche broeders'); en op die wijze wist hij voor het treurspel van zijn eigen leven afleiding te vinden in de treffende afspiegeling van het lijden dier aloude helden en heldinnen.

Dan wijdde hij zich weder aan de rechtsgeleerdheid. Hij voltooide zijne *Inleiding tot de jurisprudentie van Holland*, een boek dat weldra het orakel der gerechtshoven en hoogeschoolen in de Republiek werd. Ook de godgeleerdheid werd niet vergeten. Voor onontwikkelden, vooral voor zeelieden - eene klasse waar hij altijd buitengewoon belang in stelde - bestemde hij zijn '*Bewijs van den waren godsdienst*,'

(1) Ibid., 236.

een gulden boek, in losse en gemeenzame verzen, dat spoedig onder hen voor wie het bestemd was eene welverdiende populariteit erlangde.

Nauwelijks had hij de laatste hand gelegd aan dit volksboek, of Erpenius riep zijne hulp in voor eene nieuwe uitgaaf van het Nieuwe Testament, bevattende den Griekschen tekst met vertalingen in het Arabisch, Syrisch en Aethiopisch. De bijstand, die van hem verlangd werd, betrof eensdeels genoemde oostersche talen, anderdeels de latijnsche toelichtingen, die het werk zouden vergezellen. Aanvankelijk zag hij zeer tegen die taak op; hij zeide dat het, na Erasmus, Beza en zoo vele anderen, uiterst moeilijk was iets nieuws op dit veld aan te brengen. Naarmate hij zich meer in de bijbelstudie verdiepte, werd echter zijne geestdrift grooter; en zoo ontstond zijn Commentaar op de vier Evangeliën, een meesterstuk, waarvoor de Christenheid eene schuld van dankbaarheid heeft aan Loevestein, en dat hem den eernaam bezorgde van stichter der ware Bijbelcritiek.

Zoo gingen er bijna twee jaren voorbij. Hij zweepte zijn tol, om zijn lichaam niet te verwaarloozen, hield zijn vruchtbaar brein aan het werk met treurspelen, spreuken, rechtsgeleerdheid en wat niet al, bracht de wetenschap verder en spande zich in ten behoeve van eene maatschappij, die hem had uitgesloten. Hij wist zich oneindig ver te verheffen boven zijn doemvonnis; en hij werd met den kerker vertrouwd.

Intusschen was de reeds bejaarde echtgenoot van Hoogerbeets, na op Loevestein lang te hebben gekampt met lichaamszwakte, daar gestorven; zes kinderen liet zij aan de zorg van haar ongelukkigen man over. Luitenant Deventer was hardvochtig genoeg geweest om te verbieden dat mevrouw De Groot haar zou verplegen, of na haar dood voor hare kinderen zou zorgen.

In het begin van het jaar 1621 werd François Aerssen, Heer van Sommelsdijk, als buitengewoon ambassadeur naar Parijs gezonden. Onverwachts kwam die tijding niet; want 's mans kuiperijen waren maar al te goed gelukt. Toch werd Grotius er diep door getroffen. Hij was overtuigd, dat zijn aartsvijand, niet verzadigd met het bloed van den advocaat en de levenslange gevangenschap van diens boezemvriend, zijn uiterste best zou doen om hem aan het Fransche Hof zwart te maken. Om dat gevaar, zoo mogelijk, af te wenden, schreef hij dringende brieven aan vrienden te Parijs, op wie hij zich kon verlaten.

Omstreeks tegelijkertijd deed een der gewezen rechters van de drie staatsgevangenen, Muis van Holy, eene ontdekking:

althans dat schijnt hij zich te hebben verbeeld. Hij berichtte den Staten-Generaal, dat mevrouw De Groot in Gorkum touwen had gekocht. Op zijn aandringen werd eene commissie benoemd, om de zaak te gaan onderzoeken op Loevestein, waar, zooals men geloofde, de touwen ergens waren weggestopt, om Grotius het vluchten mogelijk te maken.

Luitenant Deventer wist niets van de zaak, doch was er zeer mee in zijn schik, toen de commissie hem op de hoogte bracht. Hij beijverde zich om die heeren rond te leiden door het kasteel en liet in het verblijf van Grotius alles het onderste boven halen, ofschoon de gevangene en zijne vrouw hem plechtig verzekerden, dat de bewuste touwen alleen bestonden in de verbeelding van den heer Muis. Na heel wat overlast te hebben berokkend aan het verdachte echtpaar, werden de commissieleden en den kommandant het eindelijk eens, dat het voor den gevangene even gemakkelijk zou zijn de sterkte uit te vliegen met vlerken, als er zich uit neer te laten met touwen, zelfs al had hij die in zijn bezit gehad.

Kort daarop schreef De Groot aan de Staten-Generaal, dat de zoogenaamde ontdekking van Muis een verzinsel was. De hardnekkige pogingen om hem te deren brandmerkte hij als laaghartig en snood.

⁺Weinige maanden later bevond mevrouw De Groot zich ten huize van Daatselaer, op een van hare gewone bezoeken in Gorkum. Het gesprek kwam op de praatjes ^{+Maart 1621} omtrent pogingen, die Grotius zou doen om te ontsnappen. Daar kwam mevrouw De Groot uit de lucht vallen met de vraag, of jufvrouw Daatselaer er niet erg mee in zou zitten, als de gevangene plotseling voor hare oogen stond. Lachend antwoordde de goede vrouw:

‘Wel neen! Laat hem maar gerust komen! We zullen kostelijk voor hem zorgen.’

Bij haar volgend bezoek, op Zaterdag den 20sten Maart, vroeg zij, waarom al de stadsklokken toch luidden.

‘Wel! - antwoordde jufvrouw Daatselaer - ‘de kermis wordt ingeluid.’

‘Dan mogen immers’ - vroeg mevrouw De Groot - ‘alle ballingen en vagebonden in Gorkum komen?’

‘Ik geloof wel, dat die daar recht toe hebben.’

‘Dus mijn man ook?’

‘Dat zal wel waar zijn’ - lachte jufvrouw Daatselaer, blijmoedig omdat hare vriendin nog zoo vroolijk kon zijn ondanks de hopelooze gevangenschap van haar echtvriend - ‘stuur hem maar bij ons! Hij kan rekenen op eene hartelijke ontvangst.’

Zuchtend stond Maria van Reigersbergen op om afscheid te nemen. Maar eerst zeide zij nog:

‘Wat ben je toch een goed mensch! Maar je weet wel, dat, al kon hij vliegen als het beste vogeltje, hij toch nooit uit Loevestein zou kunnen vluchten: zóó stevig en goed bewaakt is zijne kooi.’

Den volgenden morgen gierde er een wilde storm om de tinnen van het grijze kasteel. Op eens wendde zich de kleine Cornelia De Groot, een kind van negen jaar, tot hare moeder en sprak zonder eenige aanleiding hoegenaamd:

‘Morgen moet vader naar de gorkumsche kermis - weer of geen weer.’

Mevrouw De Groot was door deze eenvoudige woorden diep getroffen. Zij meende er eene goddelijke ingeving in te bespeuren. Het was alsof de Voorzienigheid nu haar zegel hechtte aan een plan, waarvan zij sinds eenige weken zwanger ging. Het betrof de kist, waarin de boeken van Erpenius tusschen Leiden en Loevestein heen en weer plachten te gaan. In het eerst had men de kist zorgvuldig onderzocht, telkens wanneer zij het kasteel binnenkwam of verliet. Maar nooit vond men er iets anders in dan hebreuwsche, grieksche en andere geleerde boeken, meest lijvige folianten, die voor den kommandant alles behalve aantrekkelijk waren; en zoo was die krijgsman er van lieverlede toe gekomen om de kist al minder en minder nauwkeurig te inspecteeren. Eindelijk was hij er geheel mede opgehouden.

Sinds eenige weken bevond zich het bewuste vervoermiddel in de studeercel van den gevangene. Het was nog geen vier voeten lang en, naar evenredigheid, niet bijzonder breed of diep; en toch meende Maria Van Reigersbergen, dat haar man er wel in zou kunnen. Het is waar, hij was wel zes voet lang, maar door zich te wringen en als het ware op te vouwen bleek hij er juist, hoewel met moeite, in te passen. In alle stilte had het echtpaar menigmaal repetitie gehouden van het ontvluchttingsplan, waar beiden nu vol van waren; maar aan geen sterveling hadden zij er een enkel woord van medegedeeld. Eens had hij volle twee uren achtereen in de kist gelegen, terwijl zij gesloten was en zijne vrouw er bovenop zat. Zoo waren zij dan tot het besluit gekomen, dat het plan, hoe gevaarlijk ook, niet bepaald onuitvoerbaar was; en zij wachtten slechts op eene gunstige gelegenheid, toen de toevallige woorden van de kleine Cornelia hen deden besluiten om de zaak nu maar door te zetten. Door een merkwaardig spel van het toeval was juist de kommandant tot kapitein bevorderd en moest hij nu naar Heusden,

om de compagnie waarover hij het bevel zou voeren, in ontvangst te nemen. Nog dien eigen Zondag verliet hij des avonds voor eenigen tijd het kasteel. Uit voorzorg had het echtpaar de kist weinige dagen te voren naar Leiden gestuurd; en na de gewone tusschenpoos was die weder op Loevestein aangekomen.

De dienstbode der familie De Groot, een meisje van twintig jaar, wier naam, Elsje van Houweningen, daardoor beroemd werd, wijdde men nu in het geheim in. Zij verdiende dat vertrouwen om hare trouw, vlugheid, gevatheid en onversaagdheid. Het plan werd haar geopenbaard; en Maria Van Reigersbergen vroeg haar of zij de kist, met haar meester er in, onder hare hoede dorst nemen en er mede naar Gorkum gaan.

Niets was natuurlijker dan dat het meisje van haar kant vroeg, welke straf men haar zou kunnen opleggen, ingeval de zaak aan den dag kwam.

‘Wettig niets’ - antwoordde haar meester - ‘maar ook ik ben onschuldig aan alles wat mij te laste wordt gelegd; en toch zie je, wat mij is aangedaan.’

Elsje bedacht zich niet lang. Vastberaden riep zij uit:

‘Er mag van komen wat er wil - ik neem het op me.’

Nu werd het plan tot in de kleinste bijzonderheden vastgesteld. Zoo veel mogelijk sprak het drietal af, wat in de vele omstandigheden, die zich konden voordoen, zou worden gedaan of gezegd.

Nauwelijks was op den bewusten Zondagavond de nieuw benoemde kapitein naar Heusden vertrokken, of mevrouw De Groot begaf zich naar 's mans echtgenoote, met wie zij altijd op een beteren voet had gestaan dan met den lastigen krijgsman. Kort geleden had zij haar nog meer op haar hand gekregen, door wildbraad en andere versnaperingen voor haar uit Gorkum mede te brengen. Thans gaf zij haar de hoop te kennen, dat, in weerwil van kapitein Deventer's afwezigheid, het haar mocht vergund worden de kist vol boeken des anderen daags uit het kasteel te zenden.

‘Mijn arme man’ - sprak zij - ‘tobt zich zoo vreeselijk af met zijn eeuwigdurend studeeren, dat ik blij zal wezen eenige folianten voor een poos kwijt te zijn.’

De kommandantsvrouw zag daar geen bezwaar in en gaf het verlof.

De Maandag brak aan. Des morgens beukte de storm met reuzenkracht torens en tinnen van het grijze Loevestein. Sombere en onheilspellende stuwden Waal en Maas hunne hooggezwollen wateren langs de wallen van het kasteel.

Maar de teerling was geworpen. Vroeg opgestaan, viel de groote geleerde op de knieën en bad vurig, wel een uur lang. Slechts in linnen ondergoed gekleed en met een paar zijden kousen aan, pakte hij, met behulp van zijne Maria, zich zelven in de kist. De kolossale bijbel van Erpenius, met eenige strengen garen er op, diende hem tot hoofdkussen. De tusschenruimte, die door zijn lichaam werden opengelaten, vulde zijne echtgenoot aan met boeken en papieren; en zij gaf zich alle mogelijke moeite om te voorkomen, dat hij grooten hinder mocht hebben van de gevaarvolle reis, die hij zou ondernemen. Het afscheid tusschen de beide echtelingen was kort, maar roerend. Toen deed de waardige vrouw de kist op slot, drukte er een kus op en stelde hare dienstmaagd den sleutel terhand.

De kleederen, die Grotius gewoonlijk droeg, wierp zijne vrouw nu op een stoel, die met zijne pantoffels voor het bed werd geschoven. Daarop ging zij weder in het bed liggen, trok de gordijnen dicht en schelde.

De persoon, die gewoonlijk den gevangene bediende, verscheen. Van achter hare gordijnen riep de dame hem toe, dat zij zelve de kostbare boeken, die in de kist zaten, had willen begeleiden naar Gorkum; maar daar zij een weinig ongesteld was en daar het bovendien zulk ongunstig weder was, zou Elsje de kist naar Gorkum brengen. Voorts verzocht zij, dat, als naar gewoonte, een paar soldaten de kist naar beneden zouden dragen.

Dientengevolge kwamen drie manschappen van het garnizoen de kist halen. Daar zij de kleederen en pantoffels van den gevangene vóór het bed en de gordijnen dichtgetrokken zagen, konden zij geen kwaad vermoeden. Toen zij echter de kist wilden oplichten, riep een hunner schertsend uit:

‘Ik geloof waarachtig, dat de Arminiaan er zelf in zit; zóó zwaar is de kist.’

‘Neen!’ klonk daarop een opgeruimde stem uit het bed, ‘de Arminiaan zit er niet in, maar wel zware arminiaansche boeken.’

Den zwaren koffer nu eens dragende, dan weer voortduwende, werkten de soldaten hem de trappen af en door de dertien met ijzer beslagen deuren heen. Nog verscheidene malen riepen zij dat Grotius er zelf in moest zitten; maar daar het geen hunner ernst scheen te zijn, gelukte het Elsje telkens, er met een grapje overheen te praten. Toen men de kist het kasteel uit wilde dragen, kwam eene soldatenvrouw met een vertelsel aan van zekeren misdadiger, die in een kist Loevestein was uitgedragen. ‘En als dit met een misdadiger

is gebeurd', voegde zij er bij, 'waarom zou het dan niet kunnen gebeuren met een Arminiaan?'

'Weet je wat!' riep een der dragers, 'ik zal een boor gaan halen, en een gat boren in den Arminiaan.'

'Mooi zoo!' lachte Elsje, 'haal dan maar een boor die tot de bovenste verdieping van 't kasteel reikt; want daar ligt de Arminiaan in zijn bed te slapen.'⁽¹⁾

Niets van dat alles was ernstig gemeend, daar de soldaten zich in de slaapkamer van den gevangene hadden overtuigd, dat er behalve het sleutelgat geene enkele opening in den koffer was, en dat er onmogelijk eene genoegzame hoeveelheid versche lucht in kon doordringen om een daarin opgesloten man voor stikken te behoeden.

Alvorens de kist het kasteel uit te dragen had men de kapiteinsvrouw gevraagd, of zij den inhoud wilde onderzoeken; waarop zij van haar kant vroeg, of de kommandant gewoon was dat te doen. Men antwoordde, dat zoodanig onderzoek sinds lang in onbruik was geraakt, daar er nooit iets anders dan boeken in was gevonden. Daarop zeide zij, dat er geene redenen waren, waarom zij strenger zou zijn dan haar echtgenoot; en zij gaf den soldaten bevel om hunne zware vracht op het schip te bezorgen.

Elsje drong er op aan, dat de schipper en zijne knechts eene veel dikkere plank dan gewoonlijk zouden uitleggen, om de kist over te brengen op het vaartuig. Immers, er was volgens haar veel kans op, dat de gewone plank doormidden zou breken; en dan zouden de kostbare boeken van professor Erpenius, zoo al niet verloren gaan, dan ten minste hoogstwaarschijnlijk erg beschadigd worden. In het eerst pruttelden de varenslieden niet weinig, maar ze eindigden met toe te geven. De kist werd aan boord gebracht en op het verdek neergezet; en weldra lichtte men het anker. Nog altijd loeide de storm met vreeselijk geweld en met zóóveel kracht blies hij in de zeilen van het kleine vaartuig, dat het verdek vaak alles behalve waterpas lag. Daarom smeekte Elsje den schipper om de kist stevig aan den mast te binden, daar dat kostbare voorwerp gevaar liep van over boord te slaan.

Zoodra aan dit verzoek voldaan was, zwaaide Elsje haar zakdoek boven het hoofd en liet dien lustig fladderen in den wind. Op de vraag, waarom zij dat deed, antwoordde zij, dat de knecht in het kasteel haar had geplaagd met te zeggen, dat zij het in zulk weer nooit zou durven wagen om

(1) BRANDT. Leven 245.

naar Gorkum te varen. ‘En nu,’ zeide zij, ‘geef ik hem een teeken dat ik toch ben gegaan.’ En zij ging voort met wuiven.

De waarheid was, dat zij met hare meesteres, die op dat oogenblik hare oogen uitkeek aan een tralievenster, had afgesproken, dat dit het teeken zou zijn, dat alles naar wensch was gegaan. In het tegenovergestelde geval zou zij met het hoofd in de handen zitten.

Terwijl de trouwe dienstmaagd zich aldus van hare taak kweet, ging een onderofficier van het Loevesteinsche garnizoen, die toevallig mede aan boord was, op de boekenkist zitten. Elsje verkeerde in duizend angsten voor haar armen meester, wien de luttele toevoer van lucht nu geheel dreigde te worden afgesloten. Gelukkig begon de man met zijne hielen tegen den koffer te trommelen, zoodat zij een voorwendsel had om hem vriendelijk te verzoeken eene andere zitplaats te kiezen, daar, zeide zij, behalve de boeken, ook eenig fijn porselein in de kist gepakt was, dat allicht zou kunnen breken. Hierop verhuisde de man.

Gelukkig was de wind, hoe hevig ook, gunstig, zoodat Gorkum spoedig werd bereikt. Elsje drong er op aan, dat hare kostbare vracht het eerst aan de beurt zou liggen om de stad te worden binnengebracht. Maar de schipper vond dat hij eerst al zijne andere waren moest bezorgen; hij hield zich hardnekkig daaraan, totdat Elsje hem ten laatste tien stuivers bood, als hij haar het eerst hielp. Tien stuivers voor de bezorging van vrachtgoed uit een beurtschip gold destijds voor eene verbazend hooge som, waardoor de schipper zich dan ook liet vermurwen. Hij en zijn zoon plaatsten de kist op een berrie en droegen haar met moeite het schip uit. Terwijl zij door de stad zwoegden, maakte de zoon zijn vader opmerkzaam op teekenen van leven in den koffer. Werkelijk had de ingeslotene eene lichte beweging niet kunnen inhouden.

‘Zeg’ riep de schipper Elsje toe, ‘hoor je wel, wat mijn zoon zegt? Hij zegt, dat er wat levendigs in je kist zit.’

‘Levendig?’ was het vroolijke antwoord; ‘ja, arminiaansche boeken zijn altijd levendig en vol geest.’

Daar hielden zij stil voor het huis van Daatselaer, nadat zij zich met moeite een weg hadden gebaad door de menigte, die in weerwil van het allesbehalve schoone weder, door de kermis op straat was gelokt. Bijzonder druk was het vlak voor het huis van Daatselaer, een zeer beklant magazijn, terwijl naast de deur een groote boekwinkel was, die op dat oogenblik een buitengewonen toeloop had. De schipper en

zijn zoon zagen er tegen op om door al die drukte heen te dringen en verkozen een kleinen omweg te maken, ten einde aan den achterkant van het huis hunne vracht af te zetten. Daar gekomen, kregen zij zonder verwijl hunne tien stuivers en verwijderden zij zich, na de kist in eene achterkamer te hebben nedergezet.

Elsje spoedde zich nu naar den winkel, waar zij Daatselaer en zijne vrouw druk bezig vond met hunne koopwaren voor de vele bezoekers uit te pakken en te vertoonen. Onmiddellijk drong zij achter de toonbank en fluisterde de juffrouw in het oor: ‘Mijnheer De Groot is in uw achterkamer.’

Het goede mensch werd doodsbleek en het scheelde niet veel, of zij was flauw gevallen. Dit was Elsje's eerste onvoorzichtigheid. Door zich geweld aan te doen, kreeg juffrouw Daatselaer hare tegenwoordigheid van geest terug, en zij begaf zich met Elsje naar het achterhuis, waar zij den welbekenden koffer vond.

‘Mijnheer! mijnheer!’, riep Elsje, op de kist kloppende.

Geen antwoord.

‘Mijn God! Mijn God!’ kreet zij. “Mijnheer is dood.”

“Nu heeft uw juffrouw het wel gemaakt;” riep juffrouw Daatselaer: “te voren had ze een levenden man en nu heeft ze een dooden!”

Terwijl de beide vrouwen daar stonden te weeklagen, klonk er plotseling van binnen uit de kist een luid geklop, onmiddellijk gevolgd door deze woorden:

“Doe open! Ik ben niet dood; maar ik herkende zoo gauw de stem niet.”

Het zal wel niet noodig zijn, te verzekeren dat de kist één twee drie werd opengemaakt. Grotius rees in zijn witte onderkleeding omhoog, als een lijk uit de doodkist. Aanstonds namen de twee vrouwen hem mede naar eene bovenkamer⁽¹⁾.

Op de vraag van Grotius, of zij altijd zoo bleek zag, antwoordde juffrouw Daatselaer;

“O neen! maar ik ben angstig door wat er gebeurd is. Uwe Edelheid is geen gemeen persoon. De heele wereld gewaagt van u. Ik vrees, dat dit ons op het verlies van al ons goed zal te staan komen en misschien mijn man in uwe plaats in 't cachot zal brengen.”

“Eer ik dit waagstuk ondernam,” antwoordde Grotius, “heb ik vurig tot God gebeden; en zoo even heb ik Hem niet minder vurig gedankt voor mijne voorloopige verlossing.

(1) BRANDT, *Leven*, 248.

Maar als de gevolgen zoo bedenkelijk zijn als gij vreest, dan ben ik dadelijk bereid om weer in de kist te stappen, en terug te keeren naar Loevestein.”

Nu overwon zij hare weifelhoedigheid; en vastberaden gaf zij ten antwoord:

“Neen! wat er ook van komen mag, we hebben u eenmaal hier en nu zullen we al het mogelijke doen om u verder te helpen”

Daar de ontsnapte gevangene natuurlijk alles behalve frisch was, bracht de vrouw des huizes hem een glas Malaga. Zij was echter te zenuwachtig om er aan te denken, dat hij wel wat over zijn ondergoed mocht aantrekken. Zij liet hem zoo achter en ging naar den winkel om haar echtgenoot te roepen. Deze was uiterst verbaasd, maar verloor geen oogenblik zijne tegenwoordigheid van geest. Hij wilde den onverwachten gast niet zien; want in het verhoor, dat men hem hoogstwaarschijnlijk zou doen ondergaan, was het, meende hij, zaak voor hem, om zonder meenedig te zijn, te kunnen zweren, dat hij den gevangene niet gezien had en van de ontvluchting in geen enkel opzicht iets had geweten.

Juffrouw Daatselaer keerde naar het vertrek terug, waar zij Grotius had achtergelaten. Deze keurde het gedrag van haar man volkomen goed. Nu ging zij naar haar zwager, den lakenkooper Van der Veen, wien zij in zijn winkel vond, pratende met een officier der bezetting van Loevestein. Zij fluisterde hem een paar woorden in, waarop hij zich bij den officier verontschuldigde en haar volgde naar hare woning. Zij vonden Grotius nog juist zoo zitten als de juffrouw hem had verlaten. Van der Veen reikte hem de hand en sprak:

“Zoo zie ik dan den man voor me, waar het gansche land van spreekt?”

“Hier ben ik”, antwoordde de toegesprokene. Ik ben in uwe handen.’

‘Er is’, hernam de ander, ‘geen oogenblik te verliezen. Wij moeten u dadelijk helpen om hier vandaan te komen.’

Hij snelde heen en zocht zekeren Lambertsen (Jan Lambertszoon) op, een man dien hij ten volle kon vertrouwen, van ambacht metselaarsbaas, van geloofsbelijdenis Luthersch. Dien man vond hij op een steiger bezig met metselen aan de gevelspits van een huis.

Zoodra de baas van zijn verheven standplaats was afgedaald, hoorde hij van den lakenkooper dat er een goed werk te verrichten viel, waar hij beter dan iemand anders geschikt toe was, dat zijn geweten hem nooit verwijtingen daarover maken zou en dat hij er op den koop toe een niet onaardig som-

metje mede verdienen zou. De zaak was, dat hem dringend verzocht werd een volledig oppermansgewaad te verschaffen en er mede te gaan naar het huis van Daatselaer, waar hij een gewaanden opperman onder zijne hoede moest nemen. Lambertsen nam dit voorstel aan, verwijderde zich even, kwam met het gevraagde pak benevens truweel en maatstok terug en ging toen met Van der Veen naar het huis van Daatselaer.

Niet weinig stond hij op te kijken, toen hij hoorde, dat het bewuste pak voor den beroemden Huig De Groot bestemd was. Hij aarzelde echter niet om het dezen te doen aantrekken. Ongelukkig was het den vervolgden staatsman veel te klein. Het wambuis reikte nog niet eens tot zijn korte broek, terwijl dat laatste kleedingstuk zijne knieën niet haalde. Daarenboven zagen zijne fijne witte handen, die door de korthed der mouwen zeer in het oog vielen, er volstrekt niet uit als dagloonershanden; zoodat de gewaande opperman er zeer wonderlijk uitzag. Jufvrouw Daatselaer besmeerde zijn gezicht en zijne handen met kalk; hij zette een breedgeranden hoed op, dien hij zoo laag mogelijk over zijn voorhoofd trok; truweel en maatstok nam hij in de hand en hij nam afscheid van zijne goedhartige gastvrouw.

Zoo ging hij dan met Lambertsen de wijde wereld in. Bedaard drongen beiden door het kermisgewoel heen naar de veerplaats. Van der Veen, die een anderen weg genomen had, voegde zich daar bij hen⁽¹⁾.

Het weder was nog in het minst niet verbeterd; en de bootslieden weigerden hardnekkig den gevaarlijken overtocht te doen voor twee zoo onbeduidende personen als deze metselaarsbaas en zijn vogelverschrikker van een opperman.

Lambertsen echter verzekerde hun, dat er hem zeer veel aan gelegen lag, onverwijd aan de overzijde der rivier te komen, daar hij in het Land van Altena (de destijds tot Holland behorende streek tegenover Gorkum) een grooten voorraad steen moest koopen voor een openbaar gebouw, dat hij had aangenomen. Van der Veen voegde er bij, dat ook hij bij dien grooten steenaankoop belang had; en zoo hadden zij een geschikt voorwendsel om voor het overzetten van den breeden stroom eene buitengewoon hooge belooning te bieden. Dit had het gewenschte gevolg; en zij stapten allen in de veerschuit.

Behouden bereikten zij den tegenoverliggenden oever. De wakkere lakenkooper vergezelde de twee anderen een eind-

(1) BRANDT, *Leven*, 248, enz.

weegs op hunne voetreis naar het Zuidoosten, waarna hij afscheid nam en nog dien eigen avond te Gorkum terugkeerde. Grotius en zijn metgezel wandelden voort tot het aanzienlijke dorp Waalwijk, op het grondgebied der aartshertogen.

Omstreeks vier uur in den namiddag kwamen zij in die plaats, waar Grotius de beste gelegenheid had om Antwerpen te bereiken. Met dat doel huurde Lambertsen een rijtuig voor hem, waarop die schrandere metselaar den voerman beduidde, dat zijn zonderlinge metgezel een vermomde bankroetier uit Holland was, die, om zijne schuldeischers te ontvluchten, de wijk wilde nemen naar Antwerpen. Om die reden trok hij ook den hoed zoo diep over de oogen.

Lambertsen nam afscheid van De Groot; deze klom in het rijtuig en weldra was hij een goed eind op weg naar het Zuiden. Dat de voerman nog al eens pleisterde op een zoo grooten afstand, spreekt van zelf; en als Grotius wat gebruikte en het wilde betalen, bleek hij telkens zóó weinig begrip te hebben van de waarde der geldstukken, die hij wisselde, dat de voerman menigeen, die hem naar den zonderlingen reiziger vroeg, antwoordde, dat het een bankroetier was, wat hem ook volstrekt niet vreemd voorkwam; want een man, die zóó weinig begrip had van geld, moest wel op de flesch gaan. Hij voor zich ‘hield den vent voor niet veel beter dan een gek.’

Zij reisden den geheelen nacht door; en toen zij den volgenden morgen in de nabijheid van Antwerpen waren gekomen, werden zij staande gehouden door eene patrouille gewapenden, die Grotius om zijn paspoort vroegen. Op zijne vraag, wie hij voor had, werd hem geantwoord, dat zij in dienst waren van ‘Roô Roê’ [Roode Roede], een naam, dien men in de wandeling placht te geven aan den opperbaljuw van Antwerpen. Toevallig was die dignitaris in de nabijheid; onze vluchteling werd bij hem gebracht en vertelde onbewimpeld zijne geschiedenis.

‘Roô Roê’ was de beleefdheid zelve en gaf hem een paard en een geleide van ruiters; weldra kwam hij ongehinderd in de stad. Hij reed onmiddellijk naar het huis van een vriend van hem, dominé Grevinkhoven, die als balling te Antwerpen woonde. Toen hij den klopper had laten neervallen, opende de dochter van den remonstrantschen leeraar hem de deur en zeide hem, dat haar vader boven voor het ziekbed van hare moeder zat. ‘Zeg, dat Grotius er is’: die boodschap kreeg het meisje mede. Een oogenblik later kwam Grevinkhoven, zijne zieke vrouw ondersteunende, de trap af en viel hij zijn ouden vriend om den hals, die als uit de dooden was opgestaan.

Als een loopend vuurtje verspreidde zich het groote nieuws door de stad. Episcopijs en een aantal andere te Antwerpen wonende Hollanders verdrongen zich weldra in het huis van Grevinkhoven, waar zij allen te zamen met groote vreugd middagmaalden, terwijl de ontsnapte gevangene, nog altijd in oppermanskleederen, zijne geschiedenis in alle geuren en kleuren ten beste gaf.

Het was geenszins de bedoeling van Grotius, zich te Antwerpen te vestigen: hij bleef er niet langer dan voor zijn verderen tocht naar Parijs noodig was. Onderdehand werden hem te Antwerpen wenken gegeven, dat eene schitterende toekomst hem wachtte, indien hij kon besluiten om in dienst van de aartshertogen te treden; en het ontbrak niet aan geruchten, door zijne talrijke vijanden uitgestrooid, dat hij op het punt was om godsdienst en vaderland te verraden. Die geruchten waren even leugenachtig als de vele andere lasteringen, waarvan hij tot dusver het slachtoffer was geweest. Een treffend bewijs van zijne onwankelbare vaderlandsliefde vinden wij in de brieven, die hij in de eerste dagen van zijn verblijf te Antwerpen schreef, en die door Kaspar Brandt in zijn 'Leven van De Groot' aan de vergetelheid zijn ontrukkt⁽¹⁾.

Zijne reis naar Frankrijk en zijn verdere lotgevallen staan niet in verband, tot ons geschiedverhaal. Beroofd van de mogelijkheid om zijne diensten te wijden aan zijn vaderland, waarvan hij een der schoonste sieraden was en eeuwig blijven zal, is hij tot het einde zijner dagen een weldoener der menschheid gebleven. Voorwaar: mocht men de oude beschuldiging, dat republieken ondankbaar zijn, willen wederleggen, men zal daarvoor geen enkelen grond kunnen vinden in de geschiedenis van Oldenbarnevelt en van Hugo De Groot.

Zullen wij trachten de machteloze woede te schetsen van kapitein Deventer, toen hij op het kasteel Loevestein terugkeerde? Hij putte zich uit in vervloeking tegen het echtpaar en de schrandere dienstmaagd; maar wijl hij begreep, dat hij den vluchteling met schelden niet kon terugkrijgen, snelde hij naar Gorkum, om de Daatselaers te overvallen en den beruchten koffer te onderzoeken. Hij vond er echter niets anders in dan den bijbel van Erpenius, eenige kleinere boeken en wat garen.

Nog een korten tijd moest Maria Van Reigersbergen in plaats van den ontsnapte op Loevestein blijven. Toen werd zij vrijgelaten en ging zij met hare kinderen naar haar echtge-

(1) BRANDT, Leven, 256-258.

noot. Elsje Van Houweningen trouwde later met den wakkeren dienaar, dien Grotius gedurende zijn verblijf op Loevestein Latijn en een weinig rechtsgeleerdheid had geleerd. Het zaad was in vruchtbare aarde gevallen: de man bracht het later tot advocaat en maakte goede zaken.

Toen de prins van Oranje de eerste tijding kreeg van De Groot's ontvluchting, zeide hij: 'ik dacht wel, dat het zwarte varken mij bedriegen zou: ik dacht wel, dat men hem niet opgesloten zou houden. Hij was wijzer dan al zijne rechters.' De woorden 'het zwarte varken' waren eene niet zeer kiesche toespeling op het donker gelaat en de gezetheid van Maria De Groot⁽¹⁾.

(1) VAN DER KEMP, IV, 138.

Drieëntwintigste hoofdstuk

*Een samenzwering tegen zijn leven wordt aan prins Maurits verraden. -
Vlucht van Stoutenburg. - Gevangenneming van Groenevelt. -
Oldenbarnevelt's weduwe smeekt Maurits om genade. - Groenevelt ter
dood veroordeeld en onthoofd.*

Toen het laatste tooneel van Oldenbarnevelt's levenstreurspel was afgespeeld, bleef zijne weduwe in hopeloozen toestand achter. Vroeger had zij een leven geleid van onafgebroken voorspoed. Erfgename van aanzienlijke bezittingen, had Maria Van Utrecht door haar huwelijk met den veelbelovenden jongen rechtsgeleerde den grondslag gelegd voor zijn rijkdom. Hare twee zonen en twee dochters waren onder haar hoede opgegroeid en alle vier waren zij door het huwelijk vermaagschapt geworden aan voorname geslachten. Voor die allen scheen een lang en nuttig leven in aanzien en overvloed te zijn weggelegd. Helaas! het zwaard van den scherprechter had met een enkelen slag aan al die heerlijke vooruitzichten den bodem ingeslagen. De naam van Oldenbarnevelt was in een scheldwoord ontaard. Op straten en pleinen werden door ellendige landloopers schandelijke vertooningen gegeven van zijne laatste oogenblikken; en straatzangers gilden niet minder onteerende liedjes uit over dat onderwerp, zelfs ten aanhoore van zijne naaste betrekkingen. Kortom - de haat tegen den gevallen was nog niet verzadigd door zijn bloed.

Wij zullen de namelooze droefheid der weduwe niet pogen te schetsen. De voortreffelijke hollandsche schilderschool heeft hare gelaatstrekken voor de nakomelingschap bewaard. Zij zijn wat hard, maar regelmatig en gebiedend. De bron harer tranen schijnt opgedroogd te zijn en de geheele uitdrukking is die van stroeven maar edelen wanhoop.

Men wane echter niet, dat de beproevingen der grijze Maria Van Oldenbarnevelt nu haar toppunt hadden bereikt. Neen! het noodlot had haar nog heviger slagen beschoren, dan die haar echtgenoot hadden neergeveld op het schavot.

Hare beide zonen waren in den bloei des levens. De oudste, Reinier, Heer van Groenevelt, was gehuwd met eene rijke en voorname dame, de weduwe van Brandwijk. Sedert zijns vaders dood leefde hij in onbekrompen omstandigheden, maar in volslagen afzondering van de groote wereld. Hij stond bekend als een levenslustig, vriendelijk man, gemakkelijk in den omgang, en was dan ook altijd zeer bemind geweest bij zijne vrienden en voor de jongste onlusten gezien bij het volk. Jammer maar, dat hij zoo weinig geestkracht bezat. Bijzonder vatbaar voor den invloed van anderen, liet hij zich gemakkelijk leiden door krachtiger karakters dan het zijne. Hij had de winstgevende betrekking bekleed van opperhoutvester van Delfland; maar die was hem nu ontnomen.

De andere zoon, Willem, die het erfgoed zijner grootmoeder, Stoutenburg, van zijn vader ten geschenke had ontvangen, had een geheel anderen aard. Vroeger hebben wij hem verbonden gezien aan het gezantschap van Aerssen te Parijs. Den titel van Stoutenburg voerde hij toen nog niet. Hoewel hij door zijne ongeregelde en geenszins ingetogen levenswijze zijn chef veel reden tot klagen gaf, stond hij echter destijds nogal in de gunst van Hendrik IV, die hem de hand boven het hoofd hield ter wille van zijn vader en hem zelfs een eervol en voordeelig hofambt verschafte. Later was hij in krijgsdienst getreden; en daarin had hij zich zoozeer onderscheiden, dat hij ritmeester en gouverneur van de sterke vesting Bergenop-Zoom werd. Deze laatste betrekking was even winstgevend als eervol; en hij rekende er op, dat hij zich, na het verstrijken van het Twaalfjarig Bestand, in den oorlog, die Duitschland verscheurde en waarin dan ongetwijfeld de Nederlandsche Republiek zou betrokken worden, nog hooger zou weten te verheffen. Zijne vrouw was eene dochter van den grooten Marnix van St. Aldegonde; en bij zijn huwelijk was hem uit zijns vaders goederen eene jaarlijksche rente toegelegd van twee duizend gulden⁽¹⁾.

Na den dood van zijn vader verviel niet alleen door de verbeurdverklaring van diens goederen de rente van tweeduizend gulden, maar werd hij buitendien ontzet van zijn gouverneurschap en uit het leger verwijderd, zoodat hij van weelde en aanzien tot armoede en oneer verviel. En toch had

(1) BRANDT, Hist. der Ref., IV, 901 enz.

prins Maurits, in de boodschap, die hij aan Walaëus voor den gevonnissen advocaat medegaf, uitdrukkelijk gezegd, dat Oldenbarnevelt's zonen op zijne gunst konden rekenen, zoolang zij geene reden tot klagen gaven! En reden tot klagen hadden zij nog in het minst niet gegeven. Stoutenburg woonde nu met zijne moeder in stille afzondering op den huize Stoutenburg, ten zuidoosten van Amersfoort. Hij was onrustig van aard en niet vergevensgezind. Vooral bij het hernieuwen van den oorlog was het hem eene vreeselijke ergernis, dat hij gedoemd was om in ledigheid thuis te blijven.

Jaren lang ging hij zwanger van plannen tot wraak. Hij wond zich op in de overtuiging, dat zijne persoonlijke grieven ten nauwste samenhangen met het welzijn der Republiek; en hij zwoer, dat hij den dood zijns vaders, de ellende zijner moeder en de verongelijking, hem persoonlijk aangedaan, zou wreken op den stadhouder, dien hij als de oorzaak van al die rampen beschouwde. Daarom wilde hij doormiddel eener tegenomwenteling al de stedelijke regenten, die door Maurits waren afgezet, trachten te herstellen in de waardigheden en bedieningen, waarvan zij wederrechtelijk waren beroofd.

Het schijnt, dat de gedachte niet bij hem is opgekomen, of de arm, die sterk genoeg was gebleken om den grooten staatsman toen hij op het toppunt van zijn macht gekomen was in het niet te doen verzinken - of diezelfde arm te zwak zou blijken om den aanval het hoofd te bieden van een onbeduidenden partijganger. Hij schijnt zich Maurits slechts te hebben voorgesteld als een gehaten dwingeland en moordenaar, wiens bloed hij wilde vergieten als een zoenoffer.

Om zich heen verzamelde hij eene bent van wanhopig vermete mannen, aan wie hij van tijd tot tijd zijne plannen half en half toevertrouwde. Daartoe behoorde in de eerste plaats een ontslagen remonstrantsche predikant, die, naar het vrij algemeen gebruik der toenmalige geleerden, zijn naam Hendrik Slaet had herschapen in Henricus Slatius. Het was een zwaarlijvige, leelijke Hollander van een donker voorkomen. Aan geleerdheid ontbrak het hem niet; en hij muntte uit in onstuimige welsprekendheid, menschenkennis en geschiktheid om met het volk om te gaan. Hij was hartstochtelijk, hebzuchtig, aanmatigend en een doodsverachter. Tengevolge van een bijzondere veete had hij wraak gezworen aan de Remonstranten; maar dit belette hem geenszins om vuur en vlam te spuwen tegen de Contra-Remonstranten en meer bepaald tegen den prins, dien hij den aartsvijand van het gansche gemeenebest placht te noemen.

In de tweede plaats vonden Stoutenburg's plannen een open

oor bij den heer Van der Dussen, een vermogend katholiek, die gehuwd was met eene dochter van Elias Oldenbarnevelt, broeder van den grooten staatsman. Van der Dussen was even fel gebeten op den prins als zijn aangetrouwde neef.

Een derden vertrouwde vond Willem van Oldenbarnevelt in zekeren Korenwinder, mede een Katholiek, vroeger secretaris van Oldenbarnevelt's heerlijkheid Berkel en Rodenrijs, een verbazend dik man, maar daarom niet minder werkzaam en gevaarlijk als samenzweerder.

Dan behoorde er zekere Van Dijk toe, de gewezen secretaris van de aan Berkel grenzende gemeente Bleiswijk, een man, die gelijke hoedanigheden bezat als zijn voormalige ambtgenoot maar evenzeer in het oog viel door zijne magerheid als de ander door zijne zwaarlijvigheid.

Eindelijk noemen wij nog den zwager van Slatius, Cornelis Gerritsen, een meubelmaker, wonende te Rotterdam, die zich zeer nuttig maakte bij het beramen en uitvoeren van de voorafmaatregelen voor de samenzwering⁽¹⁾.

Tegen het einde van December 1611 stelden Korenwinder en Van Dijk een plan op het papier, dat, aan hun aanvoerder voorgelegd, zijne goedkeuring wegdroeg. Het stuk begon met een hevigen aanval tegen den stadhouder, betoogde de noodzakelijkheid van eene algemeene bestuursverandering, en, om te beginnen, van wenschelijkheid om den prins onschadelijk te maken. Verder bevatte het een plan om dat laatste doel op de geschiktste wijze te bereiken.

Prins Maurits was gewoon dagelijks, zonder geleide van zijn lijfwacht, naar zijne paardenstoeterij bij Rijswijk, een dorp op een goed half uur afstand van Den Haag, te rijden. Nu zou het, volgens Korenwinder en Van Dijk, niet moeilijk zijn hem tusschen zijn rijtuig en de plaats waar hij stalde te overvallen, hetzij bij het uitstappen, hetzij bij het weder instijgen. De aanvallers moesten zich in twee partijen verdeelen: de eene moest hem dooden, terwijl de andere den terugtocht der moordenaars zou dekken, en den weerstand onderdrukken, dien de weinige lakeien van den prins mochten bieden.

Toen het plan behoudens kleine onderdeelen door Stoutenburg was goedgekeurd, werd het geschreven stuk verbrand. Men rekende, voor de uitvoering een twintigtal mannen en, om hen behoorlijk te betalen, ongeveer zesduizend gulden noodig te hebben.

Over de bijzonderheden en vooral over de kosten van dit komplot werd beraadslaagd met eene bedaardheid, alsof het

(1) BRANDT, Hist. der Ref., IV, 901, enz.

eene nijverheids- of handelsonderneming gold. Zesduizend gulden - dat was voor dien tijd eene geweldige som; en Stoutenburg was niet veel meer dan een bedelaar. Zijne medestanders waren even berooid als hij; maar bij Beverwijk had hij een zwager wonen, de gewezen gezant Van der Myle, die wel onder toezicht van de politie stond, maar wiens bezittingen toch niet verbeurdverklaard waren. Stoutenburg bracht hem een bezoek met Slatius. Hij hoopte geld van hem te krijgen; maar de eerste flauwe toespelingen op het schandelijk ontwerp werden door Van der Myle met zulke blikken, gebaren en uitroepen beantwoord, dat het bloeddorstige tweetal onmiddellijk afdroop, terwijl Willem Van Oldenbarnevelt den ex-predikant toevoegde: 'Kom mee, Slaet! Van hem is niets te halen.'

Nu herhaalde hij zijne pogingen bij zijn broeder, die geld en krediet bezat. Reeds had hij losweg met hem gesproken over de noodzakelijkheid om Maurits onschadelijk te maken: nu poogde hij hem te doen deelnemen aan het complot. Groenevelt wierp het niet van zich; maar aanmoedigen deed hij het evenmin. In vele gesprekken, die hij had met Stoutenburg, Korenwinder en Van Dijk, deed hij telkens alsof hij niet begreep, wat die drie in het schild voerden; zoodat Van Dijk zich eens niet kon weerhouden om hem toe te voegen: 'Als wij aan het punt in quaestie komen, praat gij er altijd overheen of loopt gij weg.' Behalve deze mondelinge pogingen werd er ook schriftelijk op hem gewerkt door naamlooze brieven, waarin men hem aanspoorde om zich te wreken op den moordenaar zijns vaders, en om Kerk en Staat van schandelijke onderdrukking te helpen bevrijden.

Eindelijk zwichtte hij voor den aandrang van zijn broeder, die hem voorhield, dat, als de zaak gelukte, waar hij niet aan twijfelde, de geheele regeering het onderste boven gekeerd zou worden en alles van de genade der overwinnaars zou afhangen. Hij liet zich overhalen om eenige wissels te trekken, die Korenwinder op zich nam te gelde te maken. Hevige wraakzucht schijnt hij geen oogenblik te hebben gevoed; maar des te lager stond het hem, uit winstbejag geld te schieten voor een misdadige onderneming: het geld moest hem later op zijn verzoek met behoorlijken interest worden terugbetaald. Met eene behoedzaamheid, die slecht overeenkwam met eene gevaarlijke samenzwering, eischte hij eene schuldbekentenis van zijn broeder, voor het volle bedrag der te verstrekken sommen.

Het viel Korenwinder niet moeilijk, Groenevelt's wissels te doen honoreeren. Nu beijverde Van Dijk zich om het noodige moordenaarspersoneel bijeen te krijgen, terwijl zijn welgedane

collega zich als penningmeester verdienstelijk maakte. De twee gebroeders Blansaert, waarvan de een remonstrantsch proponent was geweest, en die thans beide wolwevers te Leiden waren, lieten zich door de voorstellingen van Van Dijk overhalen. Dit was eveneens het geval met Willem Partij, een geboren Waal, thans insgelijks een leidsche wever. Aanvankelijk had Van Dijk aan zijn drie handlangers gezegd, dat hunne diensten voor niets anders werden ingeroepen, dan voor de gewelddadige bevrijding van Niellius en Poppius, twee remonstrantsche geestelijken, uit de gevangenis te Haarlem. Eens echter, toen hij zijne drie nieuwe bondgenooten bij zich ten eten had gevraagd, werd hij dronken; en toen kwam hij er rond voor uit, dat het op het leven van den stadhouder gemunt was - dat de noodige maatregelen genomen waren om terstond na de voltoering der daad een algeheel ommekeer teweeg te brengen in de samenstelling der stedelijke regeeringen - dat al de afgezette regenten Den Haag in triomf zouden binnentrekken, door een talrijken stoet van gewapend landvolk gesteund - eindelijk dat betere tijden voor den verdrukten remonstrantschen godsdienst, voor het vaderland en bovenal voor de leden der samenzwering onmiddellijk na den dood van den dwingeland zouden aanbreken. Iedereen, die rechtstreeks deelnam aan den aanslag op 's prinses leven, zou een minimum ontvangen van driehonderd gulden en daarenboven, naarmate van zijne bekwaamheid, eervolle en voordeelige betrekkingen kunnen bekleeden⁽¹⁾.

De Blansaerts verzekerden Van Dijk, dat hij zich op hunne trouw onbeperkt kon verlaten, dat zij in Leiden eenige andere mannen kenden, 'zoo stevig als boomen en zoo dapper als leeuwen', en dat zij die helden zouden winnen voor de zaak. Een daarvan was bombazijnwever, een tweede kleermaker, een derde schoorsteenveger; en zoo wisten zij nog een of twee werklieden. De roekeloosheid, waarmede deze schandelijke onderneming op touw werd gezet, is schier ongelooflijk. Van Dijk gaf het broederpaar honderd gouden pistolen (meer dan duizend gulden), niet alleen voor hen zelven, maar tevens voor de aanstaande deelgenooten. Later is echter gebleken, dat beiden hem van het begin af aan bedrogen, dat het hun maar te doen was om hem zooveel mogelijk af te zetten, en hem als er niets meer te halen viel, te verraden, om nogmaals in troebel water te visschen. Dat was een zeer voordeelige, maar niet minder gevaarlijke praktijk.

Toen Van Dijk te Leiden, naar hij meende, zulke goede zaken

(1) BRANDT, Hist. der Ref., IV, 936, enz.

had gemaakt, ging hij weder naar Stoutenburg, die hoe langer hoe ongeduldiger werd, naarmate de tijd naderde, waarop hij zijne wraakzucht zou kunnen botvieren. Herhaaldelijk betuigde hij Van Dijk, dat het hem een genot zou zijn, den stadhouder eigenhandig in stukken te scheuren. Hij was evenwel slim genoeg om liever eene rol te spelen achter de schermen.

Intusschen hadden Slatius en zijn zwager. Gerritsen, de meubelmaker, een drietal matrozen omgekocht. Het huis van Z. WelEerw. in Rotterdam diende tot arsenaal. Pistolen, snaphanen, hamers lagen daar broederlijk naast een wapen van geheel anderen aard, namelijk de gansche oplaag van 'De Klaerlichtende Fakkel', een opruiend pamflet van de hand des bewoners.

Op den 1sten Februari 1623 bracht Van Dijk een bezoek aan Slatius. In eene donkere achterkeuken, spookachtig verlicht door het vuur, dat in dien somberen namiddag op het fornuis brandde, stonden de zwarte Slatius, met zijne ruige wenkbrauwen, en zijn zwager de meubelmaker, beiden in werkmanskleeding, bezig in het zweet huns aanschijs lood te smelten, kogels te gieten, buskruit te drogen en wapens te poetsen en in orde te maken. De zenuwachtig bewegelijke Van Dijk, met zijn verweerd en onheilspellend gezicht, stond daarbij met onmiskenbare ingenomenheid toe te kijken. Alles wat die twee gedaan hadden of nog deden vond hij goed. Alleen ried hij hun aan nog eenige geharde zeelieden te huren.

Dientengevolge verzekerde Slatius zich den volgenden dag van de diensten van zekeren Ewouts en drie andere zeelieden. Die vier kwamen niet te weten, wat eigenlijk van hen gevergd werd, maar wel dat het eene gevaarlijke, hoewel niet wanhopige onderneming betrof, die in elk geval hoogst nuttig zou zijn voor het vaderland. Elk hunner ontving twee- à driehonderd gulden in goudstukken, met de belofte van meer loon en bevordering tot stuurman, ja wellicht tot kapitein.

Er werd bepaald, dat al de samenzweerders drie dagen later in Den Haag zouden bijeenkomen in de herberg 'De Vergulde Helm.' De dag daarna (Maandag, de 6de) werd voor de uitvoering van den aanslag vastgesteld. Van Dijk, die zich veel voorstelde van de welbespraaktheid van den Waal, Willem Partij, had dezen verzocht, om voor de gezamenlijke uitvoerders op eene eenzame plek in de scheveningsche duinen bij Den Haag eene toespraak te houden, naar aanleiding van de 'Klaerlichtende Fakkel' van Slatius.

Op den Zaterdag vóór den Dinsdag, die bij nader inzien

voor den aanslag bepaald werd, waren ten huize van Slatius aan den middagdisch verscheidene personen vereenigd; daar zaten aan: zijne zuster met haar echtgenoot, Gerritsen, de zeeman Ewouts, die van den aanslag het rechte niet wist, en eenige anderen, die er volstrekt niets van wisten. Slatius was zeer opgewonden, hoewel zijne zuster, die hij niet langer onkundig had kunnen laten van het komplot, den ganschen dag had geweend en gezegd had dat haar man en haar broeder er beter aan toe zouden zijn, als zij wormen waren en aarde tot voedsel hadden, dan nu zij zich verlaagd hadden tot eene zoo goddelooze onderneming. Tevergeefs had haar broeder haar willen troosten met de verzekering, dat het plan geen ander gevolg kon hebben dan de zegepraal van den waren godsdienst en het welzijn van het vaderland.

Op den avond van dienzelfden dag stuurde Slatius eene kist met wapenen, kruut en lood naar de reeds genoemde haagsche herberg 'De Vergulde Helm', onder geleide van Ewouts en zijn drie kameraden. Tevoren had Van Dijk aan den waard van die herberg geschreven, dat hij eene vrije kamer noodig had, en dat hij eene kist zou sturen, met eene groote partij boeken en handschriften, die hij noodig zou hebben voor eene rechtsgeding, waarin hij betrokken was.

Des anderen daags (Zondag) was Van Dijk de gastheer van Jan Blansaert en Willem Partij aan het middagmaal in 'De Vergulde Helm'. Bij die gelegenheid kwam hij voor den dag met zeven netjes dichtgevouwen pakjes, die elk meer dan tweehonderd gulden aan goudstukken bevatten. Die waren bestemd voor zijn gasten en voor de lieden die, naar zij gezegd hadden, door hen te Leiden voor de samenzwering waren gewonnen. Zooals meestal bij zulke gelegenheden, werd hij ook nu dronken. In dien toestand begon hij te zwetsen over den grooten ommekeer in Kerk en Staat, die op handen was; en toen het middagmaal was afgelopen, hield hij inspectie over de karabijnen van zijne gasten. Hij vroeg, of men zich op die wapens kon verlaten. 'Geen nood!' was het antwoord. 'We kunnen daarmee op twintig pas een haartje middendoor schieten.' Van Dijk sloeg de hand krampachtig om eene der karabijnen en uitte den wensch, mede van de partij te mogen zijn; waarop Blansaert uitriep: 'Neen, neen! we kunnen dat karweitje beter zonder u af dan met u. Uwe taak is het, voor de verdediging te zorgen.'⁽¹⁾

Nu achtte Van Dijk het oogenblik gekomen om hun te zeggen, dat zij met een der rotterdamsche zeelieden den prins

(1) BRANDT, Hist. der Ref., 913, enz.

moesten aanvallen, zoodra hij zijn rijtuig vóór de rijswijksche stoeterij verliet. ‘Daar,’ riep hij, ‘moet jelui hem pakken; en je laat niet los, eer hij dood is.’

Beiden gaven hunne warme ingenomenheid met die schikking te kennen; waarop zij afscheid namen, om de zeven pakjes bloedgeld onder henzelfen en de overigen, voor wie zij bestemd waren, te verdeelen. Dit zou geschieden op de bewuste plek in de duinen; en werkelijk richtten zij daarheen hunne schreden. Zij vonden er Adam Blansaert en verdeelden onmiddellijk de zeven pakjes onder elkander, daar de bombazijnwever en de overige leidsche deelgenooten niet anders bestonden dan in hunne vruchtbare verbeelding.

Den volgenden dag (Maandag, 6 Februari) had Van Dijk eene laatste bijeenkomst met Stoutenburg en Groenevelt, in het huis van dezen laatste in Den Haag. Eerst nu hoorde het broederpaar, dat de aanslag een dag was uitgesteld; waarop Stoutenburg driftig werd en eerst tot bedaren kwam, toen hij hoorde dat de beschikkingen voor den volgenden dag nu ook van dien aard waren, dat zij geen redelijken twijfel aan het welslagen overlieten. Tot zijn broeder sprak hij: ‘Vergeet niet, dat het te laat is om terug te trekken. Gij zijt in onze macht en uwe bezittingen ook.’ Daarop legde hij hem de wijze bloot, waarop de overheden van Leiden en andere steden onmiddellijk moesten worden veranderd, terwijl de afgezette regenten van Den Haag, aan het hoofd eener bende gewapende boeren, bereid waren om zich op het eerste teeken meester te maken van de Residentie. Dan zou Frederik Hendrik de teugels van het staatsbewind in handen nemen; en hij gaf niet onduidelijk, maar geheel ten onrechte, te kennen, dat 's prinsen broeder de misdadige onderneming begunstigde⁽¹⁾.

Toen hij dit alles gezegd had, ging Stoutenburg naar het huis, dat zijne moeder toen in Den Haag bewoonde, om daar den morgen af te wachten, die zijne vurigste wenschen moest vervullen.

Inmiddels was Van Dijk teruggekeerd naar zijne kamer in ‘De Vergulde Helm’, waar hij zich overtuigde, dat de bewuste kist goed overgekomen en de inhoud in orde was. Dat was goed; maar minder beviel het hem, dat hij nog niets van de zeelieden, die de kist hadden overgebracht, had gehoord of gezien. Toevallig kijkt hij het venster uit - en daar ziet hij een van die lieden in druk gesprek met eenige soldaten. Eene minuut later hoort hij gedruis in de verdieping beneden hem; en, toen hij de zaak voorzichtig onderzocht, bevond hij,

(1) BRANDT, Hist. der Ref., 920, enz.

dat het huis door soldaten was bezet, en dat Gerritsen en de drie vroeger voor den aanslag gewonnen matrozen waren gevangen genomen. Hij had den inhoud van de kist onder het ledikant willen verbergen; maar het was te laat. Hij nam een stout besluit, wikkeldde zich in zijne overjas, gordde zijn rapier op zijde, klom doodbedaard de trappen af en keek achteloos naar de soldaten en gevangenen, die gang en voorhuis vulden. De provoost, die hier bevel voerde, vroeg aan een bediende, wie die man was, en kreeg ten antwoord, dat het een fatsoenlijk heer was, een oude klant van de herberg, hem sinds vele jaren bekend. Van Dijk werd ongemoeid gelaten en kon dadelijk Stoutenburg waarschuwen.

Er was dus verraad in het spel; en de vier verraders waren de door Slatius omgekochte zeelieden. Verbaasd over de geheimzinnigheid, waarmede hun de juiste aard van het komplot verzwegen was, en vreezende, dat slechts met eene misdaad van de ergste soort de buitengewoon hooge sommen te rijmen waren, die hun gegeven en beloofd werden, hadden zij, zoodra ze de kist in *De Vergulde Helm* hadden neergezet, onmiddellijk hunne schreden gericht naar het paleis van den stadhouder. Daar hoorden zij, dat Zijne Excellentie als naar gewoonte naar de rijswijksche stoeterij was gereden; en zonder aarzelen gingen zij derwaarts. Toen zij daar aankwamen, was de prins er nog; maar het kostte het niet rijk gekleede viertal vrij wat moeite om hem te spreken te krijgen. Eindelijk gelukte dit; en zij verhaalden Maurits alles wat zij van de zaak wisten, waarbij zij hem de ontvangen goudstukken toonden. Zijn besluit was dadelijk genomen. Overtuigd, dat er eene zeer gevaarlijke samenzwering, misschien wel tegen zijn leven gericht, op touw was gezet, beval hij den zeelieden over Voorburg naar Den Haag terug te keeren, terwijl hij zelf, zoo snel als zijne paarden konden loopen, naar het Binnenhof terugreed. Daar liet hij onmiddellijk den voorzitter en eenige leden van den Hoogen Raad bij zich komen en hij sprak met die heeren de noodige maatregelen af, om zich meester te maken van *De Vergulde Helm* en van eene andere herberg, waar hij wist dat Gerritsen en andere samenzweerdere zouden bijeenkomen. Al de daar gevonden vreemdelingen moesten in hechtenis worden genomen.

Keeren wij terug tot Van Dijk! Toen hij in het huis van Oldenbarnevelt's weduwe gekomen was, vond hij Stoutenburg op de plaats daarachter voor den geopenden stal staan. Met veel tegenwoordigheid van geest hoorde de laatste aan, wat er in *De Vergulde Helm* was voorgevallen. 'Zijn er' vroeg hij, 'geschreven stukken in den koffer?' 'Geen enkel' was het

antwoord - 'dat op de zaak betrekking heeft.' 'Maak dan maar gauw, dat je weg komt!' waren Stoutenburg's laatste woorden.

Van Dijk had geene aansporing noodig. Door den stal heen nam hij de vlucht; en weldra zwierf hij over de weilanden in noordoostelijke richting. Om opzien te vermijden, ging hij langzaam en verschool hij zich dikwijls; zoodat hij bijna eene week besteedde om door te dringen tot Hazerswoude, een dorp beoosten Leiden. Toen hij op schaatsen over het veldijs verder wilde trekken, zakte hij door het ijs; hij schijnt toen herkend te zijn: althans, hij werd in verzekerde bewaring genomen.

Intusschen was in proclamatiën den volke kond gedaan van de afschuwelijke samenzwering, waarin de zonen van wijlen den advocaat Oldenbarnevelt, de remonstrantsche geestelijke Slatius en vele anderen betrokken waren. Voor de arrestatie van iederen samenzweerder werd eene premie uitgelooft van vierduizend goudguldens. Den 8sten Februari werd in al de Gereformeerde kerken een dankuur gehouden voor den genadigen afloop.

Vier dagen later zonden de Staten-Generaal brieven aan al hunne vertegenwoordigers in het buitenland, om hun het 'grouwelick complot' te melden, door Arminianen gesmeed - en dat wel in den winter, als ijs en sneeuw den vijand, die op menig punt in de nabijheid op de loer lag, den toegang tot het land openstelden. 'De Arminianen', zoo luidde de circulaire, 'zijn zoo verbitterd, dat zij liever het gemeenebest te gronde willen richten dan zich schikken in hunne voorgewende grieven.'

Door het gansche land heen weergalmden de kerken van donderende philippica's tegen de Remonstranten, die nu op den kansel werden gebrandmerkt als samenzweeters en moordenaars. Nauwelijks durfden de Remonstranten zich op straat vertoonen, uit vrees van door het gepeupel aan stukken te worden gescheurd. Willem van Nassau, een natuurlijke zoon van prins Maurits, liep de herbergen der residentie af, om onder veel getier te drinken op den ondergang van alle Arminianen.

Was het wonder, dat menige schroomvallige Remonstrant thans zijn lidmaatschap van die 'Broederschap' opzegde en zich bij de heerschende Kerk aansloot? Daarentegen werden door de leiders dier verfoeide gemeente en door de stoutmoedigsten onder hare leeken lange protesten in het licht gegeven, waarin krachtig werd opgekomen tegen de verantwoordelijkheid der geheele Broederschap voor eene misdaad, bedreven door sommige individu's, waarvan sommige onwaardige leden dier Broederschap waren.

Intusschen deed men al het mogelijke om den voortvluchtigen onder de samenzweeters op het spoor te komen. De

gebroeders Blansaert en Willem Partij, die des Maandags van Leiden naar Den Haag waren vertrokken, om (zoo beweerden zij althans later) hunne lastgevers te verraden, ontsnapten uit Den Haag, toen zij onraad bespeurden, maar werden eenige dagen later gegrepen. In hun kerker te Amsterdam werden ze den volke vertoond voor een schelling de persoon. Het bracht een aardig stuivertje op, dat den armen ten goede kwam.

Merkwaardig waren de lotgevallen van Slatius. Als boer vermomd, wist hij door te dringen tot Drenthe; en na menig avontuur bereikte hij den zoom van het groote, meerendeels tot Duitschland behorende Bourtanger Moeras. Aan de duitsche grenzen bij Koevorden trad hij eene herberg binnen, waar de gelagkamer ingenomen was door eene troep soldaten van het koevordensche garnizoen, wier achterdocht werd gaande gemaakt door het ongunstig uiterlijk van den gewaanden boer, die, bemorst en bestoven, den breeden rand van zijn hoed over de oogen getrokken, schier den indruk maakte van een wild beest, dat eene wijkplaats zoekt om den vervolgenden jagers te ontkomen. Ziende dat hij bespied werd, betaalde hij zijn gelag en ging hij heen, zonder de lippen te zetten aan zijn bier. Dit was voor den kwartiermeester, die den troep kommandeerde, een bewijs van zijn kwaad geweten. Hij brak op met de zijnen, zette den vluchteling na en nam hem gevangen in de meening dat hij een spaanschen spion voor zich had.

Tevergeefs bezwoer Slatius hem zijne onschuld. Toen hij besepte, dat zijn voorkomen en gedrag daarmede strijdig waren, zeide hij den officier in vertrouwen, dat hij een amsterdamsche oculist was, die een moord had bedreven en daarom vluchtte. De kwartiermeester zag niet in, waarom een moordenaar eer moest worden vrijgelaten dan een spion. Hij zond hem onder goed geleide naar Den Haag, waar hij weldra werd herkend.

De bekende graveur Visser maakte zijn portret in het boeren kostuum. Deze gravure, met een zeer heftig bijschrift tegen de Remonstranten vond zeer veel aftrek, en deed de verbittering tegen de sekte, aan wie toch de ex-predikant evenzeer wraak had gezworen, nog meer toenemen. Zijne allesbehalve innemende gelaatstrekken raakten op die wijze algemeen bekend; en weldra was het onder drinkebroers een gewoonte geworden, om een man, die weigerde mee te drinken, te schelden voor 'een Hein Slaet.'

Korenwinder, de dikke penningmeester der samenzwering, was even na Van Dijk's vertrek bij Stoutenburg gekomen en had daar het gebeurde gehoord. Hij deed al zijn best om te ontsnappen, maar werd eenige dagen later gearresteerd.

Wat Stoutenburg betreft, diens vlugheid en vastberadenheid zijn opmerkelijk. Eerst waarschuwde hij zijn broeder, en ried hem dringend om onverwijld te vluchten. Een oogenblik later was hij verdwenen. Eenige dagen daarna werd ten huize van zekeren Rotterdammer, die het van vedelaar tot een man van geld had gebracht, eene kist bezorgd, naar men voorgaf met koopwaren gevuld. De man opende de kist en Willem van Oldenbarnevelt, heer van Stoutenburg, kwam er uit te voorschijn. Deze had den rijk geworden muzikant indertijd zeer aan zich verplicht en vond zich nu ook niet bedrogen in zijne verwachting, dat hij in dat huis een veilig toevluchtsoord zou vinden. Hij bleef daar verborgen, totdat de eerste drift der vervolging voorbij was. Intusschen was ook zijn neef Van der Dussen ontsnapt en had deze zich te Rotterdam bij hem gevoegd. De trouwe ex-vedelaar rustte nu een schip uit, om eene lading kaas te brengen naar Wezel aan den Rijn. Daar scheepten de beide voortvluchtigen zich in; en, in de genoemde vesting aan land gezet, sloegen zij den weg naar Brussel in, waar zij behouden aankwamen, en door de aartshertogin Isabella in bescherming werden genomen.

Stoutenburg reisde later in Frankrijk en Italie, waarna hij te Brussel terugkeerde. Zijne vrouw, vol afschuw voor zijne misdaad, liet hem aan zijn lot over. De dochter van Marnix van St. Aldegonde had zich zonder morren onderworpen aan den onverdienden tegenspoed, dien de familie van den groeten staatsman had getroffen; maar zij was te zeer eene Marnix, om de levensgezellin te willen zijn van een samenzweerder, die gemeene zaak had gemaakt met ellendige sluipmoordenaars.

Jaren lang aarzelde Stoutenburg, aan welke loopbaan hij zich zou wijden, daar hij - vreemd genoeg - zeer lang bleef hopen op eene verandering der orde van zaken in zijn land, die hem zou veroorloven eens terug te keeren. Eindelijk gaf hij het op. Hij werd Roomsche, ging in spaanschen dienst over en werd ritmeester. En zoo zagen de in Antwerpen wonende Hollanders, trillende van verontwaardiging, hem die stad doorrijden in zwarte uniform, eene banier zwaaiend, waarop een doodshoofd gestikt was. De geschiedenis zwijgt verder van dien afvallige, verrader en moordenaar.

En nu Groenevelt: toen hij van Stoutenburg de ontdekking van het komplot had vernomen, beschouwde hij zich als een verloren man. Zijn vrouw echter spoorde hem aan tot vluchten en hij vluchtte. Door de toen nog zeer eenzame en door geen grooten weg doorsneden duinen tusschen de residentie en de zee vlood hij naar Scheveningen, destijds een armzalig visschersdorp, waar men toen niet zoo gemakkelijk komen

kon als tegenwoordig. Daar zocht hij de hut op van een visscher, die van ouds aan de familie Oldenbarnevelt verknocht was. Die brave man ontving hem hartelijk, trok hem visschersplunje aan en ging toen met hem naar het strand. Hij stelde hem voor, met hem uit te varen in zijne bomschuit (pink) om in Engeland, Frankrijk, of waar hij maar wilde, voet aan wal te zetten.

De aanblik van dat eindelooze, zonder een enkel bochtje voortlopende, akelig eentonige strand met zijne sombere duinenrij en van de onstuimige, door een winterstorm opgezweepte baren der Noordzee, met een baaierd van schuim, zoover het oog kon reiken - die aanblik deed den voortvluchtigen misdadiger sidderen. Doof voor de smeeingen van den wakkeren visscher, weigerde hij lafhartig storm en golven met zijn geleider te trotseeren. Hij verkoos, langs het strand naar Katwijk te gaan; en toen zij daar waren aangekomen, liep de visscher een wagen op, die hen naar Zantvoort bracht. Toen zij daar hadden overnacht, gingen zij naar Egmond aan Zee en van daar, aldoor langs het strand naar de plaats, waar later de bloeiende havenstad Den Helder is verzezen. Daar staken zij het Marsdiep over en zoo kwamen zij op het eiland Texel. Ook daar achtte hij zich nog niet veilig; zoodat hij niet rustte, voordat hij zich had laten overzetten naar het naburige eiland Vlieland. Daar, te midden van eene woestenij van onbewoonde duinen en zandbanken, vond hij voorloopig eene rustplaats. Reeds kort na zijn vertrek uit Scheveningen schijnt hij het plan te hebben opgevat om naar Vlieland te gaan; althans: de vrouw van zijn metgezel wist (misschien van een katwijkschen visscher) waar de twee vluchtelingen te vinden waren.

Intusschen was het den heeren in Den Haag ter oore gekomen, dat er in Scheveningen een verdacht vreemdeling was gezien. De vrouw van Groenevelt's geleider werd in verzekerde bewaring gesteld; en door haar de verschrikkingen der pijnbank voor te houden, wist men haar eindelijk de bekentenis af te persen, dat haar man met Groenevelt waarschijnlijk op Vlieland te vinden zou zijn. Aanstonds werd de schout van dat eiland gewaarschuwd en deze doorzocht met zijne rakkers de geheele streek. Weldra vonden zij Groenevelt, die, trots pij en zuidwester, dadelijk herkend werd, in het duin zittende met eenige varensgezellen, waaronder de trouwe Scheveninger. Deze laatste, even vlug als slim, wist de naderende politie te ontloopen en heeft later nooit meer iets van zich laten hooren, Gelukkig voor hem; want hij, die, even als de rotterdamsche ex-vedelaar, de uitgelooft vierduizend

goudguldens versmaadde, om de Oldenbarnevelts trouw te blijven, zou, ware hij gegrepen, waarschijnlijk voor zijne verheven zelfopoffering beloond zijn met de galg.

Toen Groenevelt de gerechtsdienaars op zich zag aankomen, gaf hij den moed op en liet hij zich lijdelijk gevangen nemen. Hij werd naar het vasteland teruggevoerd; en den 19^{den} Februari werd Reinier Van Oldenbarnevelt in Den Haag binnengebracht en gehuisvest in de Gevangenpoort.

Bij de eerste tijding, dat hare zonen als samenzweerders vervolgd werden, voelde Maria Van Oldenbarnevelt zich als door een donderslag getroffen. Dagen lang bleef zij bijna zonder eten, drinken of slapen. Hare dochters wisten niet, of de levenslamp bij haar uitging, of dat haar brein gekrenkt was. Maar toen de arrestatie van Groenevelt haar ter oore kwam, scheen zij te herleven en zij besloot te doen, wat zij geweigerd had te doen voor haar echtgenoot. Vergezeld van Groenevelt's vrouw en zoontje, verzocht en verkreeg zij gehoor bij prins Maurits, wierp zich voor hem op de knieën en smeekte om genade voor haar schuldigen zoon.

Maurits ontving haar bedaard en beleefd, maar gaf haar geene hoop. De schuldige, zeide hij, was in de handen der justitie en hij had de bevoegdheid niet om tusschen beiden te komen. Het recht moest zijn loop hebben; maar waarom zou de stadhouder na het vonnis niet even goed pardon mogen geven aan den zoon, als hij het zou hebben gedaan aan den vader, als men zich destijds vernederd had om het voor den grijzen staatsman te vragen?

Toen Maurits de treurende moeder vroeg, waarom zij nu om genade smeekte voor haar zoon, terwijl zij toch geweigerd had dit te doen voor haar echtgenoot, antwoordde zij:

‘Mijn man was onschuldig, maar mijn zoon is schuldig’⁽¹⁾.

Wij moeten bekennen, dat men Groenevelt bezwaarlijk genade kon schenken; want dan kon men op de dertien andere samenzweerders, die in handen van het gerecht waren, nog minder de doodstraf, waar men in die tijden zoo gul mede was, toepassen. Het eenvoudigste rechtsgevoel zou gekrenkt zijn geworden, als men den bezoldiger van sluipmoordenaars begenadigd had, terwijl men zijn vader had onthoofd, omdat hij de wetten en instellingen van de Republiek anders uitlegde en toepaste dan zijne zegevierende tegenstanders.

Bij de rechtsgedingen der samenzweerders werd veel voortvarendheid aan den dag gelegd. Van Dijk, vreeselijk gefolterd, bekende op de pijnbank al de bijzonderheden van het complot.

(1) BRANDT, Hist. der Ref., 1045. BAUDART., XV, 46. VAN DER KEMP, IV, 375.

Groenevelt werd niet op de pijnbank gebracht. Zijne antwoorden waren meestal zóó onbepaald, dat men er onbekendheid met de bijzonderheden der samenzwering of groote zwakheid van geheugen uit afleidde. Maar ten volle beleed hij, dat hij het geweest was, die de noodige gelden voor den moord en de ontworpen omwenteling had verstrekt,

Op den 28sten Mei werd hem, Korenwinder en Van Dijk aangezegd, dat zij des anderen daags hun vonnis zouden hooren en nog dienzelfden dag ter dood worden gebracht.

Laat op den avond kwamen moeder, vrouw en zoontje hem een afscheidsbezoek brengen in zijn kerker. De Gevangenpoort is een oud, allesbehalve sierlijk gebouw van gebakken steen, thans door den tijd bijna zwart geworden. Onder de sombere, met dikke ijzeren tralies bedekte vensters voert een poort van een plein, de Plaats genaamd, naar het meergemelde Buitenhof. De gevangenkamers zijn duister en akelig; en de folterwerktuigen, die men er oudtijds gebruikte, zijn nog voor iederen belangstellende te zien. Eene halve eeuw later werden de gebroeders De Witt uit deze gevangenis naar buiten gesleept en vermoord door het woedende grauw.

Den jammer der nachtelijke bijeenkomst tusschen Groenevelt en de zijnen kon de lezer zich gemakkelijk voorstellen. Toen de dageraad naderde, verzocht de cipier de vrouwen heen te gaan, opdat de gevangene zich ter ruste zou kunnen begeven.

‘Wat zult ge eene ongelukkige weduwe zijn!’ riep Groenevelt zijne vrouw toe, terwijl hij haar ondersteunde, daar zij dreigde flauw te vallen. Maar de woorden van haar echtgenoot brachten haar plotseling tot haar volle bewustzijn terug.

‘Doe mij’, sprak zij, ‘als eene kleine vergoeding voor mijne ellende, ten minste zooveel eer aan, dat ge sterft als een Oldenbarnevelt!’ Dat beloofde hij⁽¹⁾. De moeder zeide toen haar eerstgeborene voor het laatst vaarwel; en van dat oogenblik af werpt de geschiedenis een barmhartigen sluier over die zwaarbeproefde.

Den volgenden morgen waren Binnenhof en Buitenhof door eene menigte soldaten afgezet. Om tien uur werd Groenevelt naar buiten gebracht. Als een gunstbewijs had Maurits toegestaan, dat hij vrij en ongeboeid naar de Ridderzaal zou mogen gaan. Hij toonde, dat hij niet had vergeten, wat hij zijne vrouw bij het afscheid had beloofd. Met fluweelen mantel en gepluimden hoed, het rapier op zijde, ging hij bedaard en met opgeheven hoofde naar het Binnenhof.

(1) BRANDT, Hist. der Ref., IV, 1047, 1048.

Onder de vele gezichten, die zich voor de vensters van het stadhouderlijk kwartier vertoonden, meende hij dat van den prins te herkennen, voor wien hij den hoed afnam om hem op even sierlijke als waardige manier te groeten. Ditzelfde deed hij bij het voorbijgaan van een aantal kennissen. Voor de pui der ridderzaal gekomen, beklom hij met vasten tred de trappen; en, daarbinnen getreden, luisterde hij bedaard naar het vonnis, dat hem tot onmiddellijke onthoofding veroordeelde. Van Dijk en Korenwinder deelden zijn lot maar zouden eerst na hem het schavot betreden.

Op dezelfde wijs als hij zich naar de Ridderzaal had begeven, ging hij vandaar naar het schavot, vergezeld van een zijner bedienden en voorafgegaan door den provoost maarschalk met zijne onderhoorigen. Het schavot stond ditmaal op het ‘Groene Zoodje’, d.i. het dichtst bij de Gevangenpoort gelegen uiteinde van de vroolijke, trechtervormige Plaats, bij den Vijverberg. Daar placht het schavot in gewone gevallen te staan - vreemd genoeg, daar het midden in het aanzienlijkste gedeelte der stad was, vlak tegenover den breeden deftigen Kneuterdijk, waar het prachtige huis stond, dat de vader van den veroordeelden misdadiger zoo vele jaren had bewoond.

Volmaakt kalm besteed Groenevelt het schavot. De man, die te zwak was geweest om weerstand te bieden aan een overmoedigen broeder, die was teruggedeinsd voor de onstuimige baren der Noordzee, die hem naar eene veilige wijkplaats zouden hebben voortgedragen - diezelfde man ging nu een schandelijken dood tegemoet met een glimlach op de lippen. Achtereenvolgens ontdeed hij zich van hoed, mantel en zwaard, die hij overhandigde aan zijn dienaar. Ringkraag en andere sieraden wierp hij op den grond. Nu knoopte hij zijn wambuis los en ontblootte hij hals en borst, zonder de handen van den scherprechter aan zijn lichaam te dulden. Toen trad hij op den zandhoop toe en sprak hij den dichten drom van toeschouwers als volgt aan:

‘Wraakzucht en slechte raadgevingen hebben mij hiertoe gebracht. Mocht ik iemand onder u hebben verongelijkt, om Christus wil smee ik hem dan om vergiffenis.’

Neerknielende op het zand, met het aangezicht naar het welbekende huis aan het einde van den Kneuterdijk, deed hij een laatste gebed. Toen trok hij een rood fluweelen kapje over de oogen en fluisterde:

‘O God! wat was ik eenmaal en wat ben ik nu!’

Met een enkelen slag deed de beul zijn hoofd vallen. Romp en hoofd werden in een zwart kleed gewikkeld, naar

zijn huis gezonden en later in zijns vaders graf bijgezet.

Terstond na Groenevelt kwamen Van Dijk en Korenwinder aan de beurt. Op hen werd de onmenselijke straf van het vierendeelen toegepast. Gerritsen en de drie matrozen waren reeds vroeger onthoofd, en nog vroeger was dit het geval geweest met de Blansaerts en Willem Partij, alsook met Slatius, die tegelijk met dat drietal onthoofd en tot het laatste oogenblik woest en onhandelbaar geweest was.

Behalve de genoemden werden nog de ongelukkige leidsche werklieden ter dood gebracht, die niets ter wereld met de samenzwering te maken hadden, maar er iets van hadden gehoord en verzuimd hadden de zaak aan te brengen. De eenigen die ontsnapten waren Stoutenburg en Van der Dussen⁽¹⁾.

Zoo eindigde het langdurige treurspel der Oldenbarnevelts. De voornaamste gevolgen waren vermeerdering van het gezag, den invloed en de populariteit van prins Maurits, de zegepraal der Contra-Remonstranten en de vernedering der Arminianen tot een peil, waarvan zij zich onmogelijk schenen te kunnen opheffen.

Het bewonderenswaardige gemeenebest, dat in zijn kindsheid het grootste rijk der aarde schier zonder eenigen bijstand had weerstaan en na eene veertigjarige worsteling van de spaansche dwingelandij onafhankelijk was gebleven, was nu in twee partijen gescheurd. De oude eendracht was geweken, toen de Vereenigde Provinciën geroepen werden om deel te nemen aan dien vreeselijken strijd, waar het nakroost huiverend van zou spreken - aan *den Dertigjarigen Oorlog*.

(1) WAGENAAR, X, 473-479.

Bijvoegsel

Deel 1, blz. 70, Noot 1, en Deel II, blz. 57, Noot 1

Koning Jacobus aan Cecil (omstreeks 1608)⁽¹⁾

My littil beagle nou that I haue seene youre abstracte, quhairin I can assure you no materiall point is ommitted, that is considerable in the letters, I ame to giue you so muche information for youre ansoure to my comissioners thaire as I thinke shall be necessarie for this tyme besydes that quhice ye uith aduyce of the counsall chaire maye adde in dyuers particulaire pointes quhairwith I neide not to be troublid: the two proiectis are the two maine pointes pointes that are to be considerit upon, of the States proiecte one generall grounde running throuch it all, & one particulaire demaunde, are to be obseruid thairin, in the frenche proiecte one generall grounde runnis throuch it all, without any other particular pointe differing from the reste, firste then, as for the States proiecte thaire generall grounde quhair upon thaire quhole proiecte doth runne is, by this defensiuue league uith me & france, to take all the aduantages they can to thaim selfis, make all the course of the league to serue for thaire particulaire, as in the hudge nombre of shippes, & of all sorte of assistance, quhiche will be most beneficiall to thaim, both by reason of the situation of thaire countreys, as lyke wayes that they haue greatest neide of help, as well because thaye are the weakest, as also because thaye are lykeliest to be first inuadie & begunne withall, but in one pointe, aboue all others dois thaire partialitie to thaim selfis appeare in this proiecte, & that is that for the first 4 yeares after the making of this peace, thay will haue all the prouision of shipping for assistance of any of the confoederatis, to be

(1) Uit de Cecil-Archieven op Hatfield-House.

made in thaire cuntreys, quhiche is the onlie pointe that ye have forgottin in youre abstracte, but the best ansoure that ye can giue to my comissioners anent this generall proiecte of the league, is, that as ye have ressaved from thaime such á frame of this league as the States haue deuysed quhairin thaye have hadde best mynde of thaime selfis, so haue ye in youre former dispatche, sent thaime suche conditions for a league, as I thinke moste indifferent, & can best lyke of, and thairfore after goode debating, lette that frame of á league be agreed upon, quhiche maye be most indifferent for us all, & I ame sure the groundis ye sent thaime, will be founde to agree nearest with reason & indifferencie, & as for thaire particulaire demande, anent yone hudge somme of money to be advancit, nay geuin unto thaime in tyme of peace, it is so farre oute of all squire, as on my conscience I can not thinke that euer thaye craued it animo obtinendi, but only by that obiection to discourage me from any thocht of getting any repayment of my debtis from thaime quhen thaye shall be in peace, but if thaye will persiste any longer in this monstruouse demande, my commissioneris muste renew thaire flatte denyall unto thaime, as thaye haue allreaddie uerrie uell begunne, shoulde I ruyne myselfe for maintaning thaime, shoulde I bestowe as muche upon thaime yearelie, as commeth to the ualew of my quhole yearelie rente, I looke that by á peace thaye shoulde enriche thaime selfis, & be enabled to paye me my debtis, & if thaye be so weak, as thaye can not subsiste ather in peace or warre without I ruyne myselfe for upholding thaime, in that cace surelie minus malum est eligendum, the nearest harme is to be first eschewid, á man will leape out of a burning shippe & droune himselfe in the sea, & it is doubtlesse á farrer of hairme from me, to suffer thaime to fall againe in the handis of Spaine & lette god prouide for the dainger that maye thairby with tyme fall upon me or my posteritie, then presentlie to sterue my selfe & myne, with putting the meate in thaire mouthe, naye rather, if thaye be so weake, as thay can nather sustaine thaime selfis in peace nor warre, lette thaime leaue this uaigneglorious thristing for the tytle of á free state, (quhiche no people are worthie, or able to enjoye that can not stande by thaime selfis lyke substantiues,) & diuidantur inter nos, I meane lette thaire cuntreys be deuydit betuene france & me, otherwayes the king of spaine shall be sure to consume us, by making us waiste our selfis to sustaine his ennemies, naye of all things I loue not to be lyke the picture of enuye, that dryes up her owin fleshe to the bones, for the enuye of others prosperitie, yea the pelicane bestowis her hairte bloode upon her owin children, but not upon straingers, & as for the frenshe proiecte, I confesse it is set doune in uerrie honorable & ciuill termis, as to the exterioure pairte, but the quhole substance thairof runnes upon that maine grounde of his particulaire aduantage, quhiche is not to be wonderit at,

in one of his nature, quho onlie careth to prouyde for the felicitie of his present lyfe, withoute any respeece of his lyfe to come, indeid, the considderation of his owin aage & the youthe, of his children, the doubte of thaire legitimation, the strenth of competitours, & the uniuersall hatred borne unto him, makes him seeke all meanes of securitie for preuenting of all daingers, but the best use that can be made of this, is that presentlie the league maye be putte to á pointe betuene me & the States, & betuene him & thaim, & thair after (the first haiste being firste done) we maye at bettir layser deliberate upon this maitter betuene oure selfis,....

Deel I, blz. 178, Noot 2

P. Peckius aan Aartshertog Albert, 2 Febr. 1611, Parijs Uittreksel (Belg. Arch.)

Il y a 3 jours le Duc d'Epergnon continue de faire chaude instance afin que la dite prisonnière soit punie du dernier supplice pour la reparation de son honneur. Le D. de Guise et la Marq^{se} de Verneuil ne s'en donnent pas beaucoup de peine. On pense que Condé et Soissons tachent de sauver la vie de la d^{te} Demoiselle (Coomans) pour le peu bien qu'ils veulent au D. d'Epergnon, qui se trouve de sens assez rassis bien qu'elle soit de mauvaise vie.

Dezelfde aan denzelfde, 28 Jan. 1611

Les commissaires du Parlement de Paris qui sont les prem^{rs} & sec^{ds} Presidens avec deux des plus anciens consillers, députés p^r le fait de la Demoiselle prisonnière (Coomans) accusatrice du Duc d'Epergnon, font diligences extraordin^{res} p^r sondre la verité ou fausseté de l'accusation - et veult on juger par leur procedures, qu'ils doivent avoir recogneu quelques indices de verité, mesmes pour avoir fait mettre en un cachot le varlet de la Dem^{lle} du Tillet accusé par Coomans d'avoir trempé dans le complot & demain on donnera un adjournement personnel au D. d'Epergnon, ayant, à ce que l'on m'affirme la prisonnière produit une lettre du Ducq écrite à Mlle du Tillet dans laquelle il est renommé d'avoir eu prou de privauté & par la dite lettre l'a qualifié com^{me} sa grand amie luy escrivant entre autres choses ce qui ensuyt. Je vous prie d'avoir en recommen-

dition l'homme que savez: traitez le bien: et que rien ne luy manque que la dite prisonnière rapporte à Franc^s Ravailac.

Un personnage des plus intimes du d^t Duc m'a dit que cette affaire l'a rendu extrêmement triste et morne quelque bonne mine qu'il faie devant le monde, mais je ne puis encore croire qu'il il y a du mal. Il est seigneur accort et de grande autorité et qui servit aussi propre à faire un soulevem^t par le moyen de son gouvernem^t de Metz et aultrem^t que grand qui soit en ce Roy^{me}. C'est pourquoy plus^{rs} apprehendent la conseq^{ce} du dit adjournem^t personnel, si l'on en vient là. Le Duc de Guise et aultres princes de la maison Lorraine font semblent de ne s'en donner aucune peine, mais ils ne laissent pas de se ressentir de ce rencontre parmy le soupçon qu'ils ont de quelq. pratique du P^{ce} de Condé et du Cte de Soissons - peu de jours nous rendront plus sages.

Deel I, blz. 197, Noot 3

Koning Jacobus aan Cecil (omstreeks 1610)

My litle beagle for lakke of any other man heir to ease me in making of this dispatche I ame forcid to make it with my owin hande, ye shall thairfore knowe thot my ambassadeure can doe me no bettir service then in assisting to the treatie of this reconciliation, quhairin he maye haue as goode occasion to emploie his tongue & his pen (& I wishe it maye be with as goode successc) as generall cecill & his soldiers haue done thaire swordis & thaire mattokis, as for the place of meeting that muste be left to the pairties to agree upon, I onlie wishe that I maye handsomelie winde my selfe out of this querrel quhairin the principall pairties doe so litle for thaim selfis, it is trewe I think my ambassadouris discourse à litle metaphisicall, for in my opinion the aduerse pairtie will be the readier to treatie in earniste that juliers is wonne, thogh thay maide shiftes before for gaining of tyme by delaye, allwayes to conclude, an honeste appointment nou is the onlie honorable & safe waye for me, & thairin my ambassadour can not too muche laboure, nou I longe to heare of balduine quhair of I wonder that he writtes nothing fairwell.

(get.) JAMES R.

Deel I, blz. 218, Noot 1***Sir R. Winwood aan den Koning, 7 April 1612*****May y^t please yor Ma^{ty},**

Returning from Weesel, where by order from yor Ma^{ty} I have concluded the treaty, wth the Commissioners sent from the Electors, and Princes of th' Union, whereof, at thys tyme, I doe make a particular accownte, to the Lo: Treasurer, I did happily meete wth the C^t Maurice at Arnhem in Guelderland, the last of Marche. whom after I had saluted affectuously from yor Ma^{ty}, and in yor name, rendred him, many, and harty thancks, for hys carefull and industrious indeavours for the maintenance of the truthe of religion, lyvely expressed in prosecuting the cawse agaynst Vorstius, and hys adherents, I sayd, I had commandment by express charge from yor Ma^{ty}, to delyver to him, thys message: That yor Ma^{ty}, conferring the present condition of thaffayres of these quartiers of the worlde, with those advrtissem^{ts}, you dayly doe receave from yor Mynisters abroad, together, wth the nature and disposition of thease men, who have in their hands, the manadging of all busines in thease forrayne parts, can make noe other iudgement then thys, that there ys a generall ligue, and confoederation complotted for the subuersion, and ruyne of religion, upon the subsistance whereof, yor Ma^{ty} dothe iudge, the mayne welfare, as of your realmes, soe of thease provinces solely to consist. Therefore yor Ma^{ty} had geven me charge, out of the knowledge you have of hys greate worthe, and sufficiencie, and the confidence you repose, in hys faythe, and afection freely to treat wth him of thease poynts, and wthall, to pray him in your Ma^{tys} name, to delyver hys opinion, what way he did holde the most compendious, and the most assured, to counterquarr thease complotts, and to frustrat the malice of thease mischevous desseigns: After the C^t had acknowledged wythe very humble respecte, the honor yor Ma^{ty} dothe vouchesafe to doe him, in holding of him soe gracious an opinion, wherein, he sayde, yor Ma^{ty} shoulde never be deceived, and in exchange whereof, he did present to yor Ma^{ty}, hys humble and loyall service:, he answered, that he did concurr in iudgement wth yor Ma^{ty}, that the mayne scope at wch thease plotts, and practizes did ayme, wch he instanced in thalliances between france and spayne, is thys, to roote out religion and by consequence, to bring under th^f yoake, all thoase cowntries in whiche religion ys professed: the fyrst attempt he sayde, dewbtless was intended, agaynst thease provinces. The meanes, to countermyne and defeate thease projected desseigns, he toake to be thease: The continuance of yor Ma^{tys} constant resolution, for

the protection of religion,; then that yor Ma^{ty} woulde be pleased, to procure a generall confoederation, between the kyngs, princes and common wealthes, professing religion, namely Denmark, Sueueland, the Princes of Grmany, the protestant Cantons of the Suisses and thease united provinces: and of thys confederation, yor Ma^{ty} to be, not only the director, but the head, and protector. Lastly, that by ye favour and countenance you, and yf necessitye so did requyre yt, by the assistance of thease confederates, the protestantes of france might be, yf not supported, yet at least relieved, from that oppression, wch the alliance wth spayne dothe threaten upon them, and on thys, he long insysted, as th' only coupe-gorge, of all resultats, whatsoever, between france and spayne. when he had long, and at large discoursed of thease poynts, I asked, what apparance there could be, of thys generall confederation whenas thease provinces, wch heretofore have been accounted a principall member of the reformed church, beganne to falter in truthe of religion: and that he, who solely did gouerne in the metropolitan province of Holland, was reputed generally, as he best knowe, to be the only Patron of Vorstius, and the protector of the schismes of Arminius. And likewyse, what possibilitye that the protestantes of france could expect favo^r, from thease provinces, when the same man ys knowen solely to depend at the devotion of france. To my fyrst demande, he gave thys answeare, that thoughe Monsr Barnevelt had cast off all care of religion, and that some townes in Holland, wherein hys power dothe raigne, were infected wth the like neglect, yet soe long as soe many good townes in Holland stand sownd, and all the provinces yf thys confederacy, were propownded, yt would be at the fyrst motion, cheerefully accepted: But he confessed, that he fownd difficultye, to satisfye my second demande, acknowledging, that Barnevelt wholly ys devoted to the service of france. for sayde he, during the treaty of truce, upon some differentes between them, the President Jennin came to him, requyring him in the frenche kyngs name, to treate Monsr Barnevelt well, whom the king had receaved into hys protection. he added, thys second reason, that suche letters wch the states Ambassad^r residing in france, hath written to Barnevelt (and to him all Ambassad^{rs}, address th^r dispatches of importance) the very autographa themselves, he sent back into the hands of de villeroy. And hereupon, he entred into a large discourse, how suspicious the proceedings of thys man are, and how dangerous to their state: when one man who hathe the conduicte of all affayres in hys sole power shall holde underhand intelligence, wth the Mynisters of spayne, and the Archduke, and that without warrant: whereby, he may have the meanes so to carye the course of affayres, that wyll they nyll they, thease provinces must fall, or stand at the mercy, and discretion of spayne. That therefore, some good resolution may be taken in tyme, to holde up the state from a sodaine downefall,

wherein he sayde muche moderation, and discretion ys to be vsed, he tolde me, that he had called hether, agaynst May day, his Cosen the C^t wylliam of Nassau, who ys bothe a wyse, and a religious nobleman, that they bothe together, may resolve of some suche course wch they hope shall preserve, thease cowntryes from confusion, under the protection of yor Ma^{tys} savegard, and thassurance of yor subiects, wch are in thys service, who are, bothe the strengthe, and flower of thys armye.

Thys ys the somme of all that passed between us in thys matter, wherein, when the Ct had soe freely opened himselfe, I made knowen unto him, yor Matys purpose, to bestowe on him the honor of yor Ordre of the garter: and wthall, bothe for my better credit wth him for thys present, and my future negotiations, prayed him to reade yor Ma^{tys} lettr sent to me: wch when he had done, he sayde, yf yor Ma^{ty} shoulde holde him worthye of so greate honor, he, and hys familye, shoulde ever remayne, as ever they have been, bownd to yor service, and to the service of yor royall posteritye. whye, the states shoulde be offended he sawe noe cawse, yet holding the charge he dothe, in their service, aftr he shoulde have notice of yor gracious favour, he cowld not accept yt, wthout fyrst acquaynting them, therewth, and receaving therein their approbation.

To wch, I answered, that yor Ma^{ty} did well understand in what quallitye he lyved wth the states, and therefore he cowld not but thinck, that it was yor intention upon the election of him, into your Ordre, to be the fyrst that shoulde aduertyse the States thereof, and to gyve me charge to lett them knowe, that yor Ma^{ty} did iudge, that you did honor the mutuall amytie between your realmes, and their provinces, by honoring the vertues of their Generall, whose services as they have been most faythefull, and affectionnat, so have they been accompanied with the blessings of happines and prosperous succes. wch yf yor Ma^{ty} shall vouchesafe to doe, you shall, una fidelia duos dealbare parietes, renverse the desseigns of them, who to facilitat their owne practises do indeavour to alienate yor affections from the good of thease provinces, and oblige to yor service, the well affected people, who doth well knowe, that there is noe surety for themselves, their wyfes, and chyldren, but under the protection of yor Ma^{tys} favour. Thys perhaps may ensue, that the favourers of Vorstius and Arminius, wyll busse into the eares of their associates, that yor Ma^{ty} would make a party in thease provinces,: fyrst by maintayning and protecting the truthe of religion: then by gayning unto you, the affections of their cheefe Commander,: but yor Ma^{ty} may be pleased to pass forthe: whose worthye ends will take their place, wch is to honor vertue where you fynd yt: and the suspicious surmises of malice, and envye, in one instant, will vanishe into smoake. what hereaft^r yor Ma^{ty}

shalbe pleased to direct, for the continuance of thys negotiation, wch on my part shall duetifully be observed wth secrecy, and faythefulnes, I humbly attend. And so praying daylye, on the knees, bothe of body, and harte for the preservation of yor royall Ma^{ty}, I rest in humble duetye,

yor Ma^{tys}

loyall subiect, and obedient servant,

(get.) RALPHE WINWOOD.

from the Haghe

the 7 of April.

stilo vet.

Deel I, blz. 218, Noot 2

Sir R. Winwood aan den Burggraaf van Rochester, 7 April, 1612

Right honorable my very good Lo: I now make answeare to hys Ma^{tys} letter by thys enclosed: wch I beseeche yor l^p to delyver wth the best conveniency, and to be pleased, to shadowe thimperfections of my wryting, wch are many, wth the cowntenance of yor favo^r. The letter ys long, and tedious, both the negotiation could not be comprysed in fewer words. The C^t Maurice dothe accept wch grateful respect the honor hys Ma^{ty} doth entend to confer upon him, but being in that qualitye he ys, wth the states, he sayes aft^r notice geven to him of the choice, he fyrst must receave th^r approbation. Perhaps yt may seeme incongruous in thys different, between them and hys Ma^{ty} in the cawse of Vorstius, that hys Ma^{ty} should make shewe, that in the bestowing thys honor upon their Generall, he hath any reference to the esteeme he holdeth of th^r alliance. But yt is not, for the good of thease cowntryes, in whose conservation, his Ma^{tys} crownes are deeply interessed, that hys Ma^{ty} showld gyve waye, to the desseigns of them who of purpose by th^r perversenes, doe studye to make, a divorce between hys Ma^{tys} realmes, and thease provinces, the more easilye to precipitate them, into the armes of spayne. Thys negotiation wth the C^t Maurice, being now on foote, is to be followed, but wth mucche secrecye, in regard of the place he holdeth wth the states. therefore, untill I shall receave other order, I wyll take the boldenes to address my lett^{rs} to yor l^p., but whether I shall wryte to hys Ma^{ty}, or yor l^p, I humbly crave yor l^ps directions.

I have order from hys Ma^{ty} by hys lett^{rs} of the 17 of Marche to make

knownen to the states of Holland, that the resolution wch they pretend, to have taken, about Vorstius, dothe gyve him noe satisfaction. But they are seperated to their severall townes, neyth^r will they reassemble, before the end of thys monethe. yet sence my retorne, from weesel, I have declared to Monsr Barnevelt, what hys Ma^{ty} doth requyre and that noe contentment can be geven him, but by the banishment of Vorstius out of thease cowntryes, he answered, that yf the towne of Leyden should undrstand soe muche he did feare, that the Magistraty would retayne him styll in their towne; I replyed, that yf the towne of Leyden should retayne Vorstius, to brave or despight hys Ma^{ty}, hys Ma^{ty} had the meanes, yf yt pleased him to use them, and that without drawing sworde, to range them to rayson, and to make the Magistrats on their knees demand hys pardon. and the like I sayd of Rottrdam,: At thys speache hys choller was kyndled,: he sayd he was borne in lybertye, and therefore could not disgest suche kynde of language,: the kyng of spayne he sayd did never speake in soe highe a style. I replyed, that I did well undrstand that logick; he helde hys argument; to be drawen a Maiori ad Minus: but I prayed him to beleewe, that the kyng of greate brittanye, was payre and compaignon to the kyng of spayne, and that hys Mat ys, Nemo me laccessit impuné. And upon thease termes we parted for that tyme. I fynd thys man extreemely distempered, and whatsoever the matter ys, as extremely distasted wth hys Ma^{ty}: so that I tolde him, at my last being wth him, that whatsoever I propownded in hys Matys name, could fynd wth him, neyther goust, nor grace. Some say, that at hys being in England, when hys Ma^{ty} fyrst came to the crowne, he conceaved some offence wch ever sence hathe ranckled in hys harte, and now dothe burst forthe, wth more violent malice. I holde yt necessarye for hys Matys service, not to conceale thease particularytes,: wch hathe made me the bolder to geve yor Lp thys trowble. for wch I pray to be excused; and soe rest

Yor Lps very humbly to be commanded

(get.) RAPHE WINWOOD.

from ye Haghe the 7th of April

Deel II, blz. 50, Noot 1

Koning Jacobus aan Cecil (omstreeks 1606)

My littill beagill I haue nou talked at lenth with Caroun in quhom I fynde that his englishe education cannot amende his native germane prolixitie, for if I hadde not interruptid him it hadde bene tomorrou mor-

ning before I hadde beganne to speake, god perserue me from hearing a cause debatid betwene don diego & him, alluayes he & I are uerrie uell agreed in all things, he wil informe his maisters of my inclination in general, & of this requeste of myne in speciall, that I doe it not as uonne by the importunitie of Spaine, or as blynde of Spaines encrochements upon my fauoure, but upon á seene uell for me & the States both, in tymes to come, upon Spaines promise neuer to playe any more suche evilles in my harboures, & if thay doe, that I uill allow the States to pursew thaim to my uerrie shoare, I haue ingenuously tolde him that I uill thinke my self muche obleished to the states if thay graunte it, but will not quarrell thaim for refusall thair of, if upon á sounde reason, & he hath faithfullie promise to persuaide thaim to it all he can, & in his owin opinion he thinkis it reasonable, & thairfor the sooner ye make readdie the dispatche for Winuode, the bettir it is, thus haue I walked in uia regia, uith both the pairties, & I proteste to god I care not allthoch euerie one tolde quhat I saide to the other, qui uadit plané uadit sané, all the particulaire arguments I remitte to the bearrar is relation, I haue also spoken unto him anent the trade that some middes might be founde out in that maitter, quhiche althoch he confessis is á uerrie tendir pointe, yett he sayes it is not only á thing reasonable but necessarie, that some meanes maye be agreed upon quhairby the archieduik maye ressaue some measure of satisfaction in that pointe, in treuth it is goode dealing with so uyse & honest á man, allthoch he be some quhat longsome, ye maye upon sondaye lett me see the draucht of the lettir to Winuode, & the lesse that caroun make the frenche ambassadeure aquainted with this maitter till it be at á pointe, it will uorke the bettir, fairwell.

(get.) JAMES R.

I haue also spokin with the frenshe ambassadeure anent the matter of the marchants, he is willinglie contentid to speake uith you in that maitter before the meiting in france, & to ende it in substance betuene you before it goe thaire.

Deel II, blz. 197, Noot 3***Brief van Graaf Lodewijk van Nassau aan Oldenbarnevelt*
Wilhelm Ludwig Grave toe Nassau etc., Stadhouder in Friesland etc.**

Edele, Strenghe, Erentveste, Hoochgeleerde ende discrete besondere goede vrundt, Syner Excellentie hebben wy opt gevouchelycxt voorgestelt, wat U.E. desen voormiddach aen ons versocht hebben, maer bevinden, dat dat Syne Excellentie nyet en sal bewegen syn eenigen anderen voorslach te doen, als 't Synode Nationael, twelck deselve bij allen Provintien voorgeslagen ende tot bevorderinghe van dien sooveel debvoirs gedaen heeft, twelck oock alreede by Myneheeren de Staten Generaal uytgeschreven is, Soodat Syn Excellencie anders nyet dan tot merckelicken ondienst van 't landt ende tsyner eygenen disreputatie en soude kunnen gedoen.

Aengaende de wertgelders, vernemen wy een groot misnouden in 't affeyschen van eenen particulieren eedt, insonderheid wijl deselve per indirectum soude kunnen misbruijckt werden tot oppressie van die van de religie, emmers in allen gevalle by deser occasie tot verkleininghe van Syner Excellentie nodigen respect ende wettelicke autoriteyt soude moeten kommen te strecken, daerop U.E. nae syne wysheyt kunnen letten.

Wy sullen sien by wat gelegenheyt by Syn Excellentie sal willen vallen d' audientie, ende voor sooveel in ons is U.E. by derselver alle goede offitien doen.

Hebbende nyet eer kunnen antwoorden omdat de Heeren Ambassadeurs van Vranckrijck desen voormiddach audientie gehadt ende nu nae den middach Syn Excellentie gevisiteert hebben.

Wunschende U.E. eenen goeden avont.

Uyt onse kamer den 4/14 Augusti 1618.

U.E. sehr goede vryndt

(get.) WILHELM LUDWIG GRAFF ZU NASSAU.

Dezelfde aan denzelfde**Wilhelm Ludwig Grave toe Nassou, Catzenelbogen etc. Stadhouder etc.**

Edele, Strenghe, Erentveste, Hoochgeleerde ende discrete besondere goede vrundt, Wy hebben d' occasie waergenomen ende Syn Excellencie voorgedragen dat U.E. wel geneycht waeren met deselve te treden in communicatie over d' accommodatie so van de religions differenten als cassatie

der waertgelderden; waerop Syn Excellencie ons ter antwoordt heeft gegeven geene veranderinge in 't stuck van 't synode nationael te sullen kunnen voorstaen, maer des nyettemin t' U^r E. goede gelegenheyt stellen, wanneer 't derselver believen sal tot haer te komen. Ende also wij vermercken dat Syne Excellencie qualick ende hooch is nemende de proceduren by de Hollandsche Gedeputeerden tot Uytrecht gehouden, seggende expresselick dat het sy eene conspiratie tegens hem ende den staet van 't landt, hebben niet kunnen verbygaen U.E. hiervan te preadviseren, om sich in de communicatie des te beeter daerna te richten.

U.E. sehr goede vrindt

(get.) WILHELM LUDWIG GRAFF ZU NASSAU.

Uyt onse camere

den 5/15ⁿ Augusti 1618.